

Дермань і Мізоч
в історії та культурі Волині

РОУНІБ

РОСНЕТ

Національна академія наук України
Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського. Львівське відділення
Національна спілка краєзнавців України
Рівненська обласна організація
Наукове товариство ім. Шевченка
Рівненський осередок

**ДЕРМАНЬ І МІЗОЧ
В ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРІ ВОЛИНИ**

Випуск 1

Рівне – 2019

УДК 94:008](477.81/.82)"15/19"(093.2)(06)
Д36

Редакційна колегія:

Андрій Жив'юк (головний редактор),
Андрій Фелонюк (відповідальний редактор),
Володимир Александрович, Михайло Глушко,
Ірина Захарчук, Мирон Капраль, Ярослав Онищук,
Ігор Сkochиляс, Ігор Тесленко

Рекомендовано до друку
ухвалою вченої ради Львівського відділення
Інституту української археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського НАН України
(протокол № 3 від 15 жовтня 2019 р.)

*Книгу видано за фінансової підтримки
Здолбунівської районної ради (голова Олег Дацюк)*

Дермань і Мізоч в історії та культурі Волині / НАН України. Інсти-
Д36 тут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського.
Львівське відділення; НСКУ. Рівненська обласна організація; НТШ. Рів-
ненський осередок; редкол.: А. Жив'юк (голов. ред.), А. Фелонюк (відп.
ред.), В. Александрович та ін. – Рівне, 2019. – Вип. 1. – 296 с., іл.

ISBN 978-966-02-9057-0 (загальний)
ISBN 978-966-02-9058-7 (Вип. 1)

У збірнику публікуються статті, написані на підставі виступів на науковій конференції «Дермань і Мізоч в історії та культурі Волині» (8 червня 2019 р.). Висвітлюються основні проблеми історії Дерманя, Мізоча та околиць упродовж XVI–XX ст. Зокрема, проаналізовано мистецьке оздоблення Дерманського Євангелія 1507 р. та перехід Мізочка до різних державців у період Острозької ординації, оприлюднено документ із першою писемною згадкою про Мізоч 1545 р. Вивчено ремісниче середовище містечка останньої чверті XVIII – першої половини XIX ст., а також Мізочський мастковий комплекс Дуніних-Карвицьких того ж часу. Розкрито невідомі сторінки історії Мізоча 17 вересня 1939 р., Дерманського монастиря в період німецької окупації, «зачистки» радянськими каральними органами Дерманя в 1948–1950 рр. Кілька текстів присвячено знаним постатям цього краю – Володимирові Марцинковському, Леонідові Ступницькому та Борисові Тену.

Для науковців, викладачів, усіх, хто цікавиться локальною історією.

УДК 94:008](477.81/.82)»15/19»(093.2)(06)

ISBN 978-966-02-9057-0 (загальний)
ISBN 978-966-02-9058-7 (Вип. 1)

© Автори, 2019

ЗМІСТ

Вступне слово.....	6
<i>Володимир АЛЕКСАНДРОВИЧ</i> . Мініатюра євангеліста Марка та титули Дерманського Євангелія 1507 року	9
<i>Ігор ТЕСЛЕНКО</i> . Родина Мізоцьких – слуги, бояри, шляхта.....	27
<i>Тарас ВИХОВАНЕЦЬ</i> . Державці села Мізочка в добу Острозької ординації	42
<i>Андрій ФЕЛОНЮК</i> . Ремісничє середовище Мізоча останньої чверті XVIII – першої половини XIX ст. у світлі цехових документів	108
<i>Оксана КАРЛІНА</i> . Мізоцький ключ Дуніних-Карвицьких (кінець XVIII – перша половина XIX ст.).....	139
<i>Ліна БОРОДИНСЬКА</i> . Дерманські шляхи Володимира Марцинковського	156
<i>Руслана ДАВИДЮК</i> . Леонід Ступницький: нові штрихи до біографії генерал-хорунжого УПА.....	167
<i>Андрій РУККАС</i> . Мізоч і околиці 17 вересня 1939 року	181
<i>Андрій СМІРНОВ</i> . Дерманський монастир у період німецької окупації (1941–1944 рр.).....	189
<i>Світлана ШУЛЬГА</i> . Чеська організація «Бланік» і УПА-Південь: дерманська зустріч	194
<i>Андрій ЖИВ'ЮК</i> . «Зачистка» Дерманя: 30 вересня 1948 року в новітній історії села.....	210
<i>Ірина ЗАХАРЧУК</i> . Борис Тен: грані самототожності	239
Відомості про авторів	265
Іменний покажчик.....	267
Географічний покажчик.....	287

ВСТУПНЕ СЛОВО

Цією книгою розпочинаємо серію наукових збірників, присвячених минулому Дерманя, Мізоча й околиць¹, що розташовані в осерді історичної Волині, між Дубном, Рівним та Острогом. Наша мета – публікація фахових досліджень, які творитимуть підґрунтя для майбутніх узагальнювальних праць з історії краю, де Дермань із Троїцьким монастирем і навчальними закладами був його культурно-духовним та освітнім осередком, а Мізоч, що 1761 р. отримав міські права, виконував роль адміністративно-господарського центру.

Вибір саме цієї частини Волині для студій подиктований не лише любов'ю окремих членів редакційної колегії до своєї малої батьківщини, але й незадовільним станом її вивчення, наявністю безлічі «білих плям», історіографічних помилок. Змінити ситуацію на краще можна тільки за умови започаткування спеціалізованого наукового видання за діяльної участі дослідників Волині. А тому редакція звертається до всіх, хто фахово вивчає регіональну історію або цікавиться минулим Мізоччини, своїми публікаціями підтримати цей

¹ Йдеться про майже чотири десятки історичних та сучасних поселень. Окрім Дерманя й Мізоча, це села: Кунин, Уїздці, Коршів, Клопіт, Мізочок, Озерко, Борщівка, Буша, Мости, Хинівка (не існує), Кудрин (не існує), Камики (не існує), Зелений Дуб, Гурби (не існує), Майдан і Майданська Гута (тепер Майдан Дубенського району), Кам'яна Гора (не існує), Підчапки (не існує), Святе, Будераж, Новий Світ, Півче, Суйми, Нова Мощаниця, Ступно, Стара Мощаниця, Солтанівка (тепер Підгайне), Мала Мощаниця, Залібівка, Білашів, Стеблівка (колишні Стубло, Волиця, Замлиня), Спасів та Цурків (Список населених мест Вольнской губернии. Житомир, 1906. С. 50–67; Podział gmin wiejskich województwa wołyńskiego na gromady. *Wołyński Dziennik Wojewódzki*. Łuck, 1936. № 1. S. 91–93). У переліку не врахована низка хуторів, колоній, лісничівок, урочищ тощо.

збірник. У майбутньому плануємо вміщувати, окрім статей і повідомлень, також джерельні публікації, рецензії, огляди наукової літератури та хроніку. Знайдеться місце на сторінках видання й оригінальним спогадам, документальним нарисам, фотоматеріалам очевидців та учасників подій новітньої історії регіону.

За свідченнями найдавніших писемних джерел з XV ст., ці терени належали великокнязівському домену та представникам волинського привілейованого стану – князям, панам і боярам-шляхті. Низка сіл (Буща, Борщівка, Мізоч, Мізочок, Будераж, Півче) принаймні від початку XVI ст. перебували у власності соборної церкви Йоана Богослова Луцької православної єпархії, а наприкінці цього століття їх приєднано до розлогих маєтків князів Острозьких, які разом з навколишніми поселеннями в XVII–XVIII ст. формували Острозьку ординацію спадкоємців князівського роду, а в останній третині XVIII – на початку XIX ст. – Мізоцький ключ польської шляхетської родини Дуніних-Карвицьких. В адміністративно-територіальному відношенні всі названі поселення протягом своєї задокументованої домодерної та модерної історії входили до Луцького повіту Волинської землі Великого князівства Литовського та Волинського воєводства Речі Посполитої. У період Російської імперії (1793/1795–1917 рр.), Української Народної Республіки та Української Держави (1917–1921 рр.) – до Мізоцької та Будеразької волостей Дубенського повіту Волинської губернії, а в 1921–1939 рр. – до тих же гмін Дубенського (згодом Здолбунівського) повітів Волинського воєводства Польської Республіки. За радянських часів, у 1940–1959 р. – до Мізоцького району Ровенської, а відтоді й до сьогодні – Здолбунівського району Рівненської області. Минувшина поселень, що належали до цих адміністративно-територіальних утворень упродовж останніх шести століть, видатні постаті місцевої історії, духовна та освітня традиція, яскраві вияви суспільного життя й культурні

феномени, національно-визвольна боротьба у ХХ ст. на цих теренах і є об'єктом дослідницької уваги авторів наукового збірника.

Книгу, яку читач тримає в руках, склали 12 статей. Їхні автори – учасники наукової конференції «Дермань і Мізоч в історії та культурі Волині», організованої й проведеної 8 червня 2019 р. в Дермані за сприяння органів державної влади, місцевого самоврядування, освітніх, музейних закладів та громадських організацій Здолбунова і Рівного. Цей науковий форум планується проводити щороку, а дослідження, написані на основі виголошених на ньому доповідей, публікувати.

Сподіваємося, що наш почин стане додатковим імпульсом для студій з історії Волині, які за останнє десятиліття зусиллями багатьох учених вийшли на якісно новий рівень.

Володимир АЛЕКСАНДРОВИЧ

МІНІАТЮРА ЄВАНГЕЛІСТА МАРКА ТА ТИТУЛИ ДЕРМАНСЬКОГО ЄВАНГЕЛІЯ 1507 РОКУ

Фонд української рукописної книги пізньосередньовічного періоду¹ досі вивчено досить скромно, а ілюстрованих її зразків з-перед середини XVI ст., коли їх кількість істотно зростає, ідентифіковано вкрай небагато². Після поодиноких ілюмінованих рукописів княжої доби³ в історії української ілюстрованої книги спостерігається довготривала перерва – наступні приклади збереглися щойно від самого початку XVI ст. Надто скромний тогочасний перелік відкриває Євангеліє з тільки двома вцілілими мініатюрами з окремими пізньоготичними елементами в оздобленні – з церкви пророка Іллі в селі Серни Яворівського р-ну Львівської обл. (Національний музей у Львові імені [митрополита] Андрея [Шептицького]), далі – НМЛ)⁴. Третю ілюстрацію цього кодексу ідентифіковано у Євангелії початку XVII ст. з храму Покладення Пояса Богородиці в селі Добротів Надвірнянського

¹ Загальне уявлення про нього дають вибрані репрезентативні пам'ятки, підібрані у виданні: Запаско Я. П. Пам'ятки книжкового мистецтва. Українська рукописна книга. Львів, 1995.

² Новіший огляд українського пізньосередньовічного книжкового малярства з-перед середини XVI ст. див.: Пуцко В. Ілюмінування рукописної книги. *Історія українського мистецтва: У 5 т.* Київ, 2010. Т. 2: Мистецтво середніх віків. С. 964–971.

³ Їх огляд див.: Запаско Я. П. Пам'ятки... С. 125–242. Пор.: Ганзенко Л. Ілюмінування рукописної книги. *Історія українського мистецтва: У 5 т.* Київ, 2010. Т. 2: Мистецтво середніх віків. С. 675–738; Пуцко В. Ілюмінування... С. 951–959.

⁴ Запаско Я. П. Пам'ятки... № 73.

р-ну Івано-Франківської обл. (Львівська національна наукова бібліотека України імені Василя Стефаника)⁵. Першою датованою пам'яткою нині виявляється відоме в літературі⁶ втрачене Євангеліє 1507 р. вкладу великого литовського гетьмана князя Костянтина Івановича Острозького († 1530)⁷ до Троїцького монастиря в селі Дермань Здолбунівського р-ну Рівненської обл., яке на кінець XIX ст., коли відомості про нього потрапили до літератури, мало вже тільки одну мініатюру євангеліста Марка.

Останнім часом стали доступні фото з цього унікального рукопису у складі альбому фотографій Адріана Прахова з об'єктів давньої волинської спадщини (Нью-Йорк, Метрополітен-музей)⁸. На них зафіксовано не тільки єдину вцілілу мініатюру, а й титульні аркуші Євангелій від Йоана та Луки⁹. Незважаючи на відсутність самого оригіналу, завдяки виявленим і впровадженим до наукового вжитку фотоматеріалам вперше забезпечено передумови для докладнішого розгляду певних реалій унікального кодексу, втім і його мистецького оздоблення самотнього званого досі волинського ілюстрованого рукопису з-перед часу створення Пересопницького Євангелія 1556–1561 рр.

⁵ Александрович В. Малярі Рожнятівщини у другій половині XVI ст. (Зі студій над найдавнішою малярською спадщиною батьківщини Івана Вагилевича). *Шашкевичіана*: зб. наук. праць. Львів; Вінніпег, 2000. Вип. 3–4. С. 1564.

⁶ Перші короткі друковані згадки: Рафальський [Л.] Село Дермань. *Волинские губернские ведомости*. 1867. № 1. С. 4; Иерофей. Историческая записка о Дерманском монастыре. *Волинские епархиальные ведомости*. 1873. № 9. С. 328.

⁷ З новішої літератури про нього див.: Ульяновський В. Князь Василь-Костянтин Острозький: історичний портрет у галереї предків та нащадків. Київ, 2012. С. 248–251.

⁸ Бендюк М. Дерманські вклади князя Костянтина Івановича Острозького та супутні пам'ятки в альбомі Адріана Прахова. *Культура і мистецтво західноукраїнських земель 2011, 2012* / відп. ред. В. Александрович. Львів, 2019. С. 31–42.

⁹ Репродуковані: Бендюк М. Дерманські вклади... С. 33, 36–37.

Євангеліст Марко

Одинока відома в фотографії мініатюра Дерманського Євангелія належить до унікальних зразків книжкового малярства. Таке її значення заздалегідь запрограмувала наявність ідентифікованих, лише поодиноких, українських ілюстрованих рукописних книг першої половини століття з мініатюрами серед віднайденої дотепер книжкової спадщини. Окрім уже згаданих, до них належить ще тільки визначене як волинське не зафіксованого походження Євангеліє (Санкт-Петербург, Російська національна бібліотека)¹⁰. Проте водночас зазначене становище підтримує також цілісний комплекс стилістичних особливостей, відносячи єдину вцілілу мініатюру дерманського кодексу поміж визначні позиції релігійної мистецької культури українських земель свого часу.

У східнохристиянському світі й насамперед взірцевій для нього візантійській традиції найвищі здобутки мистецької культури здебільшого незмінно співвідносяться з класичними тенденціями. Мініатюра виразно позначена класичним началом, засвідченим усім її складом. Найвиразніше він виступає в самій постаті видовжених пропорцій із невеликою головою на тонкій довгій шиї. Фігура трактована підкреслено пластично, з послідовним акцентуванням об'ємів, виявлених у різний спосіб. Завдяки залученим акцентам, вона сприймається компактною цілісною формою без здрібнених деталей. Елементи здрібнення привносять хіба що пророблені штрихами та висвітленнями поодинокі другорядні на загальному тлі деталі вбрання, втім єдине скромне декоративне доповнення до так організованої цілості у двох вирішених за іншим принципом невеликих кінцях плаща – одному опущеному вертикально до низу під зігнутих коліном правої ноги та іншому перекинутому через ліве коліно під книгою на колінах євангеліста¹¹. Серед

¹⁰ Запаско Я. П. Пам'ятки... № 80. Пор.: Пуцко В. Ілюмінування... С. 969, 971 (іл.).

¹¹ Своєрідна «надута» форма першого з них має аналог у деталі гіматію Емануїла в намісній «Богородиці з Емануїлом» початку XVI ст. з

залучених при цьому засобів – притемнення основного кольору вздовж тильної сторони фігури, від сидіння та вздовж лівої сторони рукава при ній. Водночас при правій нозі від долу тінь передано штрихуванням. Штрихування аналогічного цілком декоративного характеру, прокладене тонкими чорними лініями від гори з лівої ноги додолу на праву застосовано також при відтворенні поверхні відповідної частини плаща. Останній засіб дещо відмінний від домінуючої стилістики мініатюри й привносить до неї певний, немов чужорідний елемент, ніби навіть порушуючи її цілісну систему.

Важливу роль у пластичному трактуванні відіграють також досить активно пророблені висвітлення на поверхні одягу – як із залученням відтінків основного кольору, так і, як випало би здогадуватися, правдоподібно також із накладенням традиційних для цього мазків чистих білил на найінтенсивніше освітлених ділянках поверхонь. Такі розбілення та білила застосовано і для підкреслення пластичної форми чималого, немало розбудованого нижче ліктя рукава правої руки (захід явно не «реалістичний», оскільки тут насправді повинна би бути глибока тінь). Само трактування відповідної частини рукава пропонує чи не найкращий та найпереконливіше опрацьова-

церкви пророка Іллі в місті Камінь-Каширський Волинської обл., див.: Александрович В. Візантійські джерела та італійський слід іконографії намісної ікони Богородиці з церкви пророка Іллі в Каміні-Каширському. *Волинська ікона: дослідження та реставрація*. Луцьк, 2012. Вип. 19: Матеріали XIX Міжнародної наукової конференції, м. Луцьк, 24–25 жовтня 2012 року. С. 18. Найближчий попередній зразок пропонує аналогічна складка на колінах Спаса у досі мало відомому й усе ще недооціненому шедеврї перемишльської школи українського малярства кінця XV ст. «Спасі на престолі з чотирма ангелами» з Успенської церкви на Вовчу в Перемишлі (НМЛ), репродукована в: Гелитович М. Українські ікони XIII – початку XVI століть зі збірки Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького. Київ, 2014. № 110. С. 230. Найдокладніше про неї див.: Горда-Цибко О. Найстарші ікони з церкви Успіння Богородиці у Вовчому в Перемишлі. *Пам'ятки України: історія та культура*. 2011. № 1–2. С. 22 (іл.), 25–26.

ний у мініатюрі приклад ретельно проробленого в деталях, послідовно витриманого пластичного моделювання форми.

Засвідчене в постаті пластичне начало не менш послідовно розпрацьовано і в її оточенні. Насамперед відповідні акценти у цій частині зображення передають елементи найближчого оточення – форми меблів: сидіння, підніжжя та низького столика з невисокою широкою пляшкою-каламарем, увінчаною чималою кулею на накривці на його поверхні, та оздобленою графічно прорисованими ромбами долішньою частиною. Прикметною особливістю відтворених меблів є великі білі площини горішніх поверхонь, а також оздоблення тонкими довгими лініями, які відкликаються до аналогічного золотого штрихування вихідних історичних протографів.

Притаманне мініатюрі пластичне начало не менш виразно засвідчене й при трактуванні головного елемента архітектурного тла – невеликої базилікальної конструкції монументальної споруди за постаттю євангеліста ліворуч, із високою головною та пониженою лівою боковою навою. Центральна нава має високий тонкий темний отвір (входу), а розділена тонкою горизонтальною лінією навпіл бокова під накритим «черепицею» схилом даху в горішній частині, немов усупереч традиції, – невелике прямокутне, видовжених пропорцій вікно. У невисокій боковій стіні центральної нави над дахом бокової влаштовано єдине низьке широке вікно з півциркульним завершенням. Правої нави не видно, хоча в іконографії подібні споруди незмінно виступають тринавними, з головною та симетричними боковими¹². Натомість до будівлі праворуч

¹² Яскравим прикладом волинського походження здатний слугувати відповідний мотив загальновідомого «Благовіщення» (1579) маляра Федуска з міста Самбір Львівської обл., збереженого у церкві в селі Іваничі Володимирського р-ну Волинської обл. (Харківський художній музей). Кольорові репродукції див., зокрема: Логвин Г., Міляєва Л., Свенціцька В. Український середньовічний живопис. Київ, 1976. Табл. ХСІІІ; Міляєва Л. за участю М. Гелитович. Українська ікона XI–XVIII століть. Київ, 2007. С. 253. Іл. 222.

примикає невелика споруда з тонким темним отвором входу та заокругленим, накритим «дахівкою» невисоким верхом, від правої сторони спертим на тонку темну колонку з простою круглою капітеллю. Спосіб поєднання цієї прибудови та основної споруди, як і співвідношення між ними, виразніше не зазначено. Проте логічно повинно йтися про окрему стоячу невелику самостійну будівлю при зовнішній стіні базиліки. На її вірогідну незалежність від головної споруди здатний вказати окремий вхід. Обидві вони розташовані ніби на одній лінії, і вміщений під кутом фасад базилікальної будівлі наділений виразним просторовим акцентом, спрямовує до глибини. Таке наголошення моментів просторового характеру при вирішенні архітектурної куліси виявляється рідкісною для української пізньосередньовічної мистецької спадщини індивідуальною особливістю одинокої дерманської мініатюри, безперечно, заснованою на конкретному давнішому візантійському зразкові.

Попри знану домінуючу умовність архітектурних мотивів новішого східнохристиянського релігійного малярства, у вихідному першозразку відтворені форми базиліки та будівлі при її південній стіні, безперечно, відкликаються до якогось конкретного протографа¹³. Хоча водночас вміщена на даху нави невелика над-

¹³ Таку можливість підтримує, зокрема, досвід вивчення архітектурних мотивів українського релігійного малярства. Так, наприклад, в унікальній для візантійської іконографії святого ротонді в тлі окремих сцен історичного циклу пізньосередньовічних ікон святого Миколая перемишльської школи, заснованих на гаданому місцевому протографі XIII ст., побачено вірогідне відтворення реальної місцевої посвяченої йому ротонди: Александрович В. Найдавніша перемишльська житійна ікона святого Миколая та її репліки XV–XVI століть. *Ковчег. Науковий збірник із церковної історії*. Львів, 2001. Ч. 3. С. 173. Інший аналогічний приклад віднайдено в одному з напрямів української середньовічної іконографії Покрову Богородиці з ідентифікованим саме завдяки цій іконографії зображенням у тлі ротонди Мафорию Богородиці при базиліці Влахернського монастиря у Константинополі: Його ж. Покров Богородиці. *Українська середньовічна іконографія (Студії з історії українського мистецтва*. Т. 4). Львів, 2010. С. 216–219. Сам зазначений мотив ротонди

будова у вигляді невисокої прямокутної конструкції на чотирьох завершених кульками ніжках, з якої ліворуч до обрізу аркуша перекинута тонку, вкриту, як і сама будівля, «дахівкою» арку, має виразно декоративні як форми, так і наповнення. Прикметною особливістю зазначеної базилікальної споруди є співвіднесена з відзначеними аналогічними горішнім поверхнями зображених меблів не розроблена суцільна біла площина фасаду. Вона вказує на родовід відповідного мотиву протографа мініатюри у тому напрямі візантійського малярства, з якого, зокрема, виходив чинний упродовж 1510–1530-х рр. у Перемишлі анонімний виходець з півдня – Майстер циклу великих празників зі згаданої Успенської церкви на Вовчу в Перемишлі¹⁴, стилістиці якого притаманне активне використання таких білих площин¹⁵.

На відміну від лівої сторони, вміщений праворуч архітектурний елемент виглядає здрібненим і трактованим з очевидним відмежуванням від монументального й виразною перевагою декоративного начала. Тут так само застосовано мотив, немало переосмисленим присутній у доробку зазначеного

присутній і в інших богородичних сюжетах у пізнішій іконографії уже без відкликання безпосередньо до влахернського монастирського ансамблю: Там само. С. 213–214. До того ж аспекту національної практики відсилає й зображення дерев'яного порталу входу до вівтаря у передвівтарній огорожі, вміщене у виконаній близько 1500 р. іконі Покрову Богородиці з Троїцької церкви в селі Річиця Зарічнлянського р-ну Рівненської обл. (Рівненський обласний краєзнавчий музей): Там само. С. 332–334. Новіші кольорові репродукції ікони див.: Міляєва Л. за участю М. Гелитович. Українська ікона... С. 156. Іл. 94; Культурна спадщина Рівненського краю. [Рівне, 2010]. С. 26; 150 святинь Великої Волині. [Рівне, 2011]. С. 36.

¹⁴ Про нього див.: Александрович В. Майстер циклу великих празників з Успенської церкви в Перемишлі (Невідома сторінка зарубіжних зв'язків перемишльської школи українського релігійного малярства початку XVI століття). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів, 2000. Вип. 35–36. С. 76–98. Від нього зазначений мотив поширився у мистецтві перемишльського кола та в пізніших провінційних послідовників місцевих майстрів середини другої половини століття. Див.: Там само. С. 95–96.

¹⁵ Александрович В. Майстер... С. 86.

перемишльського майстра, – дві поєднані від глибини, намальовані також під кутом до основного зображення, взаємно паралельно встановлені стіни зі своєрідними прямокутними вирізами в горішній частині, перекриття яких тримають невисокі тонкі колонки¹⁶. При цьому зображення пропонує знаний, поширений в іконографії оптичний «курйоз», оскільки їх вміщено не вертикально¹⁷. Якщо капітелі підтримують передні частини виступів, то на долі колонка від глибини «встановлена» не тільки близько до правої сторони зазначеного вирізу, а й... від глибини поза нею й від долу зрізана вирізом стіни. Близька колонка хоча й подана ніби вертикально, проте від долу теж стоїть поза дальшою зовнішньою лінією долішньої частини зазначеного вирізу. Обидві стіни увінчують оперті на завершені стилізованою листоподібною формою фігурні тонкі декоративні аркоподібні «дашки», теж перекриті «черепицею».

Від заду описані елементи архітектурного тла, доходячи до рівня плечей євангеліста, поєднує невисока біла низька стіна з майже не розпрацьованою поверхнею. Одиноким мотивом її оздоблення виявляється не зовсім чітко переданий у доступній фотографії рапорт коротких темних, нахилених під

¹⁶ Аналогічний варіант у близькому трактуванні при фронтальному, однак, вміщенні самої конструкції пропонує архітектурний мотив у лівій половині храмового «Зіслання Святого Духа» з церкви в селі Викоти Самбірського р-ну Львівської обл. (НМЛ). Зображено, правда, тільки праву половину споруди з темним отвором у глибині, що здатне вказати на передане в такий спосіб обрамлення порталу. В іконі немає вирізу в горішній частині, і колонка намальована на всю висоту (від долу прихована постаттю апостола). Кольорову репродукцію див.: Гелитович М. Українські ікони... С. 127. № 43.

¹⁷ Яскравий його приклад у доробку вже пізнішого львівського малярства – це трактування двох передніх стовпів аркади в іконі Благовіщення з циклу великих празників П'ятницької церкви у Львові, див.: Александрович В. Іконостас П'ятницької церкви у Львові. *Львів: історичні нариси*. Львів, 1996. С. 123. Одинока репродукція в кольорі: Овсійчук В. А. Українське малярство Х–XVIII століть. Проблеми кольору. Львів, 1996. С. 298.

кутом нерегулярних ліній, покликаних, очевидно, відтворити знаний в іконографії мотив ряду консолів¹⁸. Позем виповнюють дрібні декоративні елементи, виконані темною фарбою на світлішому тлі, які графічно нагадують стилізовані літери.

Якість доступної фотографії не дає змоги докладніше розглянути «портрет» євангеліста. Невелика, виразно вкорочених пропорцій, характерна голова на тонкій, довгій, помітно розширеній донизу шії з горизонтально покладеними на ній у три ряди штрихами білил висвітленнями здатна відкликатися до одного з напрямів візантійського малярства другої половини XIV ст., у руслі якого вже як місцеве його відображення створена, зокрема, постать святого Йоакима в унікальній іконі «Принесення Марії до храму з історією Марії за Протоєвангелієм Якова» з церкви Собору святих Йоакима і Анни в селі Станіля Дрогобицького р-ну Львівської обл. (НМЛ)¹⁹. Загалом, такий аналог спроможний вказати на певне взорування – пряме чи опосередковане – на традиції другої половини XIV ст., хоча, радше, власне не безпосередньо, а, судячи з окремих підкреслено декоративних архітектурних мотивів, – у якійсь конкретній молодшій, зі значно багатше

¹⁸ Ранній, немало відмінний приклад див. у згаданому викотівському «Зісланні Святого Духа».

¹⁹ Гелитович М. Українські ікони... № 7. Найдокладніше про неї див.: Александрович В. «Стрітення зі сценами життя Марії за Протоєвангелієм Якова» з церкви Собору Йоакима та Анни у Станілі (з колишнього Музею Духовної Семінарії Богословської Академії у Львові). *Українська Греко-Католицька Церква і сакральне мистецтво (історичний досвід та проблеми сучасності)*. Львів; Рудно, 2003. Вип. 2: Матеріали II Міжнародної наукової конференції, присвяченої 220-літтю Львівської Духовної Семінарії, м. Львів–Рудно, 22 грудня 2003 р. С. 36–62. Справжній сюжет унікальної ікони встановив: Майоров О. Галицько-волинський князь Роман Мстиславович, володар, воїн, дипломат: У 2 т. Біла Церква, 2011. Т. 2. С. 439–443; Его же. Русь, Византия и Западная Европа. Из истории внешнеполитических и культурных связей XII–XIII вв. (Studiorum Slavicorum Orbis. Т. 1). Санкт-Петербург, 2011. С. 384–387.

опрацьованими деталями редакції. Щодо цього переконують окремі залучені декоративні форми, найвиразніше – накриття дахів, вибагливі лінії яких не властиві так ранній традиції, як і, зрештою, – доступним досі виявам національної мистецької практики²⁰. Тому повинно йтися про прямо чи опосередковано використаний певний «південний» – візантійський або ж балканський – протограф. Сам портрет послідовно звернутий до найближчого попереднього періоду й передає його традицію, яка упродовж першої половини XVI ст. досить активно змінювалася, наближаючись до прийнятого на завершальній стадії пізньосередньовічної доби ідеалу. У цьому, зокрема, переконує відповідна мініатюра Пересопницького Євангелія (Київ, Національна бібліотека України імені Володимира Вернадського, далі – НБУВ), де лик євангеліста помітно видовжений, з інакше потракованими, немало визначальними для його індивідуальної характеристики волоссям та бородою²¹.

За відзначеної виняткової нечисленності спадщини українського книжкового малярства відповідного періоду конкретні аналоги серед національного доробку відшукувати непросто. Проте показовою сприймається певна близькість самого мотиву плоского фасаду базилікальної будівлі праворуч та стіни, покликаної поєднати обидві сторони композиції, до вміщеної в стилістично пізнішій мініатюрі «Євангеліст Матвій» згаданого волинського Євангелія²². Це, як і відзначений аналог у доробку чинного в Перемишлі анонімного майстра,

²⁰ Один з небагатьох прикладів пропонує унікальна для національної спадщини ікона святого Йоана Богослова з Прохором на острові Патмос із однієї з церков у селі Сушиця Велика Старосамбірського р-ну Львівської обл. (НМЛ). Новішу кольорову репродукцію див.: Гелитович М. Українські ікони... С. 281. Кат. № 141.

²¹ Репродуковано неодноразово, див., зокрема: Культурна спадщина... С. 232; Запаско Я. П. Пам'ятки... С. 360.

²² Репродукції див.: Запаско Я. П. Пам'ятки... С. 330; Пуцко В. Ілюмінація... С. 371.

зокрема, здатне доводити певну їх часову спорідненість, водночас пропонуючи варте уваги уточнення до тільки загально досі визначеного в межах усього століття часу створення зазначеного анонімного рукопису.

*Свангеліст Йоан на острові Патмос.
Афон, монастир Діонісіат*

Певні аналогії вдається відшукати серед багатого доробку візантійського книжкового малярства. Зокрема, вміщення правої руки на тлі висвітленої поверхні тканини на боці пропонує мініатюра євангеліста Йоана загально датованого XVI ст. Євангелія (Афон, монастир Діонісіат)²³. Мініатюра євангеліста Марка з того ж кодексу²⁴ як за портретом, так і характером оточення виразно пізніша. Наведені аналоги дальшого плану, зі свого боку, на конкретних прикладах підтверджують історичний візантійський родовід дерманської мініатюри, ще раз наголошуючи на дотепер практично не зауважених і через те досі практично не сприйнятих візантійських пов'язаннях української пізньосередньовічної мистецької культури періоду «Візантії після Візантії» – з-перед початку їх активного переосмислення від середини XVI ст. в напрямі відходу від історичної генетичної спадщини візантійської традиції.

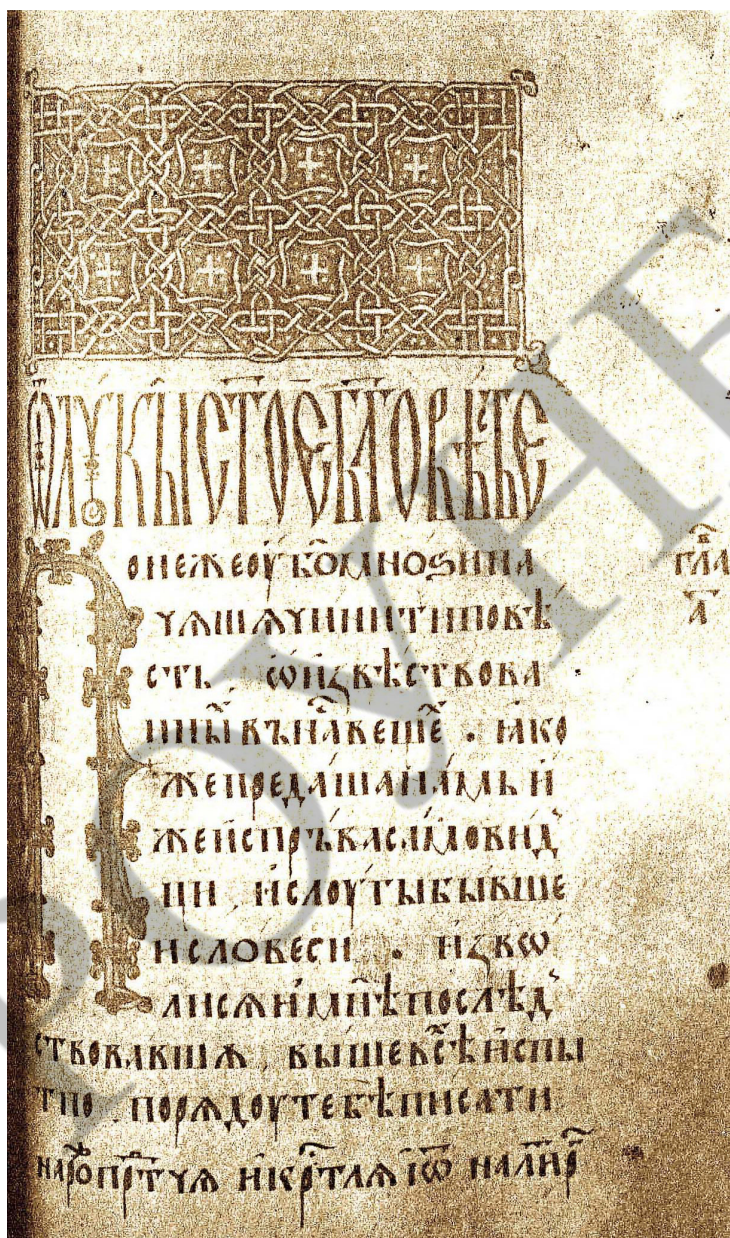
Два зафіксовані в доступних фотографіях початкові аркуші євангельських текстів від Йоана та Луки належать до характерних зразків мистецького оздоблення кодексів епохи. Звично для практики української рукописної книги, при відтворенні єдиної схеми вони різні й достатньо незалежні. Цілковито відмінним виявляються заставки. Заставка Євангелія від Йоана укладена з утворених тонким, звершеним назовні петлями, безконечним, досить пластично переданим жгутом рядів невеликих взаємопереплєтених кіл, об'єднаних у місцях перехрещення невеличкими квадратами. У заставці Євангелія від Луки жгут утворює три за горизонталлю і п'ять за вертикаллю рядів геометричних фігур, незаповнені прямокутники між якими виповнюють два ряди по чотири невеликі

²³ Pelekanidis S. M., Christou P. C., Tsioumis Ch., Kadas S. N. Treasures of Mount Athos. Illuminated manuscripts. Miniatures Headpieces Initial Letters. Athens, 1974. Vol. 1: The Protaton and the Monasteries of Dyonyysiou, Koutloumoussiou, Xeropotamou and Gregoriou. Il. 165.

²⁴ Ibid. Il. 163.

Титул Євангелія від Йоана

Титул Євангелія від Луки

рівносторонні хрестики. Жгут в обох заставках потрактований доволі пластично, об'ємно, що є їх істотною прикметною особливістю. Для Волині вона не унікальна, оскільки близьку інтерпретацію пропонує також заставка Євангелія від Луки волинського, як вважають, походження (конкретне не зафіксовано) кодексу кінця XV – початку XVI ст. (НБУВ)²⁵, де жгут, правда, інакший, набагато ширший і відкликається до давніших зразків²⁶. Віддалену подібність виказує також стилістично пізніша заставка Євангелія першої половини століття (Державний історико-культурний заповідник, м. Острог)²⁷.

Відзначені відмінності не є випадковими, оскільки аналіз почерків обох аркушів переконує у роботі над ними різних переписувачів, що може стосуватися й авторства ініціалів. Виконавець тексту Євангелія від Луки ближчий до традицій класичного півуставу. Літери в нього чіткі, видовжені, розставлені рідше, вертикальні й похилені потовщені лінії ширші. Особливо виразно відмінність почерків обох переписувачів виявляється в заголовках. Почеркові автора Євангелія від Йоана притаманне здрібнення, помітне як у заголовку, так і в письмі загалом. У заголовку літери в нього тонші, вузьчі, зі значно скромніше вираженим монументальним началом, що засвідчує тяжіння до спрощення письма, вказує на присутність певних тенденцій, споріднених з пізнішим скорописом. Ініціали достатньо відмінні. При цьому ініціал «В» Євангелія від Йоана опрацьовано на спорідненій із заставками засади плетення із суцільного жгута. Він вузький, за розмірами менший, і сягає висоти семи рядків основного тексту. Ініціал «П» Євангелія від Луки розпрацьований не так багато, мотив плетення жгута, відповідно до конструкції літери, в ньому вико-

²⁵ Сторінка репродукована: Запаско Я. П. Пам'ятки... С. 309.

²⁶ Для прикладу пор. трактування стилістично значно ранішого подібного мотиву в Луцькому Євангелії XIV ст. (Москва, Російська державна бібліотека), репродукції див.: Запаско Я. П. Пам'ятки... С. 263, 265.

²⁷ Репродуковано: Культурна спадщина... С. 241.

ристано насамперед для зовнішнього контурного обведення та скромнішого рисунку його мало розроблених декоративних деталей. Він більший за розмірами й відповідає висоті дев'яти рядків основного тексту.

Попри нинішню дошкульну нечисленність зразків рукописної книги Волині відповідного періоду еволюції пізньосередньовічної традиції, мистецьке оздоблення Дерманського Євангелія сприймається у ширшому контексті її розвитку як один з характерних виявів місцевого досвіду та ранніх, актуально доступних із пізньосередньовічної доби автентичних свідчень активності на мистецькому поприщі осілих тут еліт. У цьому ряду Євангеліє Дерманського монастиря постає у колі таких визначних позицій релігійної мистецької культури регіону, як співвіднесені з мистецькими ініціативами князя К. І. Острозького Межиріцька чудотворна ікона Богородиці з Емануїлом (Межиріч Острозький, Троїцька монастирська церква)²⁸ та князів Сангушків – споріднені з нею намісні ікони Спаса й Богородиці з Емануїлом із церкви пророка Іллі в місті Камінь-Каширський Волинської обл.²⁹ Вони попереджують засвідчений

²⁸ Новіші кольорові репродукції див.: Культурна спадщина... С. 14; 150 святинь... С. 26.

²⁹ Про них див.: Александрович В. Ікона Богородиці початку XVI століття у церкві Різдва Богородиці в Каміні-Каширському. *Волинська ікона: дослідження та реставрація. Матеріали XI міжнародної наукової конференції, м. Луцьк, 3–4 листопада 2004 р.* Луцьк, 2004. С. 60–68; Його ж. Намісна ікона Спаса початку XVI століття у церкві Різдва Богородиці в Каміні-Каширському. *Волинська ікона: дослідження та реставрація. Матеріали XIV міжнародної наукової конференції, м. Луцьк, 29–30 жовтня 2007 р.* Луцьк, 2007. С. 8–17; Його ж. Візантійські джерела... С. 14–25. Вони мають ще один відповідник в іконі Богородиці з молитовного ряду теж вірогідного дару князя К. І. Острозького – до Успенського собору або Троїцької монастирської церкви у Вільнюсі (Вільнюс, Литовський музей мистецтв). До наукового вжитку впроваджена: Dolinskas V., Tarandaitė D., Verbiejūtė B. Lietuvos didžiosios kunigaikštystės valdovų ir ridikų portretai iš ukrainos muziejų. Tarpautinės parodos katalogas. Vilniaus paveikslų galerija 2012 m. Liepos 4- spalio 28 d. Vilnius, 2012. Nr III 1 (кольорова репродукція).

нині уже тільки поодинокими автентичними зразками розквіт релігійної мистецької культури під опікою місцевих еліт. Він став породженням нової ситуації в національній культурі, започаткованої її піднесенням у другій половині XV ст., з відновленням історичної Київської митрополії з центром у Києві та наступним якнайглибшим оновленням усього комплексу духовного життя на тлі завершального періоду середньовічної доби³⁰. Мистецьке оздоблення Дерманського Євангелія князя К. І. Острозького 1507 р. відображає власне цей комплекс явищ за своєрідних специфічних умов волинського історично-культурного регіону розвитку національної традиції, немало визначених домінуванням у ньому – як єдине таке явище в Україні – власних історичних еліт.

Докладніше про неї див.: Александрович В. Віленський слід малярських інтересів князя Костянтина Івановича Острозького. *Національний університет «Острозька академія». Наукові записки*. Острог, 2011. Вип. 18: Історичні науки. С. 113–124. Правда, ікона перемальована в XVII ст. (з давнішого оригіналу актуально доступне лише орнаментоване тло) й запис належить до шедеврів релігійної мистецької культури свого часу. Кольорову репродукцію див. також: Там само (вставка після с. 124).

³⁰ Українська наукова думка якось не зауважила цих фундаментальних процесів і все ще не віддала їм належного. Вперше на одному зі скромніших їх конкретних аспектів в іконографії Покрову Богородиці увагу до відповідного визначального для тогочасної національної традиції комплексу явищ пізньосередньовічної доби привернуто в: Александрович В. Покров Богородиці... С. 286–359.

Ігор ТЕСЛЕНКО

РОДИНА МІЗОЦЬКИХ – СЛУГИ, БОЯРИ, ШЛЯХТА

Село Мізоч розташоване приблизно на однаковій відстані від Дубна, Острога та Рівного – трьох міст, які впродовж майже всього XVI ст. належали князям Острозьким. Тривалий час і сам Мізоч перебував у їхніх руках, однак найдавніша znana історія поселення пов'язана не з цими українськими аристократами, а з луцько-острозькими православними єпископами.

На лівому березі річки Збитинки владики посідали невелику волость, до складу якої входило кілька компактно розміщених сіл – окрім Мізоча, це ще Мізочок, Буща, Будораж, Півче, Точевики й Боршівка. У 1322 р. їх начебто відписав на Луцьку кафедру князь Любарт Гедимінович, та як довів свого часу Михайло Грушевський, надавчий привілей волинського правителя є фальсифікатом¹. Вирок авторитетного вченого суттєво корегує метрику перелічених населених пунктів, і хоча назви Мізоч, Будораж і Буща звучать архаїчно й можуть

¹ Грушевський М. Коли сфабрикована грамота Любарта Луцькій кафедрі? (З поводу статті Д. Щербаковського: *Фундушевая запись князя Любарта луцкой церкви Иоанна Богослова 1322 г.*). *Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка*. Львів, 1906. Т. 70. С. 71–72. Див. також: Грушевський М. *Історія України-Руси*. Київ, 1995. Т. 6. С. 304; Флоря Б. *Две грамоты князя Любарта (о Луцкой епископской кафедре в первой половине XIV ст.)*. *Древнейшие государства Восточной Европы. 1998 г.* Москва, 2000. С. 250–254; Купчинський О. *Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть*. Дослідження. Тексти. Львів, 2004. С. 683–697; Тесленко І. *Інкорпорація підострозьких володінь Луцької єпископії до складу Острозької волості в останній чверті XVI ст.* *Релігія і Церква в історії Волині: зб. наук. праць*. Кременець, 2007. С. 46–56.

опосередковано вказувати на існування топонімів навіть у давньоруські часи (результати археологічних розкопок цей здогад радше підтверджують²), перші достовірні свідчення про них зафіксовані в писемних джерелах більш ніж через двісті років після «Любартової данини».

На середину XVI ст. Мізоч з околицями вже перебував у володінні луцько-острозьких православних єпископів. Згідно із законодавством, яке діяло у Великому князівстві Литовському, владики повинні були, як і інші землевласники, у випадку війни відправляти на захист держави своїх озброєних слуг³. Їхнє забезпечення передбачало чималі фінансові витрати – на купівлю доброго коня, обладунків, зброї та зброї. Аби ці люди могли сплачувати «податок крові», а разом з тим нести службу при боці єпископів, ті наділяли їх землею із підданими. Такі земельні наділи, однак, передавалися лише в тимчасове тримання, що за порушення умов служби могло припинитись у будь-який момент. Утім, найчастіше посесія тривала аж до смерті слуги, або *боярина*, як називають рицаря-ленника тогочасні джерела. Доволі розповсюдженою на Волині була й практика передачі маєтків померлих слуг їхнім нащадкам на аналогічних умовах. Так започатковувалися цілі боярські династії⁴.

У середині – другій половині XVI ст. в підострозьких володіннях кафедри боярам належали Мізоч і Точевики, жителі яких перебували під опікою, відповідно, Федора Мізоцького і Григорія Точевиського. На підданих з інших сіл волості поширювалася юрисдикція єпископського намісника, тож вони платили податки безпосередньо до скарбниці владики. Оскільки наше дослідження присвячене родині Мізоцьких,

² Прищепя Б. Погоринські міста в X–XIII ст. Рівне, 2016. С. 212–213, 229–230.

³ Другий Литовський статут 1566 р., розд. II, арт. 1, 9.

⁴ Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. Волинь і Центральна Україна. Вид. 2-ге, перег. і виправ. Київ, 2008. С. 279.

зупинимося детальніше на постаті боярина Федора. З'ясуємо його походження і склад сім'ї, а також спробуємо встановити, як довго владичий слуга держав згадане село і хто успадкував Мізоч після його смерті.

Почнемо з генези дому Мізоцьких. Наявність у пана Федора характерного прізвища підштовхує до припущення, що його пращури були людьми місцевими, а сам він посідав родове гніздо з діда-прадіда. Проте не можна виключати й інших варіантів. Першим Мізоцьким міг бути і батько боярина Федора, і навіть він сам – цілком вірогідно, що хтось із них від народження мав зовсім інше прізвище, а нове став уживати по тому, як довший час потримав це село у своїх руках. Для описуваного періоду подібна метаморфоза була досить типовою. Так, з-поміж сусідів Мізоцького паном Точевицьким став Григорій Сестрєн, паном Конюським – Михайло Шашкович, його рідний брат Богдан – паном Долбунівським тощо⁵. Усі вони мали шляхетське походження, були боярами-ленниками, а їхнє нове прізвище вказувало на назву вислуженого села.

Чи не був і наш герой вихідцем з якоїсь знаної шляхетської сім'ї? Джерела повідомляють, що 1545 р., тобто рівно за десять літ до появи пана Федора на історичній арені, тодішній луцько-острозький єпископ Феодосій (Гулевич) надав Мізоч своєму слuzі Васькові Луківському⁶. Цей привілей, підтверджений великим литовським князем Сигізмундом Августом у 1548 р., важливий із двох причин. Насамперед він унікальний тим, що містить першу достовірну писемну згадку про село Мізоч (як пам'ятаємо, «данина» Любарта Гедиміновича 1322 р. є фальсифікатом). Крім того, документ адресований

⁵ Детальніше див.: Тесленко І. Хто є хто в імперії «старого» князя. «Острозька шляхта». *Соціум. Альманах соціальної історії*. Київ, 2008. Вип. 8. С. 119–133.

⁶ Росийский государственный архив древних актов, ф. 389, кн. 31, л. 229–230. Див. публікацію цього документа в додатку.

людині, котра (з огляду на традицію передачі ленних володінь у спадок по чоловічій лінії) цілком підходить на роль Федорового батька. Вимальовується логічна схема: спочатку мізоцьким посесором був Васько Луківський, а тоді його син Федір. Але така гіпотеза суперечить тим небагатьом генеалогічним свідченням, що їх вдалося зібрати про кожного з владичих слуг.

Пан Луківський, який, очевидно, був пов'язаний кровними узами з боярами князів Острозьких з-під Шульжинців⁷ або ленниками князів Сангушків, що тримали свою вислугу під Локачами⁸, не може бути батьком пана Мізоцького, названого в одному із джерел Павловичем⁹. Та це не означає, що Васько і Федір не були родичами. Перший міг доводитися другому дядьком, вітчимом чи навіть дідом. А міг і не бути його кривним взагалі.

Ускладнює вирішення цієї проблеми відсутність інформації про Павла, батька першого відомого пана Мізоцького. Єдиною серйозною зачіпкою для реконструкції витоків роду є та обставина, що «братаничем» Федора, тобто його племінником, джерела фіксують шляхтича на ім'я Якуб Купа, або Купич¹⁰. Якщо цей останній був сином рідного брата Федора Павловича, то виходить, що і боярин Мізоцький походив з тієї ж фамілії. Дані про неї годі шукати в генеалогічних довідниках. Купи були представниками того прошарку дрібного служилого рицарства, яке століттями балансувало на межі

⁷ Archiwum książąt Sanguszków w Sławucie / wyd. przez B. Gorczaka. Lwów, 1890. T. 4. S. 470–471 (Сенько та Леван Луківські, або Ленківські, 1546 р.).

⁸ Ibid. S. 526 ([Богдан] Заць-Луківський, 1547 р.).

⁹ Голубев С. Духовное завещание луцкого и острожского епископа Феодосия Гулевича. *Чтения в Историческом обществе Нестор-летописца*. Киев, 1891. Кн. 5, отд. 3. С. 158.

¹⁰ Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК України), ф. 25, оп. 1, спр. 459, арк. 340–342, 358 (1574 р.); спр. 17, арк. 512 зв.–513 (1577 р.); спр. 18, арк. 1 зв. (1577 р.); спр. 19, арк. 397 зв. (1579 р.); спр. 21, арк. 62 зв. (1580 р.); Archiwum Narodowe w Krakowie (далі – ANK), Archiwum Sanguszków, rkps 150, nr 2 (1581 р.).

благородного і плебейського станів. Звернімо увагу на те, що ім'я Федорового небожа звучить по-польськи; у жодному з виявлених на сьогодні документів він не фігурує як Яків. Ця деталь дозволяє обережно припустити немісцеве коріння роду, проте із висновками поспішати не будемо, позаяк деякі з Куп, що жили на Волині в XVI–XVII ст., мали імена, характерні для східнохристиянської традиції¹¹. Принагідно зазначимо, що слугами православних луцько-острозьких архиєреїв цілком могли бути й іншовірці, оскільки в той період конфесійна належність не була визначальним критерієм вибору осіб при формуванні оточення вельможі, у т. ч. церковного сановника.

Однак повернімося до боярина Федора Мізоцького. Вперше в історичних джерелах він згадується в заповіті луцько-острозького єпископа Феодосія (Гулевича), котрий був батьком володимирського військового Василя Гулевича й дідом фундаторки Київської братської школи Гальшки Гулевичівни¹². Документ, оформлений у листопаді 1555 р., називає

¹¹ ЦДІАК України, ф. 11, оп. 1, спр. 23, арк. 293 (Станіслав Купа, 1593 р.); ф. 25, оп. 1, спр. 45, арк. 859, 1007, 1012; спр. 49, арк. 10 зв.; ф. 22, оп. 1, спр. 17, арк. 290–290 зв. (Захарій Купич, 1594–1609 рр.); ф. 25, оп. 1, спр. 49, арк. 581 зв. (Філіп Купич, 1595 р.); ф. 22, оп. 1, спр. 18, арк. 262–262 зв.; ф. 21, оп. 1, спр. 72, арк. 20 зв.–21 зв. (Філон Купа, 1610–1624 рр.); ф. 22, оп. 1, спр. 28, арк. 43–43 зв. (Самійло Купа, 1618 р.); ф. 21, оп. 1, спр. 274, арк. х-33 (Григорій Купич, 1624 р.); спр. 76, арк. 52 зв.–53 зв., 53 зв.–54 зв., 80 зв. (Миколай Купич-Семашко, його дружина Настасія Солтанівна і діти, у т. ч. сини Петро, Олександр, Станіслав і Миколай, 1628 р.); спр. 93, арк. 168–168 зв. (Павло Купич, 1635 р.); ф. 25, оп. 1, спр. 395, арк. 212 (Войцех Купа, 1686 р.).

¹² Про Гулевичів і, зокрема, згаданих тут представників роду див.: Голубев С. Духовное завещание луцкого и острожского епископа Феодосия Гулевича... С. 160–165; Хижняк З. Гулевичівна Гальшка (Єлизавета) Василівна. *Києво-Могилянська академія в іменах. XVII–XVIII ст.*: Енциклопедичне вид. Київ, 2001. С. 159–160; Кулаковський П. Канцелярія Руської (Волинської) метрики 1569–1673 рр. Студія з історії українського регіоналізму в Речі Посполитій. Острогож; Львів, 2002. С. 239–241; Тесленко І. Гулевичі. *Енциклопедія історії України*. Київ, 2004. Т. 2. С. 249–250; Яковенко Н. Українська шляхта... С. 151–152.

Федора Павловича серед найближчих владичих слуг, кожен з яких за свою відданість патрону мав одержати високу винагороду (в розмірі 10 кіп литовських грошів)¹³. Уважається, що владика помер невдовзі після укладення тестаменту. Впродовж наступних десяти років Луцько-Острозька кафедра та її маєтності декілька разів переходили з рук у руки, проте ці переміни ніяк не позначилися на статусі Федора, котрий незмінно посідав вислужений Мізоч. Напевне, найпомітнішою подією цього відтинку біографії боярина був напад, який він пережив, коли разом із сусідом Григорієм Точевиським рятував від розбійників слугу свого приятеля Остафія Рагози. Пригода сталася в січні 1564 р. неподалік від Мізоча, у спаській діброві. До ватаги грабіжників входило всього чотири особи, котрі виявилися селянами з розташованих поруч сіл Цуркова і Грушвиці. Хоча розбійники й не були «людьми зброї», їм усе ж вдалося завдати рогатинами значних ушкоджень своїм супротивникам. У сутичці Мізоцький отримав колоту рану у правий бік (під лопатку), а його напарник Точевиський – дві колоті рани у груди¹⁴.

Якими б глибокими не були ці ураження, заподіяні недоброзичливцями, – вони були дрібничкою в порівнянні з проблемами, що очікували на владичих бояр у майбутньому. 1567 року Луцько-Острозьку кафедру посів Іван Борзобагатий-Красенський – волинський шляхтич середньої руки, який, ще не прийнявши постригу, наступних кілька років носив титул «нареченого єпископа»¹⁵. Новий очільник єпархії повіддавав церковні землі в оренду й застава своїм родичам і кредиторам, наклав на підданих додаткові податки й повинності, чинив різні кривди та утиски боярам.

¹³ Голубев С. Духовное завещание луцкого и острожского епископа Феодосия Гулевича... С. 158.

¹⁴ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 6, арк. 12 зв.–13.

¹⁵ Докладніше про Івана, а після постригу в 1571 р. – Йону (Борзобагатого-Красенського) див.: Ульяновський В. Історія церкви та релігійної думки в Україні. Київ, 1994. Кн. 1. С. 98–99.

За цих обставин Федір Мізоцький і Григорій Сестрен-Тоcheвицький пішли на відчайдушний крок, звернувшись за допомогою до найвпливовішого на Волині магната і свого сусіда київського воєводи князя Василя-Костянтина Острозького. Вочевидь, саме за його клопотанням король Сигізмунд Август видав у 1570 р. спеціальні листи, в яких під зарукою 1 000 кіп литовських грошів застерігав «нареченого єпископа» від зазіхань на здоров'я бояр, забороняв нав'язувати їм і їхнім підданим чітко не окреслені обов'язки «над давню і звичайну повинність», а також, аби ці розпорядження не ігнорувалися, передавав обох рицарів в опіку Острозькому. 14 жовтня 1570 р. документи були вручені Борзобагатому-Красенському, котрий на додаток отримав послання і від князя Василя-Костянтина із застереженням, щоб «ку тым бояромъ церьковнымъ, яко подданым господарским, спокойне заховати рачил»¹⁶. Надання скривдженим слугам гарантій безпеки, щоправда, не покращило їхнього становища, оскільки єпископ і князь віддавна ворогували, і тепер у Борзобагатого-Красенського з'явився ще один стимул для тиску на Мізоцького й Точевецького.

Конфлікт бояр із владикою тривав ціле десятиліття. Бояр, як ми вже знаємо, підтримував київський воєвода, а фактично його слуги-ленники з Дубенської та Острозької волостей. На боці Борзобагатого-Красенського опинилися його кредитори, котрим вдалося закріпитися в регіоні завдяки фінансовим вливанням до скарбниці архиєрея. Одним з них був підляський стольник Станіслав Граєвський, який з 1572 р. орендував церковні села Будораж, Буцу, Півче й Малий Мізоч¹⁷. У судових книгах можна натрапити на скарги Федора Мізоцького про різні кривди, заподіяні цим чоловіком його підданим та членам родини. Йшлося про викрадення коней і худоби, образи й погрози фізичною розправою, насильницькі дії з пролиттям крові¹⁸.

¹⁶ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 12, арк. 526 зв.–527.

¹⁷ Там само, спр. 13, арк. 578–578 зв.

¹⁸ Там само, спр. 17, арк. 512–513; спр. 18, арк. 1 зв.

На те, що все це чинилося Граєвським із повним розумінням серйозності потуги, яка стояла за спиною в безпорадного боярина, вказує яскрава історія, записана до актових книг Луцького гродського суду 1 серпня 1577 р. Цього дня возний Ясько Опарипеський за присутності двох свідків оглянув рани Федорового племінника Якуба Купи, котрому пощастило вийти живим з украй небезпечної пригоди. Сталася вона наприкінці червня в Будоражі, куди шляхтич вирушив з дядьковим листом, зміст якого не переповідається. Купа таки вручив це послання підляському стольникові, але той не поспішав відпускати гінця у зворотну путь. Складно сказати, що спричинило подальші дії будоразького посесора – чи текст листа, чи провокативна поведінка або непоштиві слова Якуба, чи бажання якнайдошкульніше допекти його дядькові, – у кожному разі, Граєвський узявся розігравати спектакль, який нічого доброго прибулому не обіцяв. Спочатку він розпорядився подати посланцеві кубок горілки, котру той змушений був запивати пивом. Потім звелів спійманому шляхтичеві танцювати. А незабаром у хід пішли й кулаки – Граєвський віддав чоловіка в руки своїм слугам, які добряче потовкли обличчя жертви, цілячи в губи та очі. Спостерігаючи за процесом, підляський стольник запевняв Купу, що він і його дядька накаже так саме бити «або на штуки зрубати»¹⁹. На завершення езекуції нападники поранили Якуба мечами, а вночі катували лоевими свічками, від чого на тілі zostалися виразні сліди. По тому Граєвський залишив Будораж, а в'язня протримали у дворі ще декілька днів і врешті-решт відпустили, перед тим забравши в нього коня та особисті речі.

Ініціатор дії, звісно, чудово знав про те, що Мізоцький, котрого він нахвалявся побити або порубати «на штуки», перебував під опікою князя Острозького. Та це його не стримувало, принаймні на словах. Вигукуючи свої погрози на адресу боярина, Граєвський запевняв напівпритомного Купу,

¹⁹ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 17, арк. 512 зв.

що виконає обіцянку і хоче побачити, «если же его (Мізоцького. – *І. Т.*) воевода киевський оборонить»²⁰. Самого Якуба підляський стольник підозрював у тому, що до Будоража він приїхав «шпикомъ от воеводы киевського»²¹.

Погрози погрозами, а до фізичної розправи над Мізоцьким і Точевиським так і не дійшло. Бояри не зламалися і, що цікаво, навіть не втратили висулужених маєтностей. Хоча це був не єдиний привід для розірвання угоди – їх можна було знайти безліч, особливо до 1570 р., коли в гру вступив Василь-Костянтин Острозький. Чому ж єпископ не скористався нагодою й не відібрав у непокірних слуг Мізоцького і Точевики? Пояснення є тільки одне: бояри посідали церковні землі на особливому праві. Можливо, що Феодосій (Гулевич) чи хтось із його наступників на кафедрі письмово гарантував Мізоцькому і Точевиському пожиттєве тримання цих сіл²². Інший, ще ймовірніший варіант – неповернута позика. У той час владики часто позичали у своїх слуг певні суми грошей і окремими листами прив'язували їх до головних привілеїв, якими регламентувалися умови оренди поселень. А отже, просто так відібрати села у бояр єпископи не могли – спершу потрібно було віддати борги, і, мабуть, не малі.

У 1578 р. Федір Мізоцький та Григорій Точевиський, діючи у згоді, відмовилися передавати до рук патрона податок зі своїх підданих, що призначався до королівського скарбу. Свій учинок вони аргументували небажанням архиєрея особисто зустрічатися з ними²³. Паралельно наростав конфлікт Борзобагатого-Красенського з Острозьким. Завершилося все тим, що 14 травня 1580 р. київський воевода відрядив своїх

²⁰ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 17, арк. 512 зв.

²¹ Там само, арк. 513.

²² Звертаємо увагу на те, що у згаданому наданні владики Феодосія (Гулевича) Васькові Луківському на Мізоцькому було застережене право передачі вислуги у спадок нащадкам боярина, звісно, на умовах служби (див. додаток).

²³ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 18, арк. 27 зв.

слуг, бояр і татар до підострозьких маєтків кафедри та силою встановив контроль над ними (у т. ч. й над Мізочем). Люди князя Василя-Костянтина урядували тут до смерті єпископа в 1585 р. Його наступник на кафедрі Кирило (Терлецький) був близьким до київського воєводи, котрий вирішив повернути раніше анексовані села Церкві. Та як тільки владика відійшов від співпраці з магнатом і в 1596 р. на Берестейському соборі підтримав ідею унії з Римом, князь знову послав до Мізоча й навколишніх сіл своє військо і приєднав церковні маєтності до Острога. Цього разу назавжди²⁴.

Для Федора Мізоцького події травня 1580 р. мали стати справжнім подарунком долі. З князем Острозьким його поєднувало відразу кілька міцних ланцюжків. По-перше, все-сильний волинський магнат захищав його у конфлікті з єпископом Борзобогатим-Красенським. По-друге, дружина пана Федора походила із сім'ї потомствених слуг роду Острозьких – панів Богдашівських із Богдашева в Рівненській волості²⁵. По-третє, князеві Василю-Костянтину служив і вже згаданий племінник боярина Якуб Купа²⁶. По-четверте, одну

²⁴ Детальніше див.: Тесленко І. Інкorporація підострозьких володінь... С. 46–56. З трьох сторін маєтки кафедри були оточені землями київського воєводи. По суті, вони були єдиною перепоною для прямого зв'язку між Острогом і Дубном – двома важливими центрами Острозького князівства. Географічне розташування церковного ключа дає підстави припускати, що колись він належав до первинного ядра острозьких володінь, але на початку XVI ст. (у 1507–1509 рр.) – у момент перетворення Луцької кафедри на Луцько-Острозьку – був переданий великим литовським гетьманом кн. Костянтиним Івановичем православним владикам. Про це також див.: Мицько І. Заснування єпископської кафедри в Острозі. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки*. Острозьк, 2008. Вип. 13. С. 151–159; Ульяновський В. Князь Василь-Костянтин Острозький: історичний портрет у галереї предків та нащадків. Київ, 2012. С. 246.

²⁵ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 138, арк. 704 (дочка Федора Мізоцького Полонія називає Яна Богдашівського своїм вуєм).

²⁶ ANK, Archiwum Sanguszków, rkps 150, nr 2.

зі своїх дочок Полонію (Пелагію) Мізоцький видав заміж за іншого слугу того самого магната – Яна Промчейка-Цурківського з Цуркова в Острозькій волості²⁷. Попри все, скористатися плодами перемоги Острозького Федорові Павловичу не поталанило. Схоже на те, що незабаром після описуваних подій він помер. Остання документальна звістка про боярина датується вереснем 1580 р.²⁸

Єдиний син Мізоцького Іван (Ян)²⁹ зберіг за собою тільки прізвище батька. Його вислугу князь приєднав до своїх столових володінь, сплативши, очевидно, нащадкам боярина грошову компенсацію. На початку XVII ст. неназваний на ім'я пан Мізоцький (напевно, саме Іван) брав участь у поході на Москву; восени 1608 р. він перебував у Тушинському таборі Лжедмитрія II³⁰. Востаннє шляхтич фігурує 1621 р. в заяві сестри Раїни, котра призначила його, а також дядька Яна Богдашівського уповноваженими в судовій справі про вбивство її

²⁷ Уперше дружиною Яна Цурківського Полонія-Пелагія Мізоцька («Мезецька») зафіксована 1602 р., востаннє – 1609 р. (ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 67, арк. 124 зв.; спр. 89, арк. 179). Батько цієї жінки був у приятельських стосунках з рідним братом її чоловіка Григорієм Цурківським, який неодноразово виступав свідком у справах, що заторкували інтереси Мізоцьких. Крім того, в січні 1578 р. в домі Федора Павловича відбувся приятельський з'їзд, на котрому полагоджувався конфлікт пана Григорія з Іваном Спасівським, боярином гродненського старости Олександра Ходкевича (Там само, спр. 17, арк. 512 зв.; спр. 18, арк. 1 зв., 263 зв.–265 зв.).

²⁸ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 22, арк. 392 зв., 397–398 зв. (матеріали справи про побиття Федором Мізоцьким 11 вересня 1580 р. пана Василя Брусилівського).

²⁹ Іван Мізоцький вперше нотується в джерелах у 1580 р.: ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 21, арк. 62 зв. (разом з Якубом Купою він перебував при возному Яськові Опарипеському, коли той 20 січня 1580 р. оглядав Стубельський маєток Филипа Лясоти, спустошений і спалений слугами волинського воєводи кн. Андрія Вишневецького).

³⁰ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 25, арк. 118 зв.–119 зв. (заповіт Адама Янковського, одним із розпорядників якого мав бути «пан Мізоцький»; укладений у таборі під Москвою 19 листопада 1608 р.).

чоловіка³¹. Місце проживання Івана (Яна) Мізоцького, склад його родини і подальша доля досі не з'ясовані. Знаємо лише, що його сестри в першій третині XVII ст. мешкали в околицях Острога і були пов'язані родинними узами зі слугами князів Острозьких та їхніх спадкоємців.

Підсумовуючи дослідження, констатуємо, що нам не вдалося чітко простежити походження боярина Федора Мізоцького, однак припускаємо, що він належав до дрібношляхетського роду Куп (Купичів) і, можливо, був кривняком Васька Луківського, першого відомого посесора села Мізоч. Сам Федір обійняв згаданий маєток, що лежав у межах підострозьких володінь луцько-острозьких православних єпископів, за наданням свого патрона, владики Феодосія (Гулевича) і посідав його на ленному (умовному) праві орієнтовно із середини 1550-х до початку 1580-х рр. Невдовзі після того як у травні 1580 р. Мізоч та інші розташовані під Острогом маєтності кафедри були захоплені київським воєводою князем Василем-Костянтином Острозьким, Федір Мізоцький помер, а члени його сім'ї втратили батькову вислугу, що їм було, мабуть, компенсовано певними коштами. У шлюбі з представницею роду Богдашівських боярин мав трьох дітей – сина Івана (Яна) і доньок Полонію та Раїну. Перша з них стала дружиною Яна Промчейковича-Цурківського, друга вийшла заміж за Самуеля Чудівського. Найпізніші свідчення про репрезентаторів сім'ї датуються 1621 р.

³¹ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 138, арк. 703–704. Чоловік Раїни Мізоцької, названої в документі «Мезецькою», загинув в Острозі від рук пана Пугачевича. У серпні 1621 р. убивця перебував у таборі під Хотиним, тож уповноважені вдови мали добиватися справедливості перед військовим судом.

Родина боярина Федора Мізоцького

Федір
Павлович
Мізоцький
† бл. 1580
∞ N
Богдашівська

Іван (Ян) Мізоцький † після 1608	Пелагія (Полонія) † після 1609 ∞ Ян Промчейкович- Цурківський † 1602–1609	Раїна † після 1621 ∞ Самуель Чудівський † бл. 1621
--	--	--

ДОДАТОК *

1548, листопада 6. Петриків. – Привілей великого литовського князя Сигізмунда II Августа про підтвердження надання владики Феодосія (Гулевича) слuzі Васькові Луківському на ленне посідання с. Мізоч з уписом тексту цього документа, виданого в Луцьку 26 лютого 1545 р.

Потверженъе Васку Луковскому на именье церковное Мизочъ *wt* вл[а]д[ы]ки луцкого и встроцкого Ѳеѡдосеа, ему даное на вечность.

*Документ публікується зі збереженням орфографії XVI ст., але з урахуванням сучасних правил пунктуації. Курсивом виділено виносні літери, скорочення наведені у квадратних дужках.

Жикгимонт Август, Божю м[и]л[о]стью корол полскии, великии кн[ѣ]зь литовскии, рускии, прускии, жомоитскии, мазовецкии и иныхъ.

Чинимъ знаменито симъ н[а]шимъ листомъ.

Бил намъ чоломъ служебникъ вл[а]дыки луцкого и встроцкого Ѡевдосеѣ Васко Луковскии, и поведиль передъ нами, ижъ вл[а]дыка луцкии дла его послугъ, которые внъ ку Церкви Божои Светого Ивана Б[о]гослова в Луцку и ку нему, пану своему, чиниль, даль ему именье церковное на има Мизоч со всимъ тымъ, што к тому именью прислухаеть, с полми, и зъ сеножатыми, и з дубровами, и ставы, и з речками ему самому, и его жонѣ, и потомъкомъ ихъ, и дозволилъ ему тамъ гребли сыпати и млынъ будовати. А внъ с того именья маеть ему и потомъ будучимъ вл[а]дыкамъ луцкимъ служити, на штожъ *вн* и лист данину вл[а]дыки луцкого передъ нами покладал и билъ намъ чоломъ, абыхмо ему то листомъ н[а]шимъ потвердили. Ино мы, того листу его вгледавши, казали его слово *вн* слова в сѣс н[а]шъ листъ вписати, котори жо такъ се в собе маеть:

И, смиренни Ѡевдосеѣи, Божью м[и]л[о]стью епископъ луцкии и встроцкии, чиню явно симъ нашимъ листомъ нынешнимъ и напотомъ будучимъ по мнѣ епископомъ.

Бачачи есмо пыльные а потребные послуги къ церкви Божои Светому великому Ивану || [л. 229 об.] Б[о]гослову и ко мнѣ, епископу, пана Васка Луковского, дали есмо ему именье церковное Мизоч со всимъ с тымъ, што к тому именью прислухаеть, с полми, зъ сеножатыми, и з дубровами, и зъ ставы, и з речками. Вольно ему гребли сыпати и млынъ будовати, тако ч[о]л[о]в[ѣ]ку *вн*чизному, и такъ налепеи розумеючи ку своему пожиточному *вборочати* ему самому, и жонѣ его, и детемъ ихъ, и напотомъ будучимъ щадкомъ ихъ. Маеть *вн* мнѣ и потомъкомъ моимъ с того именья службу служити и потомъки з роду его, а полюдного *вн* самъ, жона и дети его не мають давати. А я самъ и по мнѣ будучие епископи не

маємъ того имениа *wt* него, и *wt* жоны его, и *wt* дѣтей, и щадковъ ихъ *wt*нимати. Мають держати тоє имение вечно и непорушно.

И на то дали ємо пану Васку Луковскому сєс н[а]шь листь з н[а]шою печатью.

Писанъ в Луцку под лєт Божєго Нарожєна тисєча пятьсотъ сорокъ пятого м[є]с[є]ца євєрала двадцать шостыи ден индикта четвєртого.

И на чоломъ битъє его то ємо вчинили, на то єму дали н[а]шь листь и тоє имение вышеи менєное Мизоч симъ листомъ н[а]шимъ єму потвєржаємъ. Маєт *wn* самъ, его жона, и дєти, и потомъковє тоє имение на себє со всимъ держати и его вживати водлє листу и данины владыки луцкого. А с того имениа маєтъ *wn* самъ и потомъковє его тєперєшнєму владыцє и потомъ будучимъ владыкамъ луцкимъ ку церкви Божєи Свєтого Ивана Б[о]гослова в Луцку служыти.

А на твердьдость того и печать нашу казали ємо прыложыти къ сєму нашому листу.

Писанъ в Петрыкове под || [л. 230] лєтъ Божьєго Нарожєнья тисєча пятьсотъ сорокъ всмого м[є]с[є]ца ноябра шостого дна индикта сємого.

Подпис руки его кролєвское м[и]л[о]сти.

Валєриан, дєкан вилєнскии, писар.

Джерело: *Российский государственный архив древних актов, ф. 389, кн. 31, л. 229–230.*

Тарас ВИХОВАНЕЦЬ

ДЕРЖАВЦІ СЕЛА МІЗОЧКА В ДОБУ ОСТРОЗЬКОЇ ОРДИНАЦІЇ*

Шматочок історії – це така рідкісна річ, що нею треба вельми дорожити.

Михайло Грушевський

Період ранньомодерної та нової історії села Мізочка у Здолбунівському районі на Рівненщині ще не ставав предметом ґрунтовного зацікавлення ні істориків-фахівців, ні краєзнавців. Повідомлення про нього, що їх допитливий читач знайде на сторінках «Географічного словника Польського королівства»¹, «Історично-статистичного опису церков і парафій Волинської єпархії»², «Історії міст і сіл Української РСР»³ та інших видань⁴, не лише надмірно лаконічні, а й подекуди не відповідають сучасному стану історичної науки.

* Маю за честь подякувати своїм колегам, кандидатам історичних наук Ігорю Тесленку й Андрію Фелонюку, за допомогу в ході підготовки статті, а другому з них – також за надані цифрові копії документів із Келецького державного архіву (Польща) та Державного архіву Житомирської області.

¹ D[unin]-K[arwicki] J. Mizoczyk. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* / pod red. B. Chlebowskiego, W. Walewskiego. Warszawa, 1885. Т. 6. S. 514.

² Историко-статистическое описание церквей и приходов Волинской епархии. Т. 2: Уезды Ровенский, Острожский и Дубенский / сост. Н. Теодорович. Почаев, 1889. С. 916–917.

³ Історія міст і сіл Української РСР. Ровенська область / голова голов. редкол. П. Тронько. Київ, 1973. С. 329.

⁴ Dunin-Karwicki J. Z zamglonej i niedawno minionej przeszłości. Wołyńskie opowiadania historyczne. Warszawa, 1901. S. 18–32.

На цьому тлі позитивно вирізняються стаття Ігоря Тесленка⁵ і монографія Сергія Горіна⁶, у яких представлено чимало відомостей з історії цього населеного пункту. Однак і вони не вичерпують питання. Як переконаємось, минувшина навіть такого маленького волинського села – багата, доволі змістовна й надзвичайно цікава.

Люди замешкували тутешній край здавна. На східних околицях Мізочка збереглися залишки городища, яке функціонувало у слов'яно-руську добу нашої історії. На північний схід від цього археологічного об'єкта є сліди поселення, де знайдено уламки гончарного посуду X – початку XI ст.⁷ Неподалік від Мізочківського городища стояло й середньовічне поселення Рай-Городок – нинішній Дермань⁸.

Упродовж XVI–XVIII ст. Мізочок над р. Стублою (Стубелкою) в Луцькому повіті Волинського воєводства йменувався по-різному: власне Мізочок, Малий Мізоч. До певної міри труднощі викликають такі означення, як Мізоч Старий і Мізоч Новий⁹, де в одному випадку, безсумнівно, йдеться про Мізочок, а в іншому – про сусідній з ним Мізоч. Проте сформулювати пари цих відповідників одразу непросто. Гадаємо, що фраза з документа, де мовиться про «[господарський] двір і село Мізоч Новий» (1585), за логікою, більше пасує Великому Мізочу, або ж просто Мізочу, а Мізоч Старий – Мізочку. До речі, два останні поселення ототожнював і Юзеф Дунін-

⁵ Тесленко І. Інкорпорація підострозьких володінь Луцької єпископії до Острозької волості в останній чверті XVI ст. *Релігія і церква в історії Волині*: зб. наук. праць. Кременець, 2007. С. 46–51.

⁶ Горін С. Монастирі Луцько-Острозької єпархії кінця XV – середини XVII ст.: функціонування і місце у волинському соціумі. Київ, 2012. С. 70, 79–81, 87–88, 420–421.

⁷ Прищепя Б. Погоринські міста в XI–XIII ст. Рівне, 2016. С. 229–230.

⁸ Рудий В. Стародавній Рай-Городок – Дермань. Нариси історії та археології. Львів, 2015.

⁹ Архив Юго-Западной России (далі – АЮЗР). Киев, 1859. Ч. 1. Т. 1. С. 203.

Карвицький, один із давніх господарів Мізоцького краю¹⁰. Надалі ми вживатимемо лише топонім Мізочок.

На світанку своєї писемної історії, в другій половині XVI ст. населений пункт належав до підострозьких сіл Луцько-Острозької православної єпархії¹¹. Луцький владика Йона (Борзобагатий-Красенський) задля матеріального зиску кілька разів віддавав ці маєтки в оренду. 19 вересня 1572 р. екскурсувач, королівський дворянин Филип Водичка звернувся з листом до мізочківських, а також будеразьких, півченських і буцанських селян, аби ті визнали над собою зверхність чергового орендаря – Станіслава Граєвського (теж королівського дворянина). Це повідомлення є найранішою зноюю нам писемною згадкою про Мізочок¹².

¹⁰ D[unin]-K[arwicki] J. Mizoczyk... S. 514.

¹¹ Тесленко І. Інкорпорація підострозьких володінь... С. 46–48.

¹² Опись актов книги Киевского Центрального архива № 2046 / сост. И. Каманин. Киев, 1890. С. 67; Тесленко І. Інкорпорація підострозьких володінь... С. 48; Горін С. Монастирі Луцько-Острозької єпархії... С. 87. Якщо справедливим є твердження про те, що Мізочок і Мізоч Старий – ідентичні поняття, а Мізоч Новий тотожний Мізочу, який відомий уже принаймні з 1555 р. (Тесленко І. Інкорпорація підострозьких володінь... С. 52), то заснування Мізочка як Мізоча Старого (тобто давнішого) можна віднести на час до 1555 р.

Ще раніше повідомлення про Мізочок (8 грудня 1322 р.), вміщене в «наданні» кн. Любарта Гедиміновича соборній церкві Св. Йоана Богослова в Луцьку, до уваги не беремо, бо цей текст в історіографії визнаний фальсифікатом (Грушевський М. Коли сфабрикована грамота Любарта Луцькій катедрі? Критична замітка (з поводу статті Д. Щербаковського: Фундушевая запись князя Любарта луцкой церкви Иоанна Богослова 1322 г.). *Записки Наукового товариства імени Шевченка* (далі – ЗНТШ). Львів, 1906. Т. 70. С. 71–72, републікація в: Грушевський М. Твори: У 50 т. Львів, 2007. Т. 8. Серія: Історичні студії та розвідки (1906–1916) / упоряд. М. Капраль, А. Фелонюк. С. 175–176, коментарі: С. 614–615, тут же див. вибрану бібліографію праць щодо цього документа; Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. Київ, 1995. Т. 6. С. 304; Флоря Б. Две грамоты князя Любарта (о Луцкой епископской кафедре в первой половине XIV в.). *Древнейшие государства Восточной Европы. 1998 г.* Москва, 2000. С. 250–254; Купчинський О. Акти та документи Галицько-

С. Граєвський мав у своєму посіданні Мізочок до 1580 р., коли село відійшло київському воєводі, маршалкові Волинської землі кн. Василю-Костянтиніві Острозькому і стало частиною його Острозької волості¹³. На той час це було зовсім невеличке поселення. У 1583 р., коли новий власник сплатив із нього податок сумою 3 злотих і 18 грошів, тут налічувалося шість димів (дворів), мешканці яких, очевидно, обробляли більш-менш розлогі земельні обшири, та ще трое селян-городників, у розпорядженні котрих були лише порівняно невеликі ділянки – городи¹⁴.

У травні 1585 р. польський король Стефан Баторій видав привілей на Луцько-Острозьку єпархію турово-пінському владиці Кирилові (Терлецькому)¹⁵. Попри те, що підострозькі села єпископії перебували у сфері впливу київського воєводи, той не виступив проти юридичного введення (ув'язання) в ці володіння нового господаря. Формальне надання маєтків відбулося 5 листопада 1585 р.¹⁶ Схоже, що з руки єпископа Мізочком певний період користувалися батько й син, князі

Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти. Львів, 2004. С. 683–697; Тесленко І. Інкорпорація підострозьких володінь... С. 46–47). Текст «грамоти» кн. Любарта Гедиміновича див.: Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (Polska) (далі – AGAD), Metryka Koronna (далі – МК), Libri inscriptionum / ed. cyfrowa S. Górzyńskiego, ks. 177, k. 448–450 (впис із оригіналу фальсифікату?); АЮЗР. Ч. 1. Т. 1. С. 206–208 (польськомовний переклад); 1883. Ч. 1. Т. 6. С. 1–4 (руськомовний текст за вписом до Коронної Метрики); Грамоти XIV ст. / упоряд. М. Пещак. Київ, 1974. С. 20–22 (за публікацією в: АЮЗР. Ч. 1. Т. 6); Купчинський О. Акти та документи... С. 683–697 (руськомовний текст за вписом до Коронної Метрики та польськомовний текст за публікацією в: АЮЗР. Ч. 1. Т. 1).

¹³ Тесленко І. Інкорпорація підострозьких володінь... С. 48.

¹⁴ AGAD, Archiwum Skarbu Koronnego I, sygn. 31, k. 569 v.; Jabłonowski A. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. T. 8: Ziemie Ruskie. Wołyń i Podole. Źródła dziejowe. Warszawa, 1889. T. 19. S. 80.

¹⁵ Тесленко І. Інкорпорація підострозьких володінь... С. 48.

¹⁶ АЮЗР. Ч. 1. Т. 1. С. 203; Тесленко І. Інкорпорація підострозьких володінь... С. 48–49; Историко-статистическое описание... Т. 2. С. 917.

Мацей і Флоріан Гедройці¹⁷. Значно пізніше, коли взаємини між Острозьким і Терлецьким зійшли нанівець, 12 липня 1598 р. маршалок Волинської землі вкотре силою інтегрував Мізочок разом з низкою інших владичих сіл до Острожчини¹⁸. Церковна інституція тривалий час докладала зусиль, щоб повернути відібране, та їй це не вдалося¹⁹.

У документі розподілу маєтків князів Острозьких від 1603 р. Мізочок уже не був цілісним: одну його частину вмістили серед сіл Острозької волості, що відійшли синові київського воєводи – кн. Янушу Острозькому, іншу – в переліку населених пунктів, якими володіла Дерманська обитель²⁰. У джерелах та літературі побутує думка, що право на половину Мізочка та ще декілька сіл монастиреві надав/підтвердив 24 травня 1597 р. кн. В.-К. Острозький²¹. Але уважний читач помітить суттєвий дисонанс: у той час ці маєтності київському воєводі ще не належали, тож розпоряджатися ними він не міг. Ігор Тесленко в листі до автора констатував, що цей документ – фальсифікат, причому досить пізній²². Питання ж

¹⁷ Горін С. Монастирі Луцько-Острозької єпархії... С. 87.

¹⁸ Тесленко І. Інкорпорація підострозьких володінь... С. 49–50; Горін С. Монастирі Луцько-Острозької єпархії... С. 87.

¹⁹ Горін С. Монастирі Луцько-Острозької єпархії... С. 87. Див. також: Archiwum Narodowe w Krakowie (Polska) (далі – ANK), Archiwum Młynowskie Chodkiewiczów, sygn. 22, s. 39–42, 47–52; Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника (далі – ЛННБ), відділ рукописів, ф. 91 (Архів Радзимінських), спр. 60, арк. 76.

²⁰ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 181, ч. 16, арк. 8а зв., 9а; Ковальський Н. Акт 1603 года раздела владений князей Острожских как исторический источник. *Вопросы отечественной историографии и источниковедения*. Днепропетровск, 1975. Вып. 2. С. 125–126.

²¹ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 5 (Рукописи бібліотеки Національного закладу ім. Оссолінських), оп. 1, спр. 6746, с. 166–167; Горін С. Монастирі Луцько-Острозької єпархії... С. 70, 87; Ульяновський В. Князь Василь-Костянтин Острозький: Історичний портрет у галереї предків та нащадків. Київ, 2012. С. 857.

²² Лист Ігоря Тесленка до Тараса Вихованця від 2 серпня 2019 р.

про те, хто й коли поділив село та віддав одну його половину ченцям, залишається відкритим.

Показово, що у фіскальному документі за 1604 р. подвійності чомусь не спостерігається: тут Мізочок записали серед сіл Острозької волості, що перебували в користуванні князівських слуг-зем'ян (хоча один із сумаріїв у зв'язку з цим документом зазначає, що половиною поселення володів чернечий осередок²³). Згідно із джерелом, на початку XVII ст. у селі було 11 тяглих підданих (таких, що мали робочу худобу), троє підсусідків (мешкали «на квартирах» у своїх заможніших односельців) та ще троє городників²⁴.

Поділ Мізочка навпіл визначив його подальшу долю: та частина, котра відійшла монастиреві, жила своїм особним життям, інша, що стала набутком кн. Януша Острозького, невдовзі ввійшла до створеного ним адміністративно-господарського комплексу – Острозької ординації, у складі якої й перебувала майже півтора століття. Саме про останню половину маєтку та її господарів і йтиметься далі.

На схилі життя перший сенатор Речі Посполитої, краківський каштелян кн. Януш Острозький об'єднав більшість²⁵

²³ Горін С. Монастирі Луцько-Острозької єпархії... С. 88.

²⁴ Описи Острожчини другої половини XVI – першої половини XVII століття / упоряд. В. Атаманенко. Київ; Острог; Нью Йорк, 2004. С. 177; Ворончук І. Населення Волині в XVI – першій половині XVII ст.: родина, домогосподарство, демографічні чинники. Київ, 2012. С. 554.

²⁵ Кн. Януш Острозький включив до ординації Острог, Межирич, Дубно, Степань, Костянтинів, Базалію, Сульжинці, Красилів, Кузьмин, Чорторию, Сапогів, Миропіль, Могильну, Заборичі, Чуднів, П'ятку, Янушпіль, Дриглів, Соснів, Дітківці, Пиків, Глинськ, Вільськ, Новий Острожок, Краснопіль, Литовиж, Грибовичі, Лешну, Осмиловичі та ін. – загалом 24 міста й 592 села (ЛННБ, відділ рукописів, ф. 4 (Зібрання рукописів Бібліотеки Баворовських), оп. 1, спр. 1326, арк. 44 зв. Пор.: Akta publiczne do interesu Ordynacyi Ostrogskiejey należące. S. 1., s. a. S. 4; Archiwum Państwowe w Łodzi (Polska) (далі – APL), Archiwum rodziny Bartoszewiczów, sygn. 190, s. 37;

своїх володінь у майорат або ж ординацію²⁶, котра за призьцем роду називалась Острозькою²⁷. Це означало, що після

Kardaszewicz S. *Dzieje dawniejsze miasta Ostroga: Materiały do historyi Wołynia*. Warszawa; Kraków, 1913. S. 220).

²⁶ Про ординації в Речі Посполитій див.: Meleń A. *Ordynacje w dawnej Polsce. Pamiętnik historyczno-prawny*. 1929. T. 7. Z. 2; Zielińska T. *Ordynacje w dawnej Polsce. Przegląd historyczny*. 1977. Nr 68/1. S. 17–30.

²⁷ Детальніше про Острозьку ординацію в: ЛННБ, відділ рукописів, ф. 4, оп. 1, спр. 1326, арк. 44–49 (польськомовний текст Острозької ординації (далі – ОО)); арк. 49 зв.–55 (латиномовний текст ОО); ф. 145 (Архів Яблоновських із Бурштина), оп. 1, спр. 19, ч. 2, арк. 36–39 (латиномовний текст ОО); Akta publiczne do interessu Ordynacyi Ostrogskiej należące. S. 2–13 (друкований латиномовний текст ОО); *Ordinatio jllustrissimi Janussij Ducis in Ostrog castellani cracoviensis Bonorum suorum In Commodum totius Reipublicae facta. Anno Domini MDCXVIII* (ЛННБ, відділ рукописів, ф. 5, оп. 1, спр. 6149, арк. 1 зв.–6 зв. (друкований латиномовний текст ОО)); APŁ, Archiwum rodziny Bartoszewiczów, sygn. 190, s. 33–54 (російськомовний текст ОО) та ін.; Akta publiczne do interessu Ordynacyi Ostrogskiej należące; *Zebranie skryptów y listów różnych, tyczących się okoliczności Ordynacyi Ostrogskiej*. S. 1., s. d.; *Informacyja o dobrach ordynacyi podległych przez ksiązęcia Jmci Janusza Ostrogskiego kasztelana krakowskiego na obronę wiary świętej i usługę ojczyzny za konsensem Obojga Narodów w dyspozycyją Rzeczypospolitej oddanych, z ekscerptem ex volumine legum konstytucyi tejże ordynacyi służących, ab ordine Kawalerów Maltańskich przez ksiązęcia Jmci Augusta Aleksandra Czartoryskiego kawalera maltańskiego ejusdem ordinis melitensis characterisatum plenipotentiarum, wszystkim stanom Rzeczypospolitej Koronnym i W. X. Lit. na sejm walny zgromadzonym do uwagi podana roku Pańskiego 1721*. Warszawa, 1721; [Dłuski T.] *Uwagi w sprawie Ordynacyi Ostrogskiej. Rozróżnione zdania do jednomyślności prowadzące w objaśnieniu naprzód natury powszechnego prawa ordynackiego, a potem wszczegulności wszystkich okoliczności Ordynacyi Ostrogskiej prawami, autentycznymi dowodami, y sprawiedliwością wsparte ku łatwiejszemu pojęciu na części y kwestye podzielone*. S. 1., 1754; *Hadziewicz P. Prawda objaśniona, pozory przyćmione, ordynacyia obroniona, to iest odpowiedź na ksiązdkę: «Uwagi w sprawie Ordynacyi Ostrogskiej», oraz wolność oswobodzona z niewoli swawolney. Ubespieczone prawa, i seymy, wybawiona ojczyzna*. Wrocław, 1756; *Kraszewski J. I. Wspomnienia Wołynia, Polesia i Litwy*. Wilno, 1840. T. 2. S. 188–198; *Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga...* S. 216–238, 270–280; *Жаронкін В. Ординатська спадщина князів Заславських. Метафора спільного дому. Заславщина багатьох*

смерті магната величезний сегмент його домену переходить від одного власника (ордината) до іншого неподільно й за чітко окресленою фундатором схемою²⁸. Від ордината

культура: м-ли наук. конф. 21–22 грудня 2006 р. / упоряд. І. Тесленко. Острог, 2006. С. 39–41; Його ж. Боротьба за Острозьку ординацію на тлі «великої політики» (1750–1770-ті роки). *ЗНТШ*. Львів, 2008. Т. 256. С. 216–228; Кулаковський П. Острозька ординація. *Острозька академія XVI–XVII ст. Енциклопедія*. Острог, 2010. С. 314–315; Його ж. Острозька ординація. *Енциклопедія історії України*. Київ, 2010. Т. 7. С. 687–688; Pietrzak J. Walka Katarzyny z Sobieskich Radziwiłłowej o dobra ordynacji Ostrogskich w latach 1673–1678. *Przyczynek do historii rozpadu latyfundiów*. *Czasy Nowożytnie*. Warszawa, 2013. Т. 26. S. 53–74; Князі Острозькі / за ред. І. Тесленка. Київ, 2014. С. 125–127; Кулаковський П. Острозька ординація: задум фундатора і практика функціонування. *Острозька давнина*. Остріг, 2015. Вип. 4. С. 20–34; Гаврилюк І. Військовий контингент Острозької ординації в I половині XVII ст.: структура, чисельність, функціонування та бойова активність. *Там само*. С. 47–59; Rzemieniecki K. Sumariusz podatków dóbr dawnej Ordynacji Ostrogskiej z 1775 roku. *Там само*. 2016. Вип. 5. С. 159–175.

²⁸ Правонаступником кн. Януш Острозький обрав свого первістка, «іезелі го Р. Бóg даć raczy». Через складну стилістику тексту постає, ніби йдеться про синів не самого Януша, а його сина, хоча за логікою викладу зрозуміло, що це сини кн. Януша Васильовича («А науpierwszego dziedzica po śmierci swoiey syna swego starszego, іезелі го Р. Бóg даć raczy, postanawiam... А іеśli synów więcey przezeń спłodzonych po іего zeусьciu z свіата żywych zostanie...»). Відтак, якби тих синів було більше, то старший мав би успадкувати ординацію, а інші – поділити між собою решту маєтків. Після смерті ордината ця власність переходила до його старшого сина або (якби той відійшов до вічності без потомства) – до найближчого за віком брата. Те саме стосувалося й нащадків князя. Якщо останній з них покине світ, не залишивши по собі сина, тоді до ординації повинен приступити кн. Франциск Заславський – первородний син брацлавського воєводи кн. Олександра Заславського, одруженого з кн. Єфросинією Острозькою, донькою краківського каштеляна. Показово, що в такому разі до Заславських під зверхність кн. Франциска (чи по його кончині – нащадків князя) мали потрапити не лише ординатські маєтки, а й усі інші, що підлягали розподілу. Якби Франциск виявився бездітним, то ординацію належало передати його братові кн. Каролію із синами. Якби й цей пішов із життя без нащадків чоловічої статі – добра візьме до рук

вимагалось сповідувати католицтво, послуговуватися регаліями роду кн. Острозьких та споряджати для боротьби з турецько-татарською агресією трьохсот кіннотників і стількох же піхотинців²⁹. Чимало таких маєтків він згодом передавав в управління й користування довіреним особам – державцям, по-іншому – посесорам, які, господарюючи та отримуючи прибутки з поселення, зобов'язувалися нести за це військову службу чи відправляти вояків для підрозділів Острозької ординації.

Кн. Януш Острозький помер 1620 р., не залишивши спадкоємців чоловічої статі³⁰. Ординація, в т. ч. і половина Мізочка, відійшла спорідненому з кн. Острозькими роду кн. Заславських³¹. Першим її номінальним управителем став неповнолітній

кн. Домінік. Коли ж і той відійде бездітним, тоді ті, хто народиться після них у кн. О. Заславського з Єфросинією. Але якщо в цього подружжя не буде спадкоємців, Олександр помре, а його вдова, одружившись удруге, матиме дітей, то ті не зможуть претендувати на майорат. Ординатом другого порядку міг стати кн. О. Заславський, якби на той момент померли сини від кн. Єфросинії. Однак усі його діти в другому шлюбі не мали б права на спадкування ординації. Після смерті кн. Заславського ординація переходила первородному синові кн. Криштофа Радзивіла «Перуна», одруженого з кн. Катериною Василівною Острозькою, – литовському підчашому кн. Янушеві. Як і у випадку із Заславськими, на Радзивіла перейшло б управління всіма зазначеними в документі про ординацію маєтками – і власне ординатськими, і тими, які призначалися для розподілу. Потім маєтки стали б набутком його старшого сина й так далі. У разі вигасання чоловічих нащадків у лінії кн. Я. Радзивіла Острозька ординація за визначених умов мала перейти полякові, литвиніві чи русинові – рицарю Мальтійського ордену (ЛННБ, ф. 4, оп. 1, спр. 1326, арк. 44–49).

²⁹ Про функціонування ординації див.: Кулаковський П. Острозька ординація: задум фундатора і практика функціонування. С. 20–34.

³⁰ Chyńczewska-Hennel T. Ostrogski Janusz. *Polski Słownik Biograficzny* (далі – PSB). Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1979. Т. 24. S. 485–486; Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. Київ, 2008. С. 308.

³¹ Див. також: Жаронкін В. Ординатська спадщина князів Заславських. С. 39–41.

кн. Франциск Олександрович³², котрого ув'язали у володіння маєтностями 18–25 липня 1621 р.³³ При цьому ординатську частину Острожчини 17 липня подали до рук белзького воєводи Рафала Лещинського – опікуна малолітнього ордината³⁴. З опису цієї адміністративно-господарської одиниці (1621) дізнаємося, що державцею Мізочка (певне, його половини) був «пан **Грабович**»³⁵. Найвірогідніше, йдеться про Стефана Грабовича, який свого часу служив при дворі кн. В.-К. Острозького³⁶.

Коли ж Франциск Заславський трагічно загинув³⁷, 24 грудня 1621 р. судовий урядник юридично ввів у володіння маєтками його молодшого брата – кн. Владислава-Домініка Заславського (1616–1656) як дідича та вже відомого нам Р. Лещинського в якості опікуна³⁸. За роки життя другого ордината через частину Мізочка пройшла вервечка управителів.

Очевидно, село ще деякий час тримав Стефан Грабович, а наприкінці 1620-х – на початку 1630-х рр. – **Іван (Ян) Кокорика-Козельський**³⁹. Після його смерті, 19 травня 1633 р. кн. Заславський, з огляду на заслуги та задля заохочення до подальшого виконання своїх обов'язків, надав Мізочок своєму слuzі **Вацлавові Мисліборському**. Цей державця отримав у

³² Кулаковський П. Острозька ординація: задум фундатора і практика функціонування. С. 27–28; Вихованець Т. Sic transit gloria... generis: Рід Острозьких на сторінках «Актів Острозького парафіяльного костелу» за 1619–1621 роки. *Острозька давнина*. Остріг, 2015. Вип. 4. С. 17.

³³ Горін С. Монастирі Луцько-Острозької єпархії... С. 70.

³⁴ Описи Острожчини... С. 292.

³⁵ Там само. С. 308.

³⁶ Мицько І. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576–1636). Київ, 1990. С. 88; Тесленко І. Клієнтела князя Василя-Костянтина Острозького. *Острозька академія XVI–XVII ст. Енциклопедія*. Острог, 2010. С. 148; Ульяновський В. Князь Василь-Костянтин Острозький... С. 1197, 1199.

³⁷ Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga... S. 222.

³⁸ Горін С. Монастирі Луцько-Острозької єпархії... С. 70.

³⁹ Баранович О. Залюднення України перед Хмельниччиною. Київ, 1931. Т. 1: Волинське воєводство. С. 37; Горін С. Монастирі Луцько-Острозької єпархії... С. 87.

користування й с. Ординці⁴⁰ у Базалійській волості на Кременеччині. У наданні сказано, що на ці маєтності острозький ординат уже був видав документ «до ласки» (тобто в будь-який момент міг відібрати їх назад), проте, визнавши доброю ту службу, волів, аби шляхтич і його нащадки й спадкоємці користувалися Мізочком та Ординцями «вічно», «доки триватиме його (Мисліборського. – Т. В.) рід»⁴¹.

У середині XVII ст. половиною Мізочка розпоряджався **Ян Засць**. Згадки про нього потрапили на сторінки фіскальних документів за лютий 1650 р. і січень 1651 р.⁴² Він також фігурує як державця сс. Півче й Дерев'янче в Острозькій волості – маєтків кн. Владислава-Домініка⁴³. Невдовзі, в жовтні 1652 р., посесоркою Мізочка вже виступає пані **Хоментовська**⁴⁴. Схоже, це вдова Міхала Хоментовського, який у 1650–1651 рр. тримав сусіднє, належне тому ж кн. Заславському с. Лебеді, оскільки в жовтні 1652 р. тут уже господарювала «Міхалова Хоментовська»⁴⁵.

Окрім персонального складу державців, що управляли Мізочком упродовж перших десятиліть функціонування Острозької ординації, важливо також знати, який вигляд мало тоді село і скільки тут проживало підданих. За лаконічними відомостями податкових документів, на ординатській половині цього поселення в 1629 р. було зафіксовано 21 дим, або

⁴⁰ Про історію с. Ординців див.: [Giżycki J. M.] Spis ważniejszych miejscowości w powiecie Starokonstantynowskim na Wołyniu. Stary-Konstantynów, 1910. S. 282–287.

⁴¹ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 1, ч. 1, арк. 22–27 зв.; [Giżycki J. M.] Spis ważniejszych miejscowości... S. 284.

⁴² Національно-визвольна війна в Україні 1648–1657. Збірник за документами актових книг / упоряд. Л. Сухих, В. Страшко. Київ, 2008. С. 498, 570.

⁴³ Там само. С. 218, 490, 568; АЮЗР. 1890. Ч. 7. Т. 2. С. 463.

⁴⁴ Національно-визвольна війна... С. 637.

⁴⁵ Там само. С. 501, 573, 659; АЮЗР. Ч. 7. Т. 2. С. 470.

двір⁴⁶, у лютому 1650 р. – 9⁴⁷, у січні 1651 р. – 5⁴⁸, а в жовтні 1652 р. – 3 дими⁴⁹. Різке зменшення тутешньої осілості, безперечно, пов'язане з подіями Козацької революції під проводом гетьмана Богдана Хмельницького⁵⁰.

По смерті останнього ордината з князівського дому Заславських – Олександра Януша (1650–1673⁵¹), майорат, усупереч волі фундатора, успадкувала його рідна сестра – Теофіла-Людвіка. Спочатку вона принесла розлогі маєтки роду Острозьких у дім свого першого чоловіка – кн. Дмитра Вишневецького, а потім у родину другого – кн. Юзефа-Кароля Любомирського⁵². Із кончиною сина подружжя Любомирських – кн. Александра-Домініка (†1720), обірвалося «по мечу», себто по чоловічій лінії, старше відгалуження цього роду.

Матримоніальним шляхом власність Острозької ординації, в т. ч. і половина Мізочка, через молодшу доньку Любомирських кн. Марію-Анну (Маріанну) перейшла родині кн. Павла-Кароля Сангушка, а пізніше його синові – кн. Янушеві-

⁴⁶ Баранович О. Залюднення України перед Хмельниччиною... С. 37.

⁴⁷ Національно-визвольна війна... С. 498; АЮЗР. Ч. 7. Т. 2. С. 468.

⁴⁸ Національно-визвольна війна... С. 570.

⁴⁹ Там само. С. 637.

⁵⁰ Див.: Ярошинський О. Волинь у роки Української національної революції середини XVII ст. Київ, 2005. С. 153.

⁵¹ Gorczak B. Katalog rękopisów archiwum X. X. Sanguszków w Sławucie. Sławuta, 1902. S. 88; Ciara S. Senatorowie i dygnitarzy koronni w drugiej połowie XVII wieku. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1990. S. 161; Pietrzak J. Walka Katarzyny z Sobieskich Radziwiłłowej o dobra... S. 57; Czamańska I. Wiśniowieccy. Monografia rodu. Poznań, 2007. S. 343. Стефан Цяра в іншому місці згаданій праці наводить як рік смерті кн. Олександра-Януша Заславського – 1682-й (С. 163). Цієї ж дати притримується й Наталія Яковенко (Яковенко Н. Українська шляхта... С. 310).

⁵² Czamańska I. Wiśniowieccy. S. 343–344; Ciara S. Senatorowie i dygnitarzy koronni... S. 161; Вихованець В. Заслав і повіт: заможність і слава. *Вісник Нетішинського краєзнавчого музею*. Нетішин, 2011. Вип. 4. С. 24–25.

Олександрові⁵³. Цей управитель частини величезної спадщини краківського каштеляна кн. Януша Острозького згодом докладеться до її занепаду як маєткової інституції та переходу окремих сегментів цього комплексу в посідання низки заможних фамілій.

1662 року в Мізочку господарював **Самуель Потриковський**. Згідно з фіскальними джерелами, що датуються тим самим роком, тут в одному випадку сплачено податок від трьох дворів⁵⁴, а в іншому – від 36 осіб⁵⁵. До його рук маєток потрапив через одруження з дочкою попереднього державці Вацлава Мисліборського – Катажиною. Можливо, досягнувши повноліття або побравшись із Потриковським, вона нагадала власникові ординації чи його опікунам про право на прибутки із села, поки існуватиме рід Мисліборських. 8 листопада 1671 р. кн. Олександр-Януш Заславський надав посесорові, його дружині та їхнім нащадкам частину Мізочка, «яку [...] після небіжчика Мисліборського [...] тримає», в довічне користування з обов'язком нести військову службу⁵⁶. На час появи надання Потриковський, справді, міг щонайменше з 1662 р. управляти цим поселенням, ось тільки на якій підставі – ще потрібно з'ясувати. У 1680 р. наш герой заставив, очевидно, всю свою частку Мізочка **Павлові Сковронському**⁵⁷, а от чи повернувся пізніше до фактичної посесії маєтку – невідомо. На 1 жовтня 1699 р. Самуеля Потриковського вже не було серед живих⁵⁸.

Зауважмо, що того самого дня, коли подружжя Потриковських набуло документ на частку Мізочка (8 листопада

⁵³ Zielińska T. Poczet polskich rodów arystokratycznych. Warszawa, 1997. S. 137–138, 367–369; Marcinek R. Sanguszko Janusz Aleksander. *PSB*. Wrocław, 1992–1993. T. 34. S. 490–492; Czamańska I. Wiśniowieccy. S. 377.

⁵⁴ АЮЗР. 1905. Ч. 7. Т. 3. С. 118.

⁵⁵ AGAD, Archiwum Skarbu Koronnego I, sygn. 71, k. 451 v. Поп.: Ibid., k. 478 v.

⁵⁶ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 1, ч. 1, арк. 29–30.

⁵⁷ Там само, арк. 79–79 зв.

⁵⁸ Там само, арк. 86–86 зв.

1671 р.), кн. Заславський надав право на іншу частку ординатської половини цього села **Якубові Заренбінському** та його дружині Маріанні, рідній сестрі Катажини Мисліборчанки⁵⁹. Цілком можливо, що й Заренбінський, подібно до Потриковського, тримав ту частинку поселення ще задовго до 1671 р. Таким чином, принаймні з 1671 р. ординатська половина села перебувала під управлінням двох окремих посесорів.

На 1674 р. з Мізочка сплачено податок від 14 підданих (не вказано тільки, чиїх саме), при цьому зазначено, що кілька челядників перейшли від Самуеля Потриковського до державці сусіднього Мізоча – Адама Радлінського⁶⁰. В іншому ж документі за той самий рік указується, що з цього маєтку, який тримали два подружжя – Потриковських та Заренбінських, внесено податок від 6 осіб⁶¹. Від стількох же людей заплатили побір й у наступному році⁶². Чим зумовлена така суттєва розбіжність у кількості оподаткованих у межах одного року – питання залишається відкритим.

На 3 жовтня 1687 р. Якуб Заренбінський уже не жив⁶³. Того дня його вдова поступилася своєю часткою в Мізочку племінникові – **Вацлавові Потриковському**⁶⁴. Майже через п'ять років, 16 липня 1692-го, острозький ординат, коронний надвірний маршалок кн. Юзеф-Кароль Любомирський підтвердив державці та його дружині дозвіл користуватися частиною Мізочка з обов'язком військової служби, а також іншої, якщо виникне потреба⁶⁵. 28 лютого 1719 р. черговий власник ординації кн. Александер-Домінік Любомирський передав Вацлавові Потриковському, теж на умові мілітарного

⁵⁹ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 1, ч. 1, арк. 35.

⁶⁰ AGAD, Archiwum Skarbu Koronnego I, sygn. 71, k. 525.

⁶¹ Ibid., k. 573 v.

⁶² Ibid., k. 649 v.

⁶³ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 1, ч. 1, арк. 35.

⁶⁴ Там само, арк. 35–35 зв.; спр. 200, ч. 14, арк. 503 зв.

⁶⁵ Там само, спр. 188, тека 1, ч. 1, арк. 36–36 зв., 37–38 зв., 83–84.

обов'язку, другу частинку Мізочка, ту, яку раніше тримав **Александр Дрогомир**⁶⁶ – наступник чи один із наступників Самуеля Потриковського й Павла Скворонського. Так у руках пана Вацлава об'єдналася поділена не менш як на пів століття ординатська частина Мізочківського маєтку.

20 травня 1727 р. і цей посесор попрощався із життям⁶⁷.

Після смерті Вацлава Потриковського його нащадки зіштовхнулись із серйозними проблемами, пов'язаними з подальшим держанням батькових службових маєтків – половини Мізочка й Ординців на Кременеччині. Дорогу їм «перейшов» **Адріан-Юзеф Бжезінський**, який отримав від острозького ордината кн. Павла-Кароля Сангушка право на половину Мізочка⁶⁸. 10 червня 1727 р. призначена власником комісія (а не судовий урядник з Луцька!) ув'язала нового державцю в частину села⁶⁹. Сини Вацлава Антоній і Войцех Потриковські тривалий час оскаржували в судовому порядку надання Бжезінському, а також спричинені ним збитки⁷⁰. За дозволом Адріана-Юзефа маєток деякий час орендував його двоюрідний брат – **Станіслав Бжезінський**⁷¹.

Вочевидь, перед 4 червня 1729 р. А.-Ю. Бжезінський віддав половину поселення **Казимирові-Богдану Ілінському**⁷².

⁶⁶ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 1, ч. 1, арк. 44–44 зв., 47, 45, 49, 113–115.

⁶⁷ Там само, ч. 2, арк. 26 зв. Далі в цьому же джерелі зазначається, що комісія з ув'язання чергових посесорів у Мізочок зібралася через тиждень після згону Вацлава Потриковського. Знаючи, що вона працювала 10 червня 1727 р., можна також гадати, що посесор помер 3–4 червня.

⁶⁸ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 1, ч. 1, арк. 5–6.

⁶⁹ Там само, арк. 4–4 зв.

⁷⁰ Там само, арк. 22–22 зв., 23–24, 25–28, 49–51, 132–134 зв., 136–138, 167–168, 169–169 зв., 170–170 зв., 171–175, 176–179, 182–183, 220–221, 433–434 зв.

⁷¹ Там само, арк. 20 зв., 25 зв.

⁷² Там само, арк. 35–36, 137.

Той, своєю чергою, надав в оренду чи заставив маєток тому самому Станіславові Бжезінському – 10 квітня 1732 р. останній уже виступає посесором Мізочка з правом від «юрисдиктора» Ілінського⁷³.

По багаторічних поневіряннях судовими інстанціями доля нарешті усміхнулася Вацлавовим спадкоємцям – на підставі ухвали трибунальського суду 25 травня 1741 р. в частину Мізочка, яку тримав Станіслав Бжезінський, ув'язали братів – **Антонія й Войцеха Потриковських**⁷⁴.

На час передачі маєтку в ньому мешкало восьмеро підданих: Єнджей Мазур (з робочої худоби мав вола і двох коней, обробляв чотири ниви поля) і два його зяті – Остап (два воли, кобила з лошам, чотири ниви) та Грицько Хвещук (пара волів, кінь, чотири ниви); Сенько (два воли й поля на три дні обробітку) та його зять – ткач Миколай; Ян Мазур (кобила з лошам), гончар Роман і Криштоф Ясінський. У маєтку був панський двір із належними до нього будівлями, двірськими полями, городами, луками, садками й пасіка на 55 пнів (те, що залишилося від пасіки Вацлава Потриковського). У селі також стояла корчма – «порожня, спустошена без орендаря»⁷⁵. Брати посіли визначені частки цієї власності⁷⁶.

Невдовзі Антоній помер (1752)⁷⁷. Мізочківські маєтності знову стали єдиним цілим – цього разу під «берлом» Войцеха Потриковського.

Через марнотратне життя останній острозький ординат, коронний надвірний маршалок кн. Януш-Олександр Сангушко потопає в боргах. Тож для їхньої ліквідації він згодився

⁷³ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 1, ч. 1, арк. 90–90 зв.

⁷⁴ Там само, спр. 188, тека 1, ч. 1, арк. 204–205; ч. 2, арк. 195–196, 198–198 зв., 199–200, 220.

⁷⁵ Там само, ч. 2, арк. 220 зв.

⁷⁶ Там само, ч. 1, арк. 216.

⁷⁷ Там само, арк. 229–229 зв.

на пропозицію розпродати Острозький майорат⁷⁸. 7 грудня 1753 р. в містечку Кольбушовій (Сандомирське воєводство) Сангушко відступив на користь грона осіб колишні набутки кн. Януша Острозького⁷⁹. Ординатську частину Острозької волості у складі 2 міст і 33 сіл, серед яких, як пам'ятаємо, була й половина Мізочка, надвірний маршалок передав коронному канцлеру Янові Малаховському⁸⁰. Попри те, що кн. Януш-Олександр нібито мав держати ці маєтки до кінця свого життя⁸¹, новий господар не забаривсь ув'язатись у придбані володіння. Відповідна реляція була внесена до актових книг Луцького гродського суду 13 березня 1754 р.⁸²

Діяльність надвірного маршалка, пов'язану з руйнуванням ординації, Річ Посполита сприйняла неоднозначно. За великим рахунком, вона розділилася на ініціаторів і супротивників такої акції. Першу групу репрезентували члени проросійськи налаштованого клану «Фамілія» на чолі з кн. Александром-Августом Чарторийським⁸³, до другої входили лідери т. зв. Патріотичної партії – великий коронний гетьман Ян-Клеменс Браницький і великий польний гетьман Вацлав Жевуський, а також прибічники «радзивілівського» та «двірцевого» угруповань, котрі оберталися навколо постадей олицького й несвізького ордината кн. Міхала-Казимира Радзивіла та польського короля Августа III⁸⁴.

⁷⁸ Marcinek R. Sanguszko Janusz Aleksander. S. 490–492.

⁷⁹ Про Кольбушівську транзакцію див.: Długosz J. «Transakcja kolbuszowska 1753 r.» i jej wewnętrzne skutki polityczne. Opole, 1998; Akta publiczne do interesu Ordynacyi Ostrogskiej należące. S. 51–58 та ін.

⁸⁰ Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga... S. 270.

⁸¹ Ibid. S. 228.

⁸² Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО), ф. 22 (Острозький повітовий суд), оп. 4, спр. 48, арк. 5.

⁸³ Див.: Zielińska Z. Walka «Familii» o reformę Rzeczypospolitej 1743–1752. Warszawa, 1983; Konopczyński W. Czartoryski Aleksander August. Czartoryscy. Trzydzieści sześć życiorysów. Kraków, 1938. S. 64–75; Kuras K. Współpracownicy i klienci Augusta A. Czartoryskiego w czasach saskich. Kraków, 2010.

⁸⁴ Жаронкін В. Боротьба за Острозьку ординацію... С. 218–222.

29 жовтня 1754 р. супротивні «Фамілії» кола прийняли «Меморіал від senatorів і міністрів до Його Королівської милості про комісію до Острозької ординації, а також про передання останньої в адміністрацію»⁸⁵. Невдовзі, 2 листопада, монарх призначив відповідну комісію, а управління майоратом доручив адміністраторам⁸⁶. Тоді ж, поряд із документом, який окреслював функціонування комісії та адміністрації в цілому, з'явивсь і привілей, що окремо визначав права й обов'язки королівських уповноважених осіб⁸⁷.

Комісари, адміністратори, а також державці ординатських маєтностей найпізніше 1 лютого 1755 р. мали прибути до Дубна чи іншого зручного місця на теренах майорату й розпочати роботу. Необхідно було провести люстрацію та інвентаризацію маєтків, підготувати опис Дубенського замку й архіву. Вповноваженим особам доручалося з'ясувати й описати права посесорів, повернути завдані маєткам збитки тощо. Весь величезний господарський комплекс планували поділити на п'ять рівних частин і, згідно з підготовленими інвентарями, подати в адміністраторську посесію. Завершити всю цю справу передбачалося 31 січня 1756 р.⁸⁸ (однак це зробили на кілька тижнів раніше⁸⁹). Після монаршого розпорядження комісари ухвалили рішення почати свою діяльність у Дубні 26 листопада 1754 р.⁹⁰

⁸⁵ Жаронкін В. Боротьба за Острозьку ординацію... – С. 223; Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu PAN (Polska), (далі – BZNO we Wrocławiu), dział rękopisów, rkps. 6064, s. 51–53; ЛННБ, відділ рукописів, ф. 145, оп. 1, спр. 19, ч. 2, арк. 42–43.

⁸⁶ AGAD, MK, Libri inscriptionum, ks. 230, k. 69 v.–71. Див. також: BZNO we Wrocławiu, dział rękopisów, rkps. 6064, s. 41–43; ЛННБ, відділ рукописів, ф. 145, оп. 1, спр. 19, ч. 2, арк. 44, 49–49 зв.

⁸⁷ BZNO we Wrocławiu, dział rękopisów, rkps. 6064, s. 47–48.

⁸⁸ AGAD, MK, Libri inscriptionum, ks. 230, k. 71–73.

⁸⁹ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 103 (Архів Сапіг із Красичина), оп. 1, спр. 6915, арк. 30. На 9 січня 1756 р. Дубенська комісія вже не функціонувала.

⁹⁰ Там само, ф. 5, спр. 6149/II, арк. 414.

У результаті Кольбушівську трансакцію не визнали. Новоспечених дідичів силували зрікатись ординатських набутоків. Логічно припустити, що відмову вчинив і новий власник частини Острозької волості – Ян Малаховський. Майорат поволі повертався до рук надвірного маршалка⁹¹.

14 січня 1755 р. Войцех Потриковський представляв, мабуть, на вимогу згаданої Дубенської комісії, документи, що стосувалися його службових маєтків, у т. ч. Мізочка⁹². Напевно, власне в такому контексті й з'явилася недатована нотатка про те, що комісія (?), проглянувши папери та отримавши підтвердження від полковників щодо військової служби державці, констатувала: «[...] при посесії сіл [...] Ординців і частини Мізочка з несенням військової служби [...] залишаємо. Котрий обов'язок військової служби повинен виконувати під загрозою військового суду і втрати згаданих маєтків»⁹³.

Через пів року, 19 червня 1755-го, посесор покинув цей світ⁹⁴.

Із тексту, який був написаний уже по кончині Войцехової дружини Маріанни з Раціборовських, випливає, що її чоловік колись виклопотав у кн. Януша-Олександра для неї дозвіл довічно користуватися половиною Мізочка, а також Ординцями на Кременеччині⁹⁵. Проте серед матеріалів архіву Потриковських зберігся документ, згідно з котрим вдова та її син Ян отримали від господаря ординації право на пожиттєву

⁹¹ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 103, оп. 1, спр. 6915, арк. 13 зв., 26; спр. 6958, арк. 91 зв. 12 грудня 1756 р. зрікся своєї частки Острозької ординації – с. Гільчі в Луцькому повіті – Адам Малаховський (Kobierecki M. Adam Małachowski i listy do niego z lat 1724–1767 w zbiorach Ossolineum. *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia historica*. 2000. Nr 67. S. 168). Див. також: Вихованець Т. Краси́лівський та Базалі́йський ключі у XVIII столітті. Сторінки занепаду Острозької ординації. *Острозький краєзнавчий збірник*. Острог, 2018. Вип. 10. С. 61.

⁹² ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 1, ч. 1, арк. 14–15.

⁹³ Там само, арк. 13.

⁹⁴ Там само, ч. 2, арк. 300, 301.

⁹⁵ Там само, тека 2, ч. 1, арк. 13–13 зв.

посесію самих тільки Ординців⁹⁶. Про довічне держання Мізочка не йдеться ні в цьому, ні в жодному іншому відомому нам джерелі, що з'явилося за життя державці. Це не завадило **Маріанні Потриковській** та її, певне ще малолітньому, синові Янові 21 червня 1755 р. ув'язатись у володіння не лише Ординцями, а й половиною Мізочка⁹⁷.

28 січня 1756 р. укладено опис ординатської половини Мізочка, відповідно до якого в маєтку було обмаль польових угідь і сіножатей, а прибуток від села становив усього 260 зл. 15 гр.⁹⁸ 7 травня 1758 р. в Ординцях Маріанна Потриковська відступила молодому подружжю – своєму зятеві **Феліціанові Жулкевському** та доньці Вікторії з Потриковських – у трирічну оренду «половину цілого Мізочка», терміном від 13 травня 1758 р. до 13 травня 1761 р.⁹⁹

В орендному контракті згадано й імена мізочківських підданих: це Улас Андрищук (мав у господарстві пару коней і трьох волів), Остап (пара волів, один кінь), Павел (двоє волів), Грицько Хвещук (двоє коней і три воли), Василь (пара волів), Ян Кжиштофіцький, зять (попереднього?) (один віл), Грицько Новачок (два воли), вдова Тимошиха (троє волів), Демко, Уласів брат (двоє коней та четверо волів), Мацько Мазурок (пара волів) та вдова Янчиха¹⁰⁰.

У середині травня 1758 р. польський король Август III згорнув діяльність Дубенської комісії, позбавив повноважень адміністраторів і повернув право на маєтки Острозького майорату їхньому попередньому власникові – кн. Янушу-Олек-

⁹⁶ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 1, ч. 1, арк. 15, 53–56; спр. 200, ч. 14, арк. 516 зв.

⁹⁷ Там само, арк. 57–58 зв.

⁹⁸ Там само, ф. 5, оп. 1, спр. 6746, арк. 131 зв. Можливо, це був витяг з інвентаря.

⁹⁹ Там само, ф. 91, спр. 188, тека 2, ч. 1, арк. 85–86.

¹⁰⁰ Там само, арк. 85.

сандрові Сангушку. У володіння той повинен був увійти за п'ять тижнів після офіційного оголошення монаршої волі¹⁰¹. Екскордиат¹⁰² дійсно повернувся до своїх попередніх посілостей, от тільки чи всіх – ще потрібно дослідити. Так, у документі Кременецького гродського суду від 23 червня 1759 р. про нього говориться як про «*dobr Ordynacyi Ostrogskiey dziedzica*», «*bonorum Ordinationis Ostrogianaе dziedzica*»¹⁰³. 16 листопада 1760 р. князь, роблячи надання своєму секретареві Міхалові Чапличу на Старокостянтинівщині, називає Старокостянтинівський ключ своїм¹⁰⁴. Навіть більше, в 1773 р. кс. Францішек Коморніцький отримав презенту на острозьке пробство за двома підписами співвласників міста – кн. Януша-Олександра Сангушка та познанського воєводи кн. Антонія-Барнаби Яблоновського¹⁰⁵. Очевидно, коронний канцлер граф Ян Малаховський (1698–1762) так і не зміг належним чином обійняти владу в набутій ним частині Острога та Острожчини – до кінця свого життя тут господарював кн. Сангушко.

Повернення надвірного маршалка до маєтків ординації, здається, було на користь власникам Мізоча – Юзефові Дуніну-Карвицькому та його дружині Гелені з Шембеків. Безсумнівно, знаючи про брак права на половину Мізочка в

¹⁰¹ AGAD, MK, Libri inscriptionum, ks. 231, k. 267–269 v.; ЛННБ, ВР, ф. 91, спр. 8, арк. 84 зв.

¹⁰² Показово, що в офіційних документах щодо нього продовжували застосовувати титул ордината. Так, у маніфесті від 7 березня 1759 р. у гродських книгах Київського воєводства князя назвали «ордином Острозької ординації» (ЛННБ, відділ рукописів, ф. 141, оп. 2, спр. 644, арк. 14); у трибунальському позові від 20 серпня 1763 р. Сангушко знову ж таки фігурує як острозький ординат (Там само, ф. 103, оп. 1, спр. 7156, ч. 1, арк. 80 зв.). Однак сам він у привілеях цього титулу, схоже, уникав (Там само, ф. 91, спр. 188, тека 1, ч. 1, арк. 59 (1 січня 1760 р.); арк. 60–60 зв. (30 жовтня 1762 р.)).

¹⁰³ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 295, арк. 529–529 зв.

¹⁰⁴ Там само, ф. 103, оп. 1, спр. 6915, арк. 120.

¹⁰⁵ ANK, Archiwum Sanguszków, rękopisy, sygn. 1031, s. 347. (Дякую кс. В.-Й. Коваліву за надання копії цього джерела).

удови Потриковської, 4 листопада 1758 р. вони виклопотали в кн. Сангушка такий дозвіл собі¹⁰⁶. Побоюючись утратити маєток, Потриковські подалися до господаря. Щоб розв'язати колізію, що склалася, кн. Януш-Олександр 1 січня 1760 р. видав документ, у якому підтвердив право Яна Потриковського й на половину Мізочка, і на Ординці. Ситуацію він представив так, ніби далекого 5 квітня 1750 р. мати й син Потриковські отримали довічне право не лише на Ординці, а й на половину Мізочка, а надання Карвицьким анулював¹⁰⁷.

Незрозуміло, в який спосіб узаконювалася присутність у маєтку Маріанни Потриковської. Тим не менше, вона й далі користувалася частинкою села. Подружжя ж Карвицьких, попри скасування їхнього права, продовжувало домагатися цього поселення й навіть формально ув'язалось у його володіння¹⁰⁸ (не відомо тільки, чи це сталося до 1 січня 1760 р., чи після). Невдовзі, 15 червня 1766 р., Маріанна Потриковська відступила частину Мізочка у трирічну оренду сім'ї **Антонія Непокойчицького** й Магдалени з Потриковських¹⁰⁹.

Маріанна з Раціборовських Потриковська померла 21 вересня 1771 р.¹¹⁰ За місяць до відходу з життя вона поступилась Ординцями своєму синові й дозволила йому ув'язатись у володіння цим поселенням¹¹¹. Наступного дня після смерті матері, 22 вересня 1771 р. **Ян Потриковський** юридично

¹⁰⁶ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 1, ч. 1, арк. 59; ч. 2, арк. 390–391.

¹⁰⁷ Там само, ч. 1, арк. 59.

¹⁰⁸ Там само, ч. 2, арк. 390–391, 394–397.

¹⁰⁹ Там само, тека 2, ч. 1, арк. 70 зв.

¹¹⁰ Там само, тека 1, ч. 2, арк. 444.

¹¹¹ Там само, ч. 1, арк. 64–65. Відомо, що 3 лютого 1767 р. генерал коронного війська кн. Єжи-Марцин Любомирський продав сс. Киселі, Писарівку та Ординці волинському скарбникові Юзефу Урбановському (ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 1, ч. 1, арк. 62–63). Ця транзакція не позбавила Потриковських довічних прав на с. Ординці ([Giżycki J. M.] Spis ważniejszych miejscowości... S. 286).

ввійшов у володіння й частиною Мізочка¹¹². Нетривалий період його управління селом позначився, схоже, неодноразовим здаванням маєтку в оренду **Кастану-Флоріану Лістовському й Міхалові Потриковському** – шваграм, чоловікам Янових рідних сестер Францішки та Юзефати¹¹³.

У 1764 р. польським королем став представник «Фамілії» – Станіслав-Август Понятовський¹¹⁴. Відтак сейм, що проходив у Варшаві з 6 жовтня по 29 листопада 1766 р.¹¹⁵, визнав чинними Сандомирські трансакції та інші маєткові операції, здійснені кн. Сангушком після них. Одночасно те ж шляхетське зібрання зберегло за добрами визначені ще краківським каштеляном кн. Янушем Острозьким мілітарні зобов'язання. Всі ті особи, які набули маєтки в надвірного маршалка, мали разом щорічно сплачувати 300 тис. польських злотих на утримання кількох сотень вояків. Для розподілу цих коштів «на всі міста й села» сейм сформував комісію у складі восьми комісарів. Для виконання своїх обов'язків вони (хоча б четверо з них) повинні були зібратись у Дубні 1 травня 1767 р.¹¹⁶

Подальший розвиток подій був таким. В одному з монарших актів від невказаного дня листопада 1768 р. мовиться,

¹¹² ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 2, ч. 2, арк. 59–60.

¹¹³ Там само, спр. 279, арк. 8–8 зв., 11–12; спр. 188, тека 2, ч. 1, арк. 43.

¹¹⁴ Жаронкін В. Боротьба за Острозьку ординацію... С. 226.

¹¹⁵ Konopczyński W. Chronologia sejmów polskich 1493–1793. *Archiwum komisji historycznej*. Kraków, 1948. Ser. 2. T. 4. № 3. S. 167. Судячи з діарія сейму, конституції та інших документів, обговорення справи Острозької ординації відбувалося протягом 28–29 листопада, в останні дні роботи шляхетського зібрання (BZNO we Wrocławiu, dział rękopisów, rkps. 2620, k. 31–32 v.; Volumina legum (далі – VL). Petersburgs, 1860. T. 7. S. 216–217; ЛННБ, відділ рукописів, ф. 103, оп. 1, спр. 6915, арк. 45–46; Mowa j. o. xcia jmci Kajetana Sołtyka biskupa krakowskiego, xiążęcia siewierskiego na seymie ordynaryjnym warszawskim miana dnia 28 9bris 1766 (Biblioteka Kórnicka PAN (Polska), sygn. 36266)).

¹¹⁶ VL. T. 7. S. 216.

що комісари «через труднощі у власних справах» на признаний час приїхати не змогли. Тож король Станіслав-Август, «беручи до уваги суспільне добро, аби визначена до Коронного скарбу згадана сума для примноження війська вносила», знову доручив членам комісії прибути до Острозьких маєтків на 1 травня 1769 р. і, «не зважаючи на відсутність деяких», окреслити відповідні суми для сплати¹¹⁷.

В іншому рескрипті володаря, датованому 28 листопада того ж року, справу представлено трохи по-іншому. Виявляється, що комісари таки прибули на перший термін і плановану процедуру розпочали, однак, «через труднощі у власних справах», її не закінчили. З огляду на це, Станіслав-Август ще раз зобов'язував сеймових посланців зібратися в Острозьких маєтностях, щоправда, вже не 1 травня, а 8 лютого 1769 р.¹¹⁸ Здається, комісія покладених на неї обов'язків так і не виконала¹¹⁹.

На початку 1775 р. до Дубна приїхала чергова делегація державних урядників. Як і попередня, вона мала на меті розподілити згаданих 300 тис. злотих на утримання війська, а також (це вже було нововведенням) на потреби мальтійських лицарів¹²⁰. Результатом її діяльності став «Генеральний тариф» сплати податку з Острозьких маєтків¹²¹. Збирання цих грошей мало відбуватися раз на півріччя однаковими квотами («ратами») – березневою й вересневою. Причому розпочиналося воно «заднім числом» – із вересневої рати 1774 р.¹²² Кошти, зібрані в Острозькій волості, потрібно було привезти

¹¹⁷ AGAD, MK, Księgi spraw publicznych (Kancelarskie), ks. 44, s. 964–966.

¹¹⁸ Ibid., s. 970–972.

¹¹⁹ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 212, арк. 32.

¹²⁰ Там само, арк. 32–33.

¹²¹ Rzemieniecki K. Sumariusz podatków dóbr dawnej Ordynacji Ostrogskiej z 1775 roku. *Острозька давнина*. Остріг, 2016. Вип. 5. С. 159–175; ЛННБ, відділ рукописів, ф. 5, оп. 1, спр. 3218, арк. 125.

¹²² ЛННБ, відділ рукописів, ф. 5, оп. 1, спр. 3218, арк. 125; ф. 91, спр. 212, арк. 37.

до Кременецької скарбової комори¹²³. Згідно з документом під назвою «Excerpt taryffy podatku z dóbr ostrogskich in 1775 Anno ułożonego», половину Мізочка обтяжували 102 злотих і 17 грошів¹²⁴.

Залишається незрозумілим, чи в цій сумі поєдналися дві квоти за 1775 р., а чи три – у т. ч. й вереснева за попередній рік. Спробуємо це встановити. Якщо звести підсумкові дані по кожній із волостей, то отримаємо кінцеву цифру, що відповідає визначеній сеймом 1766 р. – 300 тис. Отже, перед нами інструмент, у якому відобразився саме річний обсяг податку. Таким чином, для половини Мізочка рата складала 51 злотий і 8,5 гроша¹²⁵.

Знаємо, що поборові рати для Кременецької комори були однаковими впродовж 1775–1777 рр.¹²⁶ Водночас відомо й те, що за цим актом від 1775 р. із с. Плоски в Дубенській волості належало віддати 602 злотих 3 гроші й 1 шеляг за рік¹²⁷, а відповідно до квіту про сплату податку в 1785 р. від маєтку за вересневу рату, треба було внести 301 злотий 1 гріш і 13,5 денара¹²⁸. Подібно, із сс. Півчого й Бударежа в тій же волості 1775 р. планувалося зібрати 2 195 злотих 2 гроші й 1 шеляг¹²⁹, а 1785 р. на вересневу рату припадало 1 097 злотих 16 грошів і 4,5 денара¹³⁰. Як бачимо, ставка податку залишалася майже незмінною протягом тривалого періоду.

¹²³ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 5, оп. 1, спр. 3218, арк. 125.

¹²⁴ Rzemieniecki K. Sumariusz podatków dóbr... С. 171.

¹²⁵ Вважаємо, що Конрад Жеменецький припустився помилки, стверджуючи, що згадані в історичному джерелі (ЛННБ, відділ рукописів, ф. 5, оп. 1, спр. 3218, арк. 125) три рати податку – вереснева 1774 р. та дві за 1775 р. – включали дві частини подимного побору та ще одну рату – на військо. Див.: Rzemieniecki K. Sumariusz podatków dóbr... С. 159–161. Пор.: ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 212, арк. 37.

¹²⁶ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 212, арк. 37.

¹²⁷ Rzemieniecki K. Sumariusz podatków dóbr... С. 167.

¹²⁸ Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Lublinie (Polska) (дали – WAPL), Archiwum Lubomirskich z Dubna, sygn. 32, s. 1.

¹²⁹ Rzemieniecki K. Sumariusz podatków dóbr... С. 167.

¹³⁰ WAPL, Archiwum Lubomirskich z Dubna, sygn. 32, s. 3.

6 червня 1778 р. у Кременецькому гроді Францішек-Ксаверій Двожицький від імені Яна Потриковського скаржився на Каєтана-Флоріана і Францішку Лістовських у зв'язку з тим, що вони за час орендування Мізочка двічі не сплатили податку на Острозький військовий регімент¹³¹, тож їхній борг перед державною скарбницею, вочевидь, становив 102 злотих і 17 грошів.

8 березня 1779 р. в Мізочку Малаховські (котрі успадкували ординатську частину Острожчини після свого батька, коронного канцлера Яна Малаховського¹³²) і Ян Потриковський провели між собою переговори¹³³, які, мабуть, стосувалися подальшої долі половини села. У листі Міхала Потриковського до Яна Потриковського від 26 березня 1779 р. з Мізочка читаємо про перспективу втратити маєток¹³⁴. Присутність Міхала в маєтку засвідчена ще принаймні двома виданими тут документами – його листом до швагра (?) від 12 травня 1781 р.¹³⁵ та пленипотенцією (повноваженням) від 10 жовтня 1781 р.¹³⁶

23 січня 1783 р. великий коронний секретар Антоній Малаховський продав завихостському каштеляну Юзефові-Каєтану Дуніну-Карвицькому четвертину містечка Мізоча і Півного (обидва на той момент перебували в довічній посесії цього каштеляна) та половину Мізочка¹³⁷. Продаж саме чверті зумовлювався, на нашу думку, тією обставиною, що маєтності

¹³¹ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 2, ч. 1, арк. 44–45.

¹³² ДАРО, ф. 22, оп. 4, спр. 48, арк. 5.

¹³³ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 200, ч. 14, арк. 504.

¹³⁴ Там само, спр. 188, тека 2, ч. 1, арк. 28–28 зв.

¹³⁵ Там само, арк. 30–31.

¹³⁶ Там само, арк. 32.

¹³⁷ Archiwum Państwowe w Kielcach (Polska) (далі – АРК), Archiwum Małachowskich z Białaczowa, sygn. 294, s. 1–6. Документ 29 січня 1783 р. уписали до дубенських контрактних книг, а 6 жовтня 1783 р. внесли в книги Луцького земського суду.

Яна Малаховського ще не були розділені між спадкоємцями¹³⁸. Тому кожен із братів Малаховських – і Антоній, і сєрадзький воевода Міхал, і коронний референдар Станіслав, і коронний підканцлер Яцек – апіорі володіли саме такою частиною в кожному населеному пункті. Оскільки Мізоч згодом належав Карвицьким повністю¹³⁹, припускаємо, що аналогічні контракти було укладено і з іншими Малаховськими або особами, котрим вони, можливо, передали своє право на батькові маєтки.

Схоже, що процес набуття Карвицькими половини Мізочка затягнувся, бо на останню відому нам згадку про перебування в селі Яна Потриковського натрапляємо ще в реєстрі офірного податку (кінець 1780-х – початок 1790-х рр.)¹⁴⁰. При цьому не виключено, що шляхтич тримав той маєток уже з руки Карвицьких. До речі, як і в попередні десятиліття, на кінець XVIII ст. Мізочок зостався відносно невеликим поселенням: 1789 р. в частині маєтку (напевно, у тій половині, що колись входила до Острозького майорату) нараховувалось усього 13 господарств¹⁴¹.

¹³⁸ APK, Archiwum Małachowskich z Białaczowa, sygn. 294, s. 1.

¹³⁹ D[unin]-K[arwicki] J. Mizocz. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* / pod red. B. Chlebowskiego, W. Walewskiego. Warszawa, 1885. T. 6. S. 513–514.

¹⁴⁰ APK, Archiwum Małachowskich z Białaczowa, sygn. 296, s. 1–3. Цей документ не містить дати, проте згадка про офірний податок дозволяє віднести його появу на період від 1789 р. (пор.: Крикун М. Офірний реєстр Брацлавського воеводства 1789 р. Його ж. *Воеводства Правобережної України у XVI–XVIII століттях*. Львів, 2012. С. 471–552), а вказівка на [Кшиштофа] Карвицького, посесора (власника) Мізоча, як волинського депутата [на Чотирирічний сейм] звужує хронологічні рамки до 1788–1792 рр. (див.: Pułaski K. *Kronika polskich rodów szlacheckich Podola, Wołynia i Ukrainy*. Brody, 1911. T. 1. S. 94; Pachoński J. *Karwicki Krzysztof Dunin*. *PSB*. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1966. T. 12/1. S. 153).

¹⁴¹ APK, Archiwum Małachowskich z Białaczowa, sygn. 295, s. 1.

Мізочок, час появи котрого достеменно невідомий, уперше згадується 1572 р. як один із підострозьких маєтків Луцько-Острозької православної єпархії. Наприкінці XVI або на початку XVII ст. село було розділене навпіл: одна його частина відійшла Дерманському монастиреві, інша – залишилась у складі Острозької волості (згідно з поділом 1603 р., вона стала набутком краківського каштеляна кн. Януша Острозького, а відтак потрапила до Острозької ординації, де перебувала до 1766 р.). Упродовж «ординатського» періоду історії половину Мізочка віддавали в управління та користування державців, котрі мали за це відбувати військову службу чи споряджати вояків для підрозділів Острозького майорату. Найдовше половину Мізочка тримали представники роду Потриковських. Після того як у 1766 р. сейм дозволив продавати ординатські маєтки та підтвердив Кольбушівську трансакцію, половина Мізочка з часом відійшла нащадкам коронного канцлера Яна Малаховського, а потім стала набутком родини Карвицьких.

Мізочок у своїй минувшині цікавий для дослідників зусебіч: і як маєтність могутнього волинського князівського роду Острозьких, і, безумовно, як складова величезного адміністративно-господарського комплексу – Острозької ординації. У контексті функціонування останньої ті процеси, які торкалися Мізочка, а також способи його посідання, змагання за хоч і незначну, службову, проте власність і джерело прибутку можна апріорі екстраполювати, вивчаючи історію подібних маєтків.

ДЕРЖАВЦІ ОРДИНАТСЬКОЇ ЧАСТИНИ
СЕЛА МІЗОЧКА ЛУЦЬКОГО ПОВІТУ ВОЛИНСЬКОГО
ВОЄВОДСТВА

БЖЕЗІНСЬКИЙ АДРІАН-ЮЗЕФ. Мав двоюрідного (по батькові) брата *Станіслава Бжезінського*¹⁴². Одружився з Анною-Катажиною з Коморовських. Обіймав уряд добжинського підчашого. У 1723 р. посідав Лопушки, ймовірно в Луцькому пов. Волинського в-ва¹⁴³.

Після смерті *Вацлава Потриковського*, 7 червня 1727 р. в Дубні вже як дубенський губернатор (або ж губернатор дубенської фортеці¹⁴⁴) отримав від острозького ордината кн. Павла-Кароля та кн. Марії-Анни з Любомирських Сангушків документ на частину Мізочка (без зазначення умови про виконання військової повинності)¹⁴⁵. 10 червня 1727 р. призначеною ординатом комісією був ув'язаний у володіння маєтком¹⁴⁶. Нащадки Вацлава Потриковського тривалий час оскаржували в судовому порядку це надання і спричинені ним збитки¹⁴⁷. 30 липня 1727 р. А.-Ю. Бжезінський протестував проти Войцеха та інших Потриковських, що претендували на Мізочок¹⁴⁸. Певний період це поселення, за згодою Адріана-Юзефа, орендував Станіслав Бжезінський¹⁴⁹. Двоюрідні брати також скаржилися на Потриковських у зв'язку зі

¹⁴² ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 1, ч. 2, арк. 22.

¹⁴³ Там само, арк. 5 зв., 11; Boniecki A. Herbarz Polski. Warszawa, 1907. Cz. 1: Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich. T. 11. S. 34; Баранович О. Залюднення України перед Хмельниччиною. Волинське воєводство. Київ, 1931. С. 34.

¹⁴⁴ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 1, ч. 2, арк. 5 зв.

¹⁴⁵ Там само, арк. 3.

¹⁴⁶ Там само, арк. 4–4 зв.

¹⁴⁷ Там само, арк. 22–22 зв., 23–24, 25–28, 49–51, 132–134 зв., 136–138, 167–168, 169–169 зв., 171–175, 176–179, 182–183, 170–170 зв., 220–221, 433–434 зв.

¹⁴⁸ Там само, арк. 12–13.

¹⁴⁹ Там само, арк. 20 зв., 25 зв.

збитками, яких вони зазнавали в цьому маєтку від звинувачуваних¹⁵⁰. Очевидно, ще перед 4 червня 1729 р. А.-Ю. Бжезінський відступив своє право на Мізочок ніжинському старості *Казимирові-Богдану Глінському*¹⁵¹. У коронному трибунальському позові від 2 травня 1736 р. А.-Ю. й А.-К. Бжезінських згадували як раніших посесорів села¹⁵². Згідно з відомостями Адама Бонецького, державця був живим ще в 1769 р.¹⁵³, хоча в документі від 12 вересня 1740 р. він уже фігурує як покійний¹⁵⁴.

БЖЕЗІНСЬКИЙ СТАНІСЛАВ. Мав двоюрідного (по батькові) брата *Адріана-Юзефа Бжезінського*¹⁵⁵. Одруживсь із Маріанною з Палуських¹⁵⁶. Дослужився до рангу поручника коронного війська (зг. 1728–1736)¹⁵⁷. Обіймав уряд житомирського мечника (зг. 1740)¹⁵⁸.

Від А.-Ю. Бжезінського на деякий час отримав в оренду частину Мізочка¹⁵⁹. Двоюрідні брати протестували проти Потриковських у зв'язку зі збитками, яких вони зазнають від звинувачуваних у Мізочку¹⁶⁰. 27 березня 1728 р. *Войцех Потриковський* скаржився в Луцькому гроді на подружжя С. і М. Бжезінських як орендарів за завдану маєтку шкоду та вчинені утиски¹⁶¹. 10 квітня 1732 р. С. Бжезінський уже виступає посесором Мізочка з набутим на нього правом від

¹⁵⁰ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 1, ч. 2, арк. 11.

¹⁵¹ Там само, арк. 35–36, 137.

¹⁵² Там само, арк. 132–134 зв.

¹⁵³ Boniecki A. Herbarz Polski. Cz. 1. T. 11. S. 34.

¹⁵⁴ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 1, ч. 2, арк. 54–55 зв.

¹⁵⁵ Там само, арк. 22.

¹⁵⁶ Там само, арк. 20 зв.

¹⁵⁷ Там само, арк. 20 зв., 136 зв.

¹⁵⁸ Там само, арк. 171–175. Поп.: Urzędnicy województw kijowskiego i czernichowskiego XV–XVIII wieku. Spisy / opr. E. Janas, W. Kłaczkowski. Kórnik, 2002. S. 123.

¹⁵⁹ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 1, ч. 2, арк. 20 зв., 25 зв.

¹⁶⁰ Там само, арк. 11.

¹⁶¹ Там само, арк. 20–21 зв.

«юрисдатора» *Казимира-Богдана Ілінського*¹⁶². Можливо, йдеться про заставу чи оренду. 9 травня 1732 р. подружжя С. і М. Бжезінських, а також К.-Б. Ілінський названі посесорами Мізочка (тоді, зокрема, Ілінський надав Бжезінським у користування пасіку, належну Потриковським)¹⁶³. У липні 1733 р. ті ж Бжезінські фігурують разом із подружжям Ілінських у каптуровому позові¹⁶⁴. У коронному трибунальському позові від 2 травня 1736 р. С. і М. Бжезінських згадують як актуальних посесорів Мізочка¹⁶⁵. 5 вересня 1740 р. «пани Бжезінські, мечники житомирські», виступають посесорами маєтку¹⁶⁶. Того ж дня на ґрунті Мізочка відбулося виїзне засідання Луцького гродського суду, за ухвалою якого С. Бжезінський мав відшкодувати завдані Войцехові Потриковському збитки¹⁶⁷. 12 вересня 1740 р., на вимогу С. Бжезінського, Головний коронний трибунал у Любліні позивав Войцеха Потриковського та інших з приводу мізочківських перипетій¹⁶⁸. 3 жовтня 1740 р., через невиконання судового вироку від 5 вересня 1740 р., С. Бжезінського оголосили банітом¹⁶⁹. 22 жовтня 1740 р. Головний коронний трибунал у справі посесії Мізочка прийняв рішення на користь В. Потриковського¹⁷⁰. С. Бжезінський ще намагався відстоювати своє право на маєток, однак пред'явлені ним 25 травня 1741 р., під час передавання цієї власності Потриковським, документи до уваги не взяли¹⁷¹. 25 травня 1741 р., на підставі постанови трибунальського суду, в частину Мізочка ув'язали братів Войцеха та

¹⁶² ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 1, ч. 2, арк. 90–90 зв.

¹⁶³ Там само, арк. 96–96 зв.

¹⁶⁴ Там само, арк. 120.

¹⁶⁵ Там само, арк. 132–134 зв.

¹⁶⁶ Там само, арк. 171–175.

¹⁶⁷ Там само, арк. 176–179.

¹⁶⁸ Там само, арк. 54–55 зв.

¹⁶⁹ Там само, арк. 184–185.

¹⁷⁰ Там само, арк. 191–192.

¹⁷¹ Там само, арк. 220–220 зв.

Антонія Потриковських¹⁷². 12 січня 1742 р. С. Бжезінський, названий посесором Мізочка на деякому праві («possessor jure certo»), оскаржував дії В. Потриковського, пов'язані з переходом маєтності в посесію останнього¹⁷³. Чи Казимир-Богдан Ілінський передав своє право на Мізочок С. Бжезінському, чи залишився основним державцею – наразі не з'ясовано.

ГРАБОВИЧ Н. У 1621 р., при поданні ординатської частини Острозької волості белзькому воєводі Рафалові Лещинському, опікунові малолітнього острозького ордината кн. Франциска Заславського, державцею Мізочка зафіксований «пан Грабович»¹⁷⁴. Ймовірно, йдеться про Стефана Грабовича, свого часу слугу й писаря кн. Василя-Костянтина Острозького. У 1602 та 1610 рр. він згадується і як острозький війт¹⁷⁵.

ДРОГОМИР АЛЕКСАНДЕР – шляхтич герба Дрогомир. Рід Дрогомирів мешкав у Руському в-ві¹⁷⁶. Згідно з наданням острозького ордината кн. Александра-Домініка Любомирського від 28 лютого 1719 р., *Вацлав Потриковський* отримав у користування частку в Мізочку після А. Дрогомира¹⁷⁷. Очевидно, той був державцею частини Мізочка після *Павла Скворонського* чи його можливих наступників.

Джерела згадують про якогось Дрогомира, котрий, будучи справцею («zawiaodawca»), мабуть, с. Дерманя¹⁷⁸, взяв в

¹⁷² ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 1, ч. 1, арк. 204–205; ч. 2, арк. 195–196, 199–200, 220.

¹⁷³ Там само, ч. 2, арк. 60–60 зв.

¹⁷⁴ Описи Острожчини... С. 308.

¹⁷⁵ Мицько І. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576–1636). Київ, 1990. С. 88; Тесленко І. Клієнтела князя Василя-Костянтина Острозького. С. 148; Ульяновський В. Князь Василь-Костянтин Острозький... С. 1197, 1199.

¹⁷⁶ Boniecki A. Herbarz Polski. 1902. Cz. 1. T. 5. S. 19.

¹⁷⁷ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 1, ч. 1, арк. 113–115.

¹⁷⁸ Пор.: ЛННБ, відділ рукописів, ф. 5, оп. 1, спр. 6746, с. 156 (тут згадується Ян, «завядовця» с. Кунина).

обителі дві гаківниці та побив тамтешнього столяра. Про це 15 травня 1700 р. засвідчила дерманська громада¹⁷⁹. 16 грудня того самого року пан Кушевич у листі з Луцька до Беякевича повідомив, що відсилає папери з паном Дрогомиром і перепрошує, що не зміг прислужитися у справі останнього. Тут же зазначено: «NB. З тим Дрогомиром жодного немає в архіві (монастиря? – Т. В.) процесу, невідомо де подівся (!)»¹⁸⁰. Цілком імовірно, що перший і другий Дрогомири – одна особа.

ЖУЛКЕВСЬКИЙ ФЕЛЦІАН – шляхтич герба Любич. Рід Жулкевських мешкав у Руському в-ві, куди перебрався з Мазовії¹⁸¹. Поодинокі його представники посідали уряди на Волині¹⁸² та Київщині¹⁸³.

Син житомирського хорунжого Адама Жулкевського¹⁸⁴ й Терези з Ростоцьких¹⁸⁵. Одружився з Вікторією, донькою *Войцеха Потриковського* та *Маріанни з Раціборовських Потриковської*¹⁸⁶. Шлюбний контракт було укладено в с. Ординцях 12 лютого 1757 р. (дату шлюбу призначено на наступний день)¹⁸⁷. Ф. Жулкевський обіймав уряд вінницького підчашого¹⁸⁸.

7 травня 1758 р. в Ординцях М. Потриковська відступила молодому подружжю Жулкевських у трирічну оренду

¹⁷⁹ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 5, оп. 1, спр. 6746, с. 155.

¹⁸⁰ Там само.

¹⁸¹ Niesiecki K. Herbarz Polski, powiększony dodatkami z późniejszych autorów, rękopismów, dowodów urzędowych / wyd. J.-N. Bobrowicz. Lipsk, 1845. T. 10. S. 183.

¹⁸² Urzędnicy wołyńscy XIV–XVIII wieku. Spisy / opr. M. Wolski. Kórnik, 2007. S. 187.

¹⁸³ Urzędnicy województw kijowskiego i czernichowskiego... S. 343.

¹⁸⁴ Видання «Urzędnicy województw kijowskiego i czernichowskiego» такого урядника не називає (S. 109–112).

¹⁸⁵ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 2, ч. 1, арк. 83.

¹⁸⁶ Там само, тека 1, ч. 1, арк. 4 зв.

¹⁸⁷ Там само, тека 2, ч. 1, арк. 83–84.

¹⁸⁸ Там само, арк. 83.

«половину цілого Мізочка», на термін від 13 травня 1758 р. до 13 травня 1761 р.¹⁸⁹

ЗАЄЦЬ ЯН-СТАНІСЛАВ. Згадується державцею Мізочка у джерелах за лютий 1650 р. та січень 1651 р.¹⁹⁰ Саме тоді фігурує і як посесор сс. Півче й Дерев'янче в Острозькій волості, маєтків острозького ордината кн. Владислава-Домініка Заславського¹⁹¹. Надання на ці два села від кн. Заславського Я.-С. Заєць отримав 20 червня 1650 р.¹⁹², тож, очевидно, в лютому ще тримав їх на інших умовах.

ЗАРЕНБІНСЬКИЙ ЯКУБ – шляхтич, імовірно герба Заренба¹⁹³. Одружився з Маріанною, донькою *Вацлава Мисліборського*¹⁹⁴.

8 листопада 1671 р. в Межирічі острозький ординат кн. Олександр-Януш Заславський надав подружжю Заренбінських довічне право на «деякі частини» Мізочка «після небіжчика його милості пана Мисліборського»¹⁹⁵. Невдовзі Я. Заренбінський вступив у суперечку з посесором іншої частки ординатського Мізочка – *Самуелем Потриковським*, для владнання котрої кн. Заславський 6 грудня 1671 р. призначив комісію¹⁹⁶. Як державця Мізочка нотується в документі від 5 червня 1683 р., у зв'язку з конфліктами між Дерманським василіанським монастирем, який тримав у посесії неординатські ґрунти цього села, та *Павлом Сковронським*, державцею іншої частки на ординатській половині маєтку¹⁹⁷ (акт вписано до луцьких ґродських книг 28 серпня 1717 р.¹⁹⁸).

¹⁸⁹ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 2, ч. 1, арк. 85–86.

¹⁹⁰ Національно-визвольна війна... С. 498, 570.

¹⁹¹ Там само. С. 218, 490, 568; АЮЗР. Ч. 7. Т. 2. С. 463.

¹⁹² ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 60, арк. 4.

¹⁹³ Поп.: Niesiecki K. Herbarz Polski... Т. 10. S. 80.

¹⁹⁴ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 1, ч. 1, арк. 35.

¹⁹⁵ Там само, арк. 35.

¹⁹⁶ Там само, арк. 28.

¹⁹⁷ Там само, арк. 33–34; спр. 200, ч. 14, арк. 498 зв.; ф. 5, оп. 1, спр. 6746, с. 129.

¹⁹⁸ Там само, ф. 5, оп. 1, спр. 6746, с. 129.

На 3 жовтня 1687 р. уже був покійним – помер «у тяжкій татарській неволі»¹⁹⁹. Того дня його вдова в Дубні поступила своєю часткою Мізочка на користь племінника – *Вацлава Потриковського*, сина її рідної сестри Катажини й Самуеля Потриковських (документ цесії С. Потриковський подав до Луцького гроду, вірогідно, 6 серпня 1688 р.²⁰⁰).

ЛІНСЬКИЙ КАЗИМИР-БОГДАН (†1756²⁰¹) – шляхтич герба Лис. Згідно з Адамом Бонецьким, Ілінські походили з Ілінська у Волинському в-ві²⁰². Проте більш правдоподібною є думка, що гніздом роду був Ілінськ на Житомирщині²⁰³.

Син чернігівського войськового Пйотра-Станіслава Ілінського та Зофії зі Скарбків. Його рідними братом і сестрою були чернігівський війський Александер і Констанція²⁰⁴. Був одружений: 1) з Розалією з Клінських (за іншою версією, здається вірогіднішою, – із Зелінських²⁰⁵) (†1729); 2) з Анною-Аполонією Сушевичівною. З другою в нього народилися діти: сини Ян-Кастан (перебував у шлюбі тричі – з Маріанною-Юзефою з Весселів, Катажиною з Бельських та Анною-Якубою з Бракон'єрів), Ян-Бенедикт, Міхал, Станіслав-Ян-Непомуцен (обрав дружиною Кароліну з Гіжицьких) та Н, а також донька Маріанна (вийшла заміж за скальського старосту Шимона Тарла, а пізніше – за Францішка Стжалковського)²⁰⁶.

¹⁹⁹ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 1, ч. 1, арк. 35.

²⁰⁰ Там само, арк. 35–35 зв.; спр. 200, ч. 14, арк. 503 зв.

²⁰¹ Boniecki A. Herbarz Polski. Cz. 1. T. 8. S. 37.

²⁰² Ibid. S. 35.

²⁰³ Pliński. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* / pod red. F. Sulimierskiego, B. Chlebowskiego, W. Walewskiego. Warszawa, 1882. T. 3. S. 260. Пор.: Тариф подимного податку Житомирського повіту 1775 року / опрац. К. Жеменецький. Біла Церква, 2018. С. 43.

²⁰⁴ Boniecki A. Herbarz Polski. Cz. 1. T. 8. S. 36–37; Uruski S., Kosiński A. A., Włodarski A. Rodzina. Herbarz szlachty polskiej. Warszawa, 1908. T. 5. S. 253.

²⁰⁵ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 1, ч. 1, арк. 119.

²⁰⁶ Boniecki A. Herbarz Polski. Cz. 1. T. 8. S. 36–37; ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 1, ч. 2, арк. 120.

Товариш панцирної роти белзького воєводи Адама Сенявського (зг. 1701)²⁰⁷. Полковник коронного війська (зг. 1723)²⁰⁸. 21 серпня 1701 р. отримав королівський привілей на ніжинське староство²⁰⁹, а 9 січня 1745 р. – монаршу згоду передати його своєму синові Янові-Бенедикту²¹⁰. Обіймав уряд київського войського (1722–1752?)²¹¹.

21 серпня 1701 р. польський король Август II надав К.-Б. Ілінському порожнє с. Скворідки в Летичівському пов. на Поділлі²¹². Щоправда, вже 15 травня 1702 р. володар дозволив йому відступити поселення на користь особи, з якою державця мав визначитися пізніше²¹³. 15 травня 1702 р., після смерті шляхтянки Лазінської, Казимирові-Богдану відійшла частина с. Смідина у Володимирському пов. Волинського в-ва під назвою Яричівщина²¹⁴. 15 квітня 1702 р. разом з дружиною отримав від короля порожні сс. Лопури й Купельщину на Летичівщині²¹⁵. Набув маєтки Курне (Київське в-во), Черемошне і Смоляни²¹⁶. Посідав сс. Врублівка, Сельце, Сали, Соколів на Житомирщині²¹⁷. Від кн. Сангушків держав с. Листвин у Луцькому пов. на Волині²¹⁸. Очевидно, був також посесором Славутського маєткового

²⁰⁷ AGAD, MK, Sigillata, sygn. 15/II s. 121–122.

²⁰⁸ Boniecki A. Herbarz Polski. Cz. 1. T. 8. S. 37.

²⁰⁹ AGAD, MK, Sigillata, sygn. 15/II, s. 121–122.

²¹⁰ Ibid., sygn. 25, k. 190 v.

²¹¹ Urzędnicy województw kijowskiego i czernichowskiego... S. 70–71.

²¹² AGAD, MK, Sigillata, sygn. 15/II, s. 121.

²¹³ Ibid., s. 198.

²¹⁴ Ibid.

²¹⁵ Ibid., s. 199.

²¹⁶ Boniecki A. Herbarz Polski. Cz. 1. T. 8. S. 37.

²¹⁷ Тарифи подимного податку, сеймикові лауди і люстрації Київського воєводства першої половини XVIII століття / опрац. К. Жеменецький за співпр. Є. Чернецького, П. Юзвікевича і В. Шимчик. Біла Церква, 2015. С. 262, 267, 354.

²¹⁸ Boniecki A. Herbarz Polski. Cz. 1. T. 8. S. 37. Пор.: ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 1, ч. 2, арк. 35.

комплексу, яким володів той же магнатський рід (зг. 1738)²¹⁹. У 1775 р., вже після смерті К.-Б. Ілінського, його вдова Анна-Аполонія тримала у своїх руках дідичне містечко Ілінськ з належностями, сс. Врублівка та Воличка в Житомирському пов. Київського в-ва²²⁰.

З неофіційних нотаток, збережених в архіві Потриковських, постає, що після смерті *Вацлава Потриковського* (†1727), посесора с. Ординців у Базалійській вол. на Кременеччині, К.-Б. Ілінський витребував («wumogł») у острозького ордината кн. Павла-Кароля Сангушка право на цей маєток та ув'язавсь у його володіння²²¹. Можливо, так і сталося, хоча офіційних джерел щодо цього виявити не вдалося. Нагомисть достеменно відомо, що в 1717 р. острозький ординат кн. Александер-Домінік Любомирський, начебто помилково, передав це село К.-Б. Ілінському. Коли ж ситуацію з'ясували, то 13 грудня того ж року в Любліні кн. Любомирський підтвердив право на Ординці Вацлавові Потриковському (акт внесено до кременецьких гродських книг 11 червня 1718 р.)²²². Схоже, новий державця не бажав розпрощатися з отриманим маєтком і чинив В. Потриковському всілякий спротив. Вочевидь, із продовженням цієї історії пов'язані позови від імені Потриковських до подружжя К.-Б. і Р. Ілінських та, напевне, його рідного брата Александра й Катажини Ілінських щодо збитків та утисків (віднесені 19 лютого 1718 р., відповідно, до Ординців та Василівки)²²³. Зрештою, питання про те, чи Потриковські змогли повернутися в Ординці до смерті Вацлава, залишається відкритим²²⁴.

²¹⁹ Берковський В. Фільваркове господарство Славутського ключа у XVIII столітті. *Вісник Нетішинського краєзнавчого музею*. Нетішин, 2017. Вип. 6. С. 98.

²²⁰ Тариф подимного податку Житомирського повіту 1775 року. С. 43, 84.

²²¹ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 1, ч. 2, арк. 433–433 зв.

²²² Там само, ч. 1, арк. 40–40 зв., 41–42 зв.

²²³ Там само, арк. 107–110; див. також: арк. 111, 119–119 зв., 121–121 зв.

²²⁴ Там само, арк. 111, 119–119 зв., 121–121 зв.; спр. 200, ч. 14, арк. 502–502 зв.

Як видається, ще перед 4 червня 1729 р. посесор частини Мізочка *Адріан-Юзеф Бжезінський* відступив К.-Б. Ілінському своє право на це село²²⁵. Стосунок до Мізочка мав і котрийсь із племінників останнього, бо 4 червня 1729 р. актуальними посесорами частини цього поселення вказані К.-Б. Ілінський, «дядько й опікун, що тримає ті маєтки», та його небіж по рідному братові Александрові – чернігівський войшич N (Юзеф-Казимир або Антоній Ілінський²²⁶)²²⁷. Це саме історичне джерело називає і Станіслава Орачевського як такого, «що має згоду (мабуть, від ордината. – *Т. В.*) на маєток»²²⁸. 10 квітня 1732 р. К.-Б. Ілінський згадується як «юрисдатор» – особа, що надала право *Станіславу Бжезінському* на Мізочок²²⁹. Очевидно, йдеться про заставу чи оренду. 9 травня 1732 р. цей шляхтич і подружжя Станіслава й Маріанни Бжезінських іменуються посесорами Мізочка. При цьому Ілінський передав у користування для Бжезінських пасіку Потриковських²³⁰. У липні 1733 р. К.-Б. й А.-А. Ілінські та С. і М. Бжезінські фігурують як посесори Мізочка в принесеному до цього маєтку головному каптуровому (виданому під час безкоролів'я) позові Волинського воєводства²³¹. В акті від 2 травня 1736 р. К.-Б. Ілінський вписаний поряд із актуальними посесорами Мізочка Станіславом і Маріанною Бжезінськими, а також «попередніми» – Адріаном-Юзефом й Анною-Катажиною Бжезінськими²³². Чи К.-Б. Ілінський таки передав власне право на Мізочок С. Бжезінському, чи той продовжував тримати село в заставі або оренді – невідомо.

²²⁵ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 1, ч. 2, арк. 35–36, 137.

²²⁶ Boniecki A. Herbarz Polski. Cz. 1. T. 8. S. 36.

²²⁷ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 1, ч. 2, арк. 35–36, 137.

²²⁸ Там само, арк. 35–35 зв.

²²⁹ Там само, арк. 90–90 зв.

²³⁰ Там само, арк. 96.

²³¹ Там само, арк. 120.

²³² Там само, арк. 132–134 зв.

КОКОРИКА-КОЗЕЛЬСЬКИЙ ІВАН (ЯН). У 1629 р. частина Мізочка перебувала в руках «Кокорики»²³³. 11 серпня 1631 р., коли судові урядники намагалися передати Мізочок у володіння луцькому унійному єпископові Єроніму (Почаповському), тамтешній орендар (державця?) Я. Кокорика-Козельський, назвавшись слугою кн. Владислава-Домініка Заславського, перешкодив ув'язанню²³⁴.

Вочевидь, мовиться про представника острозького міщанського роду Кокорик – Івана Кокорику, сина Васька. Він фігурує 1621 р. як власник нерухомого майна на ординатській частині Острога. Ігор Тесленко обережно ототожнює державцю Мізочка Кокорику та пана Кокорику «русина», згаданого в 1622 р. серед власників замкової нерухомості в Острозі²³⁵.

ЛІСТОВСЬКИЙ КАСТАН-ФЛОРІАН – шляхтич власного герба²³⁶.

Син мазирського чашника Павла й Анни зі Стемповських²³⁷. Одруживсь із Францішкою, донькою *Вацлава Потриковського* та *Маріанни з Раціборовських Потриковської*²³⁸. Шлюбний договір між Маріанною Потриковською та К.-Ф. Лістовським укладено в с. Ординцях Базалійської вол. на Кременеччині 15 травня 1769 р. (одруження призначили на наступний день)²³⁹. У них народилися три дочки: Розалія,

²³³ Баранович О. Залюднення України... С. 37.

²³⁴ Горін С. Монастирі Луцько-Острозької єпархії... С. 87.

²³⁵ Описи Острожчини... С. 296. Про рід Кокорик див.: Тесленко І. Шляхетська нерухома власність у «нижньому» острозькому замку (пригородку) наприкінці XVI – на початку XVII ст. *Студії і матеріали з історії Волині 2009* / ред. В. Собчук. Кременець, 2009. С. 210.

²³⁶ Boniecki A. Herbarz Polski. Cz. 1. 1911. T. 14. S. 385.

²³⁷ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 2, ч. 1, арк. 37.

²³⁸ Там само, спр. 188, тека 1, ч. 1, арк. 7 зв.

²³⁹ Там само, спр. 188, тека 2, ч. 1, арк. 37–38; спр. 200, ч. 14, арк. 506 зв.

Непомучена та Феліціанна²⁴⁰. К.-Ф. Лістовський посідав ранг хорунжого коронних військ²⁴¹.

20 квітня 1774 р. в Ординцях з'явився орендний контракт, згідно з яким *Ян Потриковський*, рідний брат Францішки з Потриковських Лістовської, передавав К.-Ф. Лістовському половину Мізочка на термін від 23 квітня 1774 р. до 23 квітня 1775 р.²⁴² Насправді ж цей посесор перебував у маєтку значно довше, бо один із господарських документів він підписав у Мізочку ще 3 травня 1778 р.²⁴³ 6 червня 1778 р. у Кременецькому гроді Францішек-Ксаверій Двожицький від імені Яна Потриковського скаржився на К.-Ф. і Ф. Лістовських у зв'язку з тим, що вони за час орендування Мізочка спричинилися до спустошення маєтку, втечі кількох підданих. Крім того, за період посесії Лістовські двічі не сплатили податку на Острозький військовий регімент²⁴⁴.

К.-Ф. Лістовський помер після 23 січня 1810 р.²⁴⁵

МИСЛІБОРСЬКИЙ ВАЦЛАВ – шляхтич герба Єліта. Рід Мисліборських був розселений у Північній Мазовії та на Підляшші²⁴⁶.

В. Мисліборський мав дві доньки: Маріанну (дружина *Якуба Заренбінського*) й Катажину (заміжня за *Самуелем Потриковським*)²⁴⁷. Посідав ранг піхотного ротмістра у війську, ймовірно, кн. Владислава-Домініка Заславського²⁴⁸. Можливо, згаданий у документі від 19 травня 1633 р. Ян Мисліборський, дубенський піхотний ротмістр кн. В.-Д. Заславського, і Вацлав – та сама особа²⁴⁹.

²⁴⁰ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 2, ч. 1, арк. 65 зв.

²⁴¹ Там само, арк. 37.

²⁴² Там само, спр. 279, арк. 11–12.

²⁴³ Там само, спр. 188, тека 2, ч. 1, арк. 43.

²⁴⁴ Там само, арк. 44–45.

²⁴⁵ Там само, арк. 65.

²⁴⁶ Uruski S., Kosiński A. A., Włodarski A. Rodzina. 1914. T. 11. S. 360.

²⁴⁷ Ibid.

²⁴⁸ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 1, ч. 1, арк. 16 зв.

²⁴⁹ Там само, арк. 21.

19 травня 1633 р. в Ряшеві острозький ординат кн. В.-Д. Заславський, з огляду на заслуги та задля заохочення до подальшого виконання покладених обов'язків, надав В. Мисліборському половину Мізочка після покійного «пана *Кокорики*», а також с. Ординці в Базалійській вол. Кременецького пов. на Волині. Зазначається, що на ці маєтки острозький ординат раніше уже видав був документ «до ласки». Однак, бажаючи винагородити за добру службу, волів, аби шляхтич, а також його нащадки та спадкоємці користувалися цими селами «вічно», «доки триватиме його рід» (акт облятовано в липні 1701 р. у гродському уряді Нового Міста Корчина та в червні 1719 р. в Луцькому гродському суді)²⁵⁰.

НЕПОКОЙЧИЦЬКИЙ АНТОНІЙ – шляхтич герба Вага (з відмінністю). Рід Непокойчицьких мешкав у Берестейському в-ві Великого князівства Литовського. Його представники писались «із Непокойчиць», із придомком «Акрамович» чи «Потій»²⁵¹.

Мав рідного брата Юзефа Непокойчицького²⁵². Перед 15 червня 1766 р. одружився з Магдаленою, донькою *Войцеха Потриковського* та *Маріанни з Раціборовських Потриковської*²⁵³. Посідав маєток Ветошки на Берестейщині²⁵⁴. Обіймав уряд брест-литовського мостовничого²⁵⁵.

15 червня 1766 р. Маріанна Потриковська відступила подружжю Непокойчицьких у трирічну оренду частину Мізочка²⁵⁶. Під час посесії, 26 серпня 1768 р. А. Непокойчицький скаржився в Кременецькому гродському суді (через Шимона

²⁵⁰ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 1, ч. 1, арк. 22–27 зв.; спр. 60, арк. 101 зв. (дякую А. Фелонюку за надання цих відомостей).

²⁵¹ Uruski S., Kosiński A. A., Włodarski A. Rodzina. 1915. T. 12. S. 117.

²⁵² ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 2, ч. 1, арк. 72 зв.

²⁵³ Там само, арк. 70.

²⁵⁴ Там само, арк. 72 зв., 74.

²⁵⁵ Там само, арк. 68.

²⁵⁶ Там само, арк. 70 зв.

Барановича) на коронного регента Юзефа Дуніна-Карвицького, мізоцького губернатора Маршальського й тамтешніх підданих у зв'язку з учиненими в Мізочку збитками²⁵⁷.

ПОТРИКОВСЬКИЙ АНТОНІЙ (†1752) – шляхтич герба Кушаба. Пращури цього роду мешкали в Сілезії. Потриковські писались «із Потрикоз» у Черській землі (Мазовія)²⁵⁸.

Син *Вацлава Потриковського* та, ймовірно, Катажини з Кулінських. Його рідними братом і сестрами були: *Войцех*, *Агнешка*, *Теодилія* й *Анна*²⁵⁹. На кінець 1720-х мав, схоже, понад двадцять років²⁶⁰.

Посідав різні становища у війську. Був товаришем, депутатом панцирної хоругви київського підкоморія Антонія-Єжи Трипольського (зг. 1739–1745)²⁶¹; генеральним намісником панцирного знаку кам'янецького каштеляна Міхала Люся (зг. 1748)²⁶²; товаришем і депутатом панцирної хоругви того ж сенатора (зг. 1750)²⁶³. Напевне, то А. Потриковський фігурує як «минулий намісник» панцирної хоругви київського стольника Юзефа Олізара-Волчковича (зг. 1726)²⁶⁴, намісник Острозького й Дубенського ключів

²⁵⁷ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 2, ч. 1, арк. 68–69.

²⁵⁸ Там само, тека 1, ч. 1, арк. 2; Державний архів Житомирської області (далі – ДАЖО), ф. 146 (Волинські дворянські депутатські збори м. Житомира, Волинської губернії), оп. 1, спр. 4799, арк. 1; Okolski S. *Orbis Polonus*. Cracovia, 1641. P. 512–514; Uruski S., Kosiński A. A., Włodarski A. *Rodzina*. T. 11. S. 360; 1917. T. 14. S. 304–306.

²⁵⁹ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 1, ч. 1, арк. 140–140 зв., 149–149 зв., 216; спр. 188, тека 1, ч. 2, арк. 8.

²⁶⁰ Там само, спр. 188, тека 1, ч. 1, арк. 216.

²⁶¹ Там само, арк. 200, 201, 202, 206, 214, 218; *Urządnicy województw kijowskiego i czernichowskiego...* S. 47.

²⁶² ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 1, ч. 1, арк. 223; *Urządnicy podolscy XIV–XVIII wieku. Spisy / opr. E. Janas, W. Kłaczewski, J. Kurtyka, A. Sochacka*. Kórnik, 1998. S. 217.

²⁶³ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 1, ч. 1, арк. 225.

²⁶⁴ Там само, арк. 195; *Urządnicy województw kijowskiego i czernichowskiego...* S. 64.

у полку Острозької ординації (зг. 1747)²⁶⁵. Обіймав уряд дрогицького підчашого (зг. 1748–1752)²⁶⁶. (Вочевидь, згадка про нього як житомирського підчашого²⁶⁷ – помилкова).

25 травня 1741 р. А. Потриковського та його рідного брата Войцеха юридично ввели у володіння Мізочком. Здається, ув'язання першого відбулося за згодою другого²⁶⁸. У маєтку брати посідали визначені частки²⁶⁹. 26 травня 1741 р. в Луцькому гроді А. Потриковський від свого імені, а також від імені Войцеха й луцького гродського судді Казимира Каменського протестував проти подружжя Станіслава та Маріанни Бжезінських щодо спустошення Мізочка²⁷⁰. 12 вересня 1741 р. він у тій же інституції своїм і братовим ім'ям скаржився на Станіслава Бжезінського, що той «жодного в найменшому пункті відшкодування маніфестантам не вчинив»²⁷¹. 9 серпня 1743 р. державця свідчив у суді проти рідного брата, якого звинуватив у перешкоджанні йому в отриманні прибутків з Мізочка²⁷². Зберігся недатований лист Войцеха до Антонія з інформацією про господарські справи в Мізочку²⁷³.

Помер А. Потриковський перед 8 жовтня 1752 р., оскільки того дня вже було укладено реєстр речей, які залишилися по покійному²⁷⁴. Остання хвилина застала його, найімовірніше, в Мізочку, бо власне звідти його тіло випроваджували на похо-

²⁶⁵ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 1, ч. 1, арк. 222.

²⁶⁶ Там само, арк. 223, 225, 229.

²⁶⁷ Там само, ч. 2, арк. 435 зв., 437 зв. Видання «Urządnicy województw kijowskiego i czernichowskiego» такого урядника не згадує (S. 125–130).

²⁶⁸ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 1, ч. 1, арк. 204–205; ч. 2, арк. 195–196, 199–200, 220.

²⁶⁹ Там само, спр. 188, тека 1, ч. 1, арк. 216.

²⁷⁰ Там само, арк. 206–207.

²⁷¹ Там само, арк. 212–213.

²⁷² Там само, арк. 216.

²⁷³ Там само, арк. 227–228 зв. Оскільки в листі Антоній Потриковський названий дрогицьким підчашим і товаришем панцирного знаку кам'янецького каштеляна, лист може бути датований 1748 роком чи пізніше.

²⁷⁴ Там само, арк. 229–229 зв.

вання²⁷⁵. Подзвінне мало відбутись у Дедеркалах на Кременеччині²⁷⁶, а от де саме дрогицький підचाший знайшов свій останній спочинок – питання залишається відкритим. Ще один реєстр речей померлого уклали 3 листопада 1752 р.²⁷⁷ Судячи з розданих після його смерті грошових сум тощо, А. Потриковський встиг, мабуть, спорядити тестамент або зробити усні розпорядження²⁷⁸.

ПОТРИКОВСЬКИЙ (ПЕТРИКОВСЬКИЙ) ВАЦЛАВ (†1727) – шляхтич герба Кушаба. Пращури цього роду мешкали в Сілезії. Потриковські писались «із Потрикоз» у Черській землі (Мазовія)²⁷⁹.

Син *Самуеля Потриковського* й Катажини з Мисліборських. Мав рідного брата Адама²⁸⁰. Найвірогідніше, 1693 р. одружився з Катажиною, донькою Станіслава Кулінського й Анни з Кобильських. Шлюбний контракт підписано 9 травня того ж року в Лаврові²⁸¹. Імовірно, Катажина Кулінчанка не була єдиною дружиною державці, бо в документі від імені дітей В. Потриковського йдеться про «борги, позичені батьком і мачухою»²⁸². Його дітьми (можливо, від двох шлюбів) були: *Войцех* (одруживсь із Маріанною з Раціборовських²⁸³), *Антоній*, *Агнешка*, *Теofilія* та *Анна* (заміжня за Міхалом Вишньовським)²⁸⁴.

²⁷⁵ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 1, ч. 1, арк. 233 зв.

²⁷⁶ Там само.

²⁷⁷ Там само, арк. 232–232 зв.

²⁷⁸ Там само, арк. 233–233 зв.

²⁷⁹ Там само, арк. 2; ДАЖО, ф. 146, оп. 1, спр. 4799, арк. 1; Okolski S. Orbis Polonus. P. 512–514; Uruski S., Kosiński A. A., Włodarski A. Rodzina. T. 11. S. 360; T. 14. S. 304–306.

²⁸⁰ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 1, ч. 1, арк. 79.

²⁸¹ Там само, спр. 99, арк. 75–75 зв. (показово, що на контракті немає підпису Вацлава Потриковського); пор.: спр. 188, тека 1, ч. 1, арк. 36–36 зв., 37–38 зв., 83–84, 88–88 зв. (тут указаний як рік шлюбної угоди – 1692-й).

²⁸² Там само, спр. 188, тека 1, ч. 1, арк. 149 зв.

²⁸³ Там само, арк. 12; ч. 2, арк. 1, 376, 440 зв.

²⁸⁴ Там само, ч. 1, арк. 140–140 зв., 149–149 зв.; ч. 2, арк. 8.

22 листопада 1700 р. в Луцькому гродському суді подружжя Потриковських зробило запис щодо взаємного довічного користування належним їм рухомим і нерухомим майном²⁸⁵. 27 листопада 1710 р. В. Потриковський придбав у Францішка Рудницького частину с. Човниці в Луцькому пов. на Волині²⁸⁶. У тому ж повіті посідав с. Свищів²⁸⁷. Був товаришем полку Острозької ординації (зг. 1692)²⁸⁸.

3 жовтня 1687 р. його тітка Маріанна Заренбінська, вдова *Якуба Заренбінського*, перебуваючи в Дубні, поступилася на користь племінника своєю часткою Мізочка (документ цієї батько Вацлава С. Потриковський подав до Луцького гроду, схоже, 6 серпня 1688 р.²⁸⁹). 16 липня 1692 р. острозький ординат, коронний надвірний маршалок кн. Юзеф-Кароль Любомирський у Любліні підтвердив державці та його дружині право на частину Мізочка з обов'язком нести військову службу, а також іншу, якщо виникне потреба (акт облятували 7 березня 1727 р.)²⁹⁰. У 1712 р. В. Потриковський сплатив чопове з Мізочка за 1709 р.²⁹¹, у 1716 р. – за 1713 р.²⁹² 13 грудня 1717 р. у Любліні острозький ординат кн. Александер-Домінік Любомирський ствердив В. Потриковському право на с. Ординці в Базалійській вол. Кременецького пов. на Волині за умови виконання військової повинності. Це трапилося після того, як господар у тому ж році помилково передав це село ніжинському старості *Казимиру-Богдану Ілінському*²⁹³ (до-

²⁸⁵ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 1, ч. 1, арк. 87–87 зв., 92–93.

²⁸⁶ Там само, арк. 95–96.

²⁸⁷ Там само, арк. 97.

²⁸⁸ Там само, спр. 8, арк. 34.

²⁸⁹ Там само, спр. 188, тека 1, ч. 1, арк. 35–35 зв.

²⁹⁰ Там само, арк. 36–36 зв., 37–38 зв., 83–84. Пор.: спр. 327, арк. 1.

²⁹¹ Там само, спр. 188, тека 1, ч. 1, арк. 97.

²⁹² Там само, арк. 100.

²⁹³ З цим, очевидно, був пов'язаний позов до подружжя Казимира та Розалії Ілінських, занесений 19 лютого 1718 р. в Ординці, а також до Александра й Катажини Ілінських у Василівці на вимогу Вацлава і Катажини з Кулінських Петриковських щодо зазнаних збитків від Ілінських (ЛННБ,

кумент внесено до кременецьких гродських книг 11 червня 1718 р.)²⁹⁴. 28 лютого 1719 р. в Дубні кн. Любомирський надав В. Потриковському, також із умовою несення військової служби, частину Мізочка, яку перед тим тримав *Александр Дрогомир*. Серед іншого вказувалося, що якби на цей маєток заявив претензії інший посесор, справа мала вирішитися при дворі ордината (надання вписали до актових книг Луцького гродського суду 7 червня 1719 р.)²⁹⁵. Так у руках державці об'єдналася поділена майже впродовж пів століття ординатська частина Мізочківського маєтку.

19 вересня 1719 р. в Луцькому гроді, від імені настоятеля Дерманського монастиря Януарія (Огурцевича)²⁹⁶ й тамтешнього чернечого згромадження, подано скаргу на В. Потриковського, звинуваченого в різноманітних утисках і збитках²⁹⁷. 26 серпня 1722 р. В. Потриковський вніс до книг Кременецького гродського уряду позов на намісника монастиря Дерманської архимандрії Августіана (Савицького) у зв'язку з конфліктними ситуаціями в Мізочку²⁹⁸. 6 травня 1726 р. державця протестував в Луцькому гроді проти дубенського й дерманського архимандрита Януарія (Огурцевича), заявивши, що через завдані тим збитки він не може виконувати військову повинність як умову тримання Мізочка²⁹⁹. Суперечки з Дерманським монастирем тривали й пізніше³⁰⁰.

відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 1, ч. 1, арк. 107–110; див. також: арк. 111, 119–119 зв., 121–121 зв.).

²⁹⁴ Там само, арк. 40–40 зв., 41–42 зв.

²⁹⁵ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 1, ч. 1, арк. 44–44 зв., 47, 45, 49, 113–115.

²⁹⁶ По-іншому: Януарія Огорчевського (ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 279, арк. 13), чи Огорчевича (Там само, ф. 5, оп. 1, спр. 6746, с. 73), чи Огуркевича (Там само, ф. 91, спр. 188, тека 1, ч. 1, арк. 125–126).

²⁹⁷ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 5, оп. 1, спр. 6746, с. 129.

²⁹⁸ Там само, ф. 91, спр. 188, тека 1, ч. 1, арк. 117–118.

²⁹⁹ Там само, арк. 125–126.

³⁰⁰ Там само, арк. 127–128, 129.

Помер державця 20 травня (або 3–4 червня) 1727 р.³⁰¹ Як постає, В. Потриковський тримав половину Мізочка й Ординці та відбував із них службу понад сімдесят років³⁰². Якщо це твердження не перебільшення, то він був справжній, як на той час, довгожитель. Зберігся посмертний реєстр частини Вацлавових набутоків³⁰³. На 24 лютого 1729 р. вже була покійною і його дружина Катажина³⁰⁴. Подружжя, судячи із заповіту їхнього сина Войцеха, було поховане на території Межиріцького францисканського конвенту³⁰⁵.

ПОТРИКОВСЬКИЙ (ПЕТРИКОВСЬКИЙ) ВОЙЦЕХ (†1755) – шляхтич герба Кушаба. Пращури цього роду мешкали в Сілезії. Потриковські писались «із Потрикоз» у Черській землі (Мазовія)³⁰⁶.

Син *Вацлава Потриковського* й Катажини з Кулінських. Його рідними братом і сестрами були: *Антоній*, Агнешка, Теофілія й Анна³⁰⁷. За часом появи на світ був другим (після Анни)³⁰⁸. Одруживсь із Маріанною, донькою плоцького мечника Войцеха Раціборовського й Агнешки з Лісецьких³⁰⁹. Шлюбну угоду між В. Потриковським та рідним братом

³⁰¹ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 5, оп. 1, спр. 6746, ч. 2, арк. 26 зв. Щоправда, далі в цьому ж джерелі зазначається, що комісія з ув'язання наступних посесорів у Мізочок зібралася через тиждень після згону Вацлава Потриковського. Знаючи, що вона діяла 10 червня 1727 р., можна гадати, що Вацлав помер 3–4 червня.

³⁰² ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 1, ч. 2, арк. 22, 25–28.

³⁰³ Там само, ч. 1, арк. 136.

³⁰⁴ Там само, арк. 140.

³⁰⁵ Там само, ч. 2, арк. 291 зв.

³⁰⁶ Там само, ч. 1, арк. 2; спр. 99, арк. 57; ДАЖО, ф. 146, оп. 1, спр. 4799, арк. 1; Okolski S. Orbis Polonus. P. 512–514; Uruski S., Kosiński A. A., Włodarski A. Rodzina. T. 11. S. 360; T. 14. S. 304–306.

³⁰⁷ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 1, ч. 1, арк. 140–140 зв., 149–149 зв., 216; ч. 2, арк. 8.

³⁰⁸ Там само, ч. 1, арк. 140, 146 зв.

³⁰⁹ Там само, арк. 12; ч. 2, арк. 1, 376, 440 зв.; спр. 99, арк. 56.

Маріанни з Раціборовських, парнавським чашником Адамом-Міхалом Раціборовським, укладено 24 квітня 1731 р., весілля призначено на 9 травня в Сухій Волі³¹⁰. У подружжя народилися діти: син Ян (одружений із Йоанною з Потоцьких) і дочки Вікторія (дружина *Феліціана Жулкевського*, вінницького підчашого, а згодом Яна Зельонки, смоленського підчашого), Магдалена (заміжня тричі: за Якубом Лагановським, галицьким підстолиєм, за *Антонієм Непокойчицьким*, брест-литовським мостовничим, і за Феліціаном Вкринським), Юзефата (за *Міхалом Потриковським*, новгородським (чи новгородським?) чашниковичем), Францішка (за *Каєтаном-Флоріаном Лістовським*), Брігіда (за Юзефом Плоновським, добжинським підстолиєм), Тереза (за Яном Сवेशавським), Цецилія (за Юзефом Вежховським, венденським чашником) і Клара³¹¹.

З рук пінського стольника Антонія Вижицького тримав в оренді с. Теліжинці на Брацлавщині³¹². 13 січня 1742 р. подружжя Потриковських у Кременці юридично оформило взаємне довічне право на рухоме та нерухоме майно³¹³. 14 червня 1751 р. державця продав на користь Василя Кульчицького частину с. Човниці в Луцькому пов. на Волині³¹⁴.

Посідав різні становища у війську. Був товаришем панцирного знаку київського підкоморича Яна Олізара (зг. 1727)³¹⁵,

³¹⁰ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 1, ч. 2, арк. 304–306 зв.; спр. 200, ч. 14, арк. 496 зв.; спр. 99, арк. 56–57.

³¹¹ Там само, ф. 91, спр. 188, тека 1, ч. 1, арк. 4 зв., 7–7 зв.; спр. 281, арк. 211; спр. 188, тека 1, ч. 2, арк. 304–306 зв., 376, 423; тека 2, ч. 1, арк. 4–5; ч. 2, арк. 1, 276. Відомий Антоній Вежховський, але як підстолий венденський, натомість венденським чашником був Стефан Вижиковський (Urządniczy inflancsy XVI–XVIII wieku. Spisy / opr. K. Mikulski, A. Rachuba. Kórnik, 1994. S. 283, 286).

³¹² ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 200, ч. 14, арк. 538–539; спр. 188, тека 1, ч. 2, арк. 293.

³¹³ Там само, спр. 188, тека 1, ч. 2, арк. 336–337, 338–338 зв.

³¹⁴ Там само, арк. 269–270.

³¹⁵ Там само, арк. 63, 85 зв., 101 зв.–102; Uruski S., Kosiński A. A., Włodarski A. Rodzina. T. 12. S. 312. Поп.: Urządniczy województw kijowskiego i czernichowskiego... S. 47.

товаришем панцирного знаку краківського каштеляна кн. Януша-Антонія Вишневецького (зг. 1730–1732)³¹⁶ та київського підкоморія Антонія-Єжи Трипольського (зг. 1741)³¹⁷. Військову службу відбував з 1707 р.³¹⁸ Обіймав уряд полоцького (іноді фігурує як плоцький) чашника (зг. 18 серпня 1731 – 19 червня 1755)³¹⁹.

Після смерті Вацлава Потриковського у його нащадків розпочалися серйозні проблеми з держанням батькових службових маєтків – половини Мізочка та Ординців у Базалійській вол. на Кременеччині. 13 червня 1727 р. в Луцькому градському суді Войцех свідчив про те, що по відході його батька з життя *Адріан-Юзеф Бжезінський* і його дружина отримали від острозького ордината кн. Павла-Кароля Сангушка згоду на передання їм половини Мізочка. При цьому скаржник, за наполяганням князівського секретаря, смоленського стольника Адама Кривця, «волею-неволею» був змушений (начебто задля утривалення своєї посесії Ординців³²⁰) письмово зректися претензій та «належних собі слухних прав і привілеїв» на Мізочок. Однак згодом, вбачаючи в цій відмові шкоду для себе, заявив у суді про її анулювання³²¹. Під час розмови з В. Потриковським А. Кривець витребував у нього документи, які підтверджували права його роду на половину Мізочка й Ординці, і забрав їх до князівського архіву³²². 7 червня 1727 р. Войцех отримав від кн. Сангушка акт на Ординці³²³. Водночас

³¹⁶ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 1, ч. 2, арк. 64, 85 зв., 101 зв.–102; *Urządnicy województwa krakowskiego XVI–XVIII wieku. Spisy / opr. S. Cynarski, A. Falniowska-Gradowska. Kórnik, 1990. S. 63.*

³¹⁷ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 1, ч. 1, арк. 206; *Urządnicy województw kijowskiego i czernichowskiego...* S. 47.

³¹⁸ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 1, ч. 1, арк. 15.

³¹⁹ Там само, арк. 146; ч. 2, арк. 300.

³²⁰ Там само, ч. 2, арк. 433 зв.

³²¹ Там само, арк. 5–6.

³²² Там само, арк. 23 зв.

³²³ Там само, ч. 1, арк. 50.

уже 10 червня того самого року призначена власником комісія ув'язала в частину Мізочка нового державцю – Адріана-Юзефа Бжезінського³²⁴. Нащадки Вацлава Потриковського тривалий період оскаржували в судовому порядку надання Бжезінському, а також спричинені ним збитки³²⁵.

З неофіційних нотаток, збережених в архіві Потриковських, постає й те, що по смерті Вацлава Потриковського ніжинський староста *Казимир-Богдан Ілінський* здобув («wytogł») від ордината право на Ординці, яке перед тим тримав небіжчик, та ув'язавсь у володіння цим поселенням³²⁶. Можливо, так і сталося, хоча підтвердити це офіційними документами не вдалося (детальніше див.: *Казимир-Богдан Ілінський*).

3 квітня 1728 р. Головний коронний трибунал, на вимогу Войцеха й Антонія Потриковських, видав позов до Адама Кривця щодо повернення забраних актів, які стосуються права позивачів на половину Мізочка й Ординці³²⁷. Того самого дня в тій же інституції з'явився ще один позов братів Потриковських – до Адріана-Юзефа й Анни-Катажини Бжезінських, а також орендарів Мізочка Станіслава й Маріанни Бжезінських у справі протиправного заволодіння частиною цього села³²⁸.

10 квітня 1732 р. В. Потриковський скаржився в Кременецькому гроді на Станіслава Бжезінського як посесора Мізочка та Казимира-Богдана Ілінського, його юрисдатора, щодо завданих йому в цьому маєтку збитків³²⁹. 9 травня 1732 р. в Луцькому гроді він свідчив проти того ж Ілінського та Станіслава й Маріанни Бжезінських, посесорів час-

³²⁴ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 1, ч. 2, арк. 4–4 зв.

³²⁵ Там само, арк. 22–22 зв., 23–24, 25–28, 49–51, 132–134 зв., 136–138, 167–168, 169–169 зв., 171–175, 176–179, 182–183, 170–170 зв., 220–221, 433–434 зв.

³²⁶ Там само, арк. 433–433 зв.

³²⁷ Там само, арк. 23–24.

³²⁸ Там само, арк. 25–28.

³²⁹ Там само, арк. 90–92 зв.

тини Мізочка, звинувачуючи в матеріальній шкоді, зокрема через подання Ілінським для Бжезінського пасіки Потриковських³³⁰. 2 травня 1736 р. Головний коронний трибунал позивав на вимогу В. Потриковського попередніх посесорів Мізочка – А.-Ю. й А.-К. Бжезінських, актуальних – С. і М. Бжезінських, а також К.-Б. Ілінського у справі про усунення позивача з Мізочка та відшкодування спричинених збитків³³¹. 17 травня 1736 р. в Луцькому гроді В. Потриковський виступив зі скаргою на двоюрідних братів Бжезінських і на ніжинського старосту за порушення ними його спадкового права на тримання Мізочка, що призвело до певних матеріальних втрат³³².

5 вересня 1740 р. в Мізочку відбулося виїзне засідання Луцького гродського суду, яке ухвалило, що Станіслав Бжезінський має відшкодувати завдані В. Потриковському збитки³³³. 12 вересня і 17 жовтня 1740 р., на вимогу С. Бжезінського, Головний коронний трибунал позивав В. Потриковського та інших у зв'язку з мізочківськими перипетіями³³⁴. 22 жовтня 1740 р. ця інстанція в Любліні, розглянувши справу щодо посесії Мізочка, прийняла рішення на користь В. Потриковського³³⁵. 25 травня 1741 р., на підставі ухвали трибунальського суду, в частину цього села, посесію баніта С. Бжезінського, ув'язали братів Потриковських³³⁶. У маєтку брати посідали визначені частки³³⁷. 9 серпня 1743 р. Антоній Потриковський оповідав у суді про свого рідного брата, що той перешкоджає йому отримувати прибутки з Мізочка³³⁸.

³³⁰ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 1, ч. 2, арк. 96–97.

³³¹ Там само, арк. 132–134 зв.

³³² Там само, арк. 136–138.

³³³ Там само, арк. 176–181 зв.

³³⁴ Там само, арк. 54–55 зв., 190–190 зв.

³³⁵ Там само, арк. 191–192.

³³⁶ Там само, ч. 1, арк. 204–205; ч. 2, арк. 195–196, 198–200, 220.

³³⁷ Там само, ч. 1, арк. 216.

³³⁸ Там само, арк. 216.

Зберігся недатований лист Войцеха до Антонія з інформацією про деякі господарські справи в Мізочку³³⁹.

27 березня³⁴⁰ 1753 р. в Ординцях В. Потриковський уклав заповіт³⁴¹. Щодо місця свого поховання тестатор зазначив: «[...] ніде інде не обираю собі місце, тільки у велебних їх милостей отців францисканців межиріцького острозького конвенту, де попередники й батьки мої очікують страшного Божого суду». Просив поховати своє тіло під порогом тамтешнього костюлу³⁴². Згідно з останньою волею державці, пожертви повинні були отримати межиріцькі францисканці, дедеркальські реформати, теофіпольські тринітарії, ляховецькі домініканці, а також базалійський парафіяльний костюл³⁴³ (документ внесли до «городських книг Волинського воеводства» 18 липня 1796 р.³⁴⁴).

14 січня 1755 р. В. Потриковський представляв, напевно на вимогу призначеної королем Дубенської комісії, акти, які стосувалися його службових маєтків, у т. ч. Мізочка³⁴⁵. Очевидно, власне з цим пов'язана нотатка про те, що комісія (?), проглянувши відповідні папери та отримавши підтвердження від полковників щодо військової служби державці, констатувала: «[...] при посесії сіл [...] Ординців і частини Мізочка з несенням військової служби [...] залишаємо. Котрий обов'язок військової служби повинен виконувати під загрозою

³³⁹ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 1, ч. 1, арк. 227–228 зв. Оскільки в листі Антоній Потриковський названий дрогицьким підчашим і товаришем панцирного знаку кам'янецького каштеляна, лист може бути датований 1748 роком чи пізніше.

³⁴⁰ За іншим джерелом помилково: 27 травня (ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 2, ч. 1, арк. 24).

³⁴¹ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 1, ч. 2, арк. 291–296; ДАЖО, ф. 146, оп. 1, спр. 4797, арк. 9–12 зв.

³⁴² ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 1, ч. 2, арк. 291 зв.

³⁴³ Там само, арк. 291 зв.–292.

³⁴⁴ Там само, арк. 296 зв., 299.

³⁴⁵ Там само, ч. 1, арк. 14–15.

військового суду і втрати згаданих маєтків»³⁴⁶. В. Потриковський як посесор Ординців і половини Мізочка згадується в документі про ліквідацію прав і сум на маєтках Острозької ординації (1755)³⁴⁷.

24 травня 1755 р. Луцький гродський суд вирішив провести 19 липня виїзне засідання на ґрунті Мізочка для розгляду суперечок між В. Потриковським і настоятелем Дерманського василіанського монастиря холмським єпископом Пилипом (Володковичем) й усім конвентом³⁴⁸. Пізніше справу перенесли на 1 вересня³⁴⁹, потім – на 30 жовтня³⁵⁰, 12 листопада³⁵¹ того самого року, а тоді – на 12 лютого 1756 р.³⁵² Здається, засідання таки відбулось, однак його ухвали сучасним дослідникам ще невідомі³⁵³.

Державця помер 19 червня 1755 р. Незважаючи на розпорядження, виписане в заповіті, В. Потриковського поховали 22 червня в Теофіполі, у парафіяльному костьолі Ордену Пресвятої Трійці (у каплиці Ісуса Розп'ятого)³⁵⁴, «відповідно до його чіткої диспозиції»³⁵⁵. Вочевидь, перед смертю тестатор змінив своє рішення з приводу місця останнього спочинку. Схоже, що в Теофіпольському конвенті на 30 серпня 1754 р. вже лежало й тіло його доньки Цецилії³⁵⁶.

ПОТРИКОВСЬКА (ПЕТРИКОВСЬКА) З РАЦЬБОРОВСЬКИХ МАРІАННА (бл. 1701–1771) – шляхтянка герба

³⁴⁶ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 1, ч. 1, арк. 13.

³⁴⁷ Там само, ф. 141 (Зібрання Александра Чоловського), оп. 1, спр. 346, с. 20, 24.

³⁴⁸ Там само, ф. 5, оп. 1, спр. 6746, с. 101, 103.

³⁴⁹ Там само, с. 103.

³⁵⁰ Там само, с. 105.

³⁵¹ Там само, с. 109, 111.

³⁵² Там само, с. 111.

³⁵³ Там само, с. 125–126.

³⁵⁴ Там само, ф. 91, спр. 188, тека 1, ч. 2, арк. 300.

³⁵⁵ Там само, арк. 301.

³⁵⁶ Там само, спр. 281, арк. 211.

Сліта. Назва батьківського роду походила від с. Раціборовичі в Освенцімському князівстві³⁵⁷.

Донька Войцеха Раціборовського й Агнешки з Лісецьких³⁵⁸. Мала рідного брата Адама-Міхала³⁵⁹. Вийшла заміж за *Войцеха*, сина *Вацлава Потриковського* та Катажини з Кулінських. Шлюбну угоду між Войцехом Потриковським і братом М. Потриковської, парнавським чашником А.-М. Раціборовським, укладено 24 квітня 1731 р., весілля призначено на 9 травня в Сухій Волі³⁶⁰. У подружжя народилися дев'ятеро дітей (див. *Потриковський Войцех*).

Із тексту, який з'явився після смерті М. Потриковської, постає, що її чоловік свого часу виклопотав для неї в острозького ордината кн. Януша-Олександра Сангушка право на довічне користування половиною Мізочка, а також Ординцями в Базалійській вол. Кременецького пов. на Волині³⁶¹. Щоправда, серед архівних матеріалів дому Потриковських зберігся документ, згідно з котрим Маріанна та її син Ян отримали від господаря право на пожиттєву посесію самих тільки Ординців³⁶² (акт від 5 квітня 1750 р. Войцех Потриковський подав до книг Кременецького гродського суду 8 лютого 1751 р.³⁶³). Натомість про довічне держання Мізочка не йдеться у жодному з відомих нам джерел, датованих періодом життя чоловіка посесорки. Ця обставина не завадила М. Потриковській та Янові Потриковському 21 червня 1755 р., невдовзі

³⁵⁷ Włodarski A. Rodzina. Warszawa, 1931. T. 15. S. 101. Генеалогію Раціборовських див.: ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 1, ч. 1, арк. 4 зв.

³⁵⁸ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 1, ч. 1, арк. 12; ч. 2, арк. 1, 376, 440 зв.

³⁵⁹ Там само, спр. 99, арк. 56.

³⁶⁰ Там само, спр. 188, тека 1, ч. 2, арк. 304–306 зв.; спр. 200, ч. 14, арк. 496 зв.; спр. 99, арк. 56–57.

³⁶¹ Там само, спр. 188, тека 2, ч. 1, арк. 13–13 зв.

³⁶² Там само, тека 1, ч. 1, арк. 15, 53–56; спр. 200, ч. 14, арк. 516 зв.

³⁶³ Там само, спр. 188, тека 1, ч. 1, арк. 54 зв.–56.

після смерті чоловіка та батька (19 червня 1755 р.), юридично ввійти у володіння не лише Ординцями, а й половиною Мізочка³⁶⁴. Очевидно, мати й син показали судовим урядникам давніші документи, які засвідчували багаторічну присутність представників їхнього роду в цих населених пунктах. Схоже, 28 січня 1756 р. було здійснено опис ординатської половини Мізочка (чи витяг з опису), у якому зафіксовано дуже мало польових угідь і сіножатей. Прибуток із цього маєтку становив 260 злотих 15 грошів³⁶⁵.

Про відсутність формального права вдови на половину Мізочка, мабуть, дізналися сусіди, власники Мізоча – Юзеф Дунін-Карвицький і його дружина Гелена з Шембеків. Уже 4 листопада 1758 р. кн. Сангушко передав половину Мізочка в їхнє користування³⁶⁶. Опинившись перед загрозою втратити маєток, Потриковські вдалися до ордината. Для вирішення цієї проблеми кн. Януш-Олександр 1 січня 1760 р. підтвердив право Яна Потриковського і на половину Мізочка, і на Ординці. Навіть більше, ситуацію подано так, що 5 квітня 1750 р. мати й син Потриковські нібито здобули довічне право не тільки на Ординці, а й на половину Мізочка. Насамкінець господар скасував документ Карвицьким, виданий його канцелярією, «через неправдиві відомості та з намови»³⁶⁷.

Незрозуміло, яким чином була легалізована присутність М. Потриковської в Мізочку, проте вона й надалі користувалася цим маєтком. Тим часом подружжя Карвицьких, попри формальне скасування права, продовжувало домагатися половини цього поселення й навіть формально ув'язалось у його володіння (невідомо тільки, чи це сталося до 1 січня 1760 р., чи пізніше)³⁶⁸.

³⁶⁴ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 2, ч. 1, арк. 57–58 зв.

³⁶⁵ Там само, ф. 5, оп. 1, спр. 6746, с. 132.

³⁶⁶ Там само, ф. 91, спр. 188, тека 1, ч. 1, арк. 59, 390–391.

³⁶⁷ Там само, арк. 59.

³⁶⁸ Там само, ч. 2, арк. 390–391, 394–397.

28 травня 1761 р. судовий урядник відніс до Мізочка позов із Головного коронного трибуналу, виданий на вимогу родини Карвицьких у зв'язку з начебто нелегітимним посіданням частини цього маєтку³⁶⁹. 2 червня 1761 р. до Луцького гроду прибув Мацей Бендзінський, уповноважений від Юзефа й Гелени Дуніних-Карвицьких та їхніх синів Яна й Кшиштофа, щоб скаржити проти М. Потриковської, її сина Яна й інших спадкоємців. Пленіпотент стверджував, що право на половину Мізочка стосувалося лише її чоловіка і припинилося з його смертю. Відтак її користування селом є незаконним. Карвицькі ж, одержавши дозвіл на половину Мізочка за наданням від 4 листопада 1758 р., хотіли заволодіти ним мирно і спокійно, чому перешкождала позивана. Це призвело до того, що вони самі ув'язались у володіння селом. Під час ув'язання слуга Потриковської сказав, що його пані теж має право на цей маєток, дане їй разом із небіжчиком чоловіком. Своєю чергою, позивач заявляв про неправомірне з боку Потриковських посідання Мізочка й отримання з нього прибутків³⁷⁰. У відповідь на це 8 червня 1761 р. до Луцького гродського суду прибула М. Потриковська, котра, зі свого боку, свідчила проти подружжя Карвицьких та їхніх дітей, звинувачуючи у спробі відібрати у Потриковських Мізочок і приєднати його до свого маєтку – Мізоча³⁷¹. Якими були подальші взаємини між М. Потриковською та Карвицькими, з'ясувати поки що не вдалося.

20 серпня 1771 р., незадовго до своєї кончини, Маріанна, довічна посесорка Ординців, поступилася маєтком на користь сина Яна й дозволила йому ув'язатись у володіння селом³⁷². Крім половини Мізочка та Ординців, вона певний час тримала від брацлавського підстоля, а згодом кременецького

³⁶⁹ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 2, ч. 2, арк. 392–393.

³⁷⁰ Там само, тека 1, ч. 2, арк. 390–391.

³⁷¹ Там само, арк. 394–397.

³⁷² Там само, ч. 1, арк. 64–65.

чашника Мацея Лагановського в заставній посесії половину с. Собківці³⁷³.

20 вересня 1771 р. в с. Кароліна, що неподалік Базалії, М. Потриковська «по кільканасту тижневій хворобі» спорядила заповіт, у якому просила поховати себе в Теофіполі, поряд із чоловіком і донькою Цецилією. Грошові суми полоцька чашникова записала базалійському парафіяльному костьолу, теофіпольському костьолу, дедеркальським реформатам, межирицьким францисканцям, заславським бернардинам та іншим довколишнім католицьким згромадженням³⁷⁴. Наступного дня тестаторка переступила межу вічності. На момент смерті їй було 70 років. М. Потриковську поховали 30 жовтня того самого року в Теофіполі, у парафіяльному костьолі Ордену Пресвятої Трійці³⁷⁵. Ще до здійснення похоронних церемоній, 22 вересня 1771 р. син покійної Ян Потриковський поквапився ув'язатись у володіння частиною Мізочка³⁷⁶.

ПОТРИКОВСЬКИЙ МІХАЛ – шляхтич герба Кушаба³⁷⁷. Пращури цього роду мешкали в Сілезії. Потриковські писались «із Потрикоз» у Черській землі (Мазовія)³⁷⁸.

Одруживсь із Юзефатою³⁷⁹, донькою *Войцеха Потриковського* та *Маріанни з Раціборовських Потриковської*³⁸⁰. Шлюбну угоду з *Яном Потриковським*, рідним братом Юзефати, уклав 29 грудня 1776 р. в с. Ординцях Базалійської вол.

³⁷³ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 1, ч. 2, арк. 413–414, 427.

³⁷⁴ Там само, арк. 440–443 зв.

³⁷⁵ Там само, арк. 444.

³⁷⁶ Там само, тека 2, ч. 2, арк. 59–60.

³⁷⁷ Там само, ч. 1, арк. 24.

³⁷⁸ Там само, тека 1, ч. 1, арк. 2; ДАЖО, ф. 146, оп. 1, спр. 4799, арк. 1; Okolski S. *Orbis Polonus*. P. 512–514; Uruski S., Kosiński A. A., Włodarski A. *Rodzina*. T. 11. S. 360; T. 14. S. 304–306.

³⁷⁹ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 2, ч. 1, арк. 26.

³⁸⁰ Там само, тека 1, ч. 1, арк. 4 зв.

на Кременеччині³⁸¹. Обіймав уряд новгородського (чи новгородського?) чашника (зг. 1778³⁸²).

22 квітня 1778 р. в Мізочку підписано орендний контракт, згідно з яким Я. Потриковський передавав у посесію М. Потриковському половину цього маєтку терміном на рік – від 23 квітня того до 23 квітня наступного року³⁸³. Очевидно, у зв'язку з цим контрактом підготували й інвентар частини села³⁸⁴.

У листі М. Потриковського до Я. Потриковського від 26 березня 1779 р. з Мізочка мовиться про перспективу втрати згаданого маєтку³⁸⁵. Останні відомі нам свідчення про перебування в цьому селі М. Потриковського – його лист до брата своєї дружини (?) від 12 травня 1781 р.³⁸⁶ та пленипотенція (повноваження), видана першим у Мізочку 10 жовтня 1781 р.³⁸⁷

ПОТРИКОВСЬКИЙ (ПЕТРИКОВСЬКИЙ) САМУЕЛЬ – шляхтич герба Кушаба. Пращури цього роду мешкали в Сілезії. Потриковські писались «із Потрикоз» у Черській землі (Мазовія)³⁸⁸.

Син Кшиштофа Потриковського й Анни з Беневських. Мав рідного брата Станіслава³⁸⁹. Одруживсь із Катажиною, донькою Вацлава Мисліборського. У них народилися діти – Вацлав та Адам³⁹⁰.

³⁸¹ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 2, ч. 1, арк. 24–25.

³⁸² Там само, спр. 279, арк. 8.

³⁸³ Там само, арк. 8–8 зв.

³⁸⁴ Там само, спр. 200, ч. 14, арк. 536.

³⁸⁵ Там само, спр. 188, тека 2, ч. 1, арк. 28–28 зв.

³⁸⁶ Там само, арк. 30–31.

³⁸⁷ Там само, арк. 32.

³⁸⁸ Там само, тека 1, ч. 1, арк. 2; ДАЖО, ф. 146, оп. 1, спр. 4799, арк. 1; Okolski S. Orbis Polonus. P. 512–514; Uruski S., Kosiński A. A., Włodarski A. Rodzina. T. 11. S. 360; T. 14. S. 304–306.

³⁸⁹ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 1, ч. 1, арк. 3, 6, 12, 86; Boniecki A. Herbarz Polski. Cz. 1. 1899. T. 1. S. 246.

³⁹⁰ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 1, ч. 1, арк. 79.

У фіскальному документі від 7 червня 1662 р. виступає державцею Мізочка³⁹¹. До його рук маєток потрапив шляхом одруження: Катажина Мисліборська, досягнувши повноліття, певне, нагадала власникові про право отримувати прибутки із села доти, доки триватиме рід Мисліборських. 8 листопада 1671 р. в Межирічі острозький ординат кн. Олександр-Януш Заславський надав С. Потриковському, його дружині та їхнім нащадкам частину Мізочка, «яку [...] після небіжчика Мисліборського [...] тримає», в довічне користування з обов'язком нести військову службу (акт записано до луцьких гродських книг 14 березня 1696 р.)³⁹². Невдовзі між С. Потриковським і *Якубом Заренбінським*, посесором іншої частки ординатського Мізочка, виникли суперечки, для владнання яких кн. Заславський 6 грудня 1671 р. призначив комісію³⁹³. У 1680 р. Самуель заставив, очевидно, всю свою частку Мізочка на користь *Павла Скворонського*, проти чого 22 квітня 1681 р. протестував у Кременецькому гродському суді Казимир Вроновський³⁹⁴.

Схоже, що на схилку життя С. Потриковський мешкав у Дубні. На 1 жовтня 1699 р. вже фігурує як покійний. Того дня його син Вацлав оповідав у Луцькому гроді про сфальшування, за його словами, останньої волі батька³⁹⁵. Чи повернувся державця до фактичної посесії мізочківського маєтку – питання залишається відкритим.

ПОТРИКОВСЬКИЙ ЯН (бл. 1748³⁹⁶ – 1826) – шляхтич герба Кушаба. Пращури цього роду мешкали в Сілезії. Потриковські писались «із Потрикоз» у Черській землі (Мазовія)³⁹⁷.

³⁹¹ АЮЗР. Ч. 7. Т. 3. С. 118.

³⁹² ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 1, ч. 1, арк. 29–30; ДАЖО, ф. 146, оп. 1, спр. 4797, арк. 27.

³⁹³ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 1, ч. 1, арк. 28.

³⁹⁴ Там само, арк. 79–79 зв.

³⁹⁵ Там само, арк. 86–86 зв.; ДАЖО, ф. 146, оп. 1, спр. 4797, арк. 27.

³⁹⁶ ДАЖО, ф. 146, оп. 1, спр. 4799, арк. 1 зв.–2.

³⁹⁷ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 1, ч. 1, арк. 2; ДАЖО, ф. 146, оп. 1, спр. 4799, арк. 1; Okolski S. Orbis Polonus. P. 512–514; Uruski S., Kosiński A. A., Włodarski A. Rodzina. T. 11. S. 360; T. 14. S. 304–306.

Народився у родині *Войцеха Потриковського* й *Маріанни з Раціборовських Потриковської*³⁹⁸. Його рідними сестрами були: Вікторія (дружина *Феліціана Жулкевського*, вінницького підчашого, а згодом Яна Зельонки, смоленського підчашого), Магдалена (заміжня тричі: за Якубом Лагановським, галицьким підстолиєм, за *Антонієм Непокойчицьким*, брест-литовським мостовничим, і за Феліціаном Вкринським), Юзефата (за *Міхалом Потриковським*, новгородським (чи новогрудським?) чашниковичем), Францішка (за *Кастаном-Флоріаном Лістовським*), Брігіда (за Юзефом Плоновським, добжинським підстолиєм), Тереза (за Яном Сवेशавським), Цецилія (за Юзефом Вежховським, венденським чашником) і Клара³⁹⁹.

Одружився з Йоанною (бл. 1763⁴⁰⁰ – після 16 січня 1806⁴⁰¹), донькою володимирського стольника Стефана Потоцького та Маріанни з Кулешів⁴⁰². Шлюбний контракт між Я. Потриковським і стрієчною тіткою Йоанни – Францішкою з Кулешів Дуніновою-Вонсовичевою укладено у Волиці на Кременеччині 11 лютого 1776 р., весілля призначено на 18 лютого в тому ж маєтку⁴⁰³. У подружжя народилися діти: Міхал-Вінцентій (бл. 1779/1782⁴⁰⁴–1813), хорунжий Кременецького пов., одружений із Теклею з Бейзимів; Войцех, маршалок Плоськірівського пов.; Антоній (нар. бл. 1787/1791⁴⁰⁵–1841),

³⁹⁸ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 1, ч. 1, арк. 4 зв.

³⁹⁹ Там само, арк. 4 зв., 7–7 зв.; спр. 281, арк. 211; спр. 188, тека 1, ч. 2, арк. 304–306 зв., 376, 423; тека 2, ч. 1, арк. 4–5; ч. 2, арк. 1, 276. Відомий Антоній Вежховський, але як підстолій венденський, натомість венденським чашником був Стефан Вижиковський (Urządniczy inflanccy XVI–XVIII wieku. Spisy / opr. K. Mikulski, A. Rachuba. Kórnik, 1994. S. 283, 286).

⁴⁰⁰ ДАЖО, ф. 146, оп. 1, спр. 4799, арк. 1 зв.–2.

⁴⁰¹ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 2, ч. 3, арк. 33.

⁴⁰² Там само, ч. 2, арк. 1, 276; спр. 99, арк. 69.

⁴⁰³ Там само, спр. 99, арк. 73–73 зв.

⁴⁰⁴ ДАЖО, ф. 146, оп. 1, спр. 4797, арк. 19–19 зв.; спр. 4799, арк. 1 зв.–2.

⁴⁰⁵ Там само, спр. 4799, арк. 1 зв.–2.

що побрався з Францішкою (†1876⁴⁰⁶) зі Скібіцьких⁴⁰⁷; Юзеф (нар. бл. 1787/1788⁴⁰⁸), хорунжий Пłosкирівського пов.; Маріанна (нар. бл. 1778⁴⁰⁹), дружина графа Станіслава Груї; Гелена; Анна (нар. бл. 1784⁴¹⁰), яка вийшла заміж за Анджея Лоховського; Тереза (нар. бл. 1792⁴¹¹), супутниця життя Еразма Бардецького; Францішка (нар. бл. 1789⁴¹²), пошлюблена з регентом Старокостянтинівського пов. Леоном Вояковським⁴¹³.

10 (або 12) серпня 1780 р. новгородський чашникович Ігнацій Островський продав Я. Потриковському сс. Люлинці і Слобідку в Кременецькому пов. за 100 тис. злотих⁴¹⁴. Згодом, у 1814 р. Я. Потриковський поступився Люлинцями на користь онуків – дітей свого, на той час уже покійного, сина Міхала. У 1797 р. набув сс. Липівку та Гречану в Пłosкирівському пов. Подільської губ.⁴¹⁵ Ще за життя Липівку передав синові Юзефові, а Гречану – Антонію. На довічному праві користувався Ординцями в Кременецькому (пізніше – Старокостянтинівському) пов. на Волині⁴¹⁶. Згідно з чотирирічним орендним контрактом, укладеним 27 квітня 1780 р. з Анною із Сапіг Яблоновською, тримав частину с. Перерослого і

⁴⁰⁶ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 99, арк. 18.

⁴⁰⁷ Про їхню доньку Юлію див.: ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 99, арк. 24.

⁴⁰⁸ ДАЖО, ф. 146, оп. 1, спр. 4797, арк. 1; спр. 4799, арк. 1 зв.–2.

⁴⁰⁹ Там само, спр. 4799, арк. 1 зв.–2.

⁴¹⁰ Там само.

⁴¹¹ Там само.

⁴¹² Там само.

⁴¹³ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 1, ч. 1, арк. 4 зв.; тека 2, ч. 2, арк. 231, 262 зв.–263; ч. 3, арк. 3, 6, 10, 14, 16, 35, 53, 102, 103; спр. 99, арк. 20. За іншими відомостями, двоє із синів мали імена Міхал і Матеуш-Вінцентій (ДАЖО, ф. 146, оп. 1, спр. 4797, арк. 7).

⁴¹⁴ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 2, ч. 2, арк. 101–102 зв.; ДАЖО, ф. 146, оп. 1, спр. 4797, арк. 50–50 зв.

⁴¹⁵ ДАЖО, ф. 146, оп. 1, спр. 4797, арк. 25–26 зв.

⁴¹⁶ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 2, ч. 2, арк. 262–266 зв.

с. Гурщину у Вілійському ключі Кременецького пов.⁴¹⁷ Деякий час був посесором Базалії, власності кн. Сапіг⁴¹⁸.

Обіймав уряди: полоцького (чи плоцького?) чашника (зг. 1776)⁴¹⁹; смоленського хорунжого (з 30 листопада 1777 р.)⁴²⁰; мальборкського підкоморія (з 22 грудня 1791 р.)⁴²¹. На схилі життя, можливо, титулувався старокостянтинівським хорунжим (у джерелах фігурує з абрєвіатурами «ChS», «CS»)⁴²². Дивно, але 27 січня 1791 р. Я. Потриковський саме як полоцький чашник у Кременецькому гроді записав своїй дружині Йоанні 18 тис. злотих⁴²³.

Із тексту, який з'явився після смерті матері Я. Потриковського – Маріанни з Раціборовських, випливає, що її чоловік, Войцех Потриковський, свого часу виклопотав для неї в острозького ордината кн. Януша-Олександра Сангушка право на довічне користування половиною Мізочка, а також Ординцями в Базалійській вол. Кременецького пов. на Волині⁴²⁴. Щоправда, серед архівних матеріалів дому Потриковських зберігся акт, згідно з котрим Маріанна Потриковська, а також її син Ян набули від господаря право на пожиттєву посесію самих тільки Ординців⁴²⁵ (документ від 5 квітня 1750 р. Войцех Потриковський подав до книг Кременецького гродського суду 8 лютого 1751 р.⁴²⁶). Про можливість родині Войцеха Потриковського держати Мізочок довічно не сказано в жодному з відомих нам джерел, що з'явилися за життя цього

⁴¹⁷ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 279, арк. 9–10.

⁴¹⁸ Там само, спр. 188, тека 2, ч. 2, арк. 74, 97–99.

⁴¹⁹ Там само, ч. 1, арк. 24.

⁴²⁰ Там само, ч. 2, арк. 75, 179 зв., 184, 186, 192, 194; ч. 1, арк. 2, 6, 11, 41, 63; ДАЖО, ф. 146, оп. 1, спр. 4797, арк. 33, 34.

⁴²¹ ДАЖО, ф. 146, оп. 1, спр. 4797, арк. 29.

⁴²² ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 2, ч. 2, арк. 268, 269.

⁴²³ Там само, спр. 99, арк. 78–78 зв.

⁴²⁴ Там само, спр. 188, тека 2, ч. 1, арк. 13–13 зв.

⁴²⁵ Там само, тека 1, ч. 1, арк. 15, 53–56; спр. 200, ч. 14, арк. 516 зв.

⁴²⁶ Там само, спр. 188, тека 1, ч. 1, арк. 54 зв.–56.

шляхтича. Ця обставина не перешкодила М. Потриковській із сином Яном 21 червня 1755 р. юридично ввійти у володіння не тільки Ординцями, а й половиною Мізочка⁴²⁷. Очевидно, вони представили судовим урядникам давніші акти, які доводили багаторічну присутність їхніх предків у цих селах.

Про відсутність засвідченого права вдови на половину Мізочка, схоже, дізналися сусіди, власники Мізоча – Юзеф Карвицький і його дружина Гелена з Шембеків. Тож 4 листопада 1758 р. вони отримали від кн. Сангушка документ, на підставі якого ординатська частка Мізочка відходила їм⁴²⁸. Передчуваючи втрату маєтку, Потриковські звернулися до ордината. Для вирішення проблеми кн. Януш-Олександр Сангушко 1 січня 1760 р. документально підтвердив право Я. Потриковського на Ординці... і на половину Мізочка. Навіть більше, ситуацію в цьому акті подано так, що 5 квітня 1750 р. мати й син Потриковські нібито здобули довічне право не лише на перше село, а й на друге. Насамкінець ординат нівелював документ Карвицьким, виданий його канцелярією, «через неправдиві відомості та з намови»⁴²⁹.

20 серпня 1771 р., за місяць до смерті, М. Потриковська, довічна посесорка Ординців, поступилася маєтком на користь сина й дозволила йому ув'язатись у володіння селом⁴³⁰. 22 вересня 1771 р., наступного дня після кончини матері, Я. Потриковський увійшов у держання й частини Мізочка⁴³¹.

20 квітня 1774 р. в Ординцях уклали орендний договір, за яким Я. Потриковський, рідний брат Францішки з Потриковських Лістовської, передавав її чоловікові, *Кастанові-Флоріану Лістовському*, половину Мізочка на термін від 23 квітня 1774 р. до 23 квітня 1775 р.⁴³² Проте, вочевидь, К.-Ф. Лістовський

⁴²⁷ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 1, ч. 1, арк. 57–58 зв.

⁴²⁸ Там само, арк. 59, 390–391.

⁴²⁹ Там само, арк. 59.

⁴³⁰ Там само, арк. 64–65.

⁴³¹ Там само, тека 2, ч. 2, арк. 59–60.

⁴³² Там само, спр. 279, арк. 11–12.

перебував у маєтку довше, бо один із господарських паперів він підписав тут ще 3 травня 1778 р.⁴³³

22 квітня 1778 р. в Мізочку з'явився орендний контракт, відповідно до котрого державця передавав у посесію новгородському чашнику *Міхалові Потриковському* половину цього маєтку терміном на рік – від 23 квітня того до 23 квітня наступного року⁴³⁴. Певне, у зв'язку з цим підготували й інвентарний опис частини села⁴³⁵.

8 березня 1779 р. у Мізочку Малаховські (успадкували ординатську частину Острожчини після свого батька, коронного канцлера Яна Малаховського⁴³⁶) і Я. Потриковський провели між собою якісь переговори⁴³⁷. У листі Міхала Потриковського до Я. Потриковського від 26 березня 1779 р. з Мізочка говориться про перспективу втратити цей маєток⁴³⁸.

Остання відома нам згадка про перебування Я. Потриковського в Мізочку зафіксована в реєстрі офірного податку (кінець 1780-х – початок 1790-х рр.)⁴³⁹. У документі від 1797 р. це село як власність того шляхтича вже не фігурує⁴⁴⁰.

Помер в Ординцях 17 квітня 1826 р. Похований на цвинтарі в Базалі⁴⁴¹.

⁴³³ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 2, ч. 1, арк. 43.

⁴³⁴ Там само, спр. 279, арк. 8–8 зв.

⁴³⁵ Там само, спр. 200, ч. 14, арк. 536.

⁴³⁶ ДАРО, ф. 22, оп. 4, спр. 48, арк. 5.

⁴³⁷ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 200, ч. 14, арк. 504.

⁴³⁸ Там само, спр. 188, тека 2, ч. 1, арк. 28–28 зв.

⁴³⁹ АРК, Archiwum Małachowskich z Białaczowa, sygn. 296, s. 1–3. Цей документ не містить дати, однак згадка про офірний податок дозволяє віднести його появу на період від 1789 р. (пор.: Крикун М. Офірний реєстр Брацлавського воєводства 1789 р. С. 471–552), а вказівка на [Кшиштофа] Карвицького, посесора (власника) Мізоча, як волинського депутата [на Чотирирічний сейм] звуває хронологічні рамки до 1788–1792 рр. (див.: Pułaski K. Kronika polskich rodów szlacheckich... T. 1. S. 94; Pachowski J. Karwicki Krzysztof Dunin. S. 153).

⁴⁴⁰ ДАЖО, ф. 146, оп. 1, спр. 4799, арк. 1 зв.–2.

⁴⁴¹ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 2, ч. 2, арк. 1.

Потриковські наприкінці XVIII – на початку XIX ст., як і решта представників шляхетського стану, постали перед вимогою уряду Російської імперії підтвердити своє походження. Відтак 2 грудня 1802 р. було укладено документ під назвою «Вивід шляхетської родовитості урожононих Потриковських», наприкінці якого йдеться про підтвердження шляхетства Янові Потриковському, а також його синам Міхалові, Антонію та Юзефові⁴⁴².

Черговий указ, пов'язаний із засвідченням знатного походження для Я. Потриковського, його сина Міхала та онука від останнього – Абдона-Едуарда-Ігнація-Павла (нар. 1805⁴⁴³), чомусь з'явився аж у 1851 р., коли ні Яна (†1826), ні Міхала (†1813) вже не було. Живим міг бути тільки згаданий щойно Міхалів син⁴⁴⁴.

Протягом 1859–1860 рр. у Подільській губ. шляхетство підтвердив син Я. Потриковського – Юзеф-Ян-Еразм Патриковський (саме у такій формі його прізвище зазначене в документі) із донькою Климентиною⁴⁴⁵. Та чи не відійшли й вони вже на той час до вічності – цього наразі не знаємо.

На такому тлі доволі курйозним є те, що рід інших Потриковських, використовуючи документи «мізочківсько-ординецьких» (чи то дуже далеких родичів, чи однофамільців) та збіг імен і прізвищ осіб, конструював свою генеалогію, теж починаючи її від Кшиштофа Потриковського, батька Самуеля⁴⁴⁶.

⁴⁴² ДАЖО, ф. 146, оп. 1, спр. 4797, арк. 27–28.

⁴⁴³ Там само, арк. 8.

⁴⁴⁴ Список дворян Вольнской губернии. Житомир, 1906. С. 119. Пор.: Легітимована правобережна шляхта (кінець XVIII – середина XIX ст.). Біла Церква, 2006. Т. 5: Список легітимованої шляхти Волинської губернії / укл. С. Лисенко, Є. Чернецький. С. 63.

⁴⁴⁵ Список дворян, внесенных в дворянскую родословную книгу Подольской губернии. Каменец-Подольск, 1897. С. 80.

⁴⁴⁶ ДАЖО, ф. 146, оп. 1, спр. 4800, 4801.

СКОВРОНСЬКИЙ (СКАВРОНСЬКИЙ) ПАВЕЛ – шляхтич герба Тупа Підкова (з відмінністю)⁴⁴⁷.

Держав у заставі або оренді від *Самуеля Потриковського*, очевидно, всю належну йому частку Мізочка, яку отримав у 1680 р. Проти цієї трансакції 22 квітня 1681 р. протестував у Кременецькому гродському суді Казимир Вроновський⁴⁴⁸. Як посесор Мізочка вказаний в акті від 5 червня 1683 р. з приводу претензій, пред'явлених йому Дерманським василіанським монастирем, посесором неординатської частини мізочківських ґрунтів⁴⁴⁹ (документ вписали до луцьких гродських книг 28 серпня 1717 р.⁴⁵⁰). Одне з історичних джерел повідомляє про двір П. Сковронського в Мізочку⁴⁵¹.

ХОМЕНТОВСЬКА Н. Названа посесоркою Мізочка в жовтні 1652 р.⁴⁵² Ймовірно, йдеться про вдову Міхала Хоментовського, який у 1650–1651 рр. виступав державцею сусіднього щодо Мізочка с. Лебеді – маєтку острозького ордината кн. Владислава-Домініка Заславського. У жовтні 1652 р. в Лебедях посесоркою вже фігурувала «*Міхалова Хоментовська*»⁴⁵³.

⁴⁴⁷ Niesiecki K. Herbarz Polski, powiększony dodatkami z późniejszych autorów, rękopismów, dowodów urzędowych / wyd. J.-N. Bobrowicz. Lipsk, 1841. T. 8. S. 391.

⁴⁴⁸ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 188, тека 1, ч. 1, арк. 79–79 зв.

⁴⁴⁹ Там само, арк. 33–34; спр. 200, ч. 14, арк. 498 зв.; ф. 5, оп. 1, спр. 6746, с. 129.

⁴⁵⁰ Там само, ф. 5, оп. 1, спр. 6746, с. 129.

⁴⁵¹ Там само, ф. 91, спр. 188, тека 1, ч. 1, арк. 33 зв.

⁴⁵² Національно-визвольна війна... С. 637.

⁴⁵³ Там само. С. 501, 573, 659; АЮЗР. Ч. 7. Т. 2. С. 470.

Андрій ФЕЛОНЮК

**РЕМІСНИЧЕ СЕРЕДОВИЩЕ МІЗОЧА
ОСТАННЬОЇ ЧВЕРТІ XVIII –
ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТ.
У СВІТЛІ ЦЕХОВИХ ДОКУМЕНТІВ**

Початки формування ремісничого середовища Мізоча сягають 1750-х рр. Перетворення цього поселення із сільського на міське (іншими словами – локаційний процес), однією з ознак якого є наявність ремісників, розпочалося в грудні 1747 р., коли коронний регент Юзеф-Каєтан Дунін-Карвицький уклав орендний контракт на мізоцькі маєтки з острозьким ординатом князем Янушем Сангушком¹. Відтоді Мізоч посів важливе місце в житті коронного регента. З його листування з адміністратором (губернатором) дубенських маєтків Острозької ординації Требуховського наприкінці 1740-х – на початку 1750-х рр. робимо висновок, що він вибрав Мізоч своєю резиденцією, місцем постійного проживання². Підтвердженням цієї думки слугують листи Ю. Дуніна-Карвицького до різних осіб, часто написані ним саме з Мізоча. Також знаємо, що він ініціював господарські роботи з облаштування садиби (згадки в листі 1753 р. до дубенського губернатора про новий став і млин)³, тут народилися два його сини – Ян-Непомуцен (перед 1756 р.) і Кшиштоф (1757 р.). Безперечно, що перебування коронного регента у своїй резиденції, поміж іншо-

¹ Archiwum Narodowe w Krakowie, Archiwum Sanguszków, Podh II 47, s. 257.

² Фелонюк А. Юзеф Дунін-Карвицький та магдебурзьке право Мізоча на Волині. Рівне, 2011. С. 18–19.

³ Там само. С. 19.

го, потребувало кваліфікованих рук. Логічним актом, який з правового боку завершує процес локації міста Мізоча, став привілей короля Августа III 23 вересня 1761 р., котрим поселенню надавалися міські права (магдебурзьке право) та торговельні прерогативи. Другий акт, що формалізував реальний стан речей, здійснив Ю. Дунін-Карвицький – у 1763 р. затвердив статут мізоцького цеху⁴. Факт появи цього документа свідчить, що в ньому була нагальна потреба, адже визріла необхідність регулювати соціальні взаємини та професійну діяльність у різнофаховому ремісничому середовищі Мізоча, яке вже на той час склалося⁵.

Про повноцінне існування сформованого об'єднаного цеху ремісників Мізоча впевнено можемо говорити з кінця 1770-х рр. – періоду, з якого походить збережена цехова книга⁶. Хоча немає сумнівів, що такий вид документації міг вестися

⁴ Фелонюк А. Статут цеху Мізоча 1763 року. *Острозька давнина*. Остріг, 2013. Вип. 2. С. 219–230.

⁵ У статуті перераховані ремесла, майстри яких входили до спільного цеху (слюсарі, ковалі, котлярі, рушничники, годинникарі, лимарі та столяри), а підписала його цехова старшина – Габріель Валентинович, Стефан Єльніцький та Августин Гузовський (Фелонюк А. Статут цеху Мізоча 1763 року... С. 219–220, 230).

⁶ Державний історико-культурний заповідник м. Острога (далі – ОДКЗ), КН-2782 / ШД-1731. Згадку про мізоцькі цехові матеріали подав: Манько М. Архівно-документальний фонд Державного історико-культурного заповідника м. Острога. *Наукові записки Рівненського краєзнавчого музею*. Рівне, 1996. Вип. 1. С. 92. Книга є фрагментом цехового архіву, який у цілості не зберігся. Натомість маєтковий архів Карвицьких, де могли бути й цехові матеріали, після поразки Варшавського повстання спалений нацистами разом з Бібліотекою Ординації Красінських у Варшаві (вул. Окульнік) 25 жовтня 1944 р. У повоєнний час дослідник, котрий вивчав документальні втрати бібліотеки, зазначив: «Archiwum Karwickich zawierało wyjątkowo pełny zbiór inwentarzy i rachunków gospodarczych w majątkach wołyńskich Mizocz i Połonnem w latach 1750–1850 (Archiwum nie wciągnięte jeszcze do inwentarza)» (Kamieniecki W. Straty biblioteki Ordynacji Krasieńskich w zakresie zbiorów rękopiśmiennych. *Straty bibliotek i archiwów warszawskich w zakresie rękopiśmiennych źródeł historycznych*. Warszawa, 1955. T. 3: Biblioteki. S. 169).

Книга Миська Мизочка
 до записування осідаючих
 господаров Ремісників і сходових
 сі на Собор до міста Мизочка і Місткани
 як Хрещан і як і Сидов, оддана Ство-
 рному Стефанові Шницієму Майстро-
 ви Подларзови

Книга Ланського 1777 місяця Січня
 Д.б.
 Книга Стрелова Миська Мизочка
 у Стрелова
 Р. 1777 місяця Січня Д.б.
 Записує Далеку Натого Семіян Уарочев
 і які канти кавалерського Захаровського і Семістра
 Шницієго Стефан Подларзова Іванового Сіванового
 Песткавіцького і подарує кавалерського Іоанна Подларова
 Лата Суле Упер мінгола

Заголовки мізоцької цехової книги. 1777 р.

менклатуру ремісничих спеціальностей, загальний образ цієї організації. Згідно з нормами статуту 1763 р., майстер був зобов'язаний під час зборів ремісників записати до цехової книги учня, заплативши вступний внесок за нього в цехову скриньку, а після років навчання – визволити¹⁰. Загалом за період 1777–1864 рр. маємо інформацію про прийняття на навчання та визволення 123 осіб (*додаток 1*). Щороку цеховий писар робив у книзі різну кількість записів, на підставі яких можна простежити динаміку вступу учнів до цієї ремісничої корпорації. Найбільше їх зафіксовано в 1777, 1784 і 1790 рр., трохи менше – у 1781–1783, 1785, 1793, 1797, 1798, 1800–1803, 1805, 1806, 1808, 1835, 1836 рр., а в деякі роки й зовсім мало (*додаток 5*). Звичайно, ця статистика не є повною, адже по багатьох роках у книзі немає даних (1786, 1789, 1791, 1792, 1794, 1810–1815, 1818, 1819, 1821–1824, 1826–1832, 1834, 1837–1839, 1841, 1843–1845, 1847–1860, 1862, 1863), однак важко припустити, що тоді майстри не приймали молоді на навчання. Найчисельнішими були учні ковальського ремесла (19), лимарського (14), столярського (13), стельмаського (12), слюсарського (12), шевського (11), гончарського (10) та рушникарського (10). З огляду на це, а також значну кількість майстрів перелічених професій, котрих згадано в цехових реєстрах (*додаток 4*), висновуємо, що мізоцький цех спеціалізувався насамперед на шкіро- й деревообробних ремеслах, а також на гончарстві, рушникарстві та слюсарстві. Тривалість опанування ремісничих навичок залежала від обраного фаху і мала діапазон від одного до шести років. Майстер, як уже зазначалося, за впис хлопця до цехового реєстру та його визволення мусив внести певну суму грошей до цехової скарбнички. Подекуди в записах також сказано, що наставник має свого підопічного після визволення забезпечити одягом (сорочкою, жупаном, пасом, шапкою, парою взуття та ін.), а саме визволення, тобто банкет у цеху, оплачуватиме батько

¹⁰ Фелонюк А. Статут цеху Мізоча 1763 року... С. 223, 227.

учня. Могло бути й навпаки: майстер фінансував учту, а батько – одяг на час навчання свого сина (приклад учня Героніма Крашовського 1798 р.)¹¹, або ж підхід був комбінований (як у випадку з учнем Яном Боровським): один рік хлопця утримував батько, а інші два, разом із визволенням – майстер¹². Для ілюстрації наведемо типовий фрагмент з аналізованого джерела (зберігаючи особливості правопису): «Roku 1798, dnia 26 listopada. Sławetny Johan Engel, maister konstu kowalskiego zapisuie ucznia imieniem Marcina Michałowskiego do nauki tegoz konsty na lat dwa, ktore się zaczynaia od dnia 1 grudnia. Tenze maister obieczyie dac temuz uczniowi po skonczonym czasie zupan, pasz, czapke, koszul diwie, pare bytow, spodni dwoię, jedne szykienne, drugie płucienne, chustke na szyie. Wyzwolenie ojciec powinien expenszowac. Paweł Krzeminski, cechmistrz; Juzef Wrzeszowski, podstarszy; Jan Słudzinski, podskarbi»¹³. Такі інформативні записи типові для кінця XVIII – початку XIX ст., раніше вони були лаконічніші: «1784, miesienca czerwca dnia 10. Zapisuie chłopca Jan Lisiecki imieniem Ignacego Podolskiego konstu rusnikarskiego od Wielkanocy na lat trzy z puł. Bielizna maystrowa, a po terminie zupan z kontus maister ma sprawic. Za cechmistra Jana Binkowskiego, podstarszyi Michał Melkowski, Piotr Gensorowski. Zapis misterski u wyzwulka maisterska»¹⁴. Опіка майстра над учнем була традиційною в цехах, що вказує на певну патріархальність цих ремісничих організацій – соціальних спільнот, де владний статус першого був закріплений статутними положеннями, які обумовлювали, окрім його широких прав, потребу піклуватися про свого вихованця, котрий безоплатно працював у майстерні,

¹¹ ОДІКЗ, КН-2782 / ШД-1731, арк. 12.

¹² Там само, арк. 19 (1809 р.).

¹³ Там само, арк. 12. Рівень освіти писарів був доволі низьким, у чому переконаємося прочитавши цехову книгу, яка рясніє помилками. Заповнювалася вона багатьма писарськими руками, не завжди у хронологічній послідовності, окремі з вписів перекреслені.

¹⁴ ОДІКЗ, КН-2782 / ШД-1731, арк. 7 зв.

za Eniela Kocharbięgo
y. F. Carmeckiego

4. 10 Listopada. 1795 A. Zapisnie Bazylei Krownie
cthi iaka Chtopca zapisnie Marywasagagowij
Jana Pawieskiego ktory ten ze Chtopiec
na lat dwa zostale do na uli. to iustwre
miesta Kusmirskiego ktory to Chtopiec
powinien wewoieb latach do ktorych si
sam przyzwata powinien si w Swoida
u Stuga ch wiernie poczwie y trzypo
Sprawuac si iak si kazdemu kuczni
wi przynalezę przy ktorych to przyto
mnych Starzych

Czechmistra Antoniego
Pisarskiego
Potstawego Jozefa Wrzeszofkiego
Kocharbięgo Eniela Kowala
y. Misarza F. Carmeckie

20 Marca Wroka 1795 Slawetny Jan
Chmiednicki Kunsta Seowski Zapisnie Chtopca
imieniem Danniela Royalinskigo Nalat y ktore
sę Skoncy Na Bore Narodzenis to iest Wroka 1796
Poniedziaki Mu Porwala Jako dawni Wyzwolinę Łaz
Powinien Maister Cyprowsowat Niczeli Łaz ten ze
Chtopiec nizzechę Maistra lub Maistrowy Tuchaj
Przygwzostinach Bendzię mu Zaplaczano karg
Cichow

Записи мізоцької цехової книги. 1793, 1795 pp.

допомагаючи наставникові в ремеслі і здобуваючи тим самим професійні навички.

Після визначених у цеховій книзі років навчання учень визволявся і переходив на статус підмайстра чи челядника¹⁵. Сини майстрів (маслаки), хоча й неформально опановували науку в своїх батьків та зразу ж визволялися ними на підмайстрів, теж мали бути записані до цехових реєстрів. Так, згаданий уже колишній цехмістр, лимар Стефан Ільницький, 7 квітня 1790 р. вписав у цехову книгу двох синів – Шимона і Стефана Ільницьких. Маслоки дуже швидко ставали повноцінними членами ремісничої корпорації, тобто майстрами. До певної міри показовим у цьому аспекті є приклад Базиля Русовецького: 7 квітня 1790 р. він був уписаний батьком, кушніром Казимиром Русовецьким як учень на трирічний термін, а вже 10 листопада 1793 р. сам узяв собі учня¹⁶.

Порівнявши імена учнів та майстрів протягом майже 80 років (додатки 1–2), доходимо висновку, що чимало (щонайменше одинадцять) тих, хто визволився на челядника, згодом здобували статус майстра в мізоцькому цеху й осідали на постійно в містечку. Наведемо характерні приклади. Стельмах Гжегож Домбровський став учнем 1784 р.¹⁷, а в 1802–1808 рр. був підстаршим. Марцін Гжибовський, який 1803 р. прийнятий на науку лимарем Шимоном Яворським¹⁸, 1818 р. фігурує як майстер¹⁹, а в 1822 і 1833 рр. – як очільник цеху. Таку саму кар'єру зробив Ян Гжибовський, того ж 1803 р. ставши підопічним Г. Домбровського²⁰, а вже від 1816 р. й надалі періодично займаючи уряд цехмістра. Або ж гончар Ян Станішевський, котрий 1804 р. записаний в учні майстром Фелік-

¹⁵ Чітка вказівка про це є в записі учнівства Яна Гжибовського з 1803 р. (ОДКЗ, КН-2782 / ШД-1731, арк. 17 зв.).

¹⁶ Там само, арк. 9 зв., 10а зв.

¹⁷ Там само, арк. 8 зв.

¹⁸ Там само, арк. 17.

¹⁹ Там само, КН-12082 / ШД 6367, без пагінації.

²⁰ Там само, КН-2782 / ШД-1731, арк. 17 зв.

сом Заборовичем²¹, а в 1818 р. очолював мізоцьких цеховиків (додаток 3).

У цеховій документації впродовж 1763–1864 рр. зафіксовано 92 майстри (додаток 2). Старші й досвідченіші з них часто входили до керівництва ремісничої організації, тобто посідаючи становища цехмістрів, підстарших і підскарбіїв. Вибори цехової старшини відбувалися у березні–квітні кожного року (цілком імовірно, що траплялися й відтермінування їхньої елекції). Присягали вони, вочевидь, перед урядниками (війтом чи бурмистром) Мізоча. Аналіз усіх віднайдених відомостей про них дає підстави стверджувати про наявність певних олігархічних тенденцій в управлінні цехом, адже ті самі майстри могли залишатися цехмістрами чи підстаршими протягом довшого відтинку часу (додаток 3). На зламі XVIII–XIX ст. тривалий період уряд цехмістра належав Павлові Кшемінському, а в 1820–1860-ті рр. – Янові Гжибовському та Філіпові Рогалінському. Підстаршими багато років підряд були Гжегож Таволінський, Ян Жешовський (Вжешовський), Гжегож Дубровський (Домбровський). Домінування представників якоїсь однієї професії в управі цеху не простежується. Зазвичай це були носії поширених у Мізочі ремісничих фахів (див. далі). Цехові старші мали контролювати прибутки і видатки, які занотовував писар, а перед черговими виборами звітувати про них, складати переліки боржників. Також усі троє засвідчували акт запису учня.

Із звучання імен та прізвищ майстрів легко зрозуміти, що переважали в ньому поляки (Гжегож Таволінський, Павел Кшемінський, Францішек Урбанський, Фелікс Заборович, Ян Гжибовський, Ян Станішевський, Якуб Шияновський, Філіп Рогалінський та ін.) (додаток 2). Однак знаходимо і ремісників з Австрії чи Пруссії, більшість котрих були представниками ковальського (Фридрих Гольц (1784–1790)*, Йоган Енгель

²¹ ОДКЗ, КН-2782 / ШД-1731, арк. 15 зв.

* Хронологічні межі згадок про майстра в документах.

(1790–1798), Йоган Геринг (1802)) та юхтарського ремесел (білошкірник Саламан Шульц (1784), Йоган і Август Нецковські, 1790–1806), а також сідляра Йогана Гофмана (1803–1808), стельмаха Йогана Готфріда Ранча (1780–1788), столяра Людвіка Кляйнзгелля (Кляцінегеля, 1800–1804), вказаного без професії Йогана Пульса (1782–1787) (додаток 2). Були іноземці й серед учнів, як-от Шимон Стейн (1801–1802)²², Даніель Ганнелль (1806)²³. Згаданий щойно Й. Геринг на шість років брав на навчання учня теж німецького походження – Готліба Йогана Кригера²⁴. Помічаємо й поодинокі згадки про майстрів та учнів-українців. Упродовж 1784–1790 рр. на сторінках цехової книги з'являються майстри-шевці Онуфрій Барановський і Теодор Самарчук, гончар Базилій Бартагівський (додаток 2), 1787 р. серед боржників фігурує Семен Ковальчук²⁵, а одним із старших цеху в 1818 р. був Федько Бабич²⁶. Рушникарську професію здобував Онуфрій Лісецький (1781), а кушніром мав стати Марко Нестеруків (1793). Гончарського ремесла у свого батька Б. Бартагівського навчався Миколай, відомо також про іншого учня на прізвище Бартагівський – слюсаря Максима (1807) (додаток 1). Поляк-швець Якуб Пшитульчик 18 березня 1805 р. взяв собі в підопічні хлопця Конона Антонюка²⁷.

Окрім перерахованих спеціальностей, представники яких домінували в мізоцькому цеху, місцеві ремісники мали й інші поширені для того часу професії: кушнір, сідляр, бондар, чинбар, ткач, муляр, суконник, колодій, кравець, токар та юхтар (юхтинник – фахівець з пошиву й ремонту юхтових чобіт). У кількісному відношенні майстри цих професій, у порівнянні з ковалями, лимарями, столярами, слюсарями, шевцями чи

²² ОДІКЗ, КН-2782 / ШД-1731, арк. 17.

²³ Там само, арк. 17 зв.

²⁴ Там само, арк. 14 зв.

²⁵ Там само, КН-12084 / ШД-6369, без пагінації.

²⁶ Там само, КН-12082 / ШД-6367, без пагінації.

²⁷ Там само, КН-2782 / ШД-1731, арк. 16.

стельмахами, були в меншості (додаток 4). Юхтарство в книзі репрезентоване тільки трьома майстрами – Саламоном Шульцом (1784), Августом і Йоганом Нецковськими (1802, 1806), а також учнями-іноземцями двох останніх – Шимоном Штейном (Стейном) і Даніелем Ганнелем. Це свідчить про специфічність цього ремесла, яке в таких малих міських осередках тогочасної Волині, як Мізоч, могли виконувати лише прийшли спеціалісти. Що ж до майстрів гончарського та рушникарського ремесел, то хоча їх і було небагато (відповідно, чотири і два), але вони протягом 1777–1864 рр. узяли на навчання, як на мізоцькі мірки, велику кількість учнів – по десять осіб (додаток 4). Боржниками цеху станом на 1787 р. зазначені особи з фаховими навичками, не характерними для ремісничої корпорації. Йдеться про креденцера*. Базилька, кухарів Себастьяна та Яна, музику Стефана, машталіра (візника) Яна та безіменного козацького отамана²⁸. Напевне, вони належали до двірської челяді та служилих людей у мізоцькому маєтку Дуніних-Карвицьких.

Цінним джерелом для дослідження фінансового стану мізоцького цеху є збережені реєстри цехових прибутків та видатків за 1785–1789, 1818 рр., коли ремісничу організацію очолювали Єжи Питлік, Йоган Ранч та Ян Станішевський. Із тих документів дізнаємося, що ця цехова старшина під час одинадцяти – дванадцяти щорічних ярмарків²⁹ мала право

* Керував прислужниками біля панського столу або ж сам організовував обіди й прислуговував.

²⁸ ОДІКЗ, КН-12084 / ШД-6369, без пагінації.

²⁹ Згідно з цеховими реєстрами, у 1785–1789 рр. «штихове» збиралося під час 11–12 ярмарків на Стрітення, св. Олексія теплого, Благовіщення, св. Юрія, Вознесіння, свято Десятої п'ятниці після Великодня («на Desiatu piatnyciu»), Спаса (1787 р. – також на Успіння Пресвятої Богородиці), Чесного Хреста (S. Kruzа), св. Параскеви П'ятниці («Piatinky»), Введення в храм Пресвятої Богородиці («Owedenuye»), Зачаття Пресвятої Богородиці («Nannynoie Zaczatyue») (ОДІКЗ, КН-12083 / ШД-6368, без пагінації; КН-12084 / ШД-6369, без пагінації). Ця хронологія проведення ярмарків майже збігається з днями свят, визначеними в королівському привілеї 1761 р. Пор.: Фелонюк А. Юзеф Дунін-Карвицький... С. 22.

збирати «помірне» (торгове мито) від приїжджих купців та «штихове» від немісцевих ремісників, які торгували своїми виробами. Цехову скриньку поповнювали також оплати від похоронів ремісників, вписові вкладки і гроші за визволення, торгівлю медом тощо. Проте найбільшою статтею щорічних надходжень було саме «помірне» і «штихове», котрих, наприклад, у 1785–1786 рр. (за цехмістра Є. Питліка) зібрано на суму 95 злотих, тоді як дохід від похоронів склав 27 зл., від продажу сиченого меду (кануну) – 28 зл., з інших статей – 22 зл. (загалом 172 зл.)³⁰. Натомість постійні видатки цеху, про які повідомляють аналізовані матеріали, були такі: на віск для свічок, на Службу Божу за померлих, міському слугі на одяг та взуття «według postanowienia», на алкогольні напої в час зібрань (schadzek), за стемпльований і білий папір

Przychody Cechowe z miodicy Junia		1787	1788
To jest dochód Rancza d. l. 1787.			
Przychodu z marmoty na kryszenie		9	
Przychodu na Oklepienia		11	
Przychodu na Junia		4	
Cwarty na Wniebowstanie		7	
Piaty na 10 Piatnyciu		5	
Sosty na Sprawa		4	
Sosty na Ciencho Chreda		6	
Osmu na Piatniki		7	
Dziewiaty na Swedzenie		8	
Dziewiaty na Annu Zaczatye		7	
Sedynaty na Blahowiszczenie		5	
Ewonatye na Mypenie		6	

Запис цехових прибутків під час ярмарків. 1787 р.

³⁰ ОДІКЗ, КН-12083 / ШД-6368, без пагінації; КН-12084 / ШД-6369, без пагінації.

(у т. ч. на «інквізиції та декрети»), на пергамент для королівського привілею, писареві «od rożnych pisań seshowuch». Траплялися іноді й витрати, пов'язані із ремонтними та земляними роботами³¹. Загалом за річної каденції Є. Питліка із цехової скриньки на різні потреби видано 189 зл. Залишко-ві кошти позичалися ремісникам та іншим людям (списки боржників старанно велися). На 1786 р. цехові заборгували досить велику суму (241 зл.), що значно перевищувала річний прибуток³². У розпорядженні дослідників є також записи про видатки цеху і боржників станом на 14 квітня 1818 р. Того дня відбулися вибори цехової старшини (*додаток 3*)³³. У відповідному записі про це, крім цехмістра, підстаршого, підскарбія, вказаний і молодший столовий, котрим тоді обрали українця Ф. Бабича.

Проаналізувавши зміст збереженої документації мізоцького цеху останньої третини XVIII – першої половини XIX ст., варто порушити питання ролі євреїв у ремісничому середовищі Мізоча. Наявні матеріали, за винятком одного³⁴, стосуються лише ремісників-християн, оскільки євреї, за аналогією з іншими містами, до ремісничої корпорації переважно не входили³⁵. У Мізочі єврейське ремесло залишалося позацехо-

³¹ Про такого типу видатки маємо відомості з 1796 р., які стосувалися, зокрема, «розкопування валу біля цвинтаря» (ОДІКЗ, КН-12084 / ШД-6369, без пагінації). Можливо, йдеться про зведення костелу Яна Непомука, що саме тоді розпочалося, або ж облаштування (огороження) католицького кладовища, адже оплачувалися закупівля й оброблення дерев'яних стовпів, копання ям тощо. Такі ж роботи проводилися біля цвинтаря й у 1818 р. (ОДІКЗ, КН-12082 / ШД-6367, без пагінації).

³² ОДІКЗ, КН-12084 / ШД-6369, без пагінації.

³³ Там само, КН-12082 / ШД-6367, без пагінації.

³⁴ Мовиться про запис у 1840 р. шевцем Мордком Юдковичем Дубенським на навчання Вінцентія Гжибовського (ОДІКЗ, КН-2782 / ШД-1731, арк. 20).

³⁵ За статутом 1763 р., мізоцькі євреї, які прагнули працювати в ремеслах, представлених у цеху, були зобов'язані давати щоквартальні цехові внески (сухедні) та підпорядковуватися цеховій старшині (Фелонюк А. Статут цеху Мізоча 1763 року... С. 228). Таким чином мала б, очевидно,

вим. Як це узгоджувалося з корпоративними інтересами цеховиків-християн, наразі неясно, однак слід припустити, що вільний розвиток єврейського ремісництва був санкціонований власником містечка, адже це йому було вигідно з фінансових міркувань³⁶. Євреї в Мізочі з'явилися в період локації міста в середині XVIII ст. Так, за переписом юдеїв Луцького повіту Волинського воєводства 1784 р., їх у поселенні нараховувалося 37 (у 16 будинках)³⁷, а вже в 1787 р. – 86 осіб³⁸ (щоправда, такі дані можуть засвідчувати не стільки приріст цієї людності, як суб'єктивність джерела інформації). У кожному разі статистика доводить зростання частки єврейського населення містечка в першій половині XIX ст. 1808 року мізоцький кагал налічував 588 євреїв із 1 278 усіх мешканців (46 %), 1837 р. – 733 (670 місцевих і 63 прийшлих), 1854 р. – 854³⁹. Для порівняння: у 1833 р. в Мізочі жило 140 римо-католиків, до яких здебільшого й належали майстри, підмайстри, учні мізоцького цеху, а також службовці (офіціалісти) в маєтках Карвицьких. Як бачимо, євреї склали левову частку торговельно-ремісничого населення містечка*. Окрім дрібної торгівлі (гуртової й роздрібної), вони займалися ремеслом. Сприяли цьому щотижневі торги та ярмарки. Останні, згідно з

фінансово компенсуватися конкуренція, котру вони творили майстрам місцевої ремісничої корпорації. Однак із наявної документації випливає, що згаданих грошових внесків не робилося.

³⁶ Див.: Фелонюк А. Юзеф Дунін-Карвицький... С. 23–24. Власник містечка, крім поземельного податку (чиншу), отримував прибуток з торгів і ремесла.

³⁷ Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов... Киев, 1890. Ч. 5. Т. 2 (Вып. 2): Переписи еврейского населения в Юго-Западном крае в 1765–1791 гг. С. 419.

³⁸ Там же. С. 533.

³⁹ Карліна О. Мізоч як типове приватне містечко Волинської губернії наприкінці XVIII – в 50-х роках XIX ст. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*: зб. наук. праць. Рівне, 2007. Вип. 11. С. 74.

* Сільське населення Мізоча уособлювали кріпосні селяни, які кількісно переважали всіх мешканців містечка.

цеховими документами 1785–1789 рр., як уже сказано, відбувалися 11–12 разів на рік, натомість за відомостями російських урядовців кінця XVIII ст. – проходили тільки три дні щорічно (у 40–50-х рр. XIX ст. – п’ять)⁴⁰. Євреї тримали на ринку власні крамнички, торгували ремісничими виробами, зерном, яке скуповували в сільській околиці, тощо⁴¹. На жаль, через катастрофічний стан збереження архівних матеріалів з історії Мізоча другої половини XVIII – XIX ст. про особливості й масштаби ремісничого життя єврейської громади нічого невідомо⁴².

Підсумовуючи викладене, зауважимо, що реміснича корпорація Мізоча сформувалася за нормами магдебурзького права, які були не лише прописані у статуті 1763 р., але й реалізовані в життя, у чому переконуємося після аналізу цехових документів останньої третини XVIII – першої половини XIX ст. В організаційному плані мізоцький цех мав триступеневу структуру: учнівство, підмайстрівство та майстрівство. Найбільше відомостей маємо про учнів та майстрів. Віддзеркалений у цеху Мізоча, як і багатьох інших міст давньої Речі Посполитої, тогочасний суспільний поділ доповнювався замкнутістю за етноконфесійною ознакою. За домінуванням майстрів польської національності, займалися ремеслом у цьому поселенні й прибульці з німецьких земель (виділялися у ковальстві та юхтарстві), хоча віднаходимо й поодинокі звістки про українських майстрів та учнів. Те, що

⁴⁰ Карліна О. Мізоч як типове приватне містечко Волинської губернії... С. 74.

⁴¹ Для порівняння див.: Карліна О. Єврейські домогосподарства у Волинській губернії в першій половині XIX ст. *Соціум. Альманах соціальної історії*. Київ, 2004. Вип. 4. С. 53–68.

⁴² Певною компенсацією можуть бути матеріали судово-адміністративних установ Волинської губернії від 1796 р., де відповідна інформація розпорошена по багатьох документах. Це книги Дубенського нижчого повітового (земського) суду, матеріали канцелярій волинського губернатора, київського генерал-губернатора тощо.

ремісничє середовище містечка формували саме переселенці з Польщі, узгоджується із колонізаційною політикою Ю. Дуніна-Карвицького⁴³. Цехова організація в Мізочі від останньої третини XVIII до 1840-х рр. була незмінною. Фрагментарність документації з 20–40-х XIX рр. може свідчити не лише про незадовільний стан її збереженості, а й про занепад цехового устрою в містечку, на що суттєво впливав фактор діяльності ремісників-євреїв. Певної специфіки місцевій ремісничій корпорації надавав статус Мізоча як шляхетської резиденції й адміністративного осередку маєтків Дуніних-Карвицьких (очевидно, що в той період звичною практикою було укладання контрактів з місцевими ремісниками на виконання ремонтних робіт у палаці, а також виробництво різних предметів побутового вжитку для пана). Зміна державного підпорядкування Волині в 1795 р. кардинально не вплинула на повсякденний життєвий уклад містечка, важливим складником якого була реміснича корпорація. Соціальні та професійні відносини між ремісниками й надалі регулювалися статутом 1763 р. та багаторічною практикою, ґрунтованою на його нормах, що свідчить про консервативність організаційних форм ремісничого виробництва в Мізочі та й волинського міста загалом.

⁴³ Юзеф Дунін-Карвицький, автор нарису про містечко в краєзнавчому ілюстрованому часопису «Ziemia», пише, що із середини XVII ст. Мізоч був малозаселений і це спонукало коронного регента переселити до нього польських осадників, головним чином ремісників. Див.: J. K. [Dunin-Karwicki J.] Mizocz. *Ziemia*. 1914. 18 kwietnia. Nr 16. S. 247. Повторення думки: Aftanazi R. *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*. Wyd. drugie, przejrzone i uzupełnione. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1994. T. 5: Województwo wołyńskie. S. 247.

ДОДАТКИ

*Додаток 1. Учні мізоцького цеху 1777–1864 рр.
(згідно із записами цехової книги)*

- Антонюк Конон, швець 1805*
- Баконівський Роман, гончар 1777
- Бартатівський Максим, слюсар 1807
- Бартатівський Миколай, гончар 1790; син майстра Базиля Бартатівського
- Бартошевський, швець 1787
- Бобровський Томаш, коваль 1790
- Богуцький Базилій, столяр 1777
- Боревич Базилій, стельмах 1780
- Боровський Ян, столяр 1809
- Валаскевич Ян, лимар 1800
- Вашевський Семиян, коваль 1777
- Вжешнівський Казимир, столяр 1800
- Вжешовський Каетан, столяр 1800; надалі майстер у цеху, брат Пйотра Вжешовського
- Вжешовський Миколай, столяр 1796–1799
- Вжешовський Пйотр, столяр 1800; брат Каетана Вжешовського
- Вжешовський Ян, столяр 1799; надалі майстер у цеху
- Виногроцький Ігнацій, швець 1805
- Врублевський Ян, швець 1846
- Ганнель Даніель, юхтар 1806
- Гановий Йоган, сукенник 1787
- Гесяковський Шимон, ткач 1790; син майстра Єнджея Гесяковського
- Гжибовський Вінцентій, швець 1840
- Гжибовський Марцін, лимар 1803; надалі майстер у цеху і цехмістр
- Гжибовський Теодор, стельмах 1784

* Роки запису на навчання.

Гжибовський Ян, стельмах 1803; надалі майстер у цеху і цехмістр

Глембовський Томаш 1782

Гловацький Ян, стельмах 1808

Голембйовський Антоній, стельмах 1797

Гольц Ігнацій, гончар 1816

Гроховський Станіслав, слюсар 1807

Домбровський Гжегож, стельмах 1784; надалі майстер у цеху і підстарший

Дузуг Зінько 1777

Жекевич Войцех, слюсар 1800

Жешовський Стефан, столяр 1784; син майстра Яна Жешовського

Жуковський Єнджей, коваль 1835

Жуковський Станіслав, коваль 1836

Журковський Матеуш, слюсар 1790

Заброцький Максим, коваль 1808

Завацький Павел, сідляр 1808

Завацький Ян, коваль 1836

Зелінський Антоній, коваль 1833

Зіневич Войцех, рушникар 1784

Іван, бондар 1783

Івановський Юзеф, слюсар 1783

Ільган Максим, столяр 1785

Ільницький Стефан, лимар 1790; син майстра Стефана Ільницького

Ільницький Шимон, лимар 1790; син майстра Стефана Ільницького

Карасевич Кароль, гончар 1825

Карбовський Ян, сідляр 1803

Карпович Максим, юхтар-білошкірник 1781

Квятковський Юзеф, рушникар 1778

Кітлицький Ян, столяр 1798

Кітлицький Стефан, коваль 1790

- Клемциський Пйотр, лимар 1806
Клячинський Стефан, слюсар 1785
Ковальовський Юзеф 1778
Ковальський Матвій, коваль 1777
Ковальський Яким, рушникар 1781
Козицький Якуб, швець 1783
Козловський Міхал, столяр 1804
Козловський Ян, стельмах 1801
Константинович Теодор, лимар 1790
Красицький Антоній, лимар 1802
Крашовський Гієронім, лимар 1798
Кригер Йоган Готліб, коваль 1802
Кругликовський Юзеф, слюсар 1790
Лежанський Ян, лимар 1782
Лехович Пйотр, гончар 1805
Лісецький Онуфрій, рушникар 1781
Ліхевич Базилій, лимар 1797
Лясота Ян, бондар 1777
Маєцький Онуфрій, стельмах 1803
Майовський Антоній, лимар 1781
Малевський Леон, коваль 1842
Мацейович Артем, гончар 1803
Межийовський Антоній 1781?
Місевич Мацей, швець 1784
Міхаловський Марцін, коваль 1798
Мрозовський Станіслав, гончар 1798
Нестеруків Марко, кушнір 1793
Нецковський Ян (Йоган), чинбар 1805; син майстра Яна
Нецковського, надалі майстер у цеху
Новаковський Вавжинець, слюсар 1783
Осташевський Лукаш, рушникар 1777
Пйотровський Якуб, слюсар 1782
Подольський Ігнацій, рушникар 1784
Похимович Ян, швець 1797

- Пухальський Вавжинець, сідляр 1840
Пясецький Ян, кушнір 1793
Равський Стефан, стельмах 1782
Радковський Юзеф, столяр 1784
Рафаловський Антоній, слюсар 1800
Рогалінський Даніель, швець 1795
Рогалінський Теодор, слюсар 1820
Русовецький Базилій, кушнір 1790; син майстра Казимира Русовецького, надалі майстер у цеху
Самарчук Шимон, швець 1788
Сешук Стефан, кушнір 1777
Станішевський Ян, гончар 1804; надалі майстер у цеху
Станкевич Антоній, рушникар 1785; надалі майстер у цеху
Старшевич Онуфрій, стельмах 1802
Сташевський Павел, рушникар 1784
Сташевський Теодор, коваль 1836
Стейн Шимон, швець-юхтар 1801–1802
Стіянський Єнджей, стельмах 1788
Стурцінський Марцін, коваль 1784
Тантецький Ян, лимар 1806; син майстра Гжегожа Тантецького
Тимош Ксаверій, коваль 1795
Тухманський Ян, рушникар 1782
Хведоровський Валенти, слюсар 1793
Хмельницький Пьотр, кушнір 1777
Хмуровський Костянтин, гончар 1801
Цалович Єнджей, стельмах 1816
Цупковський Миколай, коваль 1861–1864
Шафранський Александер, коваль 1860-ті рр.
Шведковський Павел 1785; надалі майстер у цеху
Шияновський Якуб, столяр 1808; надалі майстер у цеху
Шумашевський Марцін, рушникар 1782
Юкусінський Гжегож, коваль 1793
Яворський Ігнацій, сідляр 1817

Яворський Якуб, коваль 1797
 Яворський Ян, лимар 1782
 Янгель Якуб, лимар 1779
 Яронський Миколай, гончар 1807
 Ярцінський Яцентій, швець 1802

Джерело: ОДІКЗ, КН-2782 / ШД-1731; КН-12082 / ШД-6367.

Додаток 2. Майстри мізоцького цеху 1763–1864 рр.*

Адашинський Шимон, коваль 1833–1836**
 Ангель Йоган *див.* Енгель Йоган
 Бабич Федько 1818
 Барановський Онуфрій, швець 1784–1788
 Бартатівський Базилій, гончар 1790
 Бжосковський Ян 1787
 Бінковський Ян 1777–1784
 Богдашевський Гжегож *див.* Козинський Гжегож
 Бухальський *див.* Савицький
 Валентинович Габріель 1763–1765
 Варшавський Ян 1787
 Вжешовський Каетан, столяр 1809; учень цеху 1800
 Вжешовський Миколай, столяр 1799
 Вжешовський (Жешовський) Юзеф, столяр 1777–1808
 Вжешовський (Жешовський) Ян, столяр 1784–1788
 Вжешовський (Жешовський) Ян, столяр 1799–1818; учень цеху 1799, записаний братом Миколаєм Вжешовським
 Вжошевський Ян 1765
 Войціцький Якуб 1818
 Геринг Йоган, коваль 1802
 Гольц Фридрих, коваль 1784–1790
 Гофман Йоган, сідляр 1803–1808

* До переліку не внесено майстрів, котрі в цехових документах згадані лише по імені.

** Хронологічні межі згадок про майстра.

- Генсьоровський Пйотр 1783–1784
Геськовський Єнджей, ткач 1790
Гжибовський Марцелій, швець 1846
Гжибовський Марцін, лимар, сідляр 1803–1818; учень
цеху 1803
Гжибовський Якуб, стельмах 1784–1787
Гжибовський Ян, коваль 1861–1864
Гжибовський Ян, стельмах 1803–1818; учень цеху 1803
Големан Ігнацій, столяр 1784
Гузовський Августин 1763–1765
Двожицький Міхал, швець 1787
Домарацький Ян, коваль 1777
Домбровський Кшиштоф, столяр 1785
Дубровський (Домбровський) Гжегож, стельмах 1801–
1808; учень цеху 1801
Енгель (Ангель) Йоган (Ян), коваль 1790–1798
Єльницький Стефан 1763
Жешовський Юзеф *див.* Вжешовський Юзеф
Жешовський Ян *див.* Вжешовський Ян
Заборович (Заборовський) Фелікс, гончар 1804–1805
Заброцький Гжегож, слюсар 1790
Заброцький Теодор, слюсар 1820
Завацький Гжегож 1861
Ільницький Стефан, лимар, сідляр 1777–1790
Капусцінський Шандор 1777
Карповецький Ян 1787
Кльоновський Ян, швець 1783–1788
Кляйнзгелль (Кляцінегель) Людвік, столяр 1800–1804
Ковальський Юзеф 1795
Ковальчук Семен 1787
Козинський (Богдашевський) Гжегож 1799–1802
Костецький Ян, слюсар 1800–1804
Криницький, муляр 1835?
Кусовицький Казимир, кушнір 1777

- Кшемінський Павел, гончар 1795–1816
Лісецький (Лісіцький) Ян, рушникар 1781–1788
Людомський Адам 1795
Маньковський Міхал, перед 1785
Мельковський Міхал, сукенник 1777–1787
Мижинський Міхал 1861
Мікритович Фелікс 1861
Нецковський Август, юхтар 1802
Нецковський (Нецкаж, Нцековський) Йоган (Ян) (батько), чинбар, юхтар 1790–1795, 1805–1806
Нецковський Йоган (Ян) (син), чинбар 1805–1818; учень цеху 1805
Окасинський (Окашинський, Окоцінський) Томаш, слюсар 1782–1787
Осеровський Пйотр 1778
Питлік (Питликів, Пультик) Єжи, рушникар 1777–1789
Піотровський Якуб, лимар 1806
Пісанський Антоній 1777–1793
Пісанський Станіслав 1765
Пульс Йоган 1782–1787
Пшитульчик Якуб, швець 1805
Раміцький, коваль 1785
Ранч Йоган Готфрід, стельмах 1780–1788
Рогалінський Філіп 1833–1864
Рудзінський Францішек, коваль 1835–1836
Русовецький Базилій, кушнір 1793; учень цеху 1790; син майстра Казимира Русовецького
Русовецький Казимир, кушнір 1790–1793
Савицький (Бухальський), коваль 1808–1818
Самарчук Теодор, швець 1788
Светковський Павел *див.* Шветковський Павел
Станішевський Ян, гончар 1804–1825; учень цеху 1804
Станкевич Антоній, слюсар 1800; учень цеху 1785
Сташевський Лукаш, слюсар 1785

Студзінський Адам 1840–1861
 Студзінський Ян, стельмах 1788–1802
 Таволінський Гжегож, лимар 1777–1782
 Тентецький Гжегож, сідляр 1806
 Урбанський Францішек, швець 1801–1804
 Хмельницький Ян, швець 1795–1797
 Хмуровський Юзеф, бондар 1777–1788
 Цалович Анджей 1833
 Чаулеський Гжегож, лимар 1798
 Шветковський (Светковський, Шведковський) Павел,
 слюсар 1785–1807; учень цеху 1785
 Шияновський Якуб, столяр 1808–1818; учень цеху 1808
 Шульц Саламан, юхтар-білошкірник 1784
 Щиглевський Еразм 1861–1864
 Яворський Шимон, лимар 1787–1802
 Янушевський Миколай, столяр 1796
Джерело: ОДКЗ, КН-2782 / ПД-1731; КН-12081 / ПД-6366; КН-12082 / ПД-6367; КН-12083 / ПД-6368; КН-12084 / ПД-6369; Фелонюк А. Статут цеху Мізоча 1763 року... – С. 219–220, 230.

**Додаток 3. Керівники і писарі мізоцького цеху
1763–1864 рр.**

Рік	Цехмістр	Підстарший (підцехмістр, віщєцехмістр, старший столовий)	Підскарбій	Писар	При- мітки
1763	Габріель Валентинович	Стефан Єльніцький	Августин Гузовський	–	
1765, січень	Габріель Валентинович	Станіслав Пісанський	Ян Вжошевський	–	
1777, січень – лютий	Стефан Ільніцький	Антоній Пісанський	Шандор Капусцінський	Ян Бінь- ковський	

1777, вересень	Єжи Пультик (Питлік?)	Ґжеґож Таволінський	Міхал Мельковський	Ян Бінь- ковський	
1778, квітень, вересень	Єжи Пультик (Питлік?)	Ґжеґож Таволінський	Міхал Мельковський	Ян Бінь- ковський	
1779, грудень	Єжи Пультик (Питлік?)	Ґжеґож Таволінський	Міхал Мельковський	Ян Бінь- ковський	
1780, листопад	Єжи Пультик (Питлік?)	Ґжеґож Таволінський	Міхал Мельковський	Ян Бінь- ковський	
1781, квітень, грудень	Єжи Пультик (Питлік?)	Ґжеґож Таволінський	Міхал Мельковський	Ян Бінь- ковський	
1782, січень, липень, жовтень	Єжи Пультик (Питлік?)	Ґжеґож Таволінський	Міхал Мельковський	Ян Бінь- ковський	
1783, листопад – грудень	Ян Біньков- ський	Міхал Мельковський	Пйотр Гонсьоров- ський	–	
1784, 1 січня	Єжи Питлік	Ян Вжешовський (Жешовський)	Ян Лісецький	Фелікс Словиць- кий	
1784, січень – червень	Ян Біньковський	Міхал Мельковський	Пйотр Генсьоров- ський	–	
1784, серпень	Єжи Питлік	Ян Вжешовський (Жешовський)	Ян Лісецький	Фелікс Словиць- кий	
перед березнем 1785	Міхал Мань- ковський	–	–	–	

1785, 6 березня – 1786, 10 листопада	Єжи Питлік	Ян Вжешовський (Жешовський)	Ян Лісецький	Фелікс Єловицький	Реєстри прибутків і видатків за цехмістра Є. Питліка
1787–1788	Йоган Ранч	Антоній Пісанський	Юзеф Хмуровський	Коханський	Реєстри прибутків і видатків за цехмістра Й. Ранча
1787, 28 червня	Міхал Мельковський	Ян Вжешовський (Жешовський)	Ян Лісецький	–	
1788–1789	Єжи Питлік	Ян Вжешовський (Жешовський)	Томаш Окасинський	Йоахим Лосінський	Реєстри прибутків і видатків за цехмістра Є. Питліка
1790, квітень	Антоній Пісанський	Ян Вжешовський (Жешовський)	Йоган (Ян) Нецкаж (Нцековський)	Францішек Чарнецький, С. Ільницький	
1793, червень – липень, листопад	Антоній Пісанський	Ян Вжешовський (Жешовський)	Йоган (Ян) Енгель (Ангель)	Францішек Чарнецький	
1795, січень, березень	Йоган (Ян) Енгель (Ангель)	Йоган (Ян) Нецковський (Нецкаж)	Юзеф Ковальський	Адам Людомський, Павел Кшемінський	
1796, квітень	Павел Кшемінський	Ян Вжешовський (Жешовський)	Ян Студзінський	Бенедикт Невенгловський	

1797, квітень, липень	Павел Кшемінський	Ян Вжешовський (Жешовський)	Ян Студзінсь- кий	Бенедикт Невенглов- ський	
1798, березень, листопад	Павел Кшемінський	Ян Вжешов- ський (Жешовський)	Ян Студзінсь- кий	записував Павел Кшемін- ський	
1799, січень	Ян Студзінський	Ґжегож Козинський (Богдашев- ський)	Шимон Яворський	–	
1800, квітень, червень, грудень	Павел Кшемінський	Ян Вжешов- ський (Жешовський)	Ян Студзінсь- кий	записував Павел Кшемін- ський	
1800, листопад	Ян Студзінський	Ґжегож Козинський (Богдашев- ський)	Шимон Яворський	–	
1801, вересень	Павел Кшемінський	Ян Вжешов- ський (Жешовський)	Ян Студзин- ський	записував Павел Кшемін- ський	
1802, травень	Павел Кшемінський	Ян Костецький	Францішек Урбанський	–	
1802, червень, серпень	Ян Студзінський	Ґжегож Козинський, (Богдашев- ський)	Шимон Яворський	–	
1802, липень, грудень	Павел Кшемінський	Ґжегож Дубровський (Домбровсь- кий), Ян Костець- кий	Францішек Урбанський	–	

1803, січень	Павел Кшемінський	Ян Костець- кий, Гжегож Дубровський (Домбровсь- кий)	Францішек Урбанський	–	
1804, вересень, листопад	Павел Кшемінський	Ян Костець- кий	Францішек Урбанський	–	
1805, 1 січня	Павел Кшемінський	Ян Костець- кий	Францішек Урбанський	–	
1805, січень, березень	Францішек Урбанський	Гжегож Дубровський (Домбровсь- кий)	Фелікс Заборович	–	
1806, ли- пень, ли- стопад – грудень	Францішек Урбанський	Гжегож Дубровський (Домбровсь- кий)	Фелікс Заборович	–	
1807, серпень, грудень	Фелікс Заборович	Гжегож Дубровський (Домбровсь- кий)	Йоган (Ян) Нецковсь- кий	–	
1808, січень, липень, жовтень, грудень	Фелікс Заборович	Гжегож Дубровський (Домбровсь- кий)	Йоган (Ян) Нецковсь- кий	–	
1809, липень	Павел Кшемінський	Йоган Гофман	Т. Янішевсь- кий	–	
1816, квітень	Ян Гжибовсь- кий	–	–	–	
1816, серпень	Павел Кшемінський	Йоган (Ян) Нецковський	–	–	
1818, 14 квітня, вибори	Ян Станішевсь- кий	Йоган (Ян) Нецковський	Якуб Шияновсь- кий	–	Федько Бабич, молодший

1820, травень	Ян Гжибовський	Марцін Гжибовський	Гжегож Козинський	–	
1822, квітень	Марцін Гжибовський	–	Каetan Вжешовський	–	Ян Стані- шевський, молодший
1825	Ян Гжибовський	–	–	–	
1833, січень, серпень	Марцін Гжибовський	Еліаш Студзінський	–	–	
1835, лютий	Ян Гжибовський	Якуб Шияновський	Теодор Сембергер	–	
1836, лютий, серпень	Ян Гжибовський	Якуб Шияновський	Еліаш Студзінський	–	
1840, березень	Ян Гжибовський	Еліаш Студзінський	Теодор Заброцький	–	
1842, серпень	Ян Гжибовський	Еліаш Студзінський	–	–	
1846, червень	Філіп Рогалінський	–	–	–	
1861, січень	Філіп Рогалінський	–	–	–	
1864, січень	Філіп Рогалінський	Еразм Щиглевський	–	–	
Без дати	Філіп Рогалінський	Еразм Щиглевський	Адам Студзінський	–	Гжегож Завацький, молодший

Джерело: ОДКЗ, КН-2782 / ШД-1731; КН-12081 / ШД-6366; КН-12082 / ШД-6367; КН-12083 / ШД-6368; КН-12084 / ШД-6369; Фелонюк А. Статут цеху Мізоча 1763 року... – С. 219–220, 230.

**Додаток 4. Ієрархія професій у мізочькому цеху
за чисельністю майстрів і учнів (1777–1864 рр.)***

№	Професія	Кількість представників		Разом
		майстрів	учнів	
1	ковалі	9	19	28
2	столяри	9	13	22
3	лимарі	6	14	20
4	слюсарі	7	12	19
5	шевці	8	11	19
6	стельмахи	5	12	17
7	гончарі	4	10	14
8	рушникарі	2	10	12
9	кушніри	3	5	8
10	сідлярі	3	4	7
11	юхтарі	2	3	5
12	бондарі	1	2	3
13	чинбарі	2	1	3
14	ткачі	2	1	3
15	муляри	2	–	2
16	суконники	1	1	2
17	кухарі	2	–	2
18	колодій	1	–	1
19	кравець	1	–	1
20	токар	1	–	1
21	креденцер	1	–	1
22	машталір	1	–	1
23	музика	1	–	1

* Враховані також майстри та позацехові спеціалісти, котрі фігурують у цехових фінансових документах 1787 р. як боржники лише по імені: креденцер Базилько, кравець Єнджей, ткач Зінько, муляр Казимир, колодій Лукаш, кухарі Себастьян і Ян, музика Стефан, машталір Ян та безіменний козацький отаман (ОДІКЗ, КН-12084 / ШД-6369, без пагінації).

24	козацький отаман	1	–	1
----	---------------------	---	---	---

Джерело: ОДІКЗ, КН-2782 / ШД-1731; КН-12082 / ШД-6367; КН-12083 / ШД-6368; КН-12084 / ШД-6369.

Додаток 5. Кількість записів вступу та визволення учнів мізоцького цеху в 1777–1864 рр.

Роки	Кількість записів	Роки	Кількість записів
1777	9	1803	5
1778	2	1804	2
1779	1	1805	4
1780	1	1806	3
1781	5	1807	2
1782	7	1808	4
1783	4	1809	1
1784	9	1816	2
1785	4	1817	1
1787	2	1820	1
1788	2	1825	1
1790	10	1833	2
1793	4	1835	4
1795	2	1836	3
1796	1	1840	2
1797	4	1842	1
1798	4	1846	1
1799	1	1861	1
1800	6	1864	1
1801	3	недатований	1
1802	5	Разом	128

Джерело: ОДІКЗ, КН-2782 / ШД-1731; КН-12082 / ШД-6367.

Оксана КАРЛІНА

МІЗОЦЬКИЙ КЛЮЧ ДУНІНИХ-КАРВИЦЬКИХ (КІНЕЦЬ ХVІІІ – ПЕРША ПОЛОВИНА ХІХ СТ.)

Рід Дуніних-Карвицьких герба Лебідь не належав до давніх волинських шляхетських родів. Його прабатьківщиною вважають Скшинно в Сілезії, а безпосереднім осідком – село Карвиці Опочинського повіту Сандомирського воєводства¹. Представники малопольської гілки роду Карвицьких не займали високої соціальної позиції в межах держави. Лише наприкінці 40-х років ХVІІІ ст. Юзеф-Каєтан «на Скшинні і Карвицах» Дунін-Карвицький увійшов до кола вищих королівських урядників: він став регентом коронної канцелярії, а в 1753 р. – маршалком Люблінського коронного трибуналу, 1781 р. – поланецьким каштеляном, за рік – завіхостьським каштеляном (Сандомирське воєводство)². Каштелянство надавало право засідати в сенаті Речі Посполитої. Стрімкій політичній кар'єрі Юзеф зобов'язаний великому коронному канцлерові Яну Малаховському (1746–1752 рр.), до клієнтели якого він входив. Вони обое були вихідцями з Опочинського повіту, де Я. Малаховський тривалий час тримав уряд опочинського старости³.

Від 1740-х рр. Юзеф Карвицький почав нагромаджувати маєтки на Волині: у 1747 р. він одержав від острозького ордината

¹ Фелонюк А. Юзеф Дунін-Карвицький та магдебурзьке право Мізоча на Волині. Рівне, 2011. С. 5.

² Dunin-Karwicki J. Jak to in illo tempore bywało. Kartka z drugiej połowy ХVІІІ w., wyjęta z papierów familijnych domu Duninów-Karwickich. Kraków, 1896. S. 2.

³ Ширше про місце Юзефа Карвицького у шляхетському соціумі див.: Фелонюк А. Юзеф Дунін-Карвицький... С. 8–17.

князя Януша Сангушка у пожиттєву посесію села Мізоч і Півче в Луцькому повіті⁴, котрі під кінець свого життя викупив.

Першу згадку про Мізоч і навколишні села знаходимо у грамоті князя Любарта Гедиміновича від 1322 р.⁵, згідно з якою ці маєтки мали перебувати у власності Луцького владцтва. У цьому документі читаємо: «Паки же, спаднейшого ради отправованя хвалы Божое пры церкви соборной, даемо надто подь Острогомъ тому господину отцу владыче и воспрыемникомъ его село наше Бусчу, з дворысчомъ Борсчовскимъ, Мезочъ Малый и Великий, Будорожъ, Пичеви, Точывско, как се въ собе шыроко и долго маеть, до Чудовы могилы, з лесами, подь Дубно на две мили и ку Дерманю, зъ гаями, ловами и зо всякими пожитками». У дослідників виникли сумніви щодо автентичності цієї грамоти, тому не зрозуміло, яким чином перелічені села опинились у складі володінь луцьких єпископів⁶. Однак уже в 1583 р. київському воєводі, маршалкові Волинської землі, князеві Костянтину Острозькому належали Великий Мізоч, Малий Мізоч, Біляшів, Будораж, Півче, Буща⁷, Мощаниця. На 1629 р. власником цих сіл був князь Владислав-Домінік Заславський як острозький ординат⁸.

Центром волинських маєтностей Юзефа Карвицького став Мізоч, який у 1761 р. отримав статус міста на магде-

⁴ Фелонюк А. Юзеф Дунін-Карвицький... С. 9.

⁵ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich / wyd. przez B. Chlebowskiego, W. Walewskiego. Warszawa, 1885. T. 6. S. 514; Грамоти XIV ст. / упоряд., вст. ст., комент. і слов.-покаж. М. Пещак. Київ, 1974. С. 20–22.

⁶ Кулаковський П. Острозька ординація: задум фундатора і практика функціонування. *Острозька давнина*. Остріг, 2015. Вип. 4. С. 26.

⁷ Zródła dziejowe. Warszawa, 1889. T. 19: Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. T. 8: Ziemia Ruskie. Wołyń i Podole / spisane przez A. Jabłonowskiego. S. 80–81.

⁸ Баранович О. Залюднення України перед Хмельниччиною. 1. Залюднення Волинського воєводства у першій половині XVII століття. Київ, 1930. С. 36–37.

бурзькому праві на підставі королівського привілею⁹. Самоврядування було обмежене: магістрат мав діяти під безпосереднім контролем власника. Ю. Карвицький подбав, щоб у локаційному акті докладно виписали час проведення аж 12 ярмарків у містечку¹⁰. Потреби ринку викликали необхідність перетворення цього населеного пункту на виконавця функцій місцевого торгового центру, посередника в торгово-економічних зв'язках між міським і сільським населенням. На 1775 р. Мізоцький ключ, окрім Мізоча (78 димів), охоплював такі села: Біляшів, Будераж (46 димів), Буща (32 дими), Велика Мощаниця (52 дими), Мала Мощаниця (46 димів), Півче, Солтанівка (7 димів), Стубло, Ступно (80 димів), Суйми¹¹.

Спадкоємцем Юзефа-Каєтана став його син Кшиштоф Дунін-Карвицький (1757–1813). Він служив у коронній армії в 1774–1777 рр. як ротмістр кавалерії. 1780 року був обраний послом до сейму від Київського воєводства (Карвицькі володіли містечком Рокитне і чотирма селами в цьому воєводстві¹²). Із початком реформ Чотирирічного сейму в 1789 р. Кшиштоф повернувся на військову службу вже в чині генерал-майора¹³; зі своїм полком він узяв участь у війні з Росією 1792 р., в якій відзначився у битві під Дубенкою. Після перемоги торговичан пішов у відставку. Тадеуш Костюшко сподівався на активну підтримку Карвицьким повстання 1794 р.,

⁹ Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссией для разбора древних актов, высочайше утвержденною при киевском, подольском и вольнском генерал-губернаторе. Киев, 1869. Ч. 5: Акты о городах (1492–1798). Т. 1. С. 401–405.

¹⁰ Аналіз локаційного привілею від 23 вересня 1761 р. див.: Фелонюк А. Юзеф Дунін-Карвицький... С. 19–23.

¹¹ Фелонюк А. Юзеф Дунін-Карвицький... С. 26; Rzemieniecki K. Sumariusz podatków dóbr dawniej Ordynacji Ostrogskiej z 1775 roku. *Острозька давнина*. Остріг, 2016. Вип. 5. С. 163–175.

¹² Фелонюк А. Юзеф Дунін-Карвицький... С. 12–14.

¹³ Dunin-Karwicki J. Jak to in illo tempore bywało... S. 2.

тому надав йому звання генерал-лейтенанта. Проте той з вісьмома батальйонами піхоти і двома полками карабінерів з Волині так і не вирушив¹⁴.

Кшиштоф Карвицький осів у своїх волинських володіннях і зайнявся завершенням будівництва родинної резиденції в Мізочі, що у XVIII ст. було дуже популярно по всій Речі Посполитій. Невдовзі тут постав спроектований невідомим архітектором величний палацовий комплекс, який складався з кількох будівель у стилі класицизму. Було також закладено парк, над чим працював знаний ландшафтний дизайнер Діонісій Міклер¹⁵.

Перед Другою світовою війною, в 1938 р., працівники Варшавської політехніки провели обстеження паркових ансамблів шляхетських і магнатських садіб біля Рівного, Дубна і Кременця. До пам'яток садово-паркової архітектури були зараховані парк і палац графа Юзефа Дуніна-Карвицького (1870–1940) у Мізочі. Вони розташовувалися на західній околиці містечка, над озером, утвореним рікою Стублюю. «Широка липова алея вела з палацу до костелу. Вона утворювала вісь, яку підкреслювали симетрично поставлені будинки кордегардні (стояли недалеко від в'їзної брами і були призначені для охоронців. – *О. К.*) і офіцин (містилися позаду палацу. – *О. К.*) та два крила палацу. Початковий задум закрити цю вісь головним корпусом палацу не був реалізований. Нині з цього місця відкривається чудовий вид на частину парку, котра терасами сходить до води. На протилежному боці озера є великий звіринець. У роки [Першої] світової війни згоріла центральна частина західного крила палацу, і на цьому місці пізніше закладено нову будівлю. Вона опирається на вісь східного крила і входить у два уцілілі під час пожежі ризаліти

¹⁴ Hoffman J. Udział Wołynia w powstaniu kościuszkowskim. *Rocznik Wołyński*. Równe, 1931. T. 2. S. 72, 79.

¹⁵ Aftanazy R. Dzieje rezydencji na dawnich kresach Rzeczypospolitej. Wyd. 2-e, przejrzone i uzupełnione. Wrocław, 1994. T. 5: Województwo wołyńskie. S. 248–253.

(висунуті вперед частини фасаду будинку. – *О. К.*), з'єднані між собою широким півколом балюстради»¹⁶.

У палаці зберігалися велика бібліотека, родинний архів, цінні документи з історії Речі Посполитої (сеймові діаріуші зі збірки останнього польського короля, листи Т. Костюшка тощо), а також колекції давньої порцеляни і скляних виробів¹⁷.

Наприкінці XVIII ст. (1798 р.) у руках Кшиштофа Карвицького, крім Мізоча, перебувало ще 14 поселень (див. *табл. 1*).

Таблиця 1

Мізоцький ключ Кшиштофа Дуніна-Карвицького в 1798 р.¹⁸

Населений пункт	К-сть дворів	Соціальна структура населення					Загалом осіб
		духовенство	шляхта	міщани	поміщицькі селяни	вільні люди	
Мізоч	136	8	74	178	800	87	1147
Борщівка (Борщівка Перша)*	16	–	15	–	72	–	87
Будераж	36	3	–	9	193	3	208
Буца	55	2	7	4	288	4	305
Велика Мошаниця (Стара і Нова Мошаниці)	163	8	–	13	992	9	1022
Великий Біляшів (Білашів)	115	8	–	5	706	–	719

¹⁶ Żelechowska K., Ciołek G. Ze studiów nad założeniami ogrodowymi Wołynia. *Biuletyn Historii Sztuki i Kultury*. Warszawa, 1939. Nr. 1. S. 32.

¹⁷ Aftanazy R. *Dzieje rezydencji...* S. 252.

¹⁸ Складено за: Російський державний архів військово-історический архів (далі – РГВИА), ф. ВУА, д. 18653, ч. 3, л. 3а–4.

Мала Мощаниця	80	13	27	4	456	11	511
Мостище (Мости)	5	–	6	4	21	7	38
Певча (Півче)	27	10	6	2	175	–	193
Святьс (Святе)	8	–	7	3	33	20	63
Стубло (Стеблівка)	16	–	9	3	77	–	89
Ступно	110	6	–	3	631	–	640
Суїми (Суйми)	25	–	–	7	142	6	155
Султанівка (Підгайне)	12	–	–	3	68	–	71
Хинівка	2	–	–	2	5	–	7
Разом	806	58	209	240	4 659	147	5 313
		1,1	3,9	4,5	87,7	2,8	100,0

* У дужках подано сучасну назву.

Усі ці поселення розташовувалися «одні на рівнинних, а інші на горбистих місцях; Мостище і Хинівка – на суходолі при колодязях (тобто воду беруть з колодязів. – *О. К.*), Будераж – на лівому, а Буща – на правому боці безіменного струмка, обидва [села мають] церкву, в кожному – [на честь] Михаїла Архангела, і по одному панському будинку, [будівлі] дерев'яні, а на струмку біля першого – борошномельний млин на один камінь, [який] діє лише навесні через те, що мало води; Борщівка – на суходолі при колодязях; Певча, Велика Мощаниця і Ступно – на лівому, а Суїми – на правому боках безіменних струмків; з них у першому – церква [на честь] Святителя Миколая і панський будинок, а на струмку – борошномельний млин на один камінь; у другому – церква [во ім'я] Різдва Богородиці, у третьому – [церква на честь] апостола і євангеліста Йоана Богослова, [будівлі] дерев'яні; біля четвертого на струм-

ку – борошномельний млин на один камінь. Султанівка – на суходолі при колодязях, Мала Мощаниця – на правому боці безіменного струмка; у ньому – церква на честь Архангела Михаїла і панський будинок, [будівлі] дерев'яні. Великий Біляшів і Стубло – на суходолі при колодязях; у першому – церква [на честь] Різдва Богородиці, а в останньому – панський будинок, [будівлі] дерев'яні. Святьє – на лівому, а містечко Мізоч – по обидва боки річки Стубелки; в містечку – церква [на честь] Різдва Богородиці, панський будинок, [будівлі] дерев'яні, при ньому – муровані господарські будівлі; на річці – два борошномельні млини, кожний – на один камінь, [вони] діють тільки навесні й восени; дерев'яних яток – 12; живуть [у містечку] євреї, вільні люди і селяни, перші займаються дрібною торгівлею та продажем напоїв, а інші – різними ремеслами; ярмарків буває на рік три: 1-й – 23 квітня, 2-й – 14 серпня, 3-й – 9 грудня, на які з'їжджаються із ближчих містечок і сіл мешканці тільки з продуктами і приганяють на продаж різну худобу; торгівля триває по одному дню». Далі в описі говориться, що ґрунти в цьому маєтку переважно глинисті, а подекуди піщані; селяни сіють жито, пшеницю, овес, ячмінь, гречку, просо, а також льон і коноплю, урожай з використанням добрив був сам-3. Селяни відробляли панщину – три дні на тиждень. Дохід поміщика становив 2 125 рублів на рік з усього маєтку¹⁹.

Як бачимо, Кшиштофа Дуніна-Карвицького можна віднести до середньозаможної волинської шляхти. У його власності був лише один господарський комплекс – Мізоцький ключ, у котрому нараховувалося 2 664 «ревізські душі» (тобто приватно-залежні особи чоловічої статі). Саме числом «ревізських душ» у Російській імперії визначався розмір земельного володіння до 1861 р. Окрім Мізоча, кріпосні селяни концентрувались у трьох селах: Великій Мощаниці, Великому Біляшеві та Ступні. Містечко в цьому маєтку не було одним із найбільших поселень, але майже 70 % його мешканців складала саме кріпаки.

¹⁹ РГВИА, ф. ВУА, д. 18653, ч. 3, л. 3а–4.

178 осіб (15,5 %) у Мізочі означені як міщани; до цього стану зараховані також по декілька осіб (одна – дві родини) в кожному селі. Це були євреї, які в містечку займалися дрібною торгівлею і ремеслом, а в селах – шинкарством в орендованих корчмах. Ще 1774 р. в Мізочі єврейська громада здобула дозвіл на спорудження синагоги²⁰.

Під час перепису податного населення (п'ятої, а на приєднаних у результаті поділів Речі Посполитої землях першої ревізії), в 1795 р. євреїв фіксували як міщан або купців, якщо ті заявляли про наявність у них певної суми капіталу й могли заплатити з неї відсотковий збір. У Російській імперії представників цієї національної громади відносили до іногородців. Вони окремо від християн сплачували державні податки й інші грошові збори, виконували натуральні повинності, утримували навчальні та добротні заклади, мали свої спільні кошти, що збиралися тільки в їхньому середовищі (коробкове й свічкове) і призначалися на задоволення їхніх громадських потреб. У судових справах євреї підлягали магістратам (мізоцьких, зокрема, судили в Дубенському), а після ліквідації цих органів місцевої влади в 1860 р. – повітовим судам, де їхні інтереси репрезентували два засідателі, один з котрих був вибраний з-поміж християн, а інший – серед юдеїв.

Регулювання фінансових зобов'язань євреїв перед власниками маєтків, на землях яких вони мешкали, відображено в законі «Про облаштування євреїв» від 1804 р.²¹ Хоча в тому документі вказується про заборону закріпачувати представників цієї національності й виведення їх з-під вотчинної юрисдикції, але є там водночас і норма про отримання від землевласника письмового підтвердження того, що юдей, який захотів переселитися в іншу місцевість, виконав перед

²⁰ Фелонюк А. Юзеф Дунін-Карвицький... С. 25.

²¹ О устройстве евреев. Высочайше утвержденное положение. 1804. Декабря 9. Полное собрание законов Российской империи (далі – ПСЗ РИ). Собрание первое. СПб., 1830. Т. 28. № 21547. С. 731–737.

паном свої обов'язки. Йдеться про сплату чиншу за ділянки землі, виділені при початковому заселенні, котрими євреї володіли спадково. Розмір цього внеску залежав від його походження. Так званий вічний чинш, тобто давно встановлений і незмінний упродовж тривалого часу, розподілявся єврейською громадою між своїми членами-домовласниками на три роки не за кількістю землі, яку займала садиба, а з огляду на торгіву вигоду місця й частково заможність господаря. З кожним новим розподілом сума вічного чиншу змінювалася. Натомість договірний чинш залишався сталим для домовласника до тих пір, поки не оновлювалися умови володіння нерухомістю, укладені з власником міста. При визначенні розміру такого чиншу до уваги бралася місце локації ділянки і як вона використовуватиметься. Ґрунти в центрі цінилися найдорожче, як і ті, що були призначені під забудову торговими і промисловими об'єктами²². Євреї-чиншовики не могли набувати ділянки на праві власності, однак мали право покинути землі пана²³.

Наприкінці XVIII ст. зафіксовано 74 особи шляхетського стану в Мізочі, а також по одній – дві родини у більших селах Мізоцького ключа. Це були переважно безземельні шляхтичі, які вели господарство на орендованих ґрунтах за умови сплати чиншу. Тривалий період такі економічні відносини регулювалися звичаєвим правом, тому сума чиншу документально не фіксувалася²⁴, проте навіть тоді, коли між паном і чиншовиком встановлювалося, що цей платіж стягуватиметься на підставі інвентаря, він залежав від прибутковості ділянки, переданої чиншовикові²⁵.

²² Воронин А. Записка о владельческих городах и местечках Юго-Западного края. Киев, 1869. С. 100–101.

²³ Незабитовский В. Замечания по вопросу о чиншевом владении в Западных губерниях. Киев, 1883. С. 55, 60–61.

²⁴ Рембовский А. История и значение чиншевого владения в Западном крае. СПб., 1886. С. 43–44.

²⁵ Дыбовский С. О чиншевом праве. *Журнал гражданского и уголовного права*. СПб., 1884. Кн. 5/6. С. 33, 46.

Оскільки Мізоч був центром управління великим маєтком, у ньому мешкав управитель ключа, керівники окремих галузей поміщицького господарства: лісничий, адміністратор місцевого фільварку (вони, як правило, були людьми шляхетського походження). Адміністрацію маєтку нижчого рівня творили ланові, гуменні, сторожі. Вищі управлінці забезпечувалися грошовою платою та продуктами, нижчий персонал отримував земельні наділи; за службу у фільварку всі вони звільнялися від повинностей.

В описі Мізоцького ключа за 1798 р. 147 осіб фігурують як «вільні люди». Це була окрема соціальна категорія у структурі населення західних губерній Російської імперії. Вона привернула до себе увагу в 1840-х рр., коли з'ясувалося, що «вільні люди складають окремих стан не кріпосних жителів, які платять окремо встановлений для них подушний податок разом зі збором на водні та супутні шляхи по 2 рублі 9 коп. сріблом»²⁶. Відповідно до указу від 23 лютого 1799 р., до стану «вільних людей» віднесли вихідців з Австрії, Пруссії тощо, котрі давно поселились у східних воєводствах колишньої Речі Посполитої. Згодом джерела поповнення цієї соціальної верстви значно розширилися. До неї включали відпущених на волю поміщиками (у т. ч. в результаті судового рішення) кріпаків, позашлюбних дітей, народжених жінками вільного стану; охрещених євреїв; виключених з духовного стану осіб; дітей відставних солдатів, не зарахованих до військового відомства; деяких іноземців, котрі прийняли російське підданство; прибулих у західні губернії осіб, котрі не були кріпосними, але «за розпорядженням губернського начальства мали вибрати спосіб життя», щоб із часом їх зараховували до котрогось зі станів, що відповідав їхній зайнятості.

Після смерті Кшиштофа Дуніна-Карвицького в 1813 р. увесь Мізоцький ключ з 2 147 «ревівськими душами» пере-

²⁶ Российский государственный исторический архив, ф. 1281, оп. 4, д. 3, л. 7.

йшов у власність його удови Францішки з Малаховських Дуніної-Карвицької (доньки останнього великого коронного канцлера Гіацинта (Яцка) Малаховського, сина Яна Малаховського) на підставі колокаційної угоди²⁷. Прибутки від продажу напоїв у корчмах, з млинів, гуралень, цегельнь, тартаків, «узагалі з усього слабо розвинутого тоді сільського промислу» одержували дрібні кредитори. Села Буща й Мости разом із частинами сіл Борщівка, Велика Мошаниця і Ступно набула «воєводина» Ізабелла Свейковська, дружина останнього подільського воєводи Леопольда Свейковського, сестра Кшиштофа Карвицького²⁸.

Населення Мізоча поступово зростало: якщо 1808 р. в ньому налічувалося 136 дворів²⁹, де мешкало 1 278 осіб (690 залежних селян і 588 міщан-євреїв³⁰), то вже в 1837 р. – 187 дворів³¹.

Важко відтворити динаміку чисельності жителів Мізоча. Матеріали переписів-ревізій хибують на неточність. Це засвідчує одна зі справ Дубенського земського суду, що розглядалася в середині 1850-х рр. Єврейська спільнота містечка звинуватила двох своїх членів у підпалах, крадіжці коней і грошей на суму 1 086 руб. 25 коп., зібраних нею для сплати державних податків. Обвинувачені заперечували свою вину, стверджуючи, що громада хоче їх позбутися, бо вони ще в 1851 р. заявили, що під час ревізії до списків не занесено 70 юдеїв³².

Євреї були мобільнішими від християн, що пояснюється постійним пошуком ними ремісничої роботи й виконанням функцій торгових агентів. Тому з кінця 40-х років ХІХ ст. в актах місцевих органів влади все частіше трапляються дані про «ревізьке» й наявне єврейське населення в містах і містечках.

²⁷ Dunin-Karwicki J. Z moich wspomnień. Warszawa, 1901. T. 2. S. 30, 167.

²⁸ Ibid. S. 167.

²⁹ РГВИА, ф. ВУА, д. 16775, л. 196.

³⁰ Там же, д. 18656, л. 27.

³¹ Там же, ф. 414, оп. 1, д. 36, л. 21.

³² Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК України), ф. 442, оп. 33, спр. 580.

Так, наприкінці 1840-х рр. Мізоч заселяли 670 місцевих і 63 приїжджі євреї, котрі проживали в 56 будинках, а на початку 1854 р. їх у містечку мешкало 854 особи, хоча ревізією зафіксовано лише 770³³. Приблизно 10 % (86 «ревівських душ») з них були настільки бідними, що не могли сплачувати державних податків і зборів, – за них це робила громада, виділяючи певні кошти з коробочного збору (непрямого податку, який платили євреї при купівлі кошерного м'яса)³⁴.

Взявши до уваги те, що на початок 1860-х рр. кількість населення Мізоча становила 1 316 осіб³⁵, можемо дійти висновку, що, з одного боку, обмежувальні заходи перешкождали єврейській міграції з містечок «смуги осілості», до яких належав Мізоч, а з іншого – нижча смертність юдеїв посприяла зростанню їх частки в поселенні. Внаслідок цього тут поступово формується «штетл» (у перекладі з ідишу – містечко) з властивими тільки йому культурологічними рисами: єврейським побутовим циклом, базованим на релігійній традиції, «жидівськими професіями», міцними економічними зв'язками з навколишнім селянством, духовно-соціальною автономією³⁶. Навіть російська влада пов'язувала поняття «євреї» й «містечко».

У 30–40-х роках XIX ст. юдейська спільнота Мізоча мала одну молитовну школу («бесамедрим») й одну синагогу («бесакнисов»)³⁷. Оскільки за «Положенням про євреїв» 1835 р. лише за наявності в містечку 80 єврейських дворів там могли існувати і молитовна школа, і синагога³⁸, а в Мізочі

³³ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 84, спр. 186, арк. 104–119.

³⁴ Там само, арк. 384–393.

³⁵ Географическо-статистический словарь Российской империи / сост. П. Семенов. СПб., 1867. Т. 3. Вып. 4: Нов–Оя. С. 236.

³⁶ Про феномен штетла див.: Петровський-Штерн Й. Штетл: золота доба єврейського містечка. Київ, 2019.

³⁷ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 1, спр. 6343, арк. 98.

³⁸ Высочайше утвержденное положение о евреях, опубликованное 31 мая. 1835. Апреля 13. ПСЗ РИ. *Собрание второе*. СПб., 1836. Т. 10. Отд. 1. № 8054. С. 308–323.

таких дворів було менше (близько 60), то губернський уряд вимагав закрити «зайву», на його думку, синагогу³⁹.

Провідну роль в економіці Мізоча відігравала внутрішня торгівля. Саме вона формувала той образ специфічного поселення, який наближав містечко до міста. Загалом у мережі ярмарків саме містечка займали основне місце, залишаючи містам другорядне. Хоча Мізоч мав дозвіл на 12 щорічних ярмарків (привілей 1761 р.), але, як показують звіти волинського губернатора 40–50-х років XIX ст., найчастіше їх відбувалося тільки п'ять: два навесні, один влітку та ще два восени. Товарообіг на кожному з них не перевищував тисячі рублів, а кількість покупців коливалась у межах 800–1 300 осіб⁴⁰.

Відповідно до потреб місцевого ринку, в містечку також розвивалося ремесло. На початку 1814 р. мізоцькі ремісники звернулися до магістрату Дубна, юрисдикції котрого вони підлягали, з проханням відновити в їхньому містечку цехову організацію. Потребу в цьому вони обґрунтували тим, що «в ремеслах є повний непорядок, а інколи бувають і сварки»⁴¹. Керуючись «Ремісничим положенням», міська рада ухвалила рішення відправити до Мізоча свого президента, щоб той, «зібравши громаду майстрових людей, і якого саме ремесла більше майстрових виявиться, надав цьому право вибрати з найшановніших майстрів старшину і старшинських заступників, і хто вибраний буде, тому подати список балотування на затвердження в цей магістрат»⁴². Найбільше виявилось кравців, тож цех став називатися кравецьким і власне з представників цієї професії й була обрана цехова верхівка⁴³.

Вагоме значення для економічного життя Мізоча мали сільськогосподарські заняття: землеробство, городництво,

³⁹ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 1, спр. 6343, арк. 4 зв.

⁴⁰ Там само, ф. 442, оп. 1, спр. 5228, арк. 39 зв.–47; спр. 6476, арк. 113 зв.; спр. 6882, арк. 45; спр. 8144, арк. 186–186 зв.

⁴¹ Державний архів Рівненської області, ф. 567, оп. 1, спр. 139, арк. 45.

⁴² Там само, арк. 45 зв.

⁴³ Там само, арк. 49–50.

тваринництво. Можна припустити, що господарство містечкових селян було тісніше пов'язане з ринком, ніж сільських мешканців. Адже їм продаж своєї продукції полегшувала наявність у містечку ярмарків і базарних днів. Безперечно також, що комунікаційну й торгову інфраструктуру поселень такого типу використовували для реалізації своїх товарів не тільки їхні жителі, але й селяни з навколишніх сіл і поміщики. А отже, Мізоч, як будь-яке інше містечко, вносив свій вклад у зростання товарності сільського господарства.

Мешканці Мізоцького ключа християнського віросповідання протягом першої половини XIX ст. залишались особисто залежними селянами. За способом відробітку панщини вони поділялися на тяглих та піших. Тяглими вважалися ті з них, хто мав у своєму господарстві пару волів або коней і зобов'язаний був працювати на пана разом зі своєю робочою худобою. Під час проведення інвентарної реформи в 1840-х рр. власник Мізоча Казимир-Ян Дунін-Карвицький (1796–1852) вказав, що в Мізоцькій волості налічується 162 тяглих і 108 піших дворів. Уся волость здана в оренду («посесію») на 12 років шляхтичеві Карлу Нико (з його дочкою одружитья згодом син Карвицького Юзеф (1833–1910), автор мемуарів та нарисів з історії Волині, який писав також під псевдонімом Юзеф Власт). Після оголошення «Інвентарних правил» у травні 1847 р. селяни 60 дворів, записаних до тяглих, відмовилися відробляти триденну панщину. Вони просили зменшити кількість панщинних днів, аргументуючи це тим, що є бідними, бо мають лише по одному волу або коню. Проте їхнє прохання не було визнане законним, оскільки і тягли, і піші селяни користувалися однаковими за величиною ділянками землі та угідь, а відтак мусили відробляти однакову панщину – по три дні на тиждень (тільки піші – без робочої худоби)⁴⁴.

Варто зауважити, що урожайність зернових на рівні сам-3 у Мізоцькому ключі вже наприкінці XVIII ст. була високою

⁴⁴ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 451, спр. 15.

(такий її рівень уважався достатнім у Волинській губернії навіть у середині XIX ст.). Для прикладу, у щорічному звіті губернатора за 1850 р. зазначено, що врожай зернових у губернії – пересічно сам-3, на одного жителя припадає по 2 чверті хліба (після відрахування зерна, що призначалося на посів та винокуріння)⁴⁵.

У 40–50-х роках XIX ст. власник Мізоча старався знаходити нові джерела доходів у своїх володіннях, відкриваючи невеликі підприємства, котрі переробляли сировину місцевого походження. Згідно з інформацією волинського губернатора за 1842 р., у містечку функціонував скляний завод, який щороку давав продукції на суму 1 380 руб.⁴⁶, а в 1857 р. фіксовано тут «шкіряний завод», обсяг виробництва якого складав 150 руб. на рік⁴⁷.

Організація шкіл у великих землеволодіннях для дітей залежних селян – явище досить розповсюджене на Волині в кінці XVIII – на початку XIX ст. Як правило, такі школи відкривались у містечках – центрах маєтків. У Мізочі також була парафіяльна школа, заснована Кшиштофом Дуніним-Карвицьким (фундушевий запис зроблено 14 жовтня 1803 р.)⁴⁸. За твердженням Юзефа Дуніна-Карвицького, його дід на початку XIX ст. не раз обговорював проблеми освіти краю в листуванні з Тадеушем Чацьким і Гуго Коллонтаєм⁴⁹. Власник містечка виділив для навчального закладу приміщення, господарські будівлі та город⁵⁰. З фундушевого капіталу передбачалася щорічна виплата вчителіві (45 руб.) та винагорода успішним учням (5,4 руб.). У школі мали

⁴⁵ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 1, спр. 8121, арк. 50.

⁴⁶ Там само, спр. 4324, арк. 155 зв.

⁴⁷ Там само, оп. 34, спр. 1440, арк. 31–39.

⁴⁸ Сейко Н. Доброчинність поляків у сфері освіти (XIX – поч. XX ст.). Київський учбовий округ. Житомир, 2006. С. 314.

⁴⁹ Dunin-Karwicki J. Z zamglonej i niedawno minionej przeszłości. Warszawa, 1901. S. 24.

⁵⁰ ЦДІАК України, ф. 710, оп. 2, спр. 1397.

здобувати знання щонайменше 10 дітей управлінців маєтку («офіціалістів») і дворових людей⁵¹. Ця освітня установа продовжувала діяти і після Листопадового повстання 1830 р. За відомостями на 1837 р., поданими до Острозького повітового дворянського училища, котрому підпорядковувалося Мізоцьке парафіяльне училище, у ньому на той час учителював Іван Паржницький, родом з Ковельського повіту, шляхтич⁵². На початку 1840-х рр. на його місці був уже «пан Шкодлярський», який тричі на тиждень приходив до палацу вчити «абетки і написання російських літер» десятирічного спадкоємця Мізоцького ключа Юзефа Дуніна-Карвицького, позаяк домашній учитель Богданкевич, «хоча й закінчив Кременецький ліцей і відзначений золотою медаллю цього наукового закладу, не був у стані викладати мені (Юзефові. – *О. К.*) цю науку, до якої в той час потрібно було окремого спеціаліста»⁵³. Як згадував мемуарист, «знання пануючої мови в країні під російським скіпетром виявилися необхідними» в його житті⁵⁴. Сам Богданкевич станом на січень 1843 р. мав 17 учнів⁵⁵.

Генерал Кшиштоф Дунін-Карвицький також фундував 1806 р. в Мізочі (щоправда, без дозволу губернського правління) мурований костел Яна Непомука (у стилі класицизму)⁵⁶. У крипті цього храму він і був похований. Тут же спочила його невістка Клементина і брат Щепан Турно. Ще в містечку «здавна» була римо-католицька каплиця, де в 1830-х рр. служив вікарій Франц Россінський, і православна церква Різдва Богородиці, відремонтована сином Кшиштофа Казимиром у 1832 р.

1833 року Казимир Дунін-Карвицький звернувся до Міністерства внутрішніх справ з проханням надати костелові

⁵¹ [Dunin-Karwicki J.] Wspomnienia Wołyniaka. Lwów, 1897. S. 11.

⁵² Державний архів Житомирської області (далі – ДАЖО), ф. 71, оп. 1, спр. 391, арк. 74.

⁵³ [Dunin-Karwicki J.] Wspomnienia Wołyniaka... S. 11.

⁵⁴ Ibid.

⁵⁵ ДАЖО, ф. 71, оп. 1, спр. 650, арк. 7.

⁵⁶ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 65, спр. 347, арк. 11.

статус парафіяльного. Його підтримував луцький римо-католицький єпископ Міхал Пивницький. Парафію мали утворити сповідники латинського обряду з Мізоча і 21 навколишнього села в кількості 702 осіб. У самому містечку налічувалося 140 римо-католиків. Однак, як з'ясувалося в результаті перевірки дубенським і острозьким справниками даних, наведених у зверненні поміщика, майбутня парафія мала охоплювати всього 61 двор, тому «департамент духовних справ іноземних сповідань» згаданого міністерства не дозволив її утворити, апелюючи при цьому до закону 1795 р., за яким на одного ксьондза має припадати 100 дворів. Відтак Мізоцький костел і надалі залишався філією Острозького, без постійного священника та визначеного матеріального забезпечення («фундушу») з боку землевласника⁵⁷.

Таким чином, у першій половині XIX ст. Мізоцький ключ був типовим маєтковим комплексом середньозаможної шляхетської родини, котра зуміла втримати свої земельні володіння в умовах суспільно-політичних змін та пристосуватися до нових викликів часу. Соціальний склад населення й основні його господарські заняття в родинному маєтку Дуніних-Карвицьких відповідали тогочасним економічним реаліям.

⁵⁷ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 65, спр. 347, арк. 12–13.

Ліна БОРОДИНСЬКА

ДЕРМАНСЬКІ ШЛЯХИ ВОЛОДИМИРА МАРЦИНКОВСЬКОГО

До плеяди видатних уродженців Дерманя належить Володимир Марцинковський – учений, теолог, письменник, релігійний і громадський діяч. Як влучно зауважив філософ М. Черенков: «Марцинковський був особистістю масштабною – і за біографією, і за географією»¹. Хоча Володимир Филімонович глибоко і щиро вболівав за становище Православної церкви та обстоював її реформування, а за світоглядом йому ближчими були протестанти, все-таки він не відносив себе до жодної з релігійних конфесій. Його життя було тісно пов'язане з різними територіями: народився на українських землях, утвердився в Росії, працював у різних країнах Європи та Америки, третину життя мешкав в Ізраїлі. З огляду на таку масштабність, ця постать нашого минулого досі залишається маловивченою як істориками Церкви, так і краєзнавцями. Тривалий час дослідникам було відомо тільки про факт народження В. Марцинковського в Дермані, а його самого ідентифікували як російського письменника. Проте українська складова в його житті й діяльності була дуже вагомою.

Володимир народився 28 серпня 1884 р. у сім'ї землеміра Филімона Марцинковського та доньки священника із давнього українського роду Майбородів Наталії². Побожна мати

¹ Черенков М. Евангельская Реформация и будущее христианства: проект Владимира Марцинковского. *Богословские размышления*. 2016. № 17. С. 169.

² Жабко-Потапович Л. Три мученики (В. Марцинковський, О. Карев, С. Тимченко). *Післанець правди*. 1972. № 1–2. С. 13–14.

та дідусь-душпастир прищепили Володимирові цінування Церкви, моральної чистоти, християнського способу життя, любов до Слова Божого. Крім того, мама, яка завжди говорила українською, пересипаючи свою мову численними народними приказками і прислів'ями, часто співала українські народні пісні, заклала, приспане в юначі роки, відчуття спорідненості з малою батьківщиною.

За рік після появи Володимира на світ родина виїхала з Дерманя й надалі навідувалася до своєї садиби лише влітку. Після навчання у Гродненській чоловічій гімназії та на історико-філологічному факультеті Петербурзького університету В. Марцинковський викладав у цій самій гімназії, потім у Самарському університеті. 1904 року, зустрівшись із видатним релігійним діячем Павлом Ніколаї, тоді ще студент, Володимир пережив духовне відродження. Натхненний своїм наставником, він долучається до активної духовно-просвітницької роботи серед молоді в Російському християнському студентському русі.

Напередодні Помісного собору Православної церкви 1917–1918 рр. В. Марцинковський розробив проект церковної реформи й навіть подав його на розгляд церковним ієрархам. Автор цього документа пропонував запровадити практику хрещення за вірою, обстоював читання Євангелія під час богослужіння зрозумілою мовою, що сприяло б усвідомленню віри й духовному оновленню людини, а також відокремлення Церкви від держави. Проект прийняли схвально, але на соборі не розглядали³.

Після встановлення влади більшовиків В. Марцинковський і далі читає лекції на християнську тематику, намагається протидіяти антирелігійним виступам, захищаючи позиції християнства. Один із найвідоміших – диспут із наркомом освіти радянської Росії Анатолієм Луначарським, що відбувся 1920 р.

³ Гончаренко А. Богословские взгляды Владимира Филимоновича Марциновского. *Богомыслие*. Одесса, 2016. Т. 19. С. 220–237.

Результатом тривалих духовних пошуків, досліджень і відкриттів 1920 р. стало охрещення в дорослому віці, здійснене менонітським пастором. Тоді ж з'явилось друком одне з перших досліджень «Крещение взрослых и православие». За громадсько-релігійну діяльність його двічі арештовували: у 1919 р. та 1921 р., 1923 р. покарали висланням із Росії.

Новий період життя вченого і релігійного діяча почався 20 квітня 1923 р., коли той змушений був переїхати до Праги. У 20–30-х роках ХХ ст. побачили світ його праці «Достоверно ли Евангелие?», «Записки верующего», «Когда люди станут братьями», «Христос и евреи: размышления в свете Библии и науки, встречи и впечатления в СССР, Западной Европе и Палестине», «Смысл страдания», «Христос грядущий», «Наука и религия», «Распятие и воскресение» та ін.⁴ Як непересічний інтелектуал, він також читав лекції для різних аудиторій Європи, виконуючи таким чином покликання і водночас заробляючи на прожиття.

Час від часу Володимир Филимонович навідувався у своє село Дермань, мандрував волинськими теренами, виступаючи перед українцями та євреями. У його спогадах і статтях відчувається ностальгія за рідним краєм, трепетне ставлення до батьківщини, загострене долею вигнанця. У листі до редакції журналу «Верность» В. Марцинковський, описуючи свою діяльність на Волині, між іншим зауважив: «Як радісно було побачити своє рідне село!»⁵. У той період він почав уживати українську мову в побуті, а невдовзі й писати статті для українських протестантських журналів.

Навесні 1930 р., перебуваючи в Палестині, В. Марцинковський познайомився з Неллі Шумахер, донькою Готліба Шумахера (відомого археологічним відкриттям стародавнього міста Мегідо), дияконісою в школі для арабських дівчат. Того ж року зовсім не юна пара (Володимирові виповнилося 46, а Неллі –

⁴ Сочинения В. Ф. Марцинковского. *Верность*. 1928. № 9. С. 12.

⁵ Наблюдательная вышка. *Верность*. 1930. № 3. С. 17–19.

35 років) одружилася. Подружжя оселилося в м. Хайфі. Хоча Марцинковські більшість часу подорожували, та все ж Ізраїль згодом став для Володимира другою батьківщиною, духовному вдосконаленню якої він служив так само віддано, як служив українцям і росіянам⁶.

30-ті роки ХХ ст. родина провела в постійних мандрівках, беручи участь у духовно-просвітницьких заходах різноманітних культурних та релігійних організацій Європи⁷. Майже щороку сім'я Марцинковських на кілька місяців приїздила на Волинь, оселяючись у родинному будинку в Дермані. «Ми прибули до старовинного містечка Дермань на Волині [...] – згадувала Неллі. – Мій чоловік каже до мене: “Ти збереш тутешніх дітей до недільної школи і займатимешся з ними”. “Як же я можу це зробити? Адже ти знаєш, що я тепер ледве можу тільки по-російськи розмовляти. Тож, як я промовлятиму до українських дітей?” “Ти не журися тим, – відказав чоловік. – Напочатку спокійнісінько говори по-російському. Згодом почнеш навчатися сама української мови”».

Я послухалася цієї ради, і дійсно незабаром розпочалася дуже жвава праця з дітьми. Не тільки кожної неділі, а й у будні почали збиратися на мої виклади цілі натовпи дітей [...] У неділю я розповідала їм про різні біблійні події [...]

Коли я завважила, що дівчатка хочуть навчатися не тільки знання Слова Божого, але й чогось іншого, я почала навчати їх шити та в'язати. І праця закипіла. Мій чоловік був дуже задоволений»⁸.

Перебування Володимира й Неллі на батьківщині аж ніяк не нагадувало відпочинок, навпаки воно було насичене по-

⁶ Марцинковська Н. Як Бог нас з'єднав. *Післанець правди*. 1972. № 7–8. С. 6–10; Попов В. Баптисти в городе Ильи-пророка. НГ Религии [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.ng.ru/ng_religii/2014-04-16/16_haifa.html [30.08.2019].

⁷ Марцинковська Н. Як ми жили і працювали. *Післанець правди*. 1973. № 5–6. С. 8–9.

⁸ Там само. С. 8–10.

дорожами, лекціями, заняттями, зустрічами та богослужіннями. «У Дермані була наша „головна квартира, із якої ми часто виїздили кінним повозом або потягом до українських (на півдні) або білоруських (на півночі) міст і сіл, – описувала свої враження звикла до цілком іншої культури Неллі. – На півночі наші подорожі сягали Баранович [...], а на півдні – Львова [...] Хто тільки бодай один раз відбував таку подорож українським кінним возом, той ніколи такої подорожі не забуде. Узимку така подорож відбувалася санками, вистеленими сіном й покритими веретами. Подорожні мусіли вдягатися в теплі кожухи й чоботи, а на голови накладати хутрові шапки по самі вуха. Тоді подорож через снігом укриті дороги була легша й приємніша. У літі ж їзда через безмежні лани, по дорогах і шляхах справляла в добру погоду справжню насолоду. Зате восени або напровесні, під час затяжних дощів у деяких віддалених закутках, при тамошньому бездоріжжю, їзда в безверховому повозі була й тяжка, й неприємна [...]

Подібні подорожі темними ночами відбували ми до Мізоча, Здовбиці, Рівного та до інших церков на Волині. Значно легші поїздки були потягом – до Ковеля, Дубного, Бродів, Луцького. Назавжди запам'яталися наші мандрівки возом або саньми до Млинова, Комнатки та ще деінде [...]

По такій “прогулянці” під зливним дощем або в жорстоку завірюху, часто темної ночі прибивалися ми до призначеного місця змучені, виснажені й здібні тільки до одної дії: впасти на лаву і заснути кам'яним сном [...] Але частіше це було неможливо [...] Брати радісно нам оголошували, що в певній хаті або в молитовному домі відбувається богослуження. Воно йде повною ходою, і сотки віруючих і гостей чекають на наше прибуття [...] Це не так далеко звідси, за півгодини знайдемо туди пішки [...] Отже, замість відпочинку й сну – мусимо рушати в дальшу путь [...]

Уже здалека, наближаючись до молитовного дому, бачимо його освітлені вікна, чуємо потужні й радісні звуки українських

голосів. Співають, аж луна лине над містечком [...] Молитовний дім переповнений ущерть. Усі його частини, кожен клаптик підлоги зайнятий по вінця. Люди в проходах, на вікнах, усюди слухачі [...] Але й навколо дому стоїть неозорий натовп, на холоді, аби через відчинені вікна слухати Слово Боже.

Нас силоміць пропихають через цей натовп наперед. Мій чоловік опиняється за столом або за кафедрою. Дивлюся на нього й дивуюся: де поділися його втома й виснаження? [...] Він наче сяє. Відкриває Біблію й починає читати. Голос чистий і міцний! [...]

І це продовжується годину, дві, три... Ані промовець, ані слухачі не виявляють жодного навіть сліду змучення, втоми. Люди так зголодніли й так жадають наїстися хліба духовного [...]»⁹.

Схожі ситуації траплялися чи не в кожній євангельській громаді, яку відвідував проповідник. Це було зумовлене тим, що євангельська спільнота Волині, Галичини, Полісся складалася переважно із селянських мас і не мала інтелектуальної потуги, що зауважував і сам В. Марциновський¹⁰.

Цей релігійний діяч співпрацював із різними євангельськими спільнотами міжвоєнної Польщі. Позаконфесійність високоосвіченого земляка відзначали й мешканці Дерманя. Очевидці його відвідин розповідали, що гостюючи в селі, В. Марциновський часто виходив у центр, до церкви, щоб поспілкуватися з односельцями, запрошував їх на чай у чудовому садку родинної садиби, де довго тривали бесіди на різні духовні теми. Селяни запам'ятали професора людиною надзвичайної простоти і щирості. Та найбільшу повагу в них викликало те, що Володимир Филимонович ніколи не засуджував своїх співбесідників, не наполягав на зміні їхньої конфесійної належності, яка його, здавалося б, зовсім не цікавила – цьому проповідникові Слова Божого йшлося

⁹ Марциновська Н. Як ми жили і працювали... С. 8–10.

¹⁰ Наблюдательная вышка... С. 17–19.

передовсім про внутрішнє переродження¹¹. Зрештою, в самому Дермані ніколи, ні за часів мешкання там вченого-євангеліста, ні потому, не було євангельської громади. Не маємо й інформації про те, що хтось із його рідних став адептом цього християнського віросповідання, що ще раз підтверджує зосередження В. Марцинковського саме на змінах внутрішнього світу людини, які пізніше самі могли набути зовнішнього, конфесійного вираження.

15 травня 1937 р., милуючись красою своєї малої батьківщини й розмірковуючи над сутністю людського буття, мислитель тонко й образно висловив власне розуміння процесу духовного розвитку особистості: «Сидячи в лісі, я бачив, як ясного весняного дня падало сухе листя, ніби восени. Це нове свіже листячко випихало старі, віджили осінні рештки. Так життя в людині само скидає старі відмерлі звички. Не треба їх відривати штучним зусиллям. Дайте людині прийняти нове життя в Христі, а воно саме перепровадить у ній “реформацію духа”»¹². В. Марцинковський вважав, що саме «реформація духа» є найважливішою цінністю духовного життя людини й лише вона здатна об’єднати християн.

Напевно, саме та вірада, яку знаходив Володимир Филимонович у стінах батьківського дому, романтично-ідилічна краса волинського краю, вдячність і трепет чутливої душі письменника перед Богом і формували благодатну атмосферу для творчості, надихали метафорами, ідеями, духовними відкриттями.

«Я сиджу в саду біля свого рідного дому на Волині, – ділився думками з майбутнім читачем В. Марцинковський. – На горці, навпроти мене, стоять у копах золоті снопи. Яблуні вги-

¹¹ Інтерв’ю з Федором Олеговичем Єфімчуком (1946 р. н., Дермань, пенсіонер, працював учителем історії в Дерманській гімназії), записане Л. І. Бородинською 7.12.2016 р. Архів Історичного товариства «Сувій», Рівненське обласне об’єднання церков євангельських християн-баптистів.

¹² Марцинковський В. В травні на Волині (15 травня 1937 р. Дермань на Волині). *Післанець правди*. 1937. № 6–7. С. 106.

наються під тягарем жовтих і червоних овочів. Від часу до часу чується глухий стукіт яблука, що падає на землю [...] Все в природі поривається так вірно виконати першу заповідь: «плодітеся», давайте плоди. Плід – це знак благословення [...] Що за щастя – мати в житті місце, улюблену працю, працю по силах, вільну, що приносить овоч, а до того не тимчасової, але віковичної цінності. Що за радість знати, що ми всі покликані до участі в творчості життя, у співтворчості з Богом [...] Заповіт: дайте плід – знаходиться на початку Біблії [...], а в кінці Біблії, в книзі Відкриття, говорить про жнива, про те, що людина повинна дати справоздання щодо виконання цієї заповіді, принести до суду овочі своїх слів і діл»¹³.

«Вся земля, як молода в весільних шатах, причепурена для молодого свого, що здиває день наступаючий, – описував В. Марциновський рідне село. – Чи не такою прекрасною була ця земля безперестанку в саду Едемському? Але для “того дня” вона буде ще більш блискучою, ще більш запашною – в нев’янучій красі нев’янучих роз [...] Травнева ніч [...] Далекі зорі такі близькі, так ласкаво миготять. Ніби й вони пахощі випускають, як ті травневі рожі, як той ніжний яблуневий цвіт. У тихі урочисті ночі небо ближче до землі. Із глибини саду чується спів соловейка. Тонкі сріблясті переливи та бренькіт, верещання, стрекотіння, тьохкання, хлипання та дзюрчання, а потім переможне голосне свистіння та плескання [...] Направду, цей український соловейко пересилює всі звуки травневої ночі [...] Удень і вночі природа розкидає дари своєї краси. “Вдень явить Господь милість Свою, а вночі буде пісня Його від мене, молитва до Бога життя мого”, – так словами псалма підсумовував своє поетичне захоплення письменник¹⁴.

¹³ Марциновський В. Що будемо жати. *Післанець правди*. 1938. № 9. С. 151–153; № 10. С. 175–177; № 11. С. 191–192.

¹⁴ Марциновський В. В травні на Волині... С. 106.

Саме на Волині у квітні 1939 р. теолог напише одну з найважливіших своїх праць «Сенс життя», опубліковану 1950 р. в Нью-Йорку окремим виданням і 1986 р. в Ашфордї у збірці праць «Слово життя».

Твори мислителя присвячені темам зустрічі з Христом, духовного переродження, яке спонукатиме до змін у житті зовнішньому, пошуку себе та пізнання Бога, єдності християн і братньої любові. Багатством метафор, образів, витонченою чуттєвістю твори В. Марцинковського схожі на поезію в прозі, і водночас вони є глибокодуховними роздумами, достеменним дослідженням Біблії, написаним простою, зрозумілою для пересічного читача мовою. Про глибину ідей і вплив текстів В. Марцинковського свідчить знаний православний ієрарх Антоній Сурозький: «З моєї духовної біографії не можна викреслити ім'я одного баптиста. Ми з ним ніколи не зустрічалися, але я з неймовірним зацікавленням читав його книги. Це Володимир Филимонович Марцинковський. Адже він все життя займався християнським просвітництвом, читав духовно-просвітницькі лекції в різних місцях. Його книги допомогли зробити мені рішучий крок до віри, до прийняття Ісуса Христа»¹⁵.

В. Марцинковський брав участь у створенні перекладу Біблії українською мовою¹⁶. Зокрема, він працював у перекладацько-ревізійному комітеті, що діяв у 1936–1962 рр., як філолог, християнський мислитель, дослідник Святого Письма та знавець єврейської культури¹⁷.

Радянська влада заборонила В. Марцинковському приїжджати на батьківщину. 1940 року його брата Дмитра було

¹⁵ Попов В. Вторая родина Владимира Марцинковского. *Богомыслие*. Одесса, 2016. Т. 19. С. 197–208.

¹⁶ Біблія або Книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту із мови давньоєврейської і грецької на українську дослівно наново перекладена. Лондон: Британське і закордонне Біблійне товариство, 1963.

¹⁷ Жабко-Потапович Л. Життя Церкви. Історичний нарис. Вінніпег; Чикаго, 1977. С. 36–45.

арештовано й засуджено НКВС до ув'язнення, будинок конфісковано на користь держави¹⁸. Останні тридцять років свого життя Володимир Филімонович мешкав у Ізраїлі, деколи мав лекції в Європі. На схилі віку він не раз казав своїй дружині: «Ох, як я бажав би ще хоч один раз промовити до тих щирих, відкритих українських, білоруських та інших душ!»¹⁹ Щоб звернутися до своїх співвітчизників, записував промови, які транслювало Транссвітове радіо, і писав статті, котрі видавали нелегальні часописи в Радянському Союзі «Вестник спасения» і «Вестник истины» та діаспорні «Християнський вісник», «Післанець правди».

Володимир Филімонович Марцинковський помер 9 вересня 1971 р., його тіло поховано на інтернаціональному кладовищі в м. Хайфа. Проголошення християнських цінностей, жертвність і відданість переконанням визначали його життя. Але й по своїй смерті мислитель нагадував живим про те, що було найважливішим для нього і до чого він закликав читачів і слухачів. На його надгробному камені викарбувано: «... Бути з Христом значно ліпше» (Послання до филип'ян 1:23).

Постать В. Марцинковського багатогранна і контрастна. Попри те, що збирав кількатисячні аудиторії студентів та інтелігенції у вищих колах Росії та Європи, вчений не забував і про рідний край, про співвітчизників, котрі так само шукали відповідей на базові життєві питання. Увесь його доробок пронизаний ідеєю внутрішнього реформування людини, яке може здійснити тільки Бог, що неодмінно спричинить і всі інші зміни в житті.

Пам'ять про Володимира Марцинковського в Дермані відновлюється зусиллями місцевої інтелігенції, хоча саме прізвище в селі ніколи не забувалося. Про нього завше нагадувала садиба, новим власником котрої на початку 40-х років

¹⁸ Реабілітовані історією. Рівненська область: наук.-док. вид. / упоряд. О. Білоконь, Р. Давидюк, А. Жив'юк (кер.) та ін. Рівне, 2016. Кн. 6. С. 322.

¹⁹ Марцинковська Н. Як ми жили і працювали... С. 10.

XX ст. стала радянська влада, розмістивши у двоповерховому особняку колгоспну контору, клуб і бібліотеку. «Ходімо до Марцинковського», – казали хлопці й дівчата, збираючись до сільського клубу. Нині ж від цього обійстя залишилися лише руїни на пагорбі...

РОУНІВ

Руслана ДАВИДЮК

ЛЕОНІД СТУПНИЦЬКИЙ: НОВІ ШТРИХИ ДО БІОГРАФІЇ ГЕНЕРАЛ-ХОРУНЖОГО УПА

Ім'я учасника перших і других українських визвольних змагань Леоніда Ступницького відоме (хоча окремі моменти його життя і діяльності й перекручуються, причому неточності та прогалини трапляються навіть у публікаціях останніх років). Зокрема, про Л. Ступницького неодноразово згадується в діаспорній історіографії¹. Відсутність інформації про нього в «Енциклопедії українознавства» за редакцією В. Кубійовича пояснюється тим, що на час підготовки її до друку доля підполковника Армії УНР залишалася невідомою, тож щоб не зашкодити, вирішено було уникати подібних згадок. Одну з перших у сучасній українській історіографії біографічних довідок про генерала УПА знаходимо у збірнику, присвяченому 80-річчю Української революції². Попри певні фактологічні хиби, вона стала основою для статей у пізніших енциклопедичних виданнях. Найбільш повний життєпис цього військового діяча подали українські дослідники Михайло Ковальчук і Олександр Вовк, залучивши до наукового обігу низку нових документів, у т. ч. послужний реєстр Л. Ступницького, складений 21 квітня 1921 р., і, що особливо важливо, матеріали із Російського державного військово-історичного архіву, Державного архіву

¹ Верига В. Листопадовий рейд. Київ, 1995; Содоль П. Українська Повстанча Армія, 1943–49. Нью-Йорк, 1994.

² Колянчук О., Литвин М., Науменко К. Генералітет українських визвольних змагань. Біограми генералів та адміралів українських військових формацій першої половини ХХ століття. Львів, 1995. С. 246–247.

Російської Федерації та ін.³ Інформативною щодо останнього періоду життя цієї непересічної людини є також праця Андрія Жив'юка й Ігоря Марчука⁴.

Для з'ясування життєвого шляху Л. Ступницького велике значення мають спогади його сина Юрія⁵. Верифікувати їх можна із розсекреченою архівно-кримінальною справою на Юрія Ковальчука – таке вигадане ім'я придбав собі син Ступницького⁶. Поодинокі звістки про підполковника Армії УНР відклались і в інших архівних документах, дотепер не використаних істориками, які залучаємо в нашому дослідженні.

Леонід Венедиктович Ступницький народився, за інформацією М. Ковальчука та О. Вовка, 10 червня 1891 р.⁷ (цей же рік вказано в анкеті для вислання на спецпоселення⁸), за спогадами сина – у травні 1892 р.⁹ у с. Романівка (Романів) Сквирського повіту на Київщині (нині Житомирська область) у багатодітній родині, де було шестеро синів та одна донька. Знаємо, що його дід у 60-х рр. ХІХ ст. був близький до народників. Леонід закінчив Сквирське двокласне міське училище, 1909 р. вступив на природниче відділення фізико-математичного факультету Київського університету Св. Володимира¹⁰.

³ Ковальчук М., Вовк О. Підполковник Армії УНР, генерал-хорунжий УПА Леонід Ступницький: сторінки біографії. *Військово-історичний альманах*. 2009. № 1. С. 2–38.

⁴ Жив'юк А., Марчук І. Від «Дерманської республіки» до «Дерманської трагедії». Нариси історії українського визвольного руху в Дермані на Волині. Рівне, 2011.

⁵ Ступницький Ю. Спогади про пережите. 2-ге вид. Львів; Торонто, 2004.

⁶ Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО), ф. Р-2771, оп. 2, спр. 5230.

⁷ Ковальчук М., Вовк О. Підполковник Армії УНР, генерал-хорунжий УПА Леонід Ступницький... С. 3. (Дату подано за новим стилем).

⁸ Архів Управління Міністерства внутрішніх справ (далі – Архів УМВС) у Рівненській області, ф. 26, спр. 5068, арк. 244.

⁹ Ступницький Ю. Спогади про пережите... С. 16.

¹⁰ Там само; Ковальчук М., Вовк О. Підполковник Армії УНР, генерал-хорунжий УПА Леонід Ступницький... С. 3.

На жаль, у літературі, передовсім краєзнавчій, побутує помилкова думка, що він уродженець Волині та випускник Острозької гімназії¹¹, а також що в 1920–1940-х рр. мешкав у Дермані¹².

1912 року Леонід залишив університет заради кар'єри військового, вступивши добровольцем до 9-го Бузького уланського полку, що розташовувався у Білій Церкві на Київщині. Пройшовши відповідний вишкіл, отримав звання унтер-офіцера. Із початком Першої світової війни опинився на фронті, воював у Галичині, був поранений. За участь у боях під Перемишлем нагороджений Георгіївським хрестом IV ступеня. Після проходження навчального курсу в 1915 р. став прапорщиком¹³.

Прихильно сприйнявши події Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр., Л. Ступницький долучився до процесу українізації армії. Під час першої більшовицько-української війни вступив до гайдамацького куреня. Згодом, важко поранений, майже рік лікувався й повернувся до війська вже за Директорії УНР. На початку другої більшовицько-української війни служив у 1-му Київському запасному полку, пізніше приєднався до повстанського руху, що розгорнувся як реакція на політику «воєнного комунізму». Влітку 1919 р. воював у загоні отамана Юрка Тютюнника, командував полком Київської групи Армії УНР, боровся з білогвардійцями, біль-

¹¹ Близняк М. Про освітян та освітній простір Острога у XVI–XX ст. *Ковальський М. Етюди з історії Острога: нариси про освітян XX ст.* Житомир, 2019. С. 14. У брошурі Миколи Манька «Дев'ятсотлітній Острог: історико-краєзнавчий нарис» (2000), на яку покликається автор, згадки про Л. Ступницького немає.

¹² Дерманська і Мізоцька земля в українському та загальноєвропейському вимірі: наук. зб. Матеріали Всеукраїнської історико-краєзнавчої конференції / упоряд. С. Синяк, І. Мартинчук. *Дермань Друга*, 2018. С. 6.

¹³ Ковальчук М., Вовк О. Підполковник Армії УНР, генерал-хорунжий УПА Леонід Ступницький... С. 4–5; Ступницький Ю. Спогади про пережите... С. 16.

шовиками, перебував у т. зв. «трикутнику смерті». Восени 1919 р. захворів на тиф і був змушений вернутися на Сквирщину. По підписанні Варшавської угоди 1920 р. розпочався спільний з поляками наступ військ УНР на Київщину. У цей час Ступницький у складі 5-го кінного полку воює з більшовицькими військовими формуваннями, під натиском яких Армія УНР відступила з Правобережжя. У вересні 1920 р. його призначили помічником командира 4-го Київського кінного полку Михайла Палія-Сидорянського¹⁴.

Проти більшовиків на Галичині та Поділлі Л. Ступницький боровся до кінця осені 1920 р. У листопаді разом з Армією УНР перейшов Збруч та був інтернований на території Польщі, де потрапив до табору Александрів-Куявський. Дмитро Дорошенко з іронією писав, що «українці, які билися “за нашу і вашу вольносьць”, дістали вже певну компенсацію й нагороду в формі таборового “спочинку” за дротами»¹⁵. Умови в таборах було складними: не вистачало їжі, білизни, медикаментів. Фізичні, побутові проблеми емігрантів посилювали й різні моральні, психологічні труднощі. Однак силу духу інтерновані військові не втрачали, як і сподівань повернутися додому, де навесні 1921 р. розгорнувся широкий повстанський рух.

У лютому 1921 р. Рада Республіки схвалила план підготовки партизанських загонів, що скеровувалися на Радянську Україну для підняття там повстання. У січні – лютому 1921 р. було створено спеціальний орган – Повстансько-партизанський штаб (ППШ), який перебував спершу в Тарнові, а з червня 1921 р. – у Львові. Штаб мав вирішувати всі питання, пов’язані зі збройною протидією більшовицькій владі. Він контролювався Другим відділом Генерального штабу

¹⁴ Ковальчук М., Вовк О. Підполковник Армії УНР, генерал-хорунжий УПА Леонід Ступницький... С. 8, 11.

¹⁵ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920 роки). Київ, 2007. С. 519.

Польського війська («двуйка»), був зобов'язаний постачати польську розвідку і контррозвідку службовою інформацією, виконувати вказівки щодо оперативної роботи та двічі на місяць подавати звіти про свою діяльність¹⁶.

Начальником ППШ став генерал-хорунжий Армії УНР Ю. Тютюнник. Структурно штаб складався з чотирьох відділів: оперативного, організаційного, розвідувального, адміністративно-політичного. Організаційний відділ очолив Л. Ступницький¹⁷. У листопаді 1921 р., як командир одного із загонів Волинської повстанської групи, він, отримавши напередодні ранг підполковника Армії УНР, перейшов польсько-радянський кордон у районі с. Борове поблизу Олевська. Загін наблизився до Коростеня з півдня й вирішив атакувати місто самостійно, не дочекавшись прибуття основних сил Ю. Тютюнника. Проте Коростень втримати не вдалося, а Волинська група була розбита кіннотою Григорія Котовського¹⁸. Л. Ступницькому вдалося врятуватися, він перетнув кордон разом з рештками вцілілих військ. Після невдалого Другого Зимового походу знову опинився в таборі для інтернованих, цього разу вже в Щипйорно.

У 1922 р. Л. Ступницький покинув військову службу та переїхав на Волинь, до Острога. Там одружився з місцевою вчителькою, випускницею Острозького жіночого училища графа Д. Блудова (1915)¹⁹, українкою Лідією Федорівною

¹⁶ Вронська Т. Діяльність польської розвідки на теренах УСРР у 20-і роки ХХ ст. *Ucrainica Polonica*. Київ; Житомир, 2008. Вип. 2. С. 88.

¹⁷ Давидюк Р. Унерівська еміграція і польсько-радянське прикордонне протистояння на Волині у першій половині 20-х років ХХ ст. *Europa Orientalis. Studia z dziejów Europy Wschodniej i państw Bałtyckich*. Toruń, 2013. № 4. S. 55–56.

¹⁸ Другий Зимовий похід. Листопадовий рейд. Базар. Спогади учасників. Київ, 1995. С. 94, 96.

¹⁹ Быков Н. Пятидесятилетие состоящего под высочайшим его императорского величества государя императора покровительством Острожского св. Кирилло-Мефодиевского православного церковного братства, 1865–1915 гг.: Историческая записка. Петроград, 1915. С. 104.

Беднарською, 1897 р. н., з якою мав двох синів – Юрія (1923 р. н.) та Сергія (1932 р. н.). Родина жила на вулиці Бельмаж, 41²⁰, у дерев'яному будинку, займаючи половину хати. Колишній підполковник влаштувався агрономом (інспектором плантацій) на Бабинській цукроварні, куди в 1923 р. була переміщена група інтернованих вояків під керівництвом генерал-хорунжого Армії УНР Євгена Білецького. Оскільки Л. Ступницький працював у Бабині, а сім'я мешкала в Острозі, то йому доводилося винаймати житло, а з родиною бачитися лише на вихідні²¹.

У цей період свого життя Леонід Венедиктович долучається до культурно-просвітницької роботи, часто ділячись власними книгами з місцевими селянами. Як згадував потім син Юрій, їхня книгозбірня була багата на літературу козацької доби, визвольних змагань: «Ми мали свою бібліотеку, в якій були “Історія України-Русі” Миколи Аркаса, збірка творів Адріана Кашенка, “Волинь” і “Марія” Уласа Самчука, “Холодний Яр” Юрія Горліс-Горського, “Із Словецького пекла на волю” Галинського, деякі твори класиків і багато нових [...] публікацій із останніх визвольних змагань і, звичайно, настільна книжка – “Кобзар” Тараса Шевченка»²². Л. Ступницький належав до наглядової ради Українського кооперативного банку в Острозі, де також працював брат його дружини Олександр. Маємо відомості про тісну взаємодію підполковника з полковником Армії УНР Іваном Литвиненком²³, який очолював контрольнo-розвідувальний пункт у Рівному й часто бував у прикордонному Острозі²⁴.

²⁰ Архів УМВС у Рівненській області, ф. 26, спр. 5068, арк. 244.

²¹ Ступницький Ю. Спогади про пережите... С. 14, 16.

²² Там само. С. 15.

²³ Галузевий державний архів Служби зовнішньої розвідки України, ф. 1, спр. 12617, т. 8: УНР-1931 р. (українська еміграція), арк. 259.

²⁴ Давидюк Р. Рівненський вектор розвідки Державного Центру Української Народної Республіки. *Військово-науковий вісник*. Львів, 2019. Вип. 31. С. 16.

Після приходу в регіон у вересні 1939 р. Червоної армії емігранти УНР опинилися під особливим прицілом більшовицької влади, як «вороги народу – петлюрівці». За спогадами сина, Л. Ступницький планував перебратися на територію підконтрольну нацистам, як це робило багато політичних емігрантів, але дружина не хотіла покидати рідні місця. У 1940 р. йому все ж таки вдалося разом зі старшим сином Юрієм залишити Острог і вирушити до Львова, аби звідти дістатися до зони нацистської окупації²⁵.

Секретар Острозького райвідділу Управління НКВС у Рівненській області, котрий 11 квітня 1940 р. склав анкету родини Ступницьких, вказав, що глава родини, «полковник петлюрівської армії», уник арешту, сім'я – дружина Лідія Федорівна з молодшим сином Сергієм і своєю матір'ю, Федорою Лаврентіївною Беднарською, 1865 р. н. – підлягала виселенню, а майно (будинок, земля) – конфіскації²⁶. Дружина Л. Ступницького померла в 1942 р., теща – у 1944 р. в Північному Казахстані. Сина Сергія забрали до притулку, який після закінчення війни перемістили до Польщі²⁷.

Л. Ступницького при спробі перетнути радянсько-німецький кордон у 1940 р. затримали радянські прикордонники й відправили до в'язниці у Бресті. Сина Юрія звільнили як неповнолітнього. Розгляд справи Ступницького затягнувся до початку німецько-радянської війни, коли, скориставшись воєнним хаосом, він вийшов на волю й у липні 1941 р. дістався на Волинь. Позаяк будинок родини був зруйнований, батько з сином оселяються в Рівному²⁸.

Зауважимо, що в червні 1940 р. уряд УНР в екзилі виробив план формування збройних підрозділів – «січей», котрі в

²⁵ Ступницький Ю. Спогади про пережите... С. 17–18.

²⁶ Архів УМВС у Рівненській області, ф. 26, спр. 5068, арк. 244–244 зв.

²⁷ Ступницький Ю. Спогади про пережите... С. 109–110.

²⁸ Там само. С. 27, 34.

разі війни мали перетворитися на повстанську армію²⁹. Перші такі організації виникли ще в 1940 р. на території Генеральної губернії, а з вибухом німецько-радянської війни – у Західній Волині та на Поліссі, як-от «Поліська січ» на чолі з Тарасом Бульбою (Т. Боровець). Такі ж плани мали ОУН(б) і ОУН(м). Дозвіл на створення подібних загонів нацистська влада дала в кількох містах. У липні 1941 р. в Рівному виник український курінь ім. Холодного Яру («Січ»)³⁰, який згодом за рахунок добровольців розгорнувся у полк. Вояки полку носили відзнаки Армії УНР, а його організатором був обласний провідник ОУН(б) Сергій Качинський («Остап»). До підрозділу залучалися досвідчені старшини Армії УНР, Л. Ступницький став начальником штабу. Згодом загін реорганізували у вишкіл народної міліції, а в листопаді – грудні 1941 р. – у поліційну школу³¹. Л. Ступницький у цей час перейшов на службу до рівненської пожежної охорони³². На листопад 1942 р. він керував Окружною місцевою інституцією самодопомоги (ОМІС) «Єдність», відомою під назвою «Український центральний комітет допомоги», де співпрацював із Харитою Кононенко. ОМІС представляв інтереси місцевих мешканців перед німецькою владою, організовував збіркові акції, безкоштовне харчування, нічліг для нужденних, опікувався військовополоненими, людьми похилого

²⁹ Україна: політична історія ХХ – початок ХХІ століття / редкол. В. Смолій, Ю. Левенець (співголови) та ін. Київ, 2007. С. 787.

³⁰ Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921 рр.). Київ, 2007. С. 425; Архіви окупації 1941–1944 роки / упоряд. Н. Маковська. Київ, 2006. С. 735.

³¹ Боляновський А. Українські військові формування у збройних силах Німеччини (1939–1945). Львів, 2003. С. 99–100; Марчук І. «Січі» 41-го на Волині. *Визвольний шлях*. 2001. № 4 (Квітень). С. 31.

³² Ковальчук М., Вовк О. Підполковник Армії УНР, генерал-хорунжий УПА Леонід Ступницький... С. 21; Спогади Романюка Василя Миколайовича. *Реабілітовані історією. Рівненська область*: наук.-док. вид. / упоряд. О. Білоконь, Р. Давидюк, А. Жив'юк (кер.) та ін. Рівне, 2016. Кн. 6. С. 12.

віку³³. Ще з кінця літа 1941 р. він же організовував у Рівному Український червоний хрест³⁴.

Син Л. Ступницького Юрій восени 1941 р. влаштувався на роботу на цукровий завод у Мізочі, жив у родині Волошиних. Батько відомого діяча ОУН Ростислава Волошина «Горбенка», полковник Армії УНР Павло Волошин тоді завідував господарством Мізоцької цукроварні. Юрій часто їздив до млина в Межирічі, директором якого був уже згаданий полковник Армії УНР І. Литвиненко. На початку 1943 р., як розповідає у своїх спогадах Ю. Ступницький, його батько, перебуваючи під загрозою репресій, вирішив перейти на нелегальне становище, і вони виїхали в с. Колесники поблизу Острога³⁵.

Створена в цей період УПА потребувала знань і вмінь кваліфікованих військових. Колишні старшини Армії УНР, переважно вже літнього віку, мало могли допомогти в організації нового війська. Яскравим винятком з цього правила був Л. Ступницький. Крім нього, в УПА служили ще деякі вояки УНР – Іван Литвиненко, Василь Совенко, Михайло Павловський, Іван Трейко.

Улітку 1943 р. батько і син Ступницькі перебралися на Костопільщину, де базувалася підстаршинська школа та повстанський штаб. Леонід Венедиктович обійняв посаду начальника штабу УПА (мав псевдо «полковник Гончаренко»), викладав тактику в старшинській школі «Дружинники», керував бойовими операціями проти нацистів³⁶. Власне його вважають одним з авторів реорганізації УПА, яку було здійснено в другій половині літа 1943 р., коли більшість збройних відділів перетворили на сотні, курені, загони і групи, а також розробником теорії і практики структур сільської самооборони.

³³ ДАРО, ф. Р-72, оп. 1, спр. 1, арк. 1–5.

³⁴ Документ доби: публіцистика Уласа Самчука 1941–1943 років / упоряд. А. Жив'юк. Рівне, 2008. С. 410.

³⁵ Ступницький Ю. Спогади про пережите... С. 39–40.

³⁶ Там само. С. 53; Ковальчук М., Вовк О. Підполковник Армії УНР, генерал-хорунжий УПА Леонід Ступницький... С. 24.

Після розширення діяльності УПА повстанські відділи, що діяли на Волині й Поліссі, отримали назву УПА-Північ, а Л. Ступницького у грудні 1943 р. призначили командиром самооборони на Північно-Західних Українських Землях (ПЗУЗ). У січні 1944 р. він брав участь у переговорах про нейтралітет керівництва УПА з командуванням угорської армії. Тоді ж перебазувався на захід, де поблизу Берестечка створив вишкіл для командирів сільської самооборони³⁷.

Становище повстанців ускладнилося після повернення в регіон Червоної армії – тоді на боротьбу з українським рухом кинули і внутрішні війська, і регулярні армійські частини. У квітні 1944 р. група Л. Ступницького, що намагалася передислокуватися на Кременеччину, була затримана радянськими військами. «Гончаренка» не ідентифікували, прийнявши за старого діда, і відпустили, а сина Юрія відправили до військкомату для мобілізації. Під час затримання він представився Юрієм Ковальчуком, уродженцем с. Княгинине. Вже в статусі радянського солдата його було заарештовано й Особливою нарадою при НКВС СРСР засуджено до 10 років таборів. Після довгих і тяжких етапів він звільнився лише 1954 р. Аналіз архівно-кримінальної справи Юрія Леонтійовича Ковальчука свідчить, що йому вдалося втаємничити як своє справжнє прізвище, так і інформацію про батька. Під прізвищем Ковальчук Юрія й реабілітували в 1992 р.³⁸

У квітні – травні 1944 р. Л. Ступницький зумів налагодити контакти з командуванням УПА-Південь, де він зайняв посаду начальника штабу. Це збіглося в часі з підготовкою внутрішніми військами НКВС широкомасштабної операції проти повстанців, кульмінацією якої стала битва під Гурбами. Після цієї битви змінюється тактика УПА: повстанські групи поділилися на менші, рухливіші підрозділи. Змін зазнали й полі-

³⁷ Ковальчук М., Вовк О. Підполковник Армії УНР, генерал-хорунжий УПА Леонід Ступницький... С. 29–30.

³⁸ ДАРО, ф. Р-2771, оп. 2, спр. 5230, арк. 77–77 зв.

тичні засади українського національно-визвольного руху: 17–18 липня поблизу Дерманя було проведено установчий з'їзд Національно-визвольної революційної організації³⁹.

Наприкінці липня 1944 р. внутрішні війська НКВС удруге після Гурбенського бою проводили посилене «прочісування» лісів на півдні Рівненщини. 30 липня 1944 р. у Верхівському лісі, поблизу с. Дермань Другий Мізоцького району, відбувся бій між 207-м і 208-м батальйонами зі складу 17-ї стрілецької бригади внутрішніх військ НКВС та підрозділами УПА-Південь (до 500 осіб). Тоді ж працівник референтури пропаганди воєнної округи «Богун» Дмитро Паламарчук («Лиман»), Василь Худенко («Хмара») та його дружина Надія Костриба («Оксана») вийшли з криївки, здалися і показали сховок, де перебували їхні очільники. Коли солдати внутрішніх військ оточили криївку, Л. Ступницький разом з трьома охоронцями вчинили спротив і, не бажаючи здаватись, підірвалися гранатою. Їхні тіла привезли до центра села і скинули біля гімназії. Вночі місцеві жителі поховали «полковника Гончаренка» на сільському цвинтарі⁴⁰.

Згідно з «Протоколом впізнання тіла Л. В. Ступницького («Гончаренко»)» його впізнали затримані Д. Паламарчук («Лиман», «Андрійчук») та В. Худенко («Хмара», «Остап») ⁴¹. Останній з них, уродженець м. Кобеляки Полтавської області, до війни навчався в інженерно-будівельному інституті в Дніпропетровську. Наприкінці липня 1941 р. був мобілізований до Червоної армії, але вже 26 серпня 1941 р. потрапив у полон. З табору військовополонених звільнився 15 вересня 1941 р. завдяки клопотанням батька, співробітника відділу

³⁹ Жив'юк А., Марчук І. Від «Дерманської республіки» до «Дерманської трагедії»... С. 79.

⁴⁰ Там само. С. 78–79.

⁴¹ Галузевий державний архів Служби безпеки України, м. Рівне, ф. 19, оп. 10, т. 1, арк. 22; Реабілітовані історією. Рівненська область: наук.-док. вид. / упоряд. О. Білоконь, Р. Давидюк, А. Жив'юк (кер.) та ін. Рівне, 2016. С. 9–10.

народної освіти обласної управи. На початку 1942 р. став членом ОУН, працював у політичній референтурі. У грудні 1942 р. рукоположений у диякони УАПЦ, одружився з Н. Кострибою. Займаючись приватною торгівлею, бував у Рівному, де й залишився в лютому 1943 р. Щоб уникнути примусового вивозу до Німеччини, у травні 1943 р. перейшов на нелегальне становище. Був учасником Гурбенського бою. 20 лютого 1945 р. Військовий трибунал Київського військового округу засудив його до розстрілу. Постановою Президії Верховної Ради СРСР від 27 березня 1945 р. вищу міру покарання замінено на 20 років каторжних робіт⁴². Разом з В. Худенком вирок винесло і його батьку Михайлові Худенку та дружині Надії, які отримали по 10 років виправно-трудових таборів. 25–29 липня 1948 р. В. Худенко та ще 11 в'язнів здійснили спробу втечі з копальні золота ім. Горького, що на Колимі. В його архівній справі зберігся щоденник⁴³, на сторінках якого читаємо: «31 липня 1948 р. [...] згадки про минулі молоді роки навіюють сумні роздуми. Скільки я вчився. Недоїдав. Сидів на стипендії. Закінчив. Почалася війна. Не жив ще зовсім. Раптом на фронт. Тяготи армії. Полон. Жахи у німців, побої, голод. Наші. Тюрма. Табір. Боже мій! А роки проходять. Залишився один. Брат помер на фронті у фінську війну. Батько помер. Мати пропала безвісти. Близьких родичів повісили ще німці»⁴⁴. Втеча з табору виявилася невдалою – В. Худенко загинув під час перестрілки.

Д. Паламарчук, уродженець Черкащини, випускник літературного факультету Одеського педагогічного інституту, також потрапив до українських повстанців після річного перебування в нацистському полоні. Його батько був розстріляний у 1937 р. як «ворог народу». Д. Паламарчука засуджено до 10 років табірного ув'язнення. Після звільнення спочатку

⁴² Реабілітовані історією. Рівненська область... Кн. 6. С. 11.

⁴³ Бирюков А. Колымские истории: очерки. Новосибирск, 2004. С. 229–320.

⁴⁴ Там же.

жив у Богуславі, у батьків дружини, а пізніше, завдяки допомозі Максима Рильського, переїхав до Ірпеня. Працював над поетичними і прозовими перекладами, був членом Спілки письменників України (з 1966 р.). У 1990 р. став лауреатом премії ім. М. Рильського за кращий художній переклад творів світової літератури⁴⁵. Про події кінця липня 1944 р. розповідав інакше, підкреслюючи, що нікого не видав⁴⁶.

Той трагічний день 30 липня 1944 р., однак, був днем і героїзму, і зради. Та чи мав Д. Паламарчук вибір? Чи знайшли б НКВДисти Ступницького, якби на криївку їм не вказали? Звичайно, що знайшли б. Про дислокацію повстанського підрозділу у Верховівському лісі працівники НКВС знали від своєї агентури, якої було чимало серед місцевого населення. Говорячи про зраду, потрібно називати не лише уродженців Наддніпрянської України Паламарчука чи Худенка, але й інших, прізвища котрих ми не знаємо, хоча саме через їхні доношення внутрішні війська прочісували цей лісовий масив. Д. Паламарчук міг загинути разом із «Гончаренком», але тоді літературна громадськість не мала б його високофахових перекладів світової класики українською мовою. Він сповна заплатив за свої помилки, відбувши десятирічне ув'язнення. В. Худенко заплатив життям. Ті ж, хто привів внутрішні війська в ліс поблизу Дерманя влітку 1944 р., не відбували покарань, навпаки, влада створювала можливості для їхньої самореалізації. Напевно, їхніх імен ми так і не довідаємось, адже система вмiла оберігати своїх інформаторів.

В історіографії все ще поширеною є помилкова дата смерті Л. Ступницького – 5 серпня 1944 р.⁴⁷ Зокрема, її наводить син

⁴⁵ Реабілітовані історією. Рівненська область... Кн. 6. С. 11.

⁴⁶ Ковальчук М., Вовк О. Підполковник Армії УНР, генерал-хорунжий УПА Леонід Ступницький... С. 38.

⁴⁷ Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки... С. 425; Ольховський І. Полковник Ступницький – начштабу УПА [Електронний ресурс]. Режим перегляду: <https://tristana073.livejournal.com/53400.html> [1.10.2019].

Юрій у своїх споминах⁴⁸. На жаль, ця помилка зафіксована й на надмогильній плиті генерал-хорунжому. До цього рангу підвищила його Українська головна визвольна рада посмертно, а Головний військовий штаб УПА присвоїв високе звання 27 квітня 1945 р. У радянські часи місце поховання підполковника Армії УНР було збережене зусиллями небайдужих краян. Сьогодні на могилі генерал-хорунжого Л. Ступницького у с. Дермань височіє пам'ятник.

⁴⁸ Він пише, що дату загибелі батька дізнався зі слів людей (Ступницький Ю. Спогади про пережите... С. 107).

Андрій ПУККАС

МІЗОЧ І ОКОЛИЦІ 17 ВЕРЕСНЯ 1939 РОКУ

Перед Другою світовою війною в невеликому волинському містечку Мізоч, що лежало за 20 км від кордону з Радянським Союзом, дислокувався однойменний кавалерійський ескадрон Корпусу охорони прикордоння (КОП), який належав до полку КОП «Здолбунів». Вояки мізоцького ескадрону, так само як і інших кавалерійських підрозділів КОП, не здійснювали безпосередньої охорони лінії державного кордону, натомість вони переслідували його нелегальних порушників, патрулювали територію вдень і вночі, підтримували зв'язок між заставами (стражницями) та сусідніми підрозділами, виконували функції ескортування та конвоювання, вставляли поштові естафети. Усі перелічені завдання це військове формування виконувало в 30-кілометровій прикордонній смузі¹.

Ескадрон КОП «Мізоч» складався з: господарської дружини (відділення), кулеметної дружини, телефонного патруля та двох лінійних взводів (по чотири секції в кожному)². У штаті підрозділу були 2 офіцери, 1 хорунжий, 10 підофіцерів та 72 улани, котрі мали на озброєнні 2 важкі й 2 ручні кулемети, 73 гвинтівки та 76 шабель, а також 83 верхових коней³.

Наприкінці березня 1939 р., під час часткової мобілізації, оголошеної в Польщі внаслідок погіршення відносин з

¹ Falkiewicz S. Korpus Ochrony Pogranicza. W pierwszą rocznicę objęcia służby na wschodniej granicy Rzeczypospolitej 1924–1925. Warszawa, 1925. S. 4–6.

² Prochwicz J. Korpus Ochrony Pogranicza w przededniu wojny. Część 1. Powstanie i przemiany organizacyjne KOP. *Wojskowy Przegląd Historyczny*. 1994. Nr 3. S. 158.

³ Prochwicz J., Konstankiewicz A., Rutkiewicz J. Korpus Ochrony Pogranicza 1924–1939. Warszawa, 2003. S. 149.

Німеччиною (після остаточної ліквідації нею Чехословаччини), цей ескадрон перекинули в район м. Велюнь Лодзького воєводства, де у травні 1939 р. він увійшов до новоствореної частини – 1-го кавалерійського полку КОП⁴. У складі цього полку мізоцькі кіннотники-прикордонники, котрими командував ротмістр Ян Мацейовський, мужньо воювали з німцями до кінця вересня 1939 р.

Після відправлення ескадрону на захід Польщі в Мізочі залишився невеликий підрозділ, який охороняв казарми та залишене в них майно.

Коли Німеччина напала на Польщу, до агресивних дій почав готуватися й Радянський Союз, східний сусід II Речі Посполитої. Вже 3 вересня 1939 р. було оголошено мобілізацію, а за декілька днів – і висування військ у напрямку кордону для розгортання вихідних ударних угруповань. Початок наступу планувався на ранок 17 вересня 1939 р.

Згідно з планом наступальної операції радянських військ Українського фронту, південна частина Волинського воєводства, у т. ч. й територія Мізоцької гміни Здолбунівського повіту, опинилася в смузі наступу 8-го стрілецького корпусу комбрига Йосифа Рубіна, що входив до Північної армійської групи (пізніше 5-та Армія) комдива Івана Советнікова. На перший день наступу перед корпусом було поставлено такі завдання: 81-ша стрілецька дивізія полковника Семена Кондрусева мала вийти на лінію Здолбунів – Мізоч (виключно), а 44-та стрілецька дивізія комбрига Олексія Виноградова – на лінію Мізоч (включно) – Велика Мощаниця. Одночасно 36-та окрема танкова бригада комбрига Михаїла Богомолова разом із супровідними стрілецькими підрозділами повинна була зайняти район Здолбунів – Мізоч і до вечора ввійти в Дубно⁵.

⁴ Mijakowski K., Rozdzestwieński P. Kawaleria Korpusu Ochrony Pogranicza. Warszawa, 2013. S. 15. (Wielka księga jazdy polskiej 1918–1939. T. 44).

⁵ Російський державний архів (далі – РГВА), ф. 35084, оп. 1, д. 42, л. 2.

Уранці 17 вересня, легко подолавши слабку польську прикордонну охорону, дві стрілецькі дивізії 8-го корпусу та 36-та танкова бригада рушили в західному напрямку. На шляху свого просування радянські війська не зустріли організованого опору поляків. Річ у тім, що за підрозділами КОП не було жодного військового формування, здатного затримати наступ противника. Щоправда, вранці 17 вересня на залізничній магістралі Здолбунів – Дубно в ешелонах перебували військові, яких польське головне командування перекидало з північного сходу країни на т. зв. румунський плацдарм, територію між річками Стрий і Дністер, де мав постати останній рубіж оборони проти німців. Однак для організації опору проти Червоної армії польські частини повинні були спершу розвантажитися, підготуватися та зайняти оборонні позиції, а часу на все це просто не було. Тому радянські мобільні розвідувальні зағони швидко просувалися вперед і безперешкодно захоплювали в полон цілі ешелони.

Чи не єдиний бій у південній частині Волинського воєводства між польськими і радянськими військами 17 вересня 1939 р. відбувся в містечку Мізоч Здолбунівського повіту. Підходячи до цього поселення, авангардний батальйон 25-го стрілецького полку 44-ї дивізії одержав повідомлення, що тут на залізничній станції стоїть польський військовий ешелон. Батальйон розгорнувся у бойовий порядок: одна рота стала обходити станцію з півночі, друга – з півдня, третя – наступала з фронту. Наблизившись до станції на 100–150 м, одна з рот потрапила під кулеметний вогонь і залягла. Далі червоноармійці були змушені рухатися лише по-пластунськи. У цей час, зі східного боку, підійшов ще один радянський підрозділ. Після півгодинного бою опір поляків був зламаний. До полону потрапили 60 офіцерів та 98 солдатів (частині оборонців вдалося відійти до сусіднього лісу), трофеями стали 2 ручних кулемети, 150 гвинтівок, 5 автомашин та 2 польові кухні. Радянська сторона втратила одного бійця, ще троє було поранено. Постраждало також три коні⁶.

⁶ РГВА, ф. 35084, оп. 1, д. 61, л. 2 об.–3.

Документи з архівів СРСР не інформують про те, з яким саме противником вівся бій, – сказано тільки, що сили поляків дорівнювали двом ротам піхоти. Так само й у польській літературі знаходимо лише кілька побіжних згадок про цей епізод. Наприклад, Ришард Шавловський у своїй праці «Польсько-радянська війна 1939 р.» наводить лист, отриманий ним від Софії Івашкевич-Мамінської, котра тоді мешкала неподалік Мізоча. Вона пише, що 17 вересня 1939 р. на станцію Мізоч приїхав польський панцерний потяг! Потім там пролунав одинокий постріл, що й викликав інтенсивну перестрілку між радянськими підрозділами, які саме оточували містечко. Пізніше мешканці дізналися, що тим першим пострілом командир польського ешелону відібрав собі життя. Його поховали поблизу колії на схилі сусіднього пагорба⁷. Якщо відкинути явно фантастичне твердження про панцерний потяг, то свідчення С. Івашкевич-Мамінської в головних моментах збігається з даними радянських джерел.

Більше відомостей про ті події нам вдалося відшукати в польських документах з «Колекції Владислава Андерса», що зберігаються нині в архіві Інституту Гувера Станфордського університету (Каліфорнія, США). Серед інших матеріалів там є спогади підполковника д-ра Тадеуша Фельштина, начальника загальнотехнічного відділу Технічного інституту озброєння (Instytut Techniczny Uzbrojenia), науково-дослідної установи Війська Польського. Як пригадує Т. Фельштин, 17 вересня 1939 р. на станції Мізоч стояв поїзд, яким з Варшави евакуювалися на схід працівники вказаної інституції разом зі членами своїх родин. Кінцевим пунктом призначення для них мав бути Тернопіль. Проте по дорозі, аби пропустити армійський ешелон, що їхав на «румунський плацдарм», потяг установи 16 вересня відігнали на тупикову станцію Мізоч.

Далі польський офіцер розповідає, що зранку 17 вересня, дізнавшись про радянське вторгнення, він, негайно зв'язавшись

⁷ Szawłowski R. Wojna polsko-sowiecka 1939. Warszawa, 1996. T. 1. S. 243.

по телефону з гарнізоном сусіднього міста Дубна, мав розмову з полковником Миколаєм Фреунд-Красицьким, начальником штабу імпровізованої групи польських військ, на яку покладалася оборона по лінії річки Іква. У відповідь на питання щодо подальших дій полковник видав категоричний наказ не вступати в бій з Червоною армією. Справді, про жодний опір не могло бути й мови, адже радянські війська, що підійшли до станції Мізоч, мали величезну кількісну і якісну перевагу в силах і засобах. У поляків були при собі лише пістолети й чотири гвинтівки. Крім того, у транспорті Технічного інституту озброєння перебувало багато невійськових осіб: цивільних працівників, жінок та дітей⁸. За таких умов, аби не наражати на небезпеку родини, поляки відразу погодилися скласти зброю. Однак, як нотує у своїх мемуарах інший співробітник цієї інституції, начальник хімічного відділу, підполковник у відставці Генріх Раковський, за якусь хвилину після того, як офіцери стали роззброюватися, поблизу станції несподівано вибухнула інтенсивна стрілянина, котра тривала протягом наступних півгодини⁹.

Вочевидь, тут йдеться про той самий бойовий епізод, що описаний і в радянських документах. Хоча в матеріалах з архіву Гуверівського інституту зафіксовано дві версії цієї події. Так, підполковник Т. Фельштин вказує, що то була помилкова перестрілка, що виникла між двома радянськими підрозділами, які прийняли один одного за «польських диверсантів»¹⁰. Водночас інший очевидець, Олександр Мельничук, із сусіднього села Озеряни, котрий у вересні 1939 р. працював на цукровому заводі, у своїх споминах стверджує, що в Мізочі таки дійшло до збройної сутички між радянськими військами та

⁸ Odpowiedź na kwestionariusz ppłk. dr Felsztyna Tadeusza. Hoover Institution Archive (далі – HIA), Wladyslaw Anders Collection (далі – WAC), box 41, fol. 1, doc. 9637.

⁹ Kwestionariusz ppłk. sł. uzbr. inż. Rakowskiego Henryka. HIA, WAC, box 43, fol. 5, doc. 1251; box 62, fol. 4, doc. 15196.

¹⁰ Odpowiedź na kwestionariusz ppłk. dr Felsztyna Tadeusza...

польськими юнаками, членами місцевого осередку парамілітарної організації «Стрілецький союз» (Związek Strzelecki)¹¹, яких з початком війни влада широко залучала до виконання охоронних функцій у тилкових районах країни.

Що ж до подальшого розвитку подій, то в тексті Т. Фельштина читаємо, що з початком стрілянини червоноармійці на короткий час залишили роззброєних поляків у спокою. Пізніше, коли постріли вщухли, всіх пасажирів потяга доправили до казарм кавалерійського ескадрону КОП «Мізоч», котрі на той момент уже були під контролем червоноармійців. Радянські війська легко зайняли ці казарми, позаяк невеликий, залишений тут підрозділ під проводом господаря (каптенармуса) ескадрону хорунжого Олександра Бидлінського (розстріляний чекістами навесні 1940 р. поблизу с. Мєдноє¹²) жодного спротиву не чинив.

У казармах КОП відбулася ретельна перевірка та селекція затриманих працівників Технічного інституту озброєння (військових осіб відділяли від цивільних). Уже наступного дня, 18 вересня, всіх під посиленою охороною повели на схід. Через деякий час цивільних повернули назад до Мізоча, а військових відправили далі до Острога, звідки через декілька днів перевезли до табору для полонених у місті Шепетівка¹³.

Серед персоналу інституту, котрі потрапили до радянської неволі на станції Мізоч, були викладачі хімічного факультету Варшавської політехніки, зокрема декан цього факультету й завідувач кафедри технології вибухових матеріалів, екстраординарний професор д-р габ. Тадеуш Урбанський, ад'юнкт тої ж кафедри д-р Тадеуш Тухольський і старший асистент

¹¹ Relacja st. strzel. Mielniczuka Aleksandra. HIA, Poland. Ministerstwo Informacji i Dokumentacji, box 209, fol. 2, doc. 9718.

¹² Muzeum Katyńskie. Biogramy Ofiar Zbrodni Katyńskiej [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ksiegicmentarne.muzeumkatynskie.pl> [20.08.2019].

¹³ Kwestionariusz ppłk. sł. uzbr. inż. Rakowskiego Henryka...; Odpowiedź na kwestionariusz ppłk. dr Felsztyna Tadeusza...

д-р Збігнев Капусцінський. До війни всі вони провадили свої дослідження в царині піротехніки, розробляючи нові вибухові речовини, й тісно співпрацювали з Технічним інститутом озброєння. Наприкінці серпня 1939 р. в ході загальної мобілізації їх було призвано до армії і для продовження роботи скеровано до вказаної науково-дослідної установи¹⁴. Якщо Т. Урбанському, котрий мав на собі цивільне вбрання, пощастило врятуватись і пережити Другу світову війну¹⁵, то двоє інших учених, Т. Тухольський та З. Капусцінський, будучи офіцерами, поручниками резерву, потрапили до табору для полонених у місті Козельськ, а навесні 1940 р. у Катинському лісі їх розстріляли чекістські кати¹⁶.

Ще кілька бойових епізодів у районі Мізоча (але вже за межами Мізоцької гміни) сталося вночі з 17 на 18 вересня 1939 р. Так, у селі Будераж було обстріляно з гвинтівок і ручного кулемета місце розташування 3-го батальйону 146-го стрілецького полку та 2-го дивізіону 179-го гаубичного полку (зі складу 44-ї стрілецької дивізії). Як повідомляють радянські джерела, «місцеві поліцейські та осадники» вели вогонь з вікон будинків і церковної дзвіниці. Внаслідок нічної перестрілки загинули начальник місцевого постерунку поліції та один червоноармієць. У полон потрапили чотири поліцейські, котрі, однак, невдовзі легко втекли¹⁷. Приблизно тоді ж здійснено раптовий збройний напад на підрозділи 305-го стрілецького полку, що розмістилися на нічний відпочинок у сусідньому селі Буща. У темряві зав'язалася інтенсивна перестрілка, в якій загинули двоє радянських солдатів і ще троє отримали поранення. Поляки зуміли без проблем відірватися й

¹⁴ Urbański T. Zapiski do autobiografii naukowej. *Kwartalnik historii nauki i techniki*. 1984. Nr 29. S. 16–17.

¹⁵ Тадеуш Урбанський у 1962 р. був висунутий на здобуття Нобелівської премії, але не отримав нагороди. У 1964–1967 рр. – директор Інституту органічної хімії Польської академії наук.

¹⁶ Muzeum Katyńskie. Biogramy Ofiar Zbrodni Katyńskiej...

¹⁷ РГВА, ф. 35084, оп. 1, д. 70, л. 2.

зникнути в найближчому лісі¹⁸. На жаль, у відомих нам польських документах немає жодної інформації про ці епізоди.

На завершення варто сказати декілька слів і про діяльність членів Організації українських націоналістів на Мізоччині. Зі звіту 17-ї округи «Рівне» ОУН знаємо, що в селі Спасів було створено збройний загін чисельністю в 20 бійців. Очолив його оунівець, місцевий мешканець Анатолій Мось. Українцям вдалося силою захопити в поляків (імовірно, поліцейських, лісничих, осадників, членів парамілітарних організацій) 40 гвинтівок. Під час збройних сутичок у Спасові були вбиті п'ятеро українців та четверо поляків¹⁹. Додамо, що пізніше, у 1941 р., А. Мось служив у батальйоні «Роланд», а протягом 1943 р. командував сотнею, яка обороняла штаб УПА-Північ. У 1944–1945 рр. він керував куренем УПА на Рівненському Поліссі, але влітку 1945 р. дезертирував з лав Повстанської армії, побоюючись репресій з боку власної Служби безпеки²⁰.

Таким чином, у нашій короткій розвідці ми висвітлили окремі бойові епізоди, що відбулися в районі Мізоча в історичний день 17 вересня 1939 р., коли до невеликого волинського містечка прийшли радянські війська. Без особливих труднощів зайнявши Мізоч, армійські частини рушили далі на захід виконувати свою «визвольну місію». За ними ж швидко прибув цілий десант чекістської та партійно-господарської номенклатури, передусім співробітники НКВС, партійні та комсомольські кадри, за якими невдовзі потягнулися педагоги, інженерно-технічний персонал тощо. З допомогою місцевих поплічників вони рішуче взялися за встановлення нових порядків, брутально ламаючи усталені віками морально-етичні норми, соціально-економічні відносини та й просто звичний уклад людського життя.

¹⁸ РГВА, ф. 35084, оп. 1, д. 47, л. 6.

¹⁹ Фонди Бібліотеки імені О. Ольжича. Звіт XVII округи «Рівне».

²⁰ Андрощук-«Вороний» М. Записки повстанця. Львів; Торонто, 2011. С. 33. (Літопис УПА. Серія «Події і люди». Кн. 13).

Андрій СМІРНОВ

ДЕРМАНСЬКИЙ МОНАСТІР У ПЕРІОД НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1941–1944 РР.)

Історія українського православ'я в роки Другої світової війни продовжує привертати увагу дослідників, породжуючи палкі наукові й суспільні дискусії. Вагомий внесок у наукове вивчення цієї проблеми здійснили Володимир Борщевич, Іван Власовський, Юрій Волошин, Олександр Лисенко, о. Тимофій Міненко, Володимир Пашенко, Семен Савчук і Юрій Мулик-Луцик, Надія Стоколос та інші автори. Проте досі залишається недостатньо з'ясованою роль монастирів у тогочасному розвитку Православної церкви на Волині. Як відомо, одним із провідних культурно-освітніх осередків України кінця XVI – початку XVII ст. був Дерманський Святотроїцький монастир. Опосередковано до висвітлення його діяльності в період Другої світової зверталися В. Борщевич, І. Власовський, о. Олександр Кулик, Володимир Рожко, однак ця тема ще не була предметом окремого дослідження українських істориків.

Під час німецької окупації в Україні існували дві основні православні юрисдикції. Це Автономна православна церква (АПЦ) на чолі з митрополитом Олексієм (Громадським), що позиціонувалася як частина Московського патріархату, та Українська автокефальна православна церква (УАПЦ), очолювана її тимчасовим адміністратором – архієпископом (з жовтня 1942 р. – митрополитом) Полікарпом (Сікорським), яка перебувала під омофором Варшавської митрополії Православної церкви в Генерал-губернаторстві.

Традиційно острозькі єпископи мали свій осідок у Дермані. Ще 13 липня 1941 р. в цьому селі острозький архієпископ

Симон (Івановський) відслужив урочистий молебень з нагоди проголошення 30 червня 1941 р. відновлення Української держави у Львові¹. До 1943 р. монастир перебував у складі АПЦ. У вересні 1942 р. владики Олексій призначив архимандрита Мефодія (Сибіковського) настоятелем Дерманської обителі².

На особливу увагу заслуговує питання про перехід братії цього чернечого осередку до Рівненсько-Кременецької єпархії УАПЦ, котрою керував єпископ Платон (Артемюк). Катализатором переходів громад АПЦ до УАПЦ стала трагічна смерть Олексія (Громадського) у травні 1943 р. Як впливає з листа владики Платона архимандритові Варлааму (Ціхоцькому)³, 22 травня 1943 р., після відзначення в селі Гільча храмового свята перенесення мощей св. Миколая, «дізнали ми великої духовної радості, коли всечесна братія тихої обителі на чолі з Вашою всечесністю й побожною людністю зі святими образами й хоругвами при радісному дзвоні урочисто зустріли нас перед історично-пам'ятковою брамою св. Троїцької обителі, з любов'ю ввели нас у святу обитель, в Свято-Троїцькому храмі якої помолилися спільно з нами в короткій молебній літії, вислухали наше принагідне слово та прийняли архипастирське благословення»⁴. Єпископ також відвідав дерманську парафіяльну церкву, парохом якої був о. Євген Кульчинський, і приєднав її причет і вірних до УАПЦ⁵. Аби монастир офіційно перейшов у підпорядкування Адміністрації Автокефаль-

¹ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ), ф. 6, оп. 1, спр. 75198фп, арк. 91.

² Кулик О. Терниста дорога: життєвий шлях і пастирська діяльність архимандрита Мефодія (Сибіковського) (1902–1978 рр.). Рівне, 2014. С. 62.

³ 1 серпня 1907 р. прийнято послушником у Дерманський монастир вихідця з духовної родини Василя Ціхоцького. Через рік його було пострижено в ченці з ім'ям Варлаам.

⁴ Ukrainian History and Educational Center Archives, Somerset, New Jersey (далі – UHECA), Bishop Platon papers, box 1, fol. 3.

⁵ University of Alberta Archives (далі – UAA), Minenko Collection, box 100, item 1958.

ної церкви, ієрарх пропонував написати прохання на ім'я митрополита Полікарпа. Після повернення з Києва 28 травня архимандрит Мефодій звернувся до архиєрея таким листом: «Від імені братії дорученого мені монастиря смиренніше прошу Ваше Високопреосвященство прийняти Свято-Троїцький Дерманський монастир під свою архипастирську опіку і володіння»⁶. Наступного дня з благословення владики Полікарпа цей чернечий осередок був віднесений до юрисдикції УАПЦ. Рівненський єпископ Платон у листі, адресованому чигиринському архиєпископові Никанору (Абрамовичу), рекомендував хіротонізувати о. Мефодія на вікарія для вінницького єпископа Григорія (Огійчука). У цьому зверненні наголошувалося, що отець «після перебування в чернечому подвизі в Дермані посоліднішав і набрався твердого й непохитного переконання в правоті автокефальности, що є дуже важним»⁷.

У рапорті від 4 червня 1943 р. архимандрит Мефодій запропонував відзначити братію обителі церковними нагородами, але владики виявив бажання отримати відомості про попередні заохочення ченців. Крім того, в монастирі запроваджувався новий чин поминання в час богослужіння: «боголюбиву й Богом бережену Матір нашу Україну і всю людність її, правлячу владу і все христолюбиве військо нехай пом'яне Господь Бог...»⁸.

28 червня єпископ Платон розпорядився приєднати до монастиря село Дермань Другий і куток Залужжя, щоб покращити матеріальне забезпечення іноків і сприяти місійно-релігійній праці. У кореспонденції до протоєрея Євгена Кульчинського він зазначав, що відділення цих сіл від дерманської парафії зумовлені винятково тогочасними обставинами й нагальною потребою зберегти «важливу церковно-історичну православну пляцівку»⁹.

⁶ УНЕСА, Bishop Platon papers, box 1, fol. 3.

⁷ УАА, Minenko Collection, box 100, item 1958.

⁸ УНЕСА, Bishop Platon papers, box 1, fol. 3.

⁹ Борщевич В. Волинський пом'яник. Рівне, 2004. С. 175.

У липні для виконання цієї резолюції владики Рівненське церковне управління звеліло отцеві настоятелю: «1) Переглянути разом зі старшою братією монастиря общежительний устав і наблизити його до вимог сучасного життя. 2) Підняти рівень монашеського життя, прищепивши йому діяльність західних монашеських чинів. 3) Надати більше краси і пошани до зовнішньої сторони монашеського життя, звертаючи увагу на зовнішній вигляд монахів, на чистоту у святинях і келіях братії і т. д. 4) Підняти парафіяльну дисципліну, не приймаючи до сповіді після розпочаття Божественної літургії (крім випадків з хворими). 5) Слідкувати, аби братія монастиря не допускалася негідних вчинків (пияцтва, сварок і т. д.). 6) Проводити культурно і національно освідомчі наради, читання з насельниками та переводити послідовно і планово українізацію богослужіння. 7) Пам'ятати, що Дерманський монастир у минулому був носієм, оборонцем і розсадником української культури – оживляти ті старі традиції»¹⁰.

Станом на 5 липня в обителі жило 10 ченців, ще п'ять були на сільських парафіях і належали до АПЦ. 12 серпня 1943 р. єпископ Платон номінував архимандрита Варлаама тимчасовим виконувачем обов'язків настоятеля, а ігумена Корнилія – тимчасовим намісником монастиря¹¹.

З огляду на нові церковно-політичні реалії, пов'язані з поверненням радянської влади та ліквідацією УАПЦ, у середині серпня 1944 р. було змінено канонічний статус Дерманського монастиря. Після покути братію та їхнього очільника Варлаама зараховано до Московського патріархату. Через кілька місяців настоятеля усунули, а на його місце призначили архимандрита Білівського монастиря Мефодія (Лупійчука). За інформацією В. Борщевича, до РПЦ було також приєднано і монастирського священника о. Ісидора Хомича. На кінець року до дерманської чернечої спільноти входило 16 насельників, з яких 11 мали

¹⁰ УНЕСА, Bishop Platon papers, box 1, fol. 3.

¹¹ Ibid.

лише домашню освіту¹². При перетворенні в 1949 р. цієї обителі на жіночу 11 ченців перевели до інших монастирських осередків, зокрема Загаєцького, Кременецького, Дубенського та Георгіївського скита. На їхнє місце в Дермань переселили 40 сестер ліквідованого Зимненського монастиря Волинської області¹³.

Отже, в роки німецької окупації Дерманський монастир залишався важливим центром чернечого життя на Волині, який перейшов до УАПЦ. Рівненський єпископ Платон намагався піднести духовний рівень монашої спільноти, закликаючи братію дотримуватися дисципліни і проводити українізацію богослужіння. Радянська антицерковна політика призвела до поступового занепаду Дерманської обителі, котру було перетворено на жіночу й невдовзі ліквідовано.

¹² Борщевич В. Волинське духовенство у ХХ столітті: ідентичність, статус, еволюція. Луцьк, 2010. С. 124, 332.

¹³ Панчук І. Інституціональні процеси в релігійно-церковному комплексі Волинського регіону в умовах суспільно-політичних трансформацій (1939 – початок ХХІ ст.): дис. ... д-ра філос. наук. Київ, 2018. С. 126.

Світлана ШУЛЬГА

ЧЕСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ «БЛАНІК» І УПА-ПВДЕНЬ: ДЕРМАНСЬКА ЗУСТРІЧ

У роки Другої світової війни, окрім польської, української та радянської сторін Руху опору, в період окупації виокремилася громада волинських чехів, яка зайняла особливу позицію (завдяки котрій зазнала порівняно менших втрат, ніж українці, поляки, євреї) та врешті-решт заявила про своє бажання повернутися на батьківщину. Це і визначає мету статті: з'ясувати питання участі/неучасті чехів у Русі опору, проаналізувати їхні відносини із повстанськими групами різних політичних спрямувань і роль у цьому процесі дерманської зустрічі керівників групи «Бланік» та українських повстанців 1943 р.

Досі ця дослідницька проблема, попри дискусії останніх років, детально не розглядалася. У сучасній українській історіографії взагалі відсутні студії такої теми, натомість чеські історики (серед них Я. Вацулік, Ї. Гофман, В. Дуфек, Д. Мартінкова) формують свої висновки на підставі переважно тільки самих спогадів своїх співвітчизників-реемігрантів. Згідно з цими мемуарами, українські повстанці часто фігурують як «бандити», що здійснювали акції проти чехів, проводили конфіскації тощо. Лише 2018 р. вийшла публікація Адама Зітека «Чеська меншина на Волині в роки німецької окупації», яка представляє, на нашу думку, об'єктивний погляд на становище чеської громади в 1941–1944 рр.¹

Важливим джерелом дослідження є матеріали Галузевого державного архіву Служби безпеки України у Рівному та

¹ Zitek A. Czeska mniejszość na Wołyniu w latach okupacji niemieckiej (1941–1944). *Pamięć i sprawiedliwość*. 2018. Nr 2 (32). S. 502–519.

Військового історичного архіву Чеської Республіки (Прага). Так, із ГДА СБУ в Рівному використано архівно-кримінальну справу Григорія Кіндратовича Фридриха, юриста і вчителя, засудженого 1945 р. за статтями 54-1а і 54-11 КК УРСР. Він був залучений українськими повстанцями до співпраці для налагодження відносин з чеськими організаціями й засвідчив зв'язки УПА та керівників чеської групи опору в Дермані². Суттєвим при аналізі цих документів (зокрема протоколів допитів) є врахування обставин ув'язнення й допитів заарештованої особи, з'ясування об'єктивності зафіксованих свідчень, їх верифікація.

У ВІА ЧР зберігається справа чеської організації «Бланік», яка діяла на Волині з липня 1941 до березня 1944 р. Справа складена в Чехословаччині органами безпеки в 1968–1975 рр. для легітимації групи як учасниці Руху опору за межами країни³. Очевидно, що датування цих матеріалів пояснює подані в них характеристики українського повстанського руху та їхнє основне призначення: перевірити й довести відсутність співпраці членів «Бланіка» з повстанцями.

Із вибухом радянсько-німецької війни, 6 липня 1941 р. на Волині невелика частина чеської інтелігенції заснувала групу Руху опору, яка ставила за мету не допустити фізичного знищення чеської громади та підготувати чоловіків до участі у збройній боротьбі з окупантами⁴. Наприкінці липня 1941 р. вже було напрацьовано програму підпільної діяльності «Наše

² Галузевий державний архів Служби безпеки України, Рівне (далі – ГДА СБУ, Рівне), ф. 5 (Р), оп. 1, спр. П-11266 (Архівно-кримінальна справа Фридриха Г. К.), 95 арк.

³ Vojenský historický archiv (Praha) (далі – ВНА), F. Ministerstvo národní obrany ČR, oddelení pro udelování osvědčení dle zákona číslo 255/46 Sb., oddel. 255, č. 4 (Podkladový materiál k prověření skupiny Blaník – Volyň, SSSR), 21 list.

⁴ Ibid., list 2; Příspěvek volyňských Čechů k osvobození Československa od nacistické nadvlády. Hofman J., Širc V., Vaculik J. Volyňští Češi v prvním a druhém odboji. Praha, 2004. S. 66.

desatero» («Наш Десятислов»)⁵. У характеристиці групи, збереженій у фондах ВІА ЧР, зазначається, що розповсюдження цієї програми в чеських поселеннях дало змогу «чехам повністю дистанціюватися від акцій бандерівців»⁶. Проте час появи документа (літо 1941 р.) свідчить радше не стільки про завдання «дистанціювання» чехів у липні 1941 р. (чого, думаємо, тоді ще не фіксувалося), скільки про намагання учасників групи це підкреслити через тридцять років по війні при її перевірці органами безпеки.

На початку 1943 р. організація мала ланки в 40 чеських населених пунктах⁷. 13 червня 1943 р. в с. Московщина відбулася нарада 13 представників цих поселень на Волині, тоді ж обрано керівництво організації. Її очолив учитель із с. Мирогоща Владімір Кноп (псевдо – Я. Влчек), його заступниками стали редактор часопису «Krajanské listy» (Луцьк, 1938–1939 рр.) і вчитель із с. Московщина Йозеф Рейзек (псевдо – Я. Вінаржіцький) та інженер Їржі Лізалек (псевдо – В. Броз), біженець із протекторату Чехії й Моравії. Визначено також керівників відділів: «пропаганди – Рейзек і Шірц, військового – Лізалек, медичного – Д. Сомол, технічного – Е. Цилц, фінансового та матеріального забезпечення – М. Кхол, безпеки – Ант. Бочек»⁸. Затверджено статут організації та її програму, ухвалено рішення про заснування власного періодичного органу⁹.

За пропозицією Й. Рейзека, часопис названо «Hlasatel» (від чес. Hlasit – проголошувати, пропагувати, розповсюджувати). Видання мало підтитул: «Часопис для чехословацького руху опору в Україні». Його редактор вважав: «якщо організа-

⁵ VNA. F. Ministerstvo národní obrany ČR, oddeleni pro udelovani osvědčení dle zákona číslo 255/46 Sb., otdel 255, č. 4 (Podkladovy materiál k prověření skupiny Blaník – Volyň, SSSR), list 5.

⁶ Ibid., list 3.

⁷ Ibid., list 4.

⁸ Ibid.

⁹ Ibid., list 3; Týdeník Hlasatel. Hofman J., Širc V., Vaculik J. Volyňští Češi... S. 86–89.

ція має добре діяти – повинен бути друкований орган, який би був пружиною й регулятором усієї організаційної роботи»¹⁰. Аби запустити процес видання, чехи почали пошук друкарської машинки у Львові та Дубні. У Дубні один із нових членів «Бланіка» Я. Габрієл віддав такий пристрій Й. Рейзекові, проте потрібен був час для поповнення знайденої польської друкарської каси чеськими позначками («гачек», «риска», «кружечек»). 1 серпня 1943 р. опубліковано перший номер газети «Hlasatel»¹¹.

Статут організації уклали Йозеф Рейзек і Владімір Кноп. Згідно з цим документом, головними її цілями були: «1) підготовка волинських [чехів] до вступу до чехословацької армії в СРСР; 2) підривна діяльність у тилу німецької армії (перешкоджати просуванню транспорту, матеріальному забезпеченню тощо); 3) не брати участі в націоналістичних організаціях інших народів (дотримуватися нейтралітету); 4) відкрита боротьба із зброєю в руках проти німців та їхніх помічників лише в рядах чехословацької армії в СРСР» (переклад – С. Ш.). Далі у статуті вказувалося, що підпільна антифашистська організація автоматично припиняє свою роботу тільки після звільнення Чехословаччини¹².

«Бланік» мав достатньо струнку структуру. Територію Волині поділено на 5 округів, які, відповідно, ділилися на 3–6 гуртків, а ті – на 3–9 підрозділів. 12 і 21 вересня відбулися вибори провідників ланок, 17 жовтня 1943 р. в Ульбарові – очільників округів, і 2 січня 1944 р. – центру. Керівником першого округу обрали Еміля Цилца із Гільчі, другого – Йозефа Мойдла із Хомутів (нині – Квітневе), третього – Йозефа Рейзека із Московщини та Мікулаша Пруса зі Страклова,

¹⁰ VNA. F. Ministerstvo národní obrany ČR, oddeleni pro udelovani osvědčení dle zákona číslo 255/46 Sb., otdel 255, č. 4 (Podkladovy materiál k prověření skupiny Blaník – Volyň, SSSR), list 3; Týdeník Hlasatel. Hofman J., Širc V., Vaculik J. Volyňští Češi... S. 86.

¹¹ Týdeník Hlasatel. Hofman J., Širc V., Vaculik J. Volyňští Češi... S. 88.

¹² Hofman J., Širc V., Vaculik J. Volyňští Češi... S. 72.

четвертий планувалося сформувати в околицях Луцька¹³. Головне керівництво разом з окружним розробляли політичні директиви й напрями діяльності «Бланіка», його політику щодо партизанки (польської та радянської), а також щодо ОУН, УПА й німців. Загальна чисельність членів організації точно не встановлена, однак відомо, що її ланки наприкінці 1943 р. діяли в 102 чеських поселеннях Волині (19 підокругів, 5 округів). Копія мапи, що відображає структуру «Бланіка» (зберігається у Рівненському краєзнавчому музеї) містить списки ланок цих п'яти округів¹⁴.

Під час вступу до групи опору її новоприйняті члени давали клятву, в якій зобов'язувалися до останньої краплі крові боротися за звільнення своєї батьківщини. Текст цієї присяги наводять автори «Історії Чеського Боратина» Йозеф, Анна й Владіслав Влкі¹⁵.

Окреслимо взаємини чеської організації та українських повстанців. Чехи, що втратили свою державну незалежність 1938 р., повністю поділяли багатотисячні намагання українців створити власну державу. Про це свідчить, зокрема, допомога молодій Чехословацькій Республіці українській еміграції в міжвоєнний період. Натомість методи боротьби, застосовувані ОУН та УПА, волинські чехи не могли толерувати й засуджували як неприйнятні, хоча в політичній платформі УПА 1943 р. і проголошувалося, що вона «обстоює рівноправність усіх

¹³ VNA. F. Ministerstvo národní obrany ČR, oddeleni pro udelovani osvědčení dle zákona číslo 255/46 Sb., oddeľ 255, č. 4 (Podkladovy materiál k prověření skupiny Blaník – Volyň, SSSR), list 4; Hofman J., Sirc V., Vaculik J. Volyňští Češi... Příloha 2. Rozmístění buněk a struktura odbojové organizaci Blaník. S. 283.

¹⁴ VNA. F. Ministerstvo národní obrany ČR, oddeleni pro udelovani osvědčení dle zákona číslo 255/46 Sb., oddeľ 255, č. 4 (Podkladovy materiál k prověření skupiny Blaník – Volyň, SSSR), Dod.; Hofman J., Sirc V., Vaculik J. Volyňští Češi... Příloha 2. Seznam Buněk ilegální organizaci Blaník (červen – červenec 1943); Рейзек Й. Не зрадимі «Бланік». *Чехи і Дубеничина*: Матеріали Міжнар. наук.-теор. конф. Луцьк, 2011. С. 72.

¹⁵ Vlk J., Vlková A., Vlk V. Historie Českeho Boratina. Usti nad Labem, 2000. S. 158.

громадян незалежно від їхньої національності, віросповідання й статі; прагне до справедливого соціально-економічного устрою»¹⁶.

Водночас чеський історик Ярослав Вацулік на основі спогадів реемігрантів указує на те, що чехи під проводом «Бланіка» створювали самооборону «перш за все проти загонів Української повстанської армії, [...] мусили не тільки оберігати, але і в боях боронити життя та майно селян від бандерівців та різних банд»¹⁷. У цих спогадах також читаємо: «Раз прийшли німці, другий – бандерівці, і брали все, що знайшли [...] Бандерівці справді нападали. Мали зброю, палили господарство, вночі приходили за їжею. Був то страшний час, через день забирали, палили і стріляли німці, а вночі – бандерівці» (Марія Блажкова)¹⁸. Вацлав Гайний згадує, що «українці давали полякам багато забирати. Вбивали їх. Польських осадників [...] українці помалу знищили. Швидко все було [...] Людина не знала ні дня, ні години, коли і хто прийде. Не знали, хто прийшов, усі були в мундирах, і не знали, хто це»¹⁹.

Описи т. зв. бандерівських нападів на чеські поселення трапляються і в наукових розвідках, і в новітніх публікаціях реемігрантів та їхніх нащадків. Однак зауважимо, що такі наративи мають характер «штампу», вони ретранслюються з мемуарів до мемуарів, з одних наукових чи публіцистичних текстів до інших, почасти без конкретних фактів та об'єктивної

¹⁶ Україна: політична історія. XX – початок XXI ст. Київ, 2007. С. 794.

¹⁷ Hofman J., Širc V., Vaculik J. Volyňští Češi... S. 68; VHA. F. Ministerstvo národní obrany ČR, oddeleni pro udelovani osvědčení dle zákona číslo 255/46 Sb., otdel 255, č. 4 (Podkladovy materiál k prověření skupiny Blanik – Volyň, SSSR), l. 5.

¹⁸ Válečný příběh volyňských česků končil v Branišovicích [Електронний ресурс]. Режим перегляду: <https://ru-ru.facebook.com/scvpeu/posts/15.09.2018>.

¹⁹ Vaclav Hajny. Mimo dětí a dědů šli všichni do války [Електронний ресурс]. Режим перегляду: <https://www.pametnaroda.cz/cs/hajny-vaclav-20110720-0/17.08.2019>.

оцінки ситуації. Пояснюється це, по-перше, часом запису спогадів – 1960–1970-ті рр., коли в Чехословаччині домінувала прорадянська орієнтація, а волинські чехи були означені як «небезпечний елемент»; по-друге, недостатнім використанням українських архівних джерел і сучасних наукових досліджень. Та й нині можемо знайти в чеських публікаціях подібні характеристики українського повстанського руху, що, на наш погляд, вимагає відповідних контрзусиль вітчизняних істориків. Очевидно, сприяє цьому й наявність матеріалів у ВІА ЧР, де відклялися заяви мешканців чеських поселень до комендатури чехословацької бригади в Рівному з проханням захистити їх від «бандитів»²⁰. Заяви написані від руки, наприкінці кожної – підписи мешканців, але чітко не зазначено, хто ці «бандити». Тексти документів близькі за змістом і риторикою, отож цілком імовірно, що готувалися вони під певними «впливами».

Думається, що аналіз ситуації, а надто такої неоднозначної, як на Волині 1943 р., потребує залучення, крім спогадів, які зазвичай доволі суб'єктивні, інших джерел, у т. ч. документальних матеріалів з українських архівів, розповідей українців-очевидців тих подій, що уможливить верифікацію відомостей про ті чи ті обставини.

Чеські селяни були значно заможнішими, через що повстанці знаходили в них харчі й інший провіант, котрий забирали, часто насильно, тому в спогадах реемігрантів такі «експропріації», природно, описуються як грабіж. Для українця учасники національного опору були «своїми», бо відстоювали їхню правду й державу, тож він їм допомагав добровільно. Для чеха, який, навіть через десятиліття імміграції, почувався якщо не «чужим», то принаймні «іншим», і який зазнав схожої експропріації в 1939–1940 рр., повстанці були «чужими», а ті, хто виявляв насилля, – бандитами. До того ж, по-

²⁰ ВНА. F. 1 (čs. samostatný prapor v SSSR (1941–1943) (1-й чехословацький окремих батальйон в СРСР (1941–1943)). Komendatura), k. 68, inv. č. 719 (Žadosti obcí o vojenskou ochranu proti «banderovcům» (1945–1946)), 35 list.

зіція чехів-іммігрантів від початку базувалася на лояльності до влади, що їх і убезпечувало на певний час, і викликало в українців, поляків, радянських партизан бажання залучати представників цієї національності до своїх збройних угруповань.

Неодноразово і радянські партизани, і українські повстанці зверталися до чеського населення із закликом вступати до їхніх лав для боротьби з окупантами. Окремі випадки участі чехів у загонах УПА і польської Армії Крайової фіксує історик Ярослав Антонюк²¹. Намагання різних сторін Руху опору встановити контакти та залучити на свій бік чеську громаду засвідчуються архівними матеріалами, опублікованими Володимиром Сергійчуком у збірці «Український здвиг: Волинь. 1939–1955». У спогадах реемігрантів також мовиться про такі спроби обох сторін конфлікту (поляків і українців)²².

Волинські чехи прагнули уникати втручання в будь-які місцеві міжетнічні протистояння, допомагали полякам та переховували євреїв. При цьому, як стверджує Я. Вацулік, вони не могли погодитись із рішенням оунівців «орієнтуватися на етнічну чистку Волині від поляків» (на наше переконання, цей вислів є некоректним). Документи доводять, що деякі оунівці виступали й проти чехів, «їм закидали, що чекають приходу росіян, що приїхали і забрали в українців найкращі землі»²³. Подібні дорікання не були новиною для чеської громади, котра чула їх

²¹ Антонюк Я. Волинські чехи в українській визвольній боротьбі (на прикладі колонії Купичів). *Український визвольний рух*: наук. зб. Львів, 2014. Зб. 19. С. 208; Його ж. Малинська трагедія. Чи ворогували «бандерівці» з чехами? [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.radiosvoboda.org/a/29734346.html [17.08.2019].

²² Сергійчук В. *Український здвиг: Волинь. 1939–1955*. Київ, 2005. С. 128–130, 226–233.

²³ VNA. F. Ministerstvo národní obrany ČR, oddeleni pro udelovani osvědčení dle zákona číslo 255/46 Sb., odel 255, č. 4 (Podkladovy materiál k prověření skupiny Blaník – Volyň, SSSR), I. 5; Hofman J., Širc V., Vaculik J. *Volyňští Češi...* S. 69.

ще в перші роки імміграції, але в часи воєнні вони тільки посилювали конфліктність, ускладнюючи домовленості між групами опору.

Навесні – восени 1943 р. на Волині спостерігалось загострення жорстокого конфлікту між українцями й поляками, який на загальному тлі бойових дій Другої світової та гітлерівської окупації перетворився на ще одну, вже локальну, криваву війну. Волинські чехи старалися залишатися на позиції нейтралітету, відмовляючись підтримувати будь-яку зі сторін. Щоправда, деякі чеські поселення та окремі чехи були на боці повстанців. До таких населених пунктів, за свідченнями очільника «Бланіка» В. Кнопа, належали Уїздці, Волков (нині – Вовковиї Рівненської обл.), Підвисоке²⁴. Випадки активної участі чехів в українських повстанських акціях обумовлювалися, вочевидь, тим, що вони жили поряд із українцями десятки років: вступали в міжетнічні шлюби, налагоджували господарські відносини з місцевим населенням, їхні діти навчалися разом у школі тощо. Проте така участь не була масовою й мала ситуативний характер.

Із початку 1943 р. в чеських поселеннях поширюються рукописні листівки із закликом вступати до Чехословацької повстанської армії (ЧПА), яка нібито була частиною УПА і яку організував чеський емігрант Антонін Нехутний, нібито член УПА²⁵. За спогадами Антоніна Бочека, А. Нехутного перевіряли та допитували бандерівці й залучили до цього чехів (один з них – Еміл Сахулка з Гільчі). З'ясувалося, що А. Нехутний був агентом гестапо. Пізніше, у 1953 р., коли після рееміграції волинські чехи переслідувалися органами безпеки Чехословаччини, це стало єдиним аргументом, який висувала спецслужба

²⁴ Hofman J., Širc V., Vaculik J. Volyňští Češi... S. 81.

²⁵ VNA. F. Ministerstvo národní obrany ČR, oddeleni pro udelovani osvědčení dle zákona číslo 255/46 Sb., otdel 255, č. 4 (Podkladovy materiál k prověření skupiny Blanik – Volyň, SSSR), 21 list; Hofman J., Širc V., Vaculik J. Volyňští Češi... S. 88.

В. Кнопові та його соратникам, висновуючи, що «...“Бланік” був продовженою рукою бандерівців»²⁶. Самі учасники організації негативно сприймають інформації про А. Нехутного, відкидаючи будь-які твердження про співробітництво. Все це спростовує тезу Я. Антонюка про те, що «з часу створення на Волині перших осередків ОУН, вони відразу налагодили співпрацю з місцевими чехами. Відомо, що при підрозділах УПА на півдні Рівненщини діяла Чеська повстанська армія на чолі з Антоніном Нехутним»²⁷.

Влітку 1943 р. протистояння на Волині між польським та українським рухами набуло надзвичайної гостроти. А коли українські повстанці, окрім конфіскацій, почали мобілізаційні заходи в колоніях чехів, то ті змушені були піти на перемовини із представниками українського національного опору. 1 серпня 1943 р. в с. Московщині нарада керівників «Бланіка» (Й. Рейзек, Ї. Лізалек, Е. Цилц) постановила «будь-якою ціною зберігати нейтралітет меншини в польсько-українському конфлікті і також заборонено виступи проти німецьких та мадярських сил. [...] Проти бандерівців організувати посилену оборону». Згодом вирішено провести зустріч із провідниками бандерівців²⁸.

Своєю чергою, керівництво УПА-Південь уживає різних організаційних та інших заходів задля задіяння чеського населення до спільного супротиву. Завдання «встановлення контактів між українцями і чеським населенням»²⁹ було покладено на Григорія Фридриха (псевдо – «Невідомий»)³⁰. Цей українець народився в с. Дермань, отримав освіту юриста, працював учителем, володів чеською мовою (навчався у Празі, звідки емігрував до Польщі на початку війни)³¹. Г. Фрідріх показав на допиті

²⁶ Hofman J., Širc V., Vaculik J. Volyňští Češi... S. 83–84.

²⁷ Антонюк Я. Малинська трагедія...

²⁸ Hofman J., Širc V., Vaculik J. Volyňští Češi... S. 81–82.

²⁹ ГДА СБУ, Рівне, ф. 5 (Р), оп. 1, спр. П-11266, арк. 9.

³⁰ Там само, 95 арк.

³¹ Hofman J., Širc V., Vaculik J. Volyňští Češi... S. 83.

25 листопада 1944 р., що виконував певні обов'язки у т. зв. пункті ОУН, який розташовувався спершу на Бущанських хуторах Мізоцького району, а потім у Дермані Першому (у будинку Йосипа Шевчука)³². Цікавою є інтерпретація слів Г. Фридриха слідчим Зобковим, котрий проводив допит: «Про яке населення йдеться? Слідству відомо, що мовиться про встановлення контакту між бандитськими формуваннями УПА та створеними німцями збройними групами із чехів. Чи так це?»³³. Отже, органи слідства вже 1944 р. намагались утвердити думку про роль німецьких окупантів в організації чеського опору і «зафіксувати» свідчення про зв'язки «Бланіка» з УПА.

Тоді ж Г. Фридрих повідомив про зустріч керівників УПА і чехів, яка відбулася ще до початку його роботи в «пункті». За угодою між ними, «чехи отримують у стосунку УПА та її органів до певної межі автономію, тобто право мати самостійні збройні організації. [...] діють під своїм проводом». Загалом, як підкреслювалося в тому ж документі, «чеські організації були створені під проводом боротьби з німцями»³⁴.

У таких умовах В. Кноп підготував листівки «Місія нашої меншини в Україні» й «Декларація чехів в Україні», де викладалися основні принципи перемовин із представниками ОУН і УПА 24 жовтня 1943 р. в Дермані. Керівництво «Бланіка» озвучувало свою позицію: «Ми, складова частина чехословацького народу, а тому автоматично підлеглі чехословацькій владі в Лондоні. Ми до цих пір не одержали від своєї влади ніяких вказівок щодо українського питання на Україні, і не можемо із своєї ініціативи щось робити»³⁵. Вони звернулися до чехів із закликом: «...бути разом, [...] організуватися й озброюватися. [...] Ми хочемо зберегти нашу меншину, хочемо виконати свій святий обов'язок по відношенню до свого народу,

³² ГДА СБУ, Рівне, ф. 5 (Р), оп. 1, спр. П-11266, арк. 12.

³³ Там само, арк. 10.

³⁴ Там само, арк. 10–11.

³⁵ Hofman J., Širc V., Vaculik J. Volyňští Češi... S. 69, 87.

ми хочемо забезпечити своїй меншині місце в Чехословаччині, ми хочемо, щоб наша меншина мала чисту совість в історії нашого народу». Виходячи з тексту звернення, яке навів у своїх мемуарах Йозеф Рейзек, один із очільників «Бланіка», можна констатувати, що метою утвореної організації була боротьба з окупантами за збереження чеської меншини та відновлення незалежної Чехословаччини. Тут також містилися й зауваги щодо співробітництва з українським рухом: «[Українці] надіялися на наші національні почуття і на мету – помститися німцям за всі прикрощі, які дісталися нашому народові від німців, уважають нас своїми союзниками і майже насильно вербують наших хлопців. Якщо ми підемо з ними – піддамо нашу меншину небезпеці, вона буде німцями знищена, якщо відмовимо їм, можуть нам мстити [...], можуть завдати нам багато зла»³⁶. Як бачимо, позиція волинських чехів достатньо зрозуміла: вони не беруть участі у структурах українського руху опору, не приєднуються ні до польського, ні до радянського партизанських рухів, проте не відмовляються від ситуативної співпраці та допомоги. Поряд із цим на зустрічі наголошувалося, що організація не буде протидіяти тим, хто «добровільно згодиться до лав УПА»³⁷.

Як уже знаємо, попри згадані зауваги, чехи таки зустрілися з провідниками українського опору. Члени «Бланіка» Й. Лізалек, Е. Цилц і В. Кноп мали розмову з двома представниками повстанців, одним з яких був уже згаданий «Невідомий». У подальшому спілкуванні він розповів Антоніну Бочкові (керівник відділу безпеки «Бланіка», ім'я якого на допитах називав Г. Фридрих), що навчався в Карловому університеті. Перемовини були серйозними, «діловими та з обох сторін делікатними». В. Кноп згодом писав про це так: «Ми висловили своє розуміння їх устремління до незалежності, однак при тому мусимо зберігати нейтралітет, тому що є частиною

³⁶ Hofman J., Širc V., Vaculik J. Volyňští Češi... S. 67.

³⁷ Ibid. S. 69.

чеського народу, його легальним представником є уряд (в екзилі) в Лондоні, який веде боротьбу проти окупантів нашої держави на боці Радянського Союзу, а тому ми готуємося воювати проти нацистів у чехословацьких з'єднаннях в СРСР». Згідно з відомостями цього самого автора, після зустрічі та внаслідок домовленостей повстанці припинили конфіскації й мобілізацію в чеських селах³⁸.

Пізніше зв'язок із українськими повстанцями періодично поновлювався. Г. Фридрих до кінця жовтня 1943 р. працював у тому ж «пункті». До його обов'язків належало репрезентувати повстанців «в чеських організаціях Мізоцького і Здолбунівського районів, [...] розглядати скарги чеських представників на окремі випадки порушень з боку органів УПА у стосунку до чехів, приймати скарги на чеське населення, з'ясовувати обставини тих чи інших порушень, розглядати скарги окремих осіб». Саме тому, очевидно, він познайомився з «представником від чеських організацій – Джусом із Борщівки»³⁹.

Форми чесько-української співпраці були різні. Наприклад, восени 1942 р. у чеській родині в Купичеві мешкав ковельський окружний провідник ОУН Сергій Манько-«Ящур». У звіті суспільно-політичної референтури з Володимирсько-Горохівської округи (доповідач «Степ») за липень 1943 р. сказано: «Чеське населення до українських визвольних змагань відноситься прихильно, воно співпрацює з українцями, підпорядковується нашій організації, несе усі тягари боротьби, а часом виступає активно»⁴⁰.

Окремі чехи входили до з'єднань радянських партизанів (Д. Медведєва, С. Ковпака) або польських загонів. Занотовані й

³⁸ Hofman J., Širc V., Vaculik J. Volyňští Češi... S. 83.

³⁹ ГДА СБУ, Рівне, ф. 5 (Р), оп. 1, спр. П-11266, арк. 13.

⁴⁰ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 3833, спр. 118, арк. 19 (Суспільно-політичний звіт Володимирсько-Горохівської округи за липень 1943 р.); Антонюк Я. Волинські чехи у українській визвольній боротьбі... С. 207–208.

випадки колаборації. Так, купичівські чехи при вступі німців до села пригощали їх пивом і накрили святковий стіл, про що дізнаємося зі споминів Марії Францівни Кафки, 1916 р. н., уродженки й мешканки с. Купичів Турійського р-ну, записаних істориком Я. Антонюком⁴¹. Одну з двох поліційних сільських управ у Купичеві, створених німцями, у перші тижні окупації очолював чех Богуслав Кучер⁴². За свідченням Йозефа Мартіновського, жителя с. Малина, старостою там був Йозеф Крамський, а в с. Чеські Кнерути – Йозеф Дус⁴³. Відомий також виступ чехів Купичева на боці 27-ї волинської дивізії АК проти УПА в листопаді 1943 р.⁴⁴

У мемуарах Д. Медведєва віднаходимо згадки про чехів-працівників Здолбунівського залізничного депо, які ввійшли до диверсійної групи, що співпрацювала із загоном цього радянського командира. Це Їржі Гроуда, Владімір Плічка (Палічка?), Александр Заслоцькій, із Новин Чеських – Шафар, Їржі Яначек із Дніпропетровська, а також Йозеф Громада, котрий загинув у партизанських боях. У загоні воював і Ярослав Вітек із Житомира⁴⁵. У Рівному діяла група у складі Йозефа Новака та його двох сестер – Анни й Катерини, Яна Кутковця, Я. Луса, Йозефа Майєрніка, родини Дроздова й ін.⁴⁶ На Здолбунівському цементному заводі, який побудували чехи брати Єлінеки і який у роки війни виробляв цемент для зведення «дніпровського валу», функціонувала друкарня,

⁴¹ Антонюк Я. Волинські чехи в українській визвольній боротьбі... С. 206–207.

⁴² Там само.

⁴³ Ze vzpomínek Josefa Martinovského. Český Malín. Nymburk: VEGA-L, 2010. 40 s.

⁴⁴ Антонюк Я. Волинські чехи в українській визвольній боротьбі... С. 202–222; Věrná stráž. 1950. 20 října. S. 6.

⁴⁵ Hofman J., Širc V., Vaculik J. Volyňští Češi... S. 199–200; Šeret'uk M. Kronika Českého Kvasilova. [Praha?]: Sdružení Čechů z Volyně a jejich přátel, 2003. S. 39–40.

⁴⁶ Hofman J., Širc V., Vaculik J. Volyňští Češi... S. 200–203.

де виготовляли листівки українською, польською, чеською, німецькою мовами, поширювані на Волині, на території Генерал-губернаторства, а ще серед німецьких солдатів, котрі їхали на фронт. Друком займалися чехи Бенедикт Кушнер, Вацлав Віжка і Ян Монах⁴⁷.

Улітку 1943 р. волинські чехи налагодили контакти із радянськими партизанами зі з'єднання С. Ковпака, а коли розпочався рейд на Прикарпаття, «Бланік» надав інформацію про пересування німецького транспорту залізницями Рівне – Ковель, Рівне – Львів. У перші дні серпня 1943 р. члени «Бланіка» разом із ковпаківцями ініціювали саботажні акції на нафтових родовищах поблизу Станіслава (тепер – Івано-Франківськ). На початку 1944 р. Й. Рейзек у с. Московщині вів переговори із Сидором Ковпаком й особисто передав йому карту розміщення ланок своєї організації та її статут, перекладений російською мовою. Через С. Ковпака чехи пробували зв'язатися з чехословацькою бригадою в СРСР. Повідомлення про «Бланік» було надруковане в радянському військовому часопису «Блокнот агітатора» перед вступом Червоної армії на Волинь⁴⁸.

Із 1944 р., коли просування фронту набуло високих темпів, чехи продовжують займати визначені ними політичні позиції, головним своїм завданням і надалі вважаючи підготовку до визволення Чехословаччини, хоча чеське населення тоді теж було заручником протиборчої ситуації на Волині. За словами чеських реемігрантів, вони змушені були «вдень годувати одних, а вночі – інших». Із просуванням фронту, в лютому – березні 1944 р. на волинські терени передислокувалася

⁴⁷ Hofman J., Širc V., Vaculik J. Volyňští Češi... S. 202.

⁴⁸ VNA. F. Ministerstvo národní obrany ČR, oddeleni pro udelovani osvědčení dle zákona číslo 255/46 Sb., otdel 255, č. 4 (Podkladovy materiál k prověření skupiny Blaník – Volyň, SSSR). 21 list; Hofman J., Širc V., Vaculik J. Volyňští Češi... S. 69–70, 200, Příloga 2. Seznam Buněk ilegální organizaci Blaník (červen – červenec 1943); Vaculik J. Dějiny volyňských Čechů. II. Díl. 1914–1945. Praha, 1998. S. 110.

чехословацька бригада на чолі з Л. Свободою, яка була тут поповнена добровольцями – волинськими чехами.

Таким чином, чехам урешті-решт вдалося утримати свою особливу позицію в складних умовах окупації й реалізувати мету повернення на батьківщину. Спроби чесько-українського порозуміння, що виявилось на зустрічі в Дермані, спільні рішення та узгодження дій, навіть попри відмінності у цілях і засобах боротьби з окупантами, дали свої результати: незважаючи на всі ці розбіжності, чеські та українські групи опору змогли уникнути збройного протистояння, чеська громада зберегла свою чисельність та утвердила бажання повернутися на рідну землю.

Андрій ЖИВ'ЮК

**«ЗАЧИСТКА» ДЕРМАНЯ:
30 ВЕРЕСНЯ 1948 РОКУ
В НОВІТНІЙ ІСТОРІЇ СЕЛА**

Дермань. Боюсь, що його сильно розгромлено, там діяв міцний партизанський фронт, а в таких випадках помста загарбників невмолима. Уявляю шал варвара, якому ставлять спротив. Скільки проллється крові, скільки проковтне Сибір.

Улас Самчук. Щоденник. 1 липня 1948 року.

«Початок творення міфу про “поета-комсомольця Миколу Максися” сягає, думається, березня 1957 р.» – такими словами розпочинається нарис «Міф про Миколу Максися», що увійшов до книги «Від “Дерманської республіки” до “Дерманської трагедії”», виданої 2011 р.¹ Це твердження мало підстави: саме в березні 1957 р. в дерманських криницях знайшли людські останки і перепоховали їх, саме тоді стартувала пропагандистська кампанія зі звинувачення у вчинених злочинах «українських буржуазних націоналістів». Її режисери згадали й про Миколу Максися як жертву «бандерівського терору», створивши за період від кінця 1950-х до початку 1990-х рр. з його особи культову постать, по суті канонізувавши його як «поета і комсомольця», на протигагу іншому уродженцеві Дерманя, «буржуазному письменникові й націоналістові» Уласу Самчуку. У такий спосіб вони праг-

¹ Жив'юк А., Марчук І. Від «Дерманської республіки» до «Дерманської трагедії»: нариси історії українського визвольного руху в Дермані на Волині. Рівне, 2011. С. 140–146.

нули досягти подвійного ефекту: розвінчати одного кумира і возвеличити іншого.

Упродовж восьми років, що минули з часу виходу книжки, відбулася «джерелознавча революція» в царині дослідження архівів радянських спецслужб, викликана ухваленням Законом України «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму». Опрацювання недоступного раніше документального комплексу, як-от спецповідомлення райвідділів МВС/МДБ (НКВС/НКДБ) та відділу 2-Н управління МДБ у Рівненській області, особові справи співробітників МВС/МДБ (НКВС/НКДБ), архівно-кримінальні справи осіб, які не реабілітовані, та архівні справи спецпоселенців, що зберігаються у відомчих архівах СБУ і МВС України, спонукали до ревізії нашої візії витоків міфу про «поета-комсомольця Миколу Максися». І не лише цього міфу.

Перш за все маємо ствердити, що переломними у протистоянні українського визвольного руху і більшовицького режиму стали 1948–1950 рр.

У 1944–1946 рр. радянська влада намагалася встановити збройний контроль над Західною Україною, що виявилось можливим після завершення Другої світової війни і розгрому більших повстанських підрозділів. Протягом перших повоєнних років повстанці перейшли від наступальних до оборонних дій. Відбулося розформування сотень і куренів на підвідділі з переведенням їх у збройне підпілля. Після т. зв. великої блокади 1946 р. сотні та курені УПА діяли лише в Карпатах і на Закарпатті.

Вибори до Верховної Ради СРСР і УРСР 1946–1947 рр., попри «велику блокаду», продемонстрували, що влада, по суті, не контролює західноукраїнського регіону політично. Власне самі вибори та силовий тиск на західноукраїнське село й були спробою змінити ситуацію.

Після політичного опанування терену, ліквідації фактичного двовладдя (удень – влада радянська, вночі – повстанська),

більшовики взялися до встановлення ідеологічного контролю в регіоні. Рішення Української головної визвольної ради, Головного військового штабу УПА від 3 вересня 1949 р. про розформування бойових одиниць і штабів, загибель 5 березня 1950 р. головнокомандувача УПА Романа Шухевича, здійснення у 1948–1950 рр. у західних областях УРСР масової колективізації створювали для цього передумови. Водночас «позадужками» радянських ідеологічних впливів залишалося переконання більшості мешканців Західної України в нелегітимності нової влади і культивування серед молоді образу повстанців як борців за самостійність.

Розпочалася «війна за голови», у ході якої компартійні органи планували нейтралізувати колишніх авторитетів і звести на п'єдестал нових героїв. До того ж зробити це, цілком і повністю дискредитувавши «колишніх», їхню ідеологію і практику. «Остаточне вирішення» проблеми українського націоналізму на західноукраїнських теренах передбачало фізичне усунення та дегероїзацію носіїв його ідей.

«Повстанська столиця» Дермань з околицями посідала тут окреме місце. Спершу, ще в 1946 р., Дерманеві відібрали його назву, перейменували на Устенське. Така ж доля чекала й інші знакові для визвольного руху на Волині й Поліссі місцевості: Указом Президії Верховної Ради УРСР від 7 березня 1946 р. «Про збереження історичних найменувань (*sic!*) та уточнення і впорядкування існуючих назв сільських рад і населених пунктів Ровенської області» с. Обгів тодішнього Вербського району (фактичний центр військової округи УПА-Південь «Богун» на рубежі 1943–1944 рр.) було перейменовано на Соснівку; с. Людвипіль (один з центрів руху Тараса Бульби-Боровця і Південно-східного краю «Одеса» Степана Янішевського-«Далекого») – на Соснове². Восени 1946 р. 177 родин із с. Антонівці Шумського району, де у березні 1943 р. в урочищі Дігтярня розташовувався табір воєн-

² Відомості Верховної Ради УРСР. 1947. № 5–6. С. 13–20.

ної округи УПА «Волинь-Південь», т. зв. Антонівецька республіка, вивезені в села Роздол (до 1945 р. – Фрідріхсфельд) та Привітне Запорізької області, інші розселені на Шумщині й Лановеччині. 21 серпня 1952 р. Указом Президії Верховної Ради УРСР була ліквідована Антонівецька сільська рада, а саме село Антонівці зняте з обліку³. Зникло також село Гутвин на Костопільщині, в якому 1943 р. був штаб УПА-Північ.

Із 1945–1946 рр. керівництво ОУН спрямувало діяльність підпілля за трьома тактичними схемами: «Дажбог» (передбачала легалізацію підпільних кадрів і створення «легальної» мережі ОУН(б) в Україні), «Олег» (мала за мету підготовку молодіжного кадрового резерву для підпілля) й «Орлик» (була спрямована на створення міцних позицій підпілля в Центральній та Східній Україні)⁴. Упродовж 1946–1950 рр. крайові проводи ОУН досягли значних успіхів у реалізації поставленої мети. У містах, містечках, селах західних областей УРСР (зокрема в їхніх навчальних закладах) виникли кількасот молодіжних організацій, для нейтралізації котрих і зриву планів українського підпілля органи МДБ докладали максимум зусиль⁵. Аби переламати несприятливу для себе в ідеологічному протистоянні ситуацію, радянські спецслужби вдалися до радикальних кроків – від масових арештів у середовищі націоналістично налаштованої молоді до значної ротації кадрів у керівній ланці МДБ, у т. ч. на районному рівні.

23 червня 1948 р. замість Бориса Хранцова, який очолював Мізоцький райвідділ НКДБ-МДБ з березня 1944 р.⁶,

³ Відомості Верховної Ради УРСР. 1947. 1990. № 19. С. 288.

⁴ Веденеев Д. Післявоєнна еволюція стратегії, тактики, організаційно-функціональної побудови озброєного руху опору під проводом ОУН(б) в Західній Україні. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2012. Вип. 22. С. 177–180.

⁵ Ішук О. Молодіжні організації ОУН (1939–1950 рр.). Торонто; Львів, 2011. С. 102–103.

⁶ Галузевий державний архів Служби безпеки України, Рівне (далі – ГДА СБУ, Рівне), ф. 19, оп. 13, спр. 1, арк. 1 зв.

начальником цього відділу призначений майор Карп Богданов (займав посаду до 1 квітня 1952 р.)⁷. Карп Богданов народився 25 березня 1912 р. в с. Романово Холмського повіту Псковської губернії (нині Торопецького району Тверської області). Від 1929 до 1934 рр. працював комірником у сільськогосподарській комуні, секретарем політвідділу машинно-тракторної станції (МТС), інструктором райспоживспілки та редакції районної газети. У 1934–1938 рр. служив у 9-му механізованому полку 9-ї кавалерійської дивізії Київського особливого військового округу (КОВО). Звідти потрапив в органи НКВС: до осені 1939 р. перебував в апараті УНКВС у Житомирській області, згодом в особливих відділах НКВС 5-ї армії КОВО, 38-ї армії Південно-Західного фронту, відділі контррозвідки (ВКР) «Смерш» 51-ї армії, що належала спочатку до Сталінградського, пізніше до 4-го Українського і 2-го Прибалтійського фронтів. З осені 1945 р. очолював ВКР «Смерш» і МДБ 8-ї навчальної танкової бригади Уральського військового округу⁸. Очевидно, що робота в якості «особіста» і «смершівця» в армійських підрозділах під час Другої світової війни і в перші повоєнні роки дозволила К. Богданову набути значного оперативного досвіду. З іншого боку, до весни 1947 р. він не залучався до протидії антирадянським збройним формуванням у Західній Україні, не був обізнаний зі специфікою протистояння радянських спецслужб і націоналістичного підпілля в регіоні, тому добре надавався для використання в оперативних іграх, які не один рік вели досвідченіші за нього «бандолови», зосібна співробітники управління 2-Н.

Управління 2-Н було створене в центральному апараті МДБ УРСР у січні 1947 р. для боротьби з українським визвольним рухом, спротив якого радянському тоталітарному режиму на західноукраїнських землях ніяк не вдавалося зламати каральним органам. Тоді ж відповідні відділи зорганізо-

⁷ ГДА СБУ, Рівне, ф. 3, спр. 1171, арк. 85–89.

⁸ Там само, арк. 16–20 зв.

вані в управліннях МДБ західних областей України. Одним із завдань, поставлених перед ними, став розшук, ліквідація та дискредитація лідерів українського підпілля. У травні 1947 р. Карп Богданов відкомандирований у розпорядження МДБ УРСР. Звіди його скерували до Рівненської області – рік він провів на посаді заступника начальника Олександрійського райвідділу МДБ.

Цікаво, що батько першої дружини Карпа Богданова – Дмитро Дубина – воював у 1918–1919 рр. у складі Армії УНР, а її дядько Василь Дубина був сотником цієї армії, 1919 р. командував бронепоездом, пізніше виступав проти колективізації в УСРР, за що 1929 р. висланий до Сибіру. Виявлення цих «компрометуючих матеріалів» у процесі спецперевірки в 1946 р. ледь не призвело до звільнення К. Богданова з органів МДБ. Однак він вирішив розлучитися зі своєю супутницею життя і на роботі залишився. Наступна спецперевірка показала, що його друга дружина, мешкаючи в окупованій Одесі, була пов'язана з резидентом румунської розвідки, учасником Національно-трудового союзу нового покоління (НТСНП) Миколою Рубаном, заарештованим у 1944 р. Стосунки з членами НТСНП вона підтримувала й після відновлення в Одесі радянської влади, з огляду на що завербована УМДБ Одеської області в якості агента під псевдонімом «Лікар»⁹ (була медиком за фахом, після переведення К. Богданова до Мізоча працювала в районній амбулаторії на посаді лікаря-педіатра і фтизіатра¹⁰). Володіючи таким «компроматом» на начальника райвідділу МДБ, керівництво могло змусити його виконувати будь-які злочинні накази, а в разі якоїсь невдачі чи провалу зробити «цапом-відбувайлом», звільнити з органів, а то й віддати під суд.

Ставши наприкінці червня 1948 р. начальником Мізоцького райвідділу МДБ, К. Богданов одразу опинився в епіцентрі

⁹ ГДА СБУ, Рівне, ф. 3, спр. 1171, арк. 87–88.

¹⁰ Там само, арк. 79.

масштабної операції, котру спланували і провадили управління 2-Н МДБ УРСР і відповідний відділ УМДБ у Рівненській області з метою фізичної ліквідації й деморалізації оунівського підпілля на території «бандерівського» району.

У серпні – вересні 1948 р. селами Мізоцького району прокотилася хвиля нібито націоналістичного терору. В ніч з 5 на 6 серпня 1948 р. «бандгрупа» числом 20–25 осіб у с. Суйми здійснила вбивство трьох місцевих мешканців: 55-річного Кирила Карповця, сини якого – Василь і Михайло – загинули в УПА в 1944–1945 рр.; 46-річного Карпа Клим'юка, рідний брат котрого Наум у квітні 1948 р. засуджений військовим трибуналом «за участь у банді ОУН» до 25 років ув'язнення (сам Карпо тоді «підтримував зв'язок з бандою і готувався до арешту» органами МДБ); 49-річного Олексія Мартинюка, що з 1946 р. був головою сільського споживчого товариства в с. Півче і «протягом всього часу підтримував зв'язок з бандитами». Тієї самої ночі в с. Білашів убитий 36-річний уродженець Брянської області Георгій Грібов, який жив там з 1946 р. у приймаках і не виявив «яких-небудь активних дій у період проведення заходів партії і уряду». У с. Коршів позбавлено життя 28-річну Марію Ляшук, котра до 1947 р. «перебувала на нелегальному становищі, підтримувала зв'язок з бандитами, мала бандитське псевдо “Роза”»¹¹.

Наступної ночі, з 6 на 7 серпня, у с. Будараж убили 31-річну Віру Поліщук, у будинку якої в 1944 р. «стояв штаб УПА». З 7 на 8 серпня, о 2 годині ночі, в с. Мала Мощаниця спалено млин, разом із 1,5 т «зерна, що належало громадянам». Вільнонайманий неозброєний сторож лише констатував, що біля млина з'явилася «невідома банда на 2-х возах», чисельністю 8–10 «озброєних бандитів, одягнутих у військову форму», які й підпалили цю споруду, після чого зникли. Райвідділ МВС, як доповідав його начальник лейтенант Олександр Луденцов¹², «з

¹¹ ГДА СБУ, Рівне, ф. 19, оп. 9, спр. 4, арк. 132–133.

¹² Луденцов Олександр Іванович народився 23 квітня 1909 р. в с. Ільїнське Яропольської волості Волоколамського повіту Московської губернії,

метою виявлення і затримання бандитів» провів чекістсько-військові операції, але безрезультатно, «бандити не виявлені»¹³. Це видається дивним, якщо взяти до уваги досвід і заслуги О. Луденцова: з 1944 р. він працював оперуповноваженим, начальником відділення боротьби з бандитизмом і начальником райвідділу МВС, у 1946 р. нагороджений медаллю «За бойові заслуги».

Апофеозом здійснених акцій стали події в Дермані Першому і Дермані Другому в ніч з 30 вересня на 1 жовтня 1948 р., з 23 год. 30 хв. до 3 год., що одночасно охопили територію протяжністю до десяти кілометрів.

Наголосимо, що вказані села протягом двох попередніх місяців фактично були виведені з-під оперативного обслуговування Мізоцького райвідділу МДБ. У спецповідомленні Карпа Богданова начальникові управління МДБ у Рівненській області Володимиру Шевченку за № 804 від вересня 1948 р. йшлося: «Згідно з Вашою шифровкой від 30 липня 1948 року за підписом тов[ариша Віталія] Гуреєва, нам не дозволяється

росіянин, освіта – 6 кл., член ВКП(б) з 1939 р. Від 13 років був пастухом, займався селянською працею, впродовж 1929–1931 рр. працював кондуктором на Смоленській залізниці, секретарем сільради; у 1931–1933 рр. служив у РСЧА. З 1933 р. – в органах НКВС: старший по корпусу, черговий помічник начальника тюрми № 11 м. Волоколамська (до жовтня 1941 р.). У часі боїв за Москву партизанів у загоні ім. Бурдіна, згодом повернувся до тієї ж в'язниці на посаду заступника начальника з політчастини. Від жовтня 1943 р. – на оперативній роботі: оперуповноважений відділу боротьби з бандитизмом УНКВС Сумської обл., оперуповноважений Дубровицького райвідділу НКВС, начальник відділення боротьби з бандитизмом, наприкінці 1946 р. став начальником Мізоцького райвідділу МВС. Із початку 1950 р. – знову в пенітенціарній системі: черговий помічник начальника тюрми № 1, заступник начальника тюрми № 3 і № 2 УМВС у Рівненській обл., начальник наглядової служби Дубенської дитячої колонії. Звільнений з органів МВС у запас за віком з 1 грудня 1958 р. У 1961–1973 рр. очолював Дубенську міжрайонну інспекцію виправних робіт (Архів Управління Міністерства внутрішніх справ України у Рівненській обл. (далі – Архів УМВС України у Рівненській обл.), ф. 27, спр. 14611).

¹³ ГДА СБУ, Рівне, ф. 19, оп. 9, спр. 4, арк. 132–133.

проводити в цьому селі (Дермань-Устенське. – А. Ж.) будь-які чекістсько-військові заходи»¹⁴.

За інформацією начальника райвідділу Мізоцького МВС О. Луденцова від 9 жовтня¹⁵ і начальника райвідділу МДБ К. Богданова від 12 жовтня¹⁶, вночі з 30 вересня на 1 жовтня озброєна «бандгрупа» загальною кількістю до 30 осіб пограбувала в Дермані Першому (у донесенні село фігурує як Дермань, хоча ще 2,5 роки тому воно було перейменоване) магазин сільпо, з котрого забрано різного товару на суму 7 102 карбованці і 75 копійок¹⁷; у сільській раді знищена документація, зірвані телефон, репродуктор, пошкоджені меблі, зламано замок тощо (збитки за актом оцінено в 4 980 крб¹⁸). Окрім того, вдома автоматною чергою поранено 23-річного члена винищувальної групи Володимира Лазарця¹⁹ («вирішивши, що Лазарець вбитий, бандити пішли»).

У цьому ж селі «бандгрупа» вчинила (чи радше імітувала) спробу нападу на приміщення, де перебувала група охорони громадського порядку (ГОГП). Однак після того, як керівник ГОГП Василь Красовський²⁰ підняв тривогу і відкрив вогонь з автомата, нападники, відповівши кількома автоматними чергами, швидко відійшли. У цей час дільничний уповноважений Лазарев, який тоді був у сусідньому будинку і добре

¹⁴ ГДА СБУ, Рівне, ф. 19, оп. 9, спр. 4, арк. 161.

¹⁵ Там само, арк. 176–177.

¹⁶ Там само, арк. 178–185.

¹⁷ Там само, ф. 4 (Р), спр. П-15746, арк. 160–160 зв.

¹⁸ Там само, арк. 146–146 зв.

¹⁹ Лазарець Володимир Іванович народився 24 грудня 1924 р. в с. Дермань Дубенського повіту (Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО), ф. Р-740, оп. 4, спр. 328, арк. 45 зв.–46).

²⁰ Красовський Василь Пилипович народився 8 (21) січня 1910 р. в с. Дермань Дубенського повіту. У 1948 р. очолював ГОГП у с. Дермань Перший, 1950 р. працював агентом районного уповноваженого Міністерства заготівель, 1956 р. – заступник голови колгоспу ім. Шевченка у с. Дермань Перший, член ВКП(б). (ДАРО, ф. Р-740, оп. 8, спр. 112, арк. 118 зв.–119; ф. Р-2771, оп. 2, спр. 4863, арк. 275, 468).

чув перестрілку, ніяк себе не виявив, тому «бандити» «безкарно зникли».

К. Богданов у повідомленні зазначив, що більша частина з нападників «були у формі Радянської армії, мали при собі плащ-накидки; менша частина бандитів були одягнуті в штатське; більшість були озброєні автоматами». «Бандгрупа» діяла одночасно на території двох сіл – Дермань Перший і Дермань Другий, упродовж 2,5–3-х годин.

У с. Дермані Другому також пограбовано магазин сільпо (на суму 6 598 крб 85 коп.), документацію сільради знищено, а в самій сільраді розбито вікна і телефонний апарат, спалено портрети членів радянського уряду. За свідченням сторожа цієї крамниці Василя Чемерчука, якого поклали на підлогу й не дозволяли рухатися, погром тривав близько години.

Десь о 23 год. 45 хв., тобто ще під час описаних щойно дій у торговельному закладі та сільраді, троє учасників терористичної акції ввірвалися до директора середньої школи в Дермані Другому Андрія Демченка²¹: «Зайшли 3 озброєних бандити, один з яких вимагав від Демченка його особисті документи, після перевірки яких заявив, що вони “українські повстанці”, і вимагають від нього, щоб він не вживав жодних заходів до створення комсомольських і піонерських організацій, а також суворо заборонили викладати учням, як вони висловились, більшовицьку ідею. Йдучи, залишили в А. Демченка згорток антирадянських націоналістичних листівок».

За словами директора, «бандити були одягнуті у змішаний військово-штатський одяг, причому в одного з них до головного убору (пілотки) були прикріплені червона і чорна стрічки (*sic!*). Судячи з говірки, бандити походять або з-під Карпат, або ж із Закарпатської області».

²¹ Демченко Андрій Прокопович, випускник Харківського інституту соціального виховання, призначений директором Устенської СШ із 1 вересня 1947 р., обіймав посаду до 1966 р. (Єфімчук Ф. Нариси історії Дерманських шкіл. Вид. 2-ге, доп. Рівне, 2013. С. 110, 173).

Після цього вказаною групою в селі вбито чотирьох осіб:

1) 58-річного Панаса Демченка, уродженця Київської області, робітника млина. У минулому він нібито був офіцером Армії УНР, у 1943–1945 рр. займав керівне становище в оунівському підпіллі; «в 1944 році в селі Будераж Мізоцького району П. Демченко від імені “представника” англійської армії закликав населення до боротьби проти Радянської влади, заявляючи, що в скорому часі територія України запрошеною англійською армією буде звільнена від Радянських військ, і на Україні буде утворена Самостійна Українська Держава». Про обставини загибелі цього робітника його дружина Ксенія розповідала, що «близько 24.00 до них зайшли невідомі їй 3-є озброєних бандитів, один з яких запитав прізвище Демченка, після чого зразу ж впритул його застрілив. Тут же бандити негайно пішли». Очевидно, це були ті ж троє учасників групи, що відвідували директора школи Андрія Демченка;

2) 46-річного Івана Кравчука²², учителя середньої школи, нібито колишнього вояка Армії УНР, який у 1943–1944 рр. «був членом ОУН, виконував обов'язки пропагандиста». Вбивство І. Кравчука, як дізнаємося зі слів його дружини, відбувалося майже так само, як і попереднє: «Приблизно в 23.30 бандити, підійшовши до їх дому, стали вимагати відкрити двері, і як тільки Кравчук відкрив двері, він упритул був розстріляний. Яка кількість була бандитів, жінка Кравчука не бачила, оскільки бандити зразу пішли»;

3) 21-річного Миколу Максися²³, учня 10-го класу середньої школи, у липні 1946 р. завербованого Мізоцьким райвідділом МДБ в якості таємного інформатора під кличкою «Студент». До травня 1948 р. перебував на зв'язку зі старшим

²² Кравчук Іван Павлович народився орієнтовно 1902 р. в с. Дермань Дубенського повіту (Рівненський обласний краєзнавчий музей (далі – РОКМ), відділ фондів, фондова група «Документи», сповідна відомість Свято-Троїцької церкви с. Дермань за 1924 р., арк. 55).

²³ Максись Микола Павлович народився 7 лютого 1927 р. в с. Дермань Здолбунівського повіту (ДАРО, ф. Р-740, оп. 6, спр. 240, арк. 136 зв.–137).

оперуповноваженим Володимиром Вандишевим²⁴, потім старшим оперуповноваженим Олександром Яровим²⁵; «за час роботи з секретним освідомлювачем “Студент” останній якихось матеріалів, які заслуговують на оперативну увагу, не давав». Обставини вбивства цього хлопця були аналогічні: «близько 24.00 група бандитів підійшли до хати Максися, викликали останнього й у дворі розстріляли».

²⁴ Вандишев Володимир Георгійович народився 1912 р. в м. Балашов Саратовської губернії, росіянин, закінчив 8 кл. Балашовської школи № 2, член ВКП(б) з 1939 р. 1929–1934 рр. – учень на виноробному заводі, робітник млина, слюсар на залізниці, вагар міськторгу, інструктор редакції районної газети в м. Балашов, 1934–1937 рр. – служив на Тихоокеанському флоті, 1937–1942 рр. – працював у редакціях газет у містах Балашов, Сталінабад, Куляб. Із 1942 р. – в органах НКВС: курсант міжрайової школи НКВС СРСР у Ташкенті, помічник оперуповноваженого, оперуповноважений, старший оперуповноважений НКВС/НКДБ Таджикицької РСР. Від 1944 р. – у Західній Україні: старший оперуповноважений, оперуповноважений УНКДБ у Волинській області, Корецького, Мізоцького (1947–1948), Дубенського, Клеванського райвідділів МДБ, відділу 2-Н УМДБ у Рівненській області. 24 червня 1948 р. був арештований на 15 діб без виконання службових обов'язків і понижений на посаді до начальника штабу винищувального батальйону «за незаконне утримання під вартою затриманого і фальшування показів свідка». Звільнений з органів МДБ 20 червня 1951 р. за особистим проханням (ГДА СБУ, Рівне, ф. 3 (Р), спр. 1165; ф. 45, оп. 4, спр. 5, арк. 100).

²⁵ Яров Олександр Іванович народився 1919 р. в с. Товарково Богородицького повіту Тульської губернії, росіянин, закінчив Крапивенський лісний технікум, кандидат у члени ВКП(б) з 1947 р. 1939–1941 рр. – служив у прикордонних військах НКВС, 1941–1943 рр. – у військах НКВС з охорони тилу Південного фронту, 1943–1947 рр. – помічник оперуповноваженого, оперуповноважений, старший оперуповноважений УНКВС Харківської обл., Олександрійського та Мізоцького райвідділів НКВС/МВС. З лютого 1947 р. переведений на посаду старшого уповноваженого Мізоцького райвідділу МДБ по лінії 2-Н. Звільнений з органів МВД 16 травня 1954 р. за скороченням штатів. За 1944–1954 рр. О. Ярову зараховано до вислуги років на пільгових засадах 1 153 доби (3 роки і 2 місяці) «безпосередньої участі у чекістсько-військових операціях з ліквідації озброєних банд ОУН» (ГДА СБУ, Рівне, ф. 3 (Р), спр. 1288).

4) 38-річного Микиту Ясена²⁶, лісника, котрого приблизно о 3-й ночі викликали з будинку на двір, заборонивши дружині²⁷ виходити з хати; «через півгодини у дворі почулась автоматна черга, якою Ясен був убитий».

Окрім здійснення терористичних актів і грабунків, невідомі порозклеювали на вулицях та позамишали в сільрадах і магазинах «листівки контрреволюційного змісту».

Підсумовуючи відомості про події в Дермані 30 вересня 1948 р., начальник Мізоцького райвідділу МДБ констатував: чисельність учасників групи доходила до 30 осіб, з яких ні один не був упізнаний ні агентурою, ні місцевими жителями. Батько одного із загиблих Віктор Ясен вказав працівникам райвідділу, що вбивці його сина пішли в напрямку Мостівського лісу, проте переслідування так і не було організовано, з огляду на відповідну телеграму УМДБ.

Показово, що власне в той період, згідно з донесенням начальника Мізоцького райвідділу МВС О. Луденцова, на території Дерманя «жодних у нічний час чекістсько-військових заходів не проводилось як органами РВ МВС, а також і органами РВ МДБ за мотивами, що ніби, за заявою начальника РВ МДБ, ця ділянка була взята під обслуговування МДБ УРСР і УМДБ Рівненської області. Навіть не було дозволено 21–27. IX. 1948 року проведення нічних операцій щодо затримання осіб сімей членів ОУН–УПА, які втекли зі спецпоселення».

Додамо, що, як повідомляв МДБ УРСР 15 жовтня 1948 р. начальник управління МДБ у Рівненській області полковник В. Шевченко, відповідно до «спеціально розробленого і затвердженого заступником міністра держбезпеки УРСР [і водночас начальником управління 2-Н] генерал-майором [Віктором] Дроздовим плану, Вербським, Мізоцьким, Острозьким

²⁶ Ясен Микита Вікторович народився 12 (25) лютого 1910 р. в с. Дермань Дубенського повіту (ДАРО, ф. Р-740, оп. 8, спр. 111, арк. 184 зв.–185).

²⁷ Ясен (Криницька) Євгенія Петрівна, вийшла заміж за М. Ясена 1 листопада 1931 р. (ДАРО, ф. Р-740, оп. 8, спр. 111, арк. 184 зв.–185).

райвідділами МДБ Ровенської області спільно з оперативно-військовими групами Тернопільської області в районі Кременецького лісу проводиться чекістсько-військова операція»²⁸.

За результатами розслідування подій 30 вересня 1948 р. мізоцькі чекісти пообіцяли вжити заходів щодо «виявлення бандпосібників, які надали сприяння бандитам». Перші арешти вони провели 4–7 жовтня 1948 р., затримавши Олександра Хомича²⁹ й Олександра Кир'янчука³⁰. Саме О. Хомич чергував увечері 30 вересня в сільській раді і мав викликати до телефону, на вимогу «повстанців», керівника винищувальної групи, а О. Кир'янчук працював у Острозькому лісгоспі, разом з убитим М. Ясеном. У березні 1945 р. О. Хомич і О. Кир'янчук були захоплені, серед інших, у сховищі-каменоломні на Турецькій горі, але з-під варти звільнені. Як довідуємося зі звернення прокурора УРСР Романа Руденка на ім'я міністра держбезпеки УРСР Сергія Савченка від 16 липня 1949 р., О. Хомич у жовтні 1947 р. був завербований Мізоцьким райвідділом МДБ у якості секретного співробітника. О. Кир'янчук тоді ж «надав цінні свідчення про к[онтр]-р[еволюційну] діяльність бандитів ОУН–УПА, які діяли в селі Дермань II». Знаючи про це, співробітники УМДБ у Рівненській області все ж заарештували їх обох, і 22 грудня 1948 р. Рівненський обласний суд виніс кожному з них вирок, що передбачав 10 років таборів. Звинуватили підсудних в участі у похованні трьох убитих «бандитами ОУН–УПА» у березні 1944 р. З огляду на сказане, видається, що О. Хомича й О. Кир'янчука в жовтні 1948 р. поспіхом прибрали із села як небажаних свідків чи співучасників подій 30 вересня. Пізніше

²⁸ ГДА СБУ, Рівне, ф. 31, оп. 10, спр. 43, арк. 119.

²⁹ Хомич Олександр Васильович народився близько 1901 р. в с. Дермань Дубенського повіту (РОКМ, відділ фондів, фондова група «Документи», сповідна відомість Свято-Троїцької церкви с. Дермань за 1924 р., арк. 72).

³⁰ Кир'янчук Олександр Мамонович народився 28 вересня (11 жовтня) 1909 р. в с. Дермань Дубенського повіту. Був одружений із сестрою О. Хомича (ДАРО, ф. 740, оп. 8, спр. 113, арк. 128 зв.–129).

МДБ УРСР «помилувало» своїх співробітників-інформаторів, ініціювавши з допомогою прокуратури припинення кримінальної справи і звільнення їх з-під варті 13 серпня 1949 р.³¹ Вину ж за допущену «помилку» переклали на іншого: 15 березня 1950 р. начальник УМДБ у Рівненській області В. Шевченко видав наказ, згідно з яким «за необ'єктивне документування у справі Хомич і Кир'янчук і приховання факту про співпрацю Хомича з органами МДБ колишнього слідчого слідвідділу УМДБ, нині оперативного уповноваженого Вербського РВ МДБ – лейтенанта Воронова Юрія Георгійовича³² – арештувати на 20 діб без виконання службових обов'язків і попередити, що за повторення фактів порушення Радянської законності він буде відданий до суду Військового Трибуналу»³³.

На початку 1949 р. як співучасники «бандпрояву» в с. Дермані Першому були позбавлені волі мешканці села 18-річний Адам Рудий³⁴ (його батько, станичний ОУН, вбитий внутрішніми військами НКВС восени 1944 р.³⁵), 19-річні Віталій

³¹ ГДА СБУ, Рівне, ф. 5 (Р), спр. 1433.

³² Воронов Юрій Георгійович народився 1927 р. в с. Кіленкі Кінешемського повіту Івановської губернії, росіянин, закінчив 10 кл. Івановської СШ № 22, 1-й курс Одеського інституту інженерів морського флоту, член ВКП(б) з 1949 р. У 1946–1947 рр. – курсант міжкрайової школи МДБ СРСР у Харкові, 1947–1954 рр. – помічник оперуповноваженого, оперуповноважений, старший оперуповноважений Дубровицького, Мізоцького (1947–1948), Вербського, Демидівського райвідділів МДБ/МВС, слідчий УМДБ Рівненської області. 15 травня 1949 р. був арештований на 10 діб без виконання службових обов'язків «за фальшування слідчих документів і порушення норм кримінально-процесуального кодексу». Звільнений з органів МВС 13 липня 1954 р. за скороченням штатів, йому зараховано до вилуги років на пільгових засадах 70 діб «безпосередньої участі у чекістсько-військових операціях з ліквідації озброєних банд». Згодом працював завідувачем відділу, інструктором Демидівського райкому КПУ, Нововолоцького райкому КПРС Івановської області (ГДА СБУ, Рівне, ф. 3 (Р), спр. 1766).

³³ ГДА СБУ, Рівне, ф. 45, оп. 6, спр. 1, арк. 52–53.

³⁴ Рудий Адам Якович народився 18 серпня 1930 р. в с. Дермань Здолбунівського повіту (ДАРО, ф. 740, оп. 8, спр. 111, арк. 26 зв.–27).

³⁵ ГДА СБУ, Рівне, ф. 4 (Р), спр. П-15746, арк. 148.

Рудий³⁶ і Дмитро Красовський³⁷, 23-річний Роман Мороз³⁸ (з'явився в 1945 р. з повинною до Мізоцького райвідділу НКВС як такий, що уникав мобілізації³⁹) і 36-річний Данило Красовський.

На допитах у Мізочі оперуповноважений, старший лейтенант В. Вандишев і слідчий УМДБ, молодший лейтенант Ю. Воронов запротоколювали їхні свідчення⁴⁰. Затримані розповіли, що зібрались увечері, близько 9-ї години, у Дмитра Красовського. Десь о 10-й до хати зайшли двоє невідомих у плащ-палатках, озброєних автоматами, і назвавшись повстанцями, спитали, чи є серед присутніх комсомольці, а потім обшукали їх. Далі «повстанці» заявили хлопцям, що ті мають їх супроводити до сільради. На подвір'ї юнаки побачили ще п'ятьох озброєних.

«У цей час зі свого дому вийшов брат Красовського Дмитра – Красовський Данило Якович, – зазначив А. Рудий. – [...] Бандит запитав, чи давно він змінився з чергування, очевидно знав, що Красовський Данило є бійцем винищувальної групи, і хто знаходиться в приміщенні винищувальної групи. Красовський Данило відповів бандиту, що він всього лише півгодини як змінився з чергування, а що в приміщенні групи знаходяться чергові, але чи назвав він чергових за прізвищем, я зараз не пам'ятаю. Потім бандит, продовжуючи його розпитувати, поцікавився, чи будуть стрибки стріляти в них, тобто в бандитів, на що Красовський Данило відповів, що цього він сказати не може»⁴¹.

³⁶ Рудий Віталій Ксенофонович народився 31 жовтня 1928 р. в с. Дермань Здолбунівського повіту (ДАРО, ф. 740, оп. 6, спр. 241, арк. 39 зв.–40).

³⁷ Красовський Дмитро Якович народився 14 жовтня 1928 р. в с. Дермань Здолбунівського повіту (ДАРО, ф. 740, оп. 6, спр. 241, арк. 36 зв.–37).

³⁸ Мороз Роман Філаретович народився 30 листопада 1924 р. в с. Дермань Дубенського повіту (ДАРО, ф. 740, оп. 4, спр. 328, арк. 40 зв.–41).

³⁹ ГДА СБУ, Рівне, ф. 4 (Р), спр. П-15746, арк. 157, 231.

⁴⁰ Там само, арк. 4–141, 205–236.

⁴¹ Там само, арк. 19 зв.–20.

Троє «повстанців» з А. Рудим пішли кудись із двору, а небабаром пролунали автоматні черги. Коли група повернулася, інші довідались, що вбито комсомольця Володимира Лазарця. Та, як потім з'ясувалося, він залишився живий, лише отримав поранення ноги.

Приблизно об 11-й годині всі рушили до сільради і приміщення винищувальної групи. Попереду йшли Р. Мороз і якийсь із «повстанців», решта – вервечкою за ними. Рухалися стежкою через городи. Коли порівнялися із сільрадою, один з невідомих зайшов до неї, вивів чергового О. Хомича, до них долучилися інші та попрямували до приміщення винищувальної групи, розташованого за 70–100 м. О. Хомич, який мав викликати командира групи В. Красовського до телефону, повідомив йому, що будинок оточили бандити, і заскочив усередину. Виникла стрілянина, яка вщухла за п'ять хвилин. Отримавши збройний опір, нападники повернулися назад, ввірвалися до сільради, пошматували плакати і папери та розбили телефон.

Далі вони почали громити кооперативну крамницю, розміщену за 150 м. «Повстанці» виламали двері і пограбували товари, поклавши до речових мішків одеколон, ковдру, шарфи, черевики, хустки, панчохи, кепки, намисто, сережки, брошки, креми, туалетне мило, гребінці, камінці для запальничок, нитки, горілку, цигарки, листівки, марки, гральні карти⁴², дещо дозволили взяти й хлопцям.

Попередивши своїх мимовільних співучасників, щоб ті мовчали, оскільки «їм же від цього буде краще», нападники відійшли дорогою в напрямку Дерманя Другого. У наступні дні налякані юнаки разом не збиралися, нічних візитерів більше не бачили.

1 листопада 1948 р. всі п'ятеро були заарештовані й 20 січня 1949 р. засуджені Військовим трибуналом військ МВС Рівненської області до 25 і 10 (Віталій Рудий і Дмитро Красовський) років ув'язнення⁴³. Характерно, що боєць ГОГП

⁴² ГДА СБУ, Рівне, ф. 4 (Р), спр. П-15746, арк. 160–160 зв.

⁴³ Там само, арк. 237–242.

Данило Красовський на суді заявив, що «про зустріч з бандитами не повідомив органам влади, оскільки точно не знав, були це бандити чи радянські солдати»⁴⁴. Адам Рудий у заяві, написаній 15 травня 1954 р. на ім'я генерального прокурора СРСР, згадував, що невідомі «становили з себе військових у російській формі Червоної армії» і «переслідували свою мету здійснити якесь завдання»⁴⁵. Те саме про «людей, одягнутих у радянську військову форму», стверджував 19 вересня 1955 р. у скарзі до Верховного суду СРСР Роман Мороз, додаючи: «слідчий мене став бити, морити голодом, холодом, іншими нелюдськими діями і, підірвавши моє здоров'я, слідчому вдалося добитись від мене підписання сфабрикованого ним неправдивого звинувачення»⁴⁶. У заяві матері Р. Мороза до Президії Верховної ради СРСР від 2 березня 1956 р. знаходимо сакраментальну фразу: «У той час у нас у західних областях України було надто важко жити, щоб залишитися в живих чи не бути засудженим»⁴⁷. Усі фігуранти цієї справи в 1955–1956 рр. звільнені з ув'язнення, а в 1992–1993 рр. реабілітовані⁴⁸.

«Зачистку» села від «неблагонадійної» молоді продовжили в наступні роки. 14–23 січня 1950 р. арештовані і згодом, 11 жовтня т. р., ув'язнені Особливою нарадою на терміни від 10 до 25 років 21-річні Олександр Бухало⁴⁹ (один з його дядьків 1944 р. захоплений у сховищі – колишній каменоломні на Турецькій горі, й засуджений до 20 років каторжних робіт⁵⁰, інший служив у поліції в Рівному, вбитий 1945 р.⁵¹) і

⁴⁴ ГДА СБУ, Рівне, ф. 4 (Р), спр. П-15746, арк. 229.

⁴⁵ Там само, арк. 243.

⁴⁶ Там само, контрольньо-наглядова справа, арк. 82–83.

⁴⁷ Там само, арк. 86.

⁴⁸ Там само, спр. П-15746, арк. 325–333.

⁴⁹ Бухало Олександр Тарасович народився 17 листопада 1928 р. в с. Дермань Здолбунівського повіту (ДАРО, ф. 740, оп. 6, спр. 241, арк. 41 зв.–42).

⁵⁰ ГДА СБУ, Рівне, ф. 4 (Р), спр. 3387.

⁵¹ ДАРО, ф. Р-2771, оп. 2, спр. 4863, арк. 17.

Володимир Шенюк⁵² (батько-повстанець поліг у 1944 р. поблизу того ж сховища на Турецькій горі від рук ковпаківців⁵³, вирок старшій сестрі передбачав 20 років каторги⁵⁴, інші члени сім'ї відправлені на спецпоселення), 20-річний Федір Плугак⁵⁵ (старший брат перебував у підпіллі, засуджений до 7 років виправно-трудових таборів⁵⁶), 19-річний Іван Турчин⁵⁷, 18-річний Юрій Шинкарук⁵⁸ (старший брат загинув в УПА⁵⁹), 17-річний Олександр Гнатюк⁶⁰ (мати нібито вбита Службою безпеки ОУН у 1944 р., разом з 6-річною донькою, за співпрацю з начальником гарнізону внутрішніх військ НКВС⁶¹) і 25-річний Андрій Кондратюк⁶² (у 1941 р. добровільно виїхав на роботу до Німеччини, 1945 р. репатрійований з американської зони окупації додому⁶³). Їх звинуватили в поширенні селом у 1948–1950 рр. антирадянських листівок, вивішуванні синьо-жовтого прапора, підготовці терористичних актів, пограбуванні магазину тощо⁶⁴.

⁵² Шенюк Володимир Петрович народився 13 жовтня 1928 р. в с. Дермань Здолбунівського повіту (ДАРО, ф. 740, оп. 6, спр. 241, арк. 36 зв.–37).

⁵³ ДАРО, ф. Р-2771, оп. 2, спр. 4863, арк. 32 зв.–33, 220 зв.

⁵⁴ ГДА СБУ, Рівне, ф. 5 (Р), спр. П-10660.

⁵⁵ Плугак Федір Іванович народився 28 січня 1929 р. в с. Дермань Здолбунівського повіту (ДАРО, ф. 740, оп. 6, спр. 241, арк. 132 зв.–133).

⁵⁶ ДАРО, ф. Р-2771, оп. 2, спр. 4317.

⁵⁷ Турчин Іван Давидович народився 22 жовтня 1930 р. в с. Дермань Здолбунівського повіту (ДАРО, ф. 740, оп. 8, спр. 111, арк. 39 зв.–40).

⁵⁸ Шинкарук Юрій Ананійович народився 1 липня 1931 р. в с. Дермань Здолбунівського повіту (ДАРО, ф. 740, оп. 8, спр. 111, арк. 139 зв.–140).

⁵⁹ Денищук О. Книга пам'яті і слави Волині. Рівненська область. Рівне, 2004. Т. 7: Здолбунівський район. С. 250.

⁶⁰ Гнатюк (Козубський) Олександр Павлович народився 13 листопада 1932 р. в с. Дермань Здолбунівського повіту (ДАРО, ф. Р-740, оп. 8, спр. 111, арк. 263 зв.–264).

⁶¹ ГДА СБУ, Рівне, ф. 19, оп. 13, спр. 1, арк. 57.

⁶² Кондратюк Андрій Дем'янович народився 10 серпня 1924 р. в с. Дермань Дубенського повіту (ДАРО, ф. 740, оп. 4, спр. 328, арк. 28 зв.–29).

⁶³ ДАРО, ф. Р-2771, оп. 2, спр. 4863, арк. 447 зв.

⁶⁴ Там само, спр. 4863.

Перші допити цих хлопців, безпосередньо в Дермані, проводив співробітник 1-го управління МДБ УРСР, учасник багатьох спецоперацій органів радянської держбезпеки Олександр Святогоров, «легендарний» прототип головного персонажа фільму «Щит і меч», герой книг «Його ім'я Зорич», «Подвійна пастка», «Смерть і життя поруч» та ін.⁶⁵

Саме він очолював оперативну групу МДБ УРСР, яка в 1949–1950 рр. базувалась у приміщенні медпункту с. Дермань. До неї, крім капітана О. Святогорова, входили працівники МДБ Петро Ятченко (пізніше комендант УКГБ Житомирської області), Федір Ворона⁶⁶, Георгій Зибанов⁶⁷,

⁶⁵ Святогоров Олександр Пантелеймонович (15 грудня 1913, Харків – 22 червня 2008, Київ), співробітник органів НКВС із 1939 р., згодом – у МДБ–КДБ. Здобув робітничу спеціальність у Запоріжжі, працював на металургійному комбінаті «Запоріжсталь». Під час німецько-радянської війни займався підготовкою розвідувально-диверсійних груп і їх закиданням у тил супротивника в районах Харкова, Ворошиловграда, Сталінграда. Впродовж 1944–1945 рр. виконував завдання на території Польщі та Чехословаччини, забезпечив проникнення в Люблінську розвідувальну школу абвера. Після війни – у зовнішній розвідці в країнах Європи, учасник підготовки замаху на Степана Бандеру.

⁶⁶ Ворона Федір Степанович, у 1948 р. – капітан, начальник 1-го відділення відділу 2-Н УМДБ у Рівненській області (ГДА СБУ, Рівне, ф. 45, оп. 4, спр. 5, арк. 43).

⁶⁷ Зибанов Георгій Іванович народився 1905 р. в містечку Шостка Глухівського повіту Чернігівської губернії, росіянин, освіта початкова, член ВКП(б) з 1929 р. У 1921–1927 рр. працював малярем-живописцем на Тімашевському цукрово-рафінадному заводі. 1927–1930 рр. – курсант, командир відділення, навчального батальйону, помічник начальника застави Ямпільського прикордонного загону. З 1930 р. – в органах ОДПУ: помічник оперуповноваженого ст. Дебальцево, слухач Центральної транспортної школи ОДПУ, оперуповноважений НКВС станцій Іловайська і Красноармійськ, оперативної групи головного поїзда Головного транспортного управління НКВС СРСР. У 1939–1941 рр. – заступник начальника відділення дорожньо-транспортного відділу НКВС/НКДБ ст. Коломия і Фаянсова, 1941–1946 рр. – заступник начальника Особливого відділу НКВС 19-ї запасної стрілецької бригади, начальник ВКР «Смерш» 19-го і 123-го стрілецьких корпусів. Після перебування у резерві кадрів

Шаталін, Олександр Філатов⁶⁸, Петро Волохін⁶⁹. Спільно із солдатами внутрішніх військ, діючи здебільшого в нічну пору, опергрупа виявляла і знищувала осередки оунівського підпілля в Дермані Першому, Дермані Другому, інших селах Мізоцького району. Зауважимо, що аналогічні оперативні групи були створені, відповідно до наказів начальника УМДБ у Рівненській області В. Шевченка № 00146 «Про заходи щодо ліквідації оунівського бандитизму в Ровенській

МДБ УРСР, призначений начальником Станіславського райвідділу МДБ, звідки звільнений за незабезпечення «дорученої ділянки роботи і за ряд аморальних вчинків». З 1949 р. – старший оперуповноважений відділу 2-Н УМДБ у Рівненській області. Звільнений 20 січня 1952 р. у запас за хворобою (ГДА СБУ, Рівне, ф. 3 (Р), спр. 1768).

⁶⁸ Філатов Олександр Васильович народився 1909 р. в селищі Новий Кокшан Слабузького повіту В'ятської губернії, росіянин, закінчив 2 курси Артемівського педагогічного інституту, член ВКП(б) з 1929 р. У 1923–1929 рр. – слюсар на заводах «Хромнікель» (Свердловськ) і «Пролетарій» (Лисичанськ). Після навчання в педінституті (1929–1932) служив курсантом танкового батальйону в Білоруському військовому окрузі (1932–1934), у 1934–1937 рр. працював слюсарем заводу «Коксохім» (Слов'янськ). Із 1937 р. – в органах НКВС: оперуповноважений Макіївського міськвідділу, оперуповноважений, начальник Тираспольського міськвідділу, Корнештського райвідділу НКВС Молдавської АРСР/РСР. 1941–1944 рр. – старший оперуповноважений Особливого відділу НКВС 51-ї армії, заступник начальника відділу контррозвідки «Смерш» 302-ї стрілецької дивізії, 1944–1947 рр. – співробітник оперативної групи МДБ СРСР у Польщі, радник-інструктор відділу суспільної безпеки Польщі. Від 1947 р. – на Рівненщині: заступник начальника Гошанського, начальник Рафалівського, старший оперуповноважений Межирицького райвідділів МДБ, Тучинського райвідділу МВС. Звільнений з органів МВС 15 квітня 1954 р. за скороченням штатів. За 1947–1950 рр. О. Філатову зараховано до вислуги років на пільгових засадах 221 добу «участі у чекістсько-військових операціях по боротьбі з бандитизмом» (ГДА СБУ, Рівне, ф. 3 (Р), спр. 1272).

⁶⁹ Волохін Петро Григорович, у 1948–1950 рр. – лейтенант, оперуповноважений, старший оперуповноважений 5-го відділу УМДБ у Рівненській області (ГДА СБУ, Рівне, ф. 45, оп. 5, спр. 1, арк. 104; оп. 6, спр. 1, арк. 141–142).

області» та № 00147 «Про заходи щодо ліквідації керівних ланок ОУН» від 23 листопада 1949 р., у Вербському (групу очолив відряджений з МДБ УРСР полковник Олександр Товстуха), Рафалівському (на чолі з відрядженим з МДБ УРСР підполковником Миколою Марченком)⁷⁰ та інших районах області. На жаль, ці накази знищено співробітниками КДБ у серпні 1989 р.⁷¹

З текстів апеляцій заарештованих у січні 1950 р. юнаків постає епічна картина тортур за слідчою методою капітана Святогорова і його поплічників, котрі задля отримання необхідних свідчень застосували ледь не весь класичний інструментарій гебістів: нанесення ударів табельною зброєю, голод, «конвеєр», «стійку», «підігрів», спрагу, імітування розстрілу, примушування підписати наперед заготовлені протоколи і т. д. Ось як описував процес «вибивання зізнання» засуджений Федір Плугак, у пошуках справедливості звертаючись 9 березня 1955 р. до Військової колегії Верховного суду СРСР: «Допити попереднього слідства вів майор Шаталін і м[айо]р Філатов. Ці два майстри берієвської школи, [...] як голодні звірі накидаються на свою жертву, [так] накинулись на мене, [...] почали мене бити, завдаючи ударів по голові руків'ям пістолета. Я впав на долівку, де вони продовжували нелюдські побої ногами. Після таких “процедур” поставили мене до стінки, наставляючи пістолет, потім поставили до гарячої груби, де я простояв за командою струнко четверо діб, не даючи ні їсти, ні пити. У результаті набрякли ноги, і я втратив свідомість. У цей час вони писали протоколи. Що було у протоколах написано, мені не відомо, оскільки протоколів мені не зачитували, а лише із застосуванням звірячих, нелюдських тортур, побоїв, погроз, моріння голодом, і не даючи відпочинку, змусили, заставили їх підписати»⁷².

⁷⁰ ГДА СБУ, Рівне, ф. 45, оп. 6, спр. 1, арк. 85–87, 90–91.

⁷¹ Там само, оп. 5, спр. 1, опис наказів, арк. 10.

⁷² ДАРО, ф. Р-2771, оп. 2, спр. 4863, арк. 582 зв.–583.

Чотири місяці опісля, 9 липня 1955 р., до тієї самої судової інстанції апелював Олександр Бухало: «Слідство провадилося грубо, не [по-]радянськи. Щоб добитися підписання протоколів, сфабрикованих заздалегідь, мене били, більше трьох діб тримали стоячи, без води і їжі, до тих пір, поки ноги у мене не набрякли настільки, що я не міг уже стояти – падав. [...] Так, знущанням і побоями, [слідчий] заставив мене підписати протокол, цілковито без показів свідків»⁷³.

У скарзі до «київського обласного прокурора» 6 березня 1956 р. Олександр Гнатюк пояснював: «Тому я підписав ложні показання на себе, [що] капітан Святогоров ізбивав мене, не давав їсти, держав на ногах день і ніч, де стали пухнуть мені ноги, і я був винужден усю неправду узяти на себе. А коли я все потвердив, мені капітан Святогоров дав їсти і розгрішив спати»⁷⁴.

Володимир Шенюк у скарзі на ім'я генерального прокурора СРСР стверджував, що внаслідок побиття на допитах він втратив слух. Працівники відділу кадрів УМВС у Рівненській області, які готували висновок за матеріалами перевірки скарги, оцінили його свідчення як «неспроможні і наклепницькі». На доказ такої оцінки вони наводили запис в анкеті заарештованого про те, що В. Шенюк «на ліве вухо цілковито не чує»⁷⁵. Віктор Дергунов⁷⁶, котрий у 1950 р. працював в апараті УМДБ у Рівненській області і розслідував справу В. Шенюка та інших дерманських хлопців, заперечив засто-

⁷³ ДАРО, ф. Р-2771, оп. 2, арк. 431–431 зв.

⁷⁴ Там само, арк. 557 зв.

⁷⁵ Там само, арк. 415–416.

⁷⁶ Дергунов Віктор Васильович народився 1925 р. в м. Рассказово Тамбовської губернії, росіянин, закінчив 10 кл., член ВКП(б) з 1951 р. У 1944–1949 рр. – помічник оперуповноваженого, оперуповноважений УНКДБ-УМДБ Рівненської обл., у 1949–1953 рр. – слідчий УМДБ Рівненської обл. На кінець 1955 р. працював інструктором Котовського райкому КПРС Тамбовської обл. (ДАРО, ф. Р-2771, оп. 2, спр. 4863, арк. 490–490 зв.).

сування ним фізичного впливу, доводячи, що «звинувачений Шенюк під час ведення слідства уже був глухим, у нього з вух були сильні виділення»⁷⁷. Очевидно, що між твердженнями В. Дергунова і В. Шенюка немає суперечності, адже анкета заарештованого заповнена на початку лютого в Рівному, а побої, що призвели до втрати слуху, він отримав під час січневих допитів у Дермані.

Допитані після скарг ув'язнених оперативники з групи О. Святогорова повністю заперечували застосування ними злочинних методів слідства. П. Ятченко 23 грудня 1955 р. зазначав, що в 1949–1950 рр. він «дійсно перебував у тривалому відрядженні в Ровенській області і деякий час працював у селі Дермань. [...] Слідство в селі ми не проводили, лише попереднє опитування, а потім відправляли для подальшого оформлення арешту і ведення слідства в УМДБ Ровенської області. Фізичних засобів впливу до затриманих не застосовували і застосовувати не могли, оскільки оперативна група розміщувалась у медпункті села Устенське і при групі перебували солдати військ МВС. [...] Група роз'їжджала селами Мізоцького району Ровенської області й оформленням арешту і слідством не займалась, у силу відсутності приміщення для утримання затриманих. Окрім того, в групі був представник Міністерства Держбезпеки тов[ариш] Святогоров, при якому допустити будь-які викривлення стосовно затриманих не могли, і в цьому не було необхідності»⁷⁸.

Звідси логічно випливає, що «фізичних засобів впливу» стосовно затриманих оперативники не використовували з огляду на небажаних свідків – солдатів військ МВС та О. Святогорова. Таке пояснення видається блюзнірством, оскільки власне сам О. Святогоров і подавав приклад своїм підлеглим у тому, як добиватися необхідних зізнань, фіксуючи власноруч «попередні опитування» в об'ємних протокольних докумен-

⁷⁷ ДАРО, ф. Р-2771, оп. 2, спр. 4863, арк. 491.

⁷⁸ Там само, арк. 496.

тах (протоколи допитів О. Бухала, проведених О. Святогоровим спільно П. Ятченком, налічували: 14 січня 1950 р. – 18, 16 січня – 14, 18 січня – 7 сторінок; зіставні за обсягом (від 5 до 15 сторінок) також відповідні акти щодо інших допитуваних у Дермані до 21 січня т. р.⁷⁹

Обґрунтовуючи свої дії в Дермані, О. Святогоров заявив, що не пам'ятає жодних «фактів порушення законності» й одночасно представив у невідомому світі інших членів оперативної групи, відцуравшись керівництва нею: «Взимку 1950 р. я перебував у складі оперативної групи, якою керував тов[ариш] Ворона [...], що проводила роботу з викриття бандоунівського підпілля в селі Дермань Мізоцького р[айо]ну Ровенської обл[асті]. Цією групою були викриті і потім арештовані учасники молодіжної терористичної групи, до складу якої входив і Бухало Олександр. Роботу з Бухалом, наскільки я пам'ятаю, проводили т[овариші] Ворона, Ятченко [...], я та ін[ші] співробітники, прізвищ яких не пам'ятаю. [...] Наскільки мені відомо, під час проведення слідства у справі цієї групи будь-яких фактів порушення законності, у т. ч. й побиття, не допускалось. [...] Мені пригадується один випадок, свідком котрого я був, коли т[овариші] Ворона і Ятченко у приміщенні УМДБ Ров[енської] області застосовували засоби фізичного впливу до одного бандита, який незабаром після цього вказав місце знаходження бункера бандитів. Однак це робилося з офіційної санкції керівництва УМДБ Ров[енської] області»⁸⁰.

15 січня 1950 р. заарештували і 15 липня того ж року постановою Особливої наради засудили до 10 років ВТТ листоношу с. Дермань Другий Василя Чемерчука⁸¹, який восени 1948 р. був сторожем магазину сільпо, пограбованого невідомо-

⁷⁹ ДАРО, ф. Р-2771, оп. 2, спр. 4863, арк. 16–253.

⁸⁰ Там само, арк. 493–493 зв.

⁸¹ Чемерчук (Чемерсюк) Василь Іванович народився 31 грудня 1924 р. в с. Дермань Дубенського повіту (ДАРО, ф. Р-740, оп. 4, спр. 328, арк. 60 зв.–61).

мою групою, а наприкінці 1949 р. доставляв, нібито за завданням оунівського підпілля, конверти з антирадянськими листівками, заадресованими від Мізоцького райвідділу освіти до вчителів місцевої школи⁸². Загалом В. Чемерчук розніс шість листів – учителям Олексієві Бабичу⁸³, Раїсі Болюті⁸⁴, Леонідові Рубі⁸⁵, Людмилі Кузьменко⁸⁶, Іванові Димнічу⁸⁷, Марії Лось⁸⁸. Виглядає на те, що це була провокація органів МДБ для перевірки лояльності відряджених в Устенську (Дерманську) середню школу педагогічних працівників. Директор школи Андрій Демченко і її педагог Леонід Руба наступного дня занесли отримані листи начальникові Мізоцького райвідділу МДБ Карпу Богданову⁸⁹. Олексій Бабич передав антирадянську листівку секретареві Мізоцького райкому комсомолу

⁸² ДАРО, ф. Р-2771, оп. 2, спр. 5014, арк. 21–24.

⁸³ Бабич Олексій Якович народився 1923 р. в с. Федунка Шишацького району Полтавської округи, член ВЛКСМ з 1944 р., у 1949–1951 рр. – піонервожатий та бібліотекар, 1951–1952 рр. – учитель історії і географії Устенської СШ, чоловік Р. Болюті (ДАРО, ф. Р-2771, оп. 2, спр. 5014, арк. 47; Єфімчук Ф. Нариси історії Дерманських шкіл. С. 114, 116, 125–126).

⁸⁴ Болюта Раїса Петрівна, у 1948–1952 рр. – учителька російської мови і літератури Устенської СШ (Єфімчук Ф. Нариси історії Дерманських шкіл. С. 118).

⁸⁵ Руба Леонід Петрович народився 1915 р. в м. Нижній Новгород, росіянин, у 1949–1951 рр. – учитель географії Устенської СШ, чоловік Л. Кузьменко (ДАРО, ф. Р-2771, оп. 2, спр. 5014, арк. 43; Єфімчук Ф. Нариси історії Дерманських шкіл. С. 115).

⁸⁶ Кузьменко Людмила Савівна народилася 1919 р. в с. Більківці Коростишівської волості Радомисльського повіту Київської губернії, освіта вища, у 1948–1951 рр. працювала вчителькою російської мови і літератури, з 1949 р. також завучем Устенської СШ (ДАРО, ф. Р-2771, оп. 2, спр. 5014, арк. 39; Єфімчук Ф. Нариси історії Дерманських шкіл. С. 110, 118).

⁸⁷ Димніч Іван Лук'янович, у 1948–1950 рр. – учитель математики в Устенській СШ (Єфімчук Ф. Нариси історії Дерманських шкіл. С. 113).

⁸⁸ Лось Марія Семенівна, у 1949–1950 рр. – учителька початкових класів Устенської СШ (Єфімчук Ф. Нариси історії Дерманських шкіл. С. 120).

⁸⁹ ДАРО, ф. Р-2771, оп. 2, спр. 5014, арк. 45–46, 56.

Олександрові Міщенку, а той – в обком ЛКСМУ⁹⁰. Попри це, упродовж 1951–1952 рр. вказані вчителі були переведені з Устенської школи деінде. Ще раніше – у 1949 р. – з роботи в цьому навчальному закладі звільнені місцеві жителі, які вчителювали в Дермані за польської й німецької влади – Степан Мельник, Олександра Калинович, Прохор Хомич, Панас Кравчук, Володимир Фридрих та ін.

Не минула чистка й учнівського колективу. Навесні 1950 р. за відмову стати членами ВЛКСМ зі школи виключено 24 учні 8–10-х класів (із формулюванням «за порушення правил трудової дисципліни» та «як недисципліновані і політично ненадійні»)⁹¹. У лютому – березні того року заарештовані, а 31 липня засуджені до 10–25 років ув'язнення три учениці 9-го класу – Неоніла Лазарчук, Фаїна Войтюк і Марія Лазарева⁹². Коли й це не вплинуло, восени 1950 р. було розформовано випускний 10-й клас (1951 р. в цій освітній установі випуску не було, окремим з виключених учнів udało здобути атестат у райцентрі Мізочі)⁹³.

У селі з кінця 1948 до 1951 р., окрім усіх уже названих, було позбавлено волі ще 8 осіб. Тоді ж репресовані й інші семеро дерманців, котрі виїхали до Дніпродзержинська⁹⁴. 9 жовтня 1951 р. в Новомалинському лісі ліквідована група зв'язку окружного провідника ОУН Рівненщини Анатолія Маєвського-«Уліяна»⁹⁵, до якої належали мешканці Дерманя Другого Георгій Довбенко-«Юрко»⁹⁶ та Олександр Фри-

⁹⁰ ДАРО, ф. Р-2771, оп. 2, спр. 5014, арк. 49.

⁹¹ Єфімчук Ф. Нариси історії Дерманських шкіл. С. 176.

⁹² ГДА СБУ, Рівне, ф. 5 (Р), спр. 8056.

⁹³ Єфімчук Ф. Нариси історії Дерманських шкіл: до 400-ліття дерманської школи та друкарні. Рівне, 2002. С. 55–56.

⁹⁴ Архів УМВС у Рівненській обл., ф. 26, спр. 4527, арк. 56–67.

⁹⁵ ГДА СБУ, Рівне, ф. 19, оп. 11, спр. 11, арк. 45–47.

⁹⁶ Довбенко Георгій Євгенович народився 20 січня 1923 р. в с. Дермань Дубенського повіту (ДАРО, ф. Р-740, оп. 4, спр. 327, арк. 4 зв.–5).

дрих⁹⁷. Тіла вбитих привезли до села і виставили для упізнання біля приміщення медпункту, де їх бачили учні зі школи.

Підсумки операції щодо «зачистки» Дерманя підбиті в «Довідці на села Устенське 1 і 2 Мізоцького району Ровенської області», підготовленій 15 червня 1950 р. заступником начальника відділу 2-Н УМДБ Рівненської області майором Миколою Журавльовим⁹⁸:

«Села Устенське 1 і 2, які раніше мали назву Дермань, Мізоцького району до останнього часу є найбільш враженими бандоунівським підпіллям в Ровенській області.

Наявність гімназії в селі Дермань за Польщі, де серед учнів проводилася велика виховна робота в дусі українського націоналізму, дала значну кількість інтелігенції з числа місцевих жителів, багато з яких стали активними учасниками ОУН.

У перший період окупації німцями території України, коли діяльність ОУН набула широкого розгортання, багато жителів сіл Устенське 1 і 2, в тому числі й місцева інтелігенція, пішли в бандитські формування ОУН–УПА, де зайняли керівне становище.

Із сіл Устенське 1 і 2 в різний час, за далеко неповними даними, починаючи з 1941 року пішло в підпілля ОУН і банди УПА понад 600 чол., в тому числі: з села Устенське 1 – до 300 чоловік, і з Устенське 2 – 350 чоловік.

З числа жителів сіл Устенське 1 і 2 була велика кількість керівників оунівського підпілля.

У результаті проведених заходів з розгрому бандформувань УПА й оунівського підпілля, дислокованих у районі сіл Устенське 1 і 2 і прилеглих до останніх лісах, з 1944 року до 1950 р. ліквідовано понад 700 активних учасників ОУН–УПА».

Як бачимо, органи МДБ у 1948–1950 рр. доклали максимум зусиль, щоб «зачистити» від решток підпілля та його

⁹⁷ Фридрих Олександр Романович народився 6 вересня 1930 р. в с. Дермань Здолбунівського повіту (ДАРО, ф. Р-740, оп. 8, спр. 111, арк. 30 зв.–31).

⁹⁸ ГДА СБУ, Рівне, ф. 5 (Р), спр. 19120, т. 1, арк. 16–18.

ідейного впливу «повстанську столицю» Дермань. З цією метою були розроблені і реалізовані відповідні оперативні плани: здійснена ротація чекістських кадрів; мобілізована агентура; залучені оперативні групи, сформовані зі співробітників апарату МДБ УРСР, зокрема управління 2-Н; під виглядом дій оунівських боївок убито багатьох прихильних до українського підпілля осіб; проведені масові арешти молоді, підданої залякуванню і тортурам; виключені зі школи неблагонадійні учні і звільнені вчителі; ліквідовані останні повстанці. Поворотним пунктом у цьому процесі стали для Дерманя події 30 вересня 1948 р., коли невідомими нібито «повстанцями» вчинено вбивство авторитетних у селі людей, після чого страх і зневіра запанували серед дерманців.

А потім був 1957 рік, пропагандистська кампанія під назвою «Дерманська трагедія», міфологізація Миколи Максимія, встановлення йому пам'ятника на подвір'ї Устенської середньої школи, надання їй його імені, в ідеологічному полоні чого ми, учні й випускники цієї школи, перебували довгі роки, а дехто залишився й до сьогодні.

Ірина ЗАХАРЧУК

БОРИС ТЕН: ГРАНІ САМОТОВОЖНОСТІ

Ім'я Бориса Тена назавжди увійшло в українську духовну традицію та культурну спадщину. Енциклопедичні знання митця й органічне поєднання численних талантів – організатора й провідного діяча Української автокефальної православної церкви, поета, перекладача, музикознавця, публіциста – незмінно привертали увагу його сучасників і нащадків. Творчість Бориса Тена стала предметом наукового зацікавлення істориків, філологів, перекладознавців, краєзнавців тощо. Дослідники присвятили чимало аналітичних праць вивченню життєпису автора (В. Мороз, Д. Павличко, Г. Бухало, П. Кралюк, Є. Шморгун та ін.); розкриттю художніх орієнтирів творчості майстра (А. Білецький, Я. Поліщук, В. Брюховецький, А. Жив'юк, Д. Дроздовський та ін.), своєрідності перекладацької практики письменника (Л. Коломієць, І. Савенко, М. Лецкін та ін.). Як правило, релігійну діяльність трактували відокремлено від поетичної творчості та перекладів, відтак особливої актуальності набуває проблема віднайдення духовної неперервності між різними періодами життя українського інтелектуала в контексті його світогляду та творчих осягань. Стаття має на меті оприятити цілісність і спадкоємність у релігійній, поетичній і перекладацькій іпостасі митця та простежити шлях його духовних трансформацій на тлі суспільних катаклізмів.

Поетія як молитва

Григорій Зленко розшукав тексти оригінальних віршів і перекладів, котрі Борис Тен (тоді ще священник УАПЦ Микола

Хомичевський) опублікував у журналі «Церква й життя» в 1927 р. під псевдонімом А. Лепський¹. Учений зазначає, що «поетичним творам часопис приділяв значну увагу: в ньому друкувалися вірші С. Дзвінкого, священника П. Касянчука, Г. Морозенка, а також анонімні поезії». Очевидно, в редакційній стратегії цього періодичного видання літературна складова посідала вагомий нішу, відповідно прагнення всебічного розвитку читачів через осягання та інтеграцію світового культурного досвіду свідчило про нові моделі комунікації між Церквою та мирянами. Публікації Миколи Хомичевського на сторінках цього журналу прикметні з кількох пізнавальних перспектив. Передусім вони презентують релігійно-духовний вектор, котрий цілеспрямовано усліджувався в радянських пояснювальних моделях. По-друге, додають нових штрихів до розуміння його оригінальної творчості. Портрети, дозволяють спроектувати творчі інтенції автора в контекст української літератури 1920-х рр., зокрема в параметри трансцедентного модусу. По-четверте, уможливають встановлення закономірності між оригінальними творами й перекладами та оприсутнюють їхню аксіологічну цілісність. Усі перелічені фактори дають підстави вести мову про елементи самоцензури та її різні вияви в радянський період поетичної творчості письменника.

Тексти, представлені в часопису «Церква й життя» («Ой при дорозі хрести похилилися», «Застелила я скатерку чисто», «Великдень», «Уже ланами рунь зазеленіла», «У далечінь старий прославсь гостинець»), мають виразне релігійно-містичне підґрунтя. Інтонаційний діапазон включає в себе возвеличення Бога, покаяння, прохання й подяку. Окремі фрагменти віршів асоціюються з благальними псалмами. Це яскраві зразки релігійної поезії, що розкриває перед читачем складний процес духовних пошуків і прозрінь, який

¹ Зленко Г. Малознаний Борис Тен. *Київська старовина*. Київ, 1993. № 4. С. 120–127.

розгортається на тлі потужної суспільної кризи. Молитовну інтонацію посилюють вкраплення зі св. Літургії:

Ой при дорозі
Хрести хилилися,
Никли додолу...
За людей
З серцем порожнім
Плачно молилися
Скрипом довгим
Ніч і день:
Святий Боже,
Помилуй нас!²

Загалом зі звучанням Літургії інтонаційно співмірні усі твори Бориса Тена. Можна припустити, що митець як обдарований музикант відчував музичне наповнення кожної поезії та асоціював її зі складовими богослужіння, поєднавши при цьому приватну й колективну молитву. Показово, що аналогічну інтерпретацію запропонували автори одного з телеканалів Житомира: Володимир Савченко читає релігійну поезію Бориса Тена, а паралельне звучання церковного співу підкреслює її синкретичну суть. Концепція, яку обрали автори фільму, вкладається в модель ілюстрованої Літургії з наголосом на події Воскресіння. У кадрі промовляють впізнавані атрибути церковного життя: ікони Христа й Богородиці, великодній передзвін, хресний хід і освячення пасок. Вони відтворюють особливу духовну атмосферу, ситуацію спілкування людини з Богом у моменти печалі і радості³.

Серед мотивів, які є провідними в поетичній візії релігійної лірики Миколи Хомичевського, варто особливо виділити

² Скороминущих років буревій: літературна спадщина. Спогади про Бориса Тена. Документи. Рівне, 1998. С. 74.

³ Сузір'я поезії. Борис Тен. «Таємна сповідь». Цикл віршів «Літургія». Читає Володимир Савченко [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=44P1IuA_IFs [21.08.2019].

довіру до Божого милосердя, алюзію на притчу про сіяча і зерно, котре завмирає, а згодом проростає в новому житті, та найбільш знаковим став топос жертвоприношення-відкуплення. Такий мотив офіри є наскрізним для поетичного доробку митця, але залежно від політичних та ідеологічних факторів він набуває нових трансформацій. У релігійній поезії автора символ жертви інтегровано в ціннісні виміри ново-завітного християнства: Бог – не грізний суддя, а Бог любові й надії. Саме через любов Господь веде діалог зі світом, що переповнений злобою, аморальністю й стражданнями.

Вечірня хвала
В душах творилась...
Хрести придорожні
Руки до неба здіймали, –
За людей
З серцем порожнім
Давалися в жертву
І плачно молилися
Ніч і день;
Святий безсмертний,
Помилуй нас!⁴

Життєві реалії, відтворені автором, завуальовано презентують потужні суспільні зміни. Їхнім наслідком стає світ без Бога, девальвація християнських цінностей і руйнування усталених життєвих практик. Митець не зображує конкретних подій 1920-х рр., проте їхнім емоційним барометром у тексті стає тривога, непевність, недобрі передчуття. У просторовому вимірі таким символом є «свідок смерті й забуття», «напівзруйнований Звіринець» – територія за Києво-Печерською лаврою, де в 1918 р. стався потужний вибух порохових складів. Через неповних два роки після появи творів Бориса Тена, а саме 4 серпня 1929 р. будуть завершені роботи з метою перетворення цієї лаври на Всеукраїнське музейне

⁴ Скороминущих років буревій... С. 75.

містечко, котре стане головним осередком антирелігійної пропаганди. Одночасно витіснено на маргінеси, а згодом табуовано містично-релігійну течію української літератури. Отже, тексти письменника – це один із завершальних акордів розвитку релігійного модусу поезії 1920-х рр. Автор поєднав кілька іпостасей: поета, проповідника, душпастиря. Останні дві для нього є пріоритетними: через культурно-просвітницьку місію він прагне наблизити свою читацьку аудиторію до пізнання Божої присутності. У контекстуальному наповненні доцільно провести паралелі з творчими осяганнями Павла Тичини та його знакового тексту «Скорбна мати».

В українській культурній свідомості «Скорбна мати» (1918) закарбувала злети й поразки визвольних змагань і окреслила мистецьку ідентичність, яка постала з надії й віри та пройшла складний шлях до духовного самозречення, страху й безсилля перед злом. Упокорення страхом і насильством – саме таку стратегію обрала радянська влада щодо митців. Євген Сверстюк означає цей процес як символічне прощання з власною душею й голосом сумління і додає, що такий «вибір постав і перед великим поетом національного відродження Павлом Тичиною, і перед Україною. Індивідуалістична з натури, індивідуалістично-християнська в традиції, українська психологія не була готова до прийняття бездухового матеріалізму, господарського колективізму й культурного масовізму. Треба було переступити через себе, щоб увійти в цю добу нову»⁵.

Прийняти нові реалії через компроміс із совістю чи стати на путь, що вела до маргіналізації й фізичного знищення, – ось між чим мусив обирати кожен митець в епоху тоталітаризму. Яким був ціннісний вибір Миколи Хомичевського, душпастиря, поета, поліглога й культуролога? Виважену відповідь на

⁵ Сверстюк Є. Прощання з Мадонною. На святі надій. Есеї, літературно-критичні статті [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ukrlife.org/main/sverstuk/madonna.htm> [21.08.2019].

це питання шукатиме, вочевидь, уже покоління дослідників, народжених у незалежній Україні, дистанційоване від досвіду радянського тоталітаризму, вільне від впливів культурних матриць комуністичної імперії. І ця відповідь не буде простою й однозначною.

Намагаючись оприявнити палімпсести пам'яті, передусім замислимося над тим, яким був шлях автора від іпостасі ерея УАПЦ до визначного українського радянського перекладача. Найпростіше окреслити цей напрям у біографії так: після ліквідації УАПЦ о. Микола Хомичевський як один з її чільних представників був арештований і відбував заслання на Далекому Сході; отримавши дострокове звільнення, не зміг повернутися до священничої місії, адже в СРСР культивували войовничий атеїзм; досконале володіння мовами дуже допомогло, – саме ніша перекладача виявилася найбільш придатною для самореалізації як найменш політично заангажована. Без сумніву, таке твердження має свою логіку, проте потрібно пильніше поглянути на текстуальний простір перекладацького доробку Бориса Тена. Найбільшу славу й популярність письменникові принесли переклади «Одісеї» (її видавали двічі – у 1963 і 1968 рр.) та «Іліади» (1978). Крилатими стали слова Павла Загребельного, котрі упорядники видання «Жадань і задумів неспокій» помістили на форзаці книги: «Вже сам той факт, що Гомер прийшов з сивої давнини до українського народу і заговорив українською мовою, – знаменний і незвичайний. Зроблене Борисом Теном – це не просто культурна подія, це справжній подвиг». У цьому контексті нагадаємо, що більшість перекладів Бориса Тена – це твори античної літератури. На відбір текстів, безперечно, визначальний вплив мав перекладацький досвід неокласиків, з якими письменник активно співпрацював на початку 1920-х рр. (Микола Зеров, зокрема, вже тоді схвально відгукнувся про перші перекладацькі спроби митця, «благословивши» його на перекладацьку дорогу). Як відомо, творчим кредо неокласиків

(М. Зеров, П. Филипович, М. Драй-Хмара, Освальд Бургардт (псевдонім Юрій Клен), М. Рильський та ін.) була орієнтація на культурну спадщину античності (давньогрецької й давньоримської), а їхнє гасло «ad fontes» (до джерел) відображало прагнення пропагувати зразки рафінованої літератури, яку цілеспрямовано вилучали з простору пролетарської культури 1920-х рр.

Неокласики не виступали відкрито проти тогочасної культурної політики, однак не бажали й перетворювати літературу на виконавицю політичних потреб влади. Вони обрали іншу альтернативу: писати так, ніби не існувало спровонованих стандартів мистецтва, взоруватися на морально-етичні ідеали античної епохи та творити вишукану лексику для омовлення почуттів. «Дискурс неокласиків складається з численних пауз, умовчань, найсуттєвіше з яких окреслюється поняттям “історичного сьогодні”». Демонстративно не помічаючи його, вони висловлювали в такий спосіб свою оцінку»⁶. Формою своєрідного мистецького дистанціювання від реальності й водночас втіленням філософії консервативної модернізації в неокласиків став жанр сонета, котрий вони активно відроджували й культивували в літературному просторі.

Проте вибір для перекладу вишуканих зразків класичного мистецтва в Бориса Тена зумовлювався не тільки прагненням продовжити й вдосконалювати художню практику неокласиків. На нашу думку, таке рішення мало й екзистенційне підґрунтя: збереження сакральних чинників у світі без Бога. Глибокий трансцендентний вимір античної літератури передбачав органічну присутність божественного в її поліфонічному звучанні. Тобто траєкторія руху від священника й поета Миколи Хомичевського до перекладача й поета Бориса Тена пролягала через пошук Божої присутності в настроєво-психологічних паралелях з античною художньою спадщиною.

⁶ Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ, 1999. С. 193.

Якщо багато митців світоглядно й естетично «наступили на горло власній пісні», інтегрувавшись у силове поле «одержавленої літератури», то Борис Тен успішно реалізував своє покликання через місію перекладача. Його вибір став прикладом збереження й розвитку мистецької суверенності у світі, котрий, здавалося, не залишив жодних шансів для творчої реалізації колишньому душпастиреві й в'язню сталінських концентраційних таборів. Автор сформував власний перекладацький універсум, в якому органічно взаємодіяли релігійно-містичний досвід, високі почуття й палкі пристрасті. У певному сенсі він творив переклади як молитву. Саме орієнтація на античні літературні шедеври й дозволила йому зберегти спадкоємність із попереднім, зовні знівельованим, але глибоко плеканим у душі релігійним первнем та розвивати художню школу українських неокласиків.

З іншого боку, перекладацький досвід 1920-х рр. сприяв розширенню параметрів сакрального у творчій лабораторії митця. Йдеться про те, що в журналі «Церква і життя» за 1927 р. поруч із оригінальними поезіями під псевдонімом А. Лепський було опубліковано й кілька перекладів на релігійну тематику – твори Поля Верлена з книги «Мудрість» та «Задушевні літургії», вірш «Молитва» Олександра Пушкіна, «Імману-ель» Володимира Соловйова, «Noli me tangere, Maria!» Валерія Брюсова, «Великодній передзвін» Юргеса Балтрушайтіса. Спільною для них є постать ліричного героя, котрий через молитву й покаяння торує шлях до духовного катарсису. Як і в оригінальних поезіях, у перекладних домінує сповідальна інтонація й радість від усвідомлення Божої присутності.

Він тут, тепер, і ти в нудоті нищій,
У каламуті життєвих тривог
Всерадість розумієш таємниці:
Безсиле зло, ми вічні, з нами Бог⁷.

⁷ Скороминущих років буревій... С. 82.

Зазначимо також, що названий щойно вірш Пушкіна є поетичним переспівом покаючої молитви християнського аскета й подвижника, богослова і поета, тлумача Святого Письма Єфрема Сирина. Його «Господи і Владико життя мого...» читають від підготовчого тижня Масниці й протягом Великого посту до середини Страсного тижня. Отець Микола, безумовно, добре знав цю молитву, тому переклад став способом осягання світу, в якому Бог є першопричиною та джерелом усього сущого. Цікаво, що і Єфрем Сирин не тільки ґрунтовно осягнув християнське вчення, а й був добре обізнаний з античною культурою, «еллінською премудрістю», язичницькою міфологією, що допомагало йому в духовному подвижництві. Як бачимо, його досвід у певному сенсі суголосний життєвому вибору М. Хомичевського, якому у своїх ціннісних пріоритетах вдалося синтезувати християнський досвід і античну культуру.

Переклади, що вийшли друком на сторінках «Церкви і життя», програмували майбутню долю Бориса Тена, визначаючи стратегію його поведінки й формуючи модель комунікації з читацькою аудиторією. У цій комунікативній моделі стрижневою є фігура замовчування, мова натяків та асоціацій. Таке письмо набуло особливої значущості в оригінальній поезії автора радянського періоду, зокрема в збірці «Зоряні сади». Зовні між оригінальними творами на релігійну тему і текстами повоєнної доби пролягає неперехідна прірва. Та насправді релігійний вектор знаходить новий спосіб розбудови в елементах пантеїстичної філософії: храмом стає природа, а в її бутті митець намагається розпізнати елементи Божої присутності. Асоціативно-алюзійний рівень уможлиблює кодифікацію неперервності духовного досвіду через образи «ночі-черниці», «аскетки святої», котрій сповідається ліричний герой, свічки, що є символом людського життя, а також церковну лексику: елей, фіміам, лампади тощо. Знову спостерігається мотив жертви, яка відбувається в природі:

З голодного рижого поля –
Неголені щоки – стерня –
Гарячим промінням оплетені
Спрацьованих відблисків дня
До мене назустріч тополі
Струнками ішли силуетами
Творилася жертва вечірня
Криваві здіймалися руки –
Небо вважало за жертву⁸.

Цей поетичний текст дуже виразно асоціюється з молитвою зі всенічної служби «Господи, взиваю до Тебе, вислухай мене, вислухай, Боже, голос моління мого, коли буду молитись до Тебе. Вислухай мене, Господи. Нехай піднесеться молитва моя, наче кадило перед Тобою, підношення рук моїх – як жертва вечірня»⁹. Отже, повторюваність топосу жертви поряд з іншими факторами дає підстави стверджувати про неперервність функціонування сакральних чинників у світоглядних і творчих самоокресленнях Бориса Тена.

Радянська ідентичність і стратегії виживання

У радянські постсталінські часи при конструюванні біографічного нарративу митця інформацію про роки його заслання і перебування на Далекому Сході або замовчували, або згадували кількома скупими реченнями, на кшталт «був безпідставно заарештований, засуджений на 10 років виправно-трудового табору». Культурна політика влади спрямовувалася на цілковиту інтеграцію письменника в силове поле культури соціалістичного реалізму. В незалежній Україні, завдяки зусиллям племінниці письменника Галини Павлюк

⁸ Жадань і задумів неспокій: З творчої спадщини Бориса Тена: вірші, переклади, статті, листи, спогади / упоряд., підгот. публ., приміт. А. Журавського, К. Ленець. Київ, 1988. С. 25.

⁹ Молитви зі Всенічної [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.cerkvacherkasy.info/index.php/entertainment/entertainment-news/tv/molytovnyk/302-2012-08-21-07-27-26> [21.08.2019].

і таких науковців, як Гурій Бухало та інші, було оприлюднено справу Бориса Тена¹⁰. Мова документів кидає світло на важкий процес духовних розламів, накидання ролей, інспірованих владою, й укотре актуалізує проблему трансформації мистецької ідентичності в умовах тоталітарного режиму. Також постає питання про вплив досвіду неволі на творчість митця, його підпадання під норми тоталітарного мистецтва. Г. Бухало, докладно проаналізувавши нововідкриті матеріали письменника, реконструює два найменш відомі до 1991 р. етапи його життя: священничу діяльність в УАПЦ та період 1930-х рр.

Дослідник розкриває духовну місію М. Хомичевського як настоятеля Святософійського собору й наголошує, що за його душпастирства «кафедра св. Софії перетворилася на оазис життя, не затисненого в лещатах більшовизму»¹¹. Зрозуміло, що радянська влада не могла миритися з таким становищем. Тож, за словами дружини священника Микити Кохна – Віри, «в ті часи настоятель св. Софіївського собору міг витримати [не більше] 6 місяців, а далі [на нього чекали] арешти і розстріл або заслання на Сибір»¹². А отже, о. Микола був приречений на репресії. Ця сторінка з його життя також спонукає до створення мартирологу парохів храму Св. Софії, котрі були знищені комуністичним режимом.

Під час перебування на Далекому Сході вирізняються дві іпостасі М. Хомичевського: в'язня ГУЛАГу й ударника соціалістичної праці, передовика соцзмагання. Саме за високі трудові показники його й звільнили достроково, у 1936 р. Логічно припустити, що поруч із фактором «перевиконання норми» не останню роль відіграла підготовка до масового терору 1937–1938 рр. Необхідно було «розчистити місце» для нової,

¹⁰ Скороминущих років буревій... С. 84–95.

¹¹ Там само. С. 86.

¹² Білокін С. Пам'ятки УАПЦ 1921 року в Києві. *Пам'ятки України*. Київ, 1997. Ч. 3 (116). С. 68.

набагато потужнішої хвилі в'язнів. Водночас сам факт «дostroкового звільнення» засвідчує тодішню відносну «ліберальність» карально-репресивної системи, яка після 1937 р. набула значно жорсткіших і потворніших форм. Перебуваючи на Далекому Сході (спочатку в таборах, а згодом на поселенні), письменник стає активним дописувачем до офіційної преси, зокрема газети «Путевка в жизнь» – органу Культурно-виховного відділу управління Дальлагу НКВС. Він пише мовою влади, стає її голосом. Іпостась кореспондента як рупора системи заперечувала іпостась в'язня – жертви системи. Це один із феноменів людини доби радянського тоталітаризму, котрий залишається до кінця не проаналізованим, містить більше запитань, ніж відповідей, і є предметом палких дискусій. Видається, що інтеграція в режим письма, культивованій державою, стала способом заперечення ролі суспільного маргінала й одночасним освоєнням сервілістичної функції митця в тоталітарному соціумі.

Із перспективи сьогодення цікаво було б віднайти й дослідити ці газетні дописи, що допомогло б кодифікувати атмосферу тієї зловісної епохи та світовідчуття людини, яка намагається йти «в ногу з часом». Цілком імовірно, що ті тексти М. Хомичевського були написані талановито з погляду форми, динаміки сюжету, акцентування прикметних деталей, висвітлюючи самовіддану працю людей у суворих умовах боротьби із силами природи. Митець не просто бере участь у колективних проєктах, він докладає всіх зусиль, аби бути першим. Серед архівних джерел збереглися запрошення «товариша Хомичевського» на «свято знатних людей», мандат учасника конференції «кращих ударників-стаханівців»¹³. В'язень був також у численних «трудо-вих походах», їздив у відрядження для написання статей тощо. Документи доводять, що такі відрядження були безпосереднім виконанням замовлення державно-партійних органів. Ось хоча б текст радіограми з Хабаровська: «Просимо написати і терміново вислати для жовтневого номера журналу нарис на тему “Ри-

¹³ Скороминущих років буревій... С. 93.

баки Примор'я в боротьбі за план путини стаханівського року»¹⁴. Зберіть, відобразіть усі героїчні моменти роботи рибаків, побільше фактів, живих прикладів наказу стаханівців»¹⁴. До речі, в економічному вимірі стахановський рух виявився неефективним (як і вся система репресивно-каральних таборів), однак він виконав мобілізаційну й агітаційно-пропагандистську функцію. Вочевидь, для замовників важливо було використати саме перо Хомичевського, його стиль викладу, зрештою вміння писати переконливо й доступно. Для радянської моделі управління взагалі було характерне залучання до суспільних справ талановитих людей. Приклад в'язня М. Хомичевського не став винятком, але орієнтація автора М. Хомичевського на зовсім нового для нього адресата, вміння заволодіти його увагою – це цілком нова грань його самототожності, одна зі стратегій виживання і реалізація природної потреби у спілкуванні з масовою аудиторією. Що правда, духовно подолати табірний досвід виявилось не так легко. Далися взнаки роки приниження, накинута роль «советского человека», котрий з ентузіазмом сприймає всі рішення партії. У поезії «Повернення» через окремі деталі, ледь вловимі натяки відтворено атмосферу повернення до життя на волі, входження в стан «повноправного громадянства». Тривога, очікування, сподівання – всі ці мотиви є визначальними у психологічних самоокресленнях ліричного героя.

Коліс невпинне рокотання
В непевну лине далечінь,
Спливає путь передостання
В диму півсонних маячінь.

Який далекий, незворотний,
А ще такий недавній час!
Чуття гіркого не збороти,
Хоч серця біль уже й погас¹⁵.

¹⁴ Скороминущих років буревій... С. 94.

¹⁵ Жадань і задумів неспокій... С. 35.

Перебування в таборах і на засланні змінило змістові параметри письма. Особливо відчувалося це в перші роки після звільнення. Оригінальна поетична творчість Бориса Тена зазнала помітних впливів одержавленої літератури, увібрала риси політичних гасел і агіток. Прочитаймо, для прикладу, хвалебний текст, присвячений інкорпорації Західної України й Білорусі:

І враз прокинувся, і в буйнім русі
Промчав потоком з гір, і от – нема
Вже й паморозі панського ярма
На Західній Україні й Білорусі¹⁶.

Цілком вірогідно, що при написанні таких творів актуалізувався й досвід кореспондента радянських газет. Освоєння мови політичної пропаганди стало перепусткою до набуття лояльності в очах влади, способом віднайти нову мистецьку нішу за нових обставин.

Поезії про Другу світову війну так само позначені намаганням звучати суголосно хоріві колективного ентузіазму. Трапляються й проблиски індивідуального голосу щирості, почуттів людини перед обличчям важких моральних випробувань («З фашистської неволі»), але їх перекриває традиційний для радянщини пафос героїзму й утвердження керівної ролі комуністичної партії, а також неодмінна і теж певною мірою ритуальна демонізація ворога:

Хай в люті захилюючись шаленій,
Злослів'ям бризкає ворожа гидь –
Ніколи та не перерветься нить,
Що простягнув до всіх народів Ленін

І комунізму зримому навстріч
Із нетрів рабства й темряви сторіч
Всі континенти шлють свої загони¹⁷.

¹⁶ Жадань і задумів неспокій... С. 44.

¹⁷ Там само. С. 49.

Безперечно, із поетичними творами на воєнну тематику не все так однозначно. Як знаємо, під час війни Борис Тен опинився в нацистському концентраційному таборі, а згодом у ще одному – вже радянському перевірконо-фільтраційному. Людину, котра побувала в полоні, в СРСР трактували як особу проскрибовану, часто розцінюючи цей факт її біографії як військовий і політичний злочин. Відповідно, М. Хомичевському знову довелося пройти перевірку на політичну благонадійність. Звідси й поява текстів соцреалістичного наповнення. Звичайно, з відстані часу не можна не помітити, що їх у доробку Бориса Тена незначна кількість, проте вони важливі з перспективи пізнання тогочасної творчої ідентичності, з'ясування механізму балансування між митцем і державним службовцем від літератури, пошуків способів виживання з найменшими моральними втратами.

Авторка цих рядків не раз ставила перед собою запитання, чому Микола Васильович Хомичевський не залишив «шухляди зі спогадами» про той надзвичайно драматичний етап свого життя. Можливо, він прагнув якнайглибше перемістити цей життєвий відтинок в архіви пам'яті? Чи свідомо не хотів свідчити про ті трагічні роки? Тим часом саме цей період є ключем для розкодування множинних духовних трансформацій у долі митця. Знаємо також, що тоді М. Хомичевський був не лише кореспондентом газети НКВС, а й брав участь у табірній художній самодіяльності. Напевно, таке одночасне поєднання кількох ролей – в'язень, самодіяльний актор, кореспондент газети, передовик-ударник (а про інші іпостасі ми можемо не знати) – стало для цієї непересічної особистості надскладним випробуванням, яке не надавалося до омовлення. До того ж часи для написання спогадів були несприятливі, а «шухляда» ненадійна (серед людей, котрі оточували Хомичевського, траплялися й таємні агенти КДБ). Залишилися, однак, поетичні свідчення письменника про митців і мистецтво епохи радянського тоталітаризму:

В дні пам'ятні суворої доби,
Коли кумир, карбований зі сталі,
Над нами височів на п'єдесталі
І від прославлень пухли в нас лоби, –
Під гомін трудової боротьби
Ті – сліпо вірячи, рукоплескали,
Ті – мовчки лиш зубами скреготали,
Ці ж плазували нетрями ганьби¹⁸.

Приводом до написання цього вірша стало перенесення труни з тілом Сталіна з мавзолею і перепоховання біля кремлівської стіни (в ніч із 31 жовтня на 1 листопада 1961 р.). Мабуть, саме цей факт і був поштовхом до духовного розкріпачення та переосмислення власного життєвого досвіду.

У такому контексті доречно звернутися до спогадів тих людей, кому пощастило запізнатися з Миколою Васильовичем. Так, Мирослав Блашук переповідає історію, яку почув від своєї матері на початку 1960-х. Подія відбулася в селі Кунин на Рівненщині. «Одного літнього погожого дня з гори Дроздівки, зі сторони Дерманя зійшов немолодий, кремезний інтелігентного вигляду чоловік, зупинився на горбочку неподалік нашої хати біля церкви і досить довго стояв і роздивлявся в різні боки. Потім щось запитав перехожого і попрямував до церкви [...]. Невідомий представився сином колишнього священика Кунинської церкви Василя Хомичевського, побажав подивитись церкву всередині та попівську хату [...]. Він висловив задоволення, що в церкві чисто і гарно, що церква доглянута, говорив про те, що сам у свій час був священиком, але життя склалося так, що залишив службу в церкві»¹⁹. Прикметно, що письменник самоідентифікується як син священика та священик у минулому. Отже, при спілкуванні з краєзнавцями він надає перевагу своїй духовній генеалогії над статусом відомого радянського перекладача й поета. Ясно, що така самопрезентація

¹⁸ Скороминуших років буревій... С. 52.

¹⁹ Там само. С. 110.

була можлива тільки в середовищі, якому довіряв, у розмові з людьми, котрі пам'ятали його батька і навіть за комуністичної влади залишалися парафіянами місцевого храму. М. Блащук зауважує, що про своє життя М. Хомичевський розповідав «дуже обережно і лаконічно, однак сказав, що прийшлося побувати безневинно в ув'язненні, що пише книги і живе цікавим життям»²⁰. Спомини про власне священство в тій оповіді виразно домінують над темою перебування в ГУЛАГу. Незважаючи на зовнішню маргіналізацію, приватна історія відображає внутрішню опозиційність до культивованого державою атеїзму як неодмінного атрибута радянщини. Але й досвід неволі все ж омовлений у поезіях Бориса Тена. Він має дещо незвичний характер, і незвичайність ця виявляється в домінанті любовної історії, спогадах про щасливий період закоханості, перші роки подружнього життя та самовідданість і жертвність дружини митця Аполлінарії Леонтіївни Ковальчук. Свого часу вона закінчила консерваторію. Мала прекрасний голос і всі шанси для успішної театральнo-музичної кар'єри. Та зустріч із майбутнім чоловіком докорінно змінила її життя. Дівчина покидає сцену і вирушає на Далекий Схід. Ще в неволі (8 червня 1931 р.) письменник одружується зі своєю коханою. Згодом у поетичних текстах «Монологи дружини» він від її імені напише такі рядки:

В далеку й невідому країну,
Де з морем сходиться сира земля, –
Прийшла до тебе крізь тернистий шлях
І навіть кинула свою родину.

Свою любов безмежну і єдину
Вквітчала я барвінком і зіллям,
Вітали сопки нас, ліси й поля,
Коли від шлюбу вів мене – дружину²¹.

²⁰ Скороминущих років буревій... С. 110.

²¹ Жадань і задумів неспокій... С. 34.

Вірші, присвячені дружині, це прекрасні зразки любовної лірики, котра презентує постать жінки з перспективи вірності в коханні й відданості чоловікові та родині. Саме вона, кохана, є надійним співрозмовником у хвилини самотності й старості, символічна розмова з нею полегшує тягар випробувань, які випали на долю митця в останні роки життя. Тому поетична візія життєвої драми звернена до образу ідеальної родини, дому й щастя від взаємного спілкування.

Мальовничо відтворює поет і пейзажі Далекого Сходу: природа викликає захоплення, що притлумлює страх перед її суворістю й незвіданістю:

Морських просторів світла далина
Об берег розбивається в прибої,
І з хвилиєю зелено-голубою
Шум берегів далеких долина.

Здіймає потойбічного луна
Нові, незнані серця перебої, –
А тут лиш – вечір, море й ми з тобою,
І лиш рибалка невода ладна²².

Поруч із гімном коханню й красі північної природи автор привносить у свої тексти образ батьківщини. Він пише про краєвиди Зеленого Клину з виразними українськими ознаками: «хаток біленьких цвіт тебе вітає, немов десь біля Ворскли чи Десни». Український дух у побуті, облаштуванні житла стає для нього ще однією духовною опорою, що допомагає пережити нелегкі часи.

Усі ці меморативні стратегії в художній трансформації досвіду таборів і заслання актуалізують проблему про еволюцію й динаміку презентаційних моделей творчої індивідуальності Бориса Тена. До сьогодні найповнішим залишається видання «Жадань і задумів неспокій...», яке уклали А. Журавський та К. Ленець. Книга вийшла у світ 1988 р., зібравши

²² Скороминущих років буревій... С. 10.

під однією палітуркою вірші, переклади, статті й листи Бориса Тена та спогади про нього. Це й дало змогу упорядникам реалізувати свій головний задум: якнайповніше представити життєвий і творчий шлях митця. Закономірно, що основні акценти було зроблено на перекладацькій практиці письменника. Натомість про його роль в історії Української автокефальної православної церкви не знаходимо жодної згадки. Інформацію про церковну діяльність М. Хомичевського подав у вміщених у цьому виданні матеріалах до біографії майстра Сергій Білокін²³. Попри добре систематизовану джерельну базу, що охопила всі відомі на той час публікації про Бориса Тена, його мистецтвознавчі статті, дописи до газет і журналів, загальна стратегія такої меморіалізації виявилася компромісною: його постать репрезентована як щось середнє між радянським письменником і митцем світового рівня, як особистість, котру намагалися обмежити аксіологічними параметрами багатонаціональної радянської літератури, долучивши до них українські координати. У річищі такого ж морального компромісу варто оцінювати й встановлення меморіальної дошки в селі Дермань з написом: «В цьому будинку в 1897 році народився відомий радянський поет і перекладач Борис Тен (Микола Васильович Хомичевський)». Література часів СРСР віджила своє разом з комуністичним режимом, тож незаперечною є потреба в нових презентаційних моделях творчості майстра на його батьківщині. Бо суть тут не в хронологічних маркерах (мовляв, час, у якому творив майстер, це радянська епоха) – йдеться про те, щоб змінити ціннісні імперативи презентації. Адже з відстані третього тисячоліття перекладацьку спадщину письменника необхідно оцінювати як потужний деколонізаційний проєкт. Усталена раніше практика перекладу через посередництво (або ж пріоритетність) російської мови зусиллями Бориса Тена була подолана. Митець, як і його сучасники, Микола Лукаш,

²³ Жадань і задумів неспокій... С. 518.

Григорій Кочур та ін., розбудовували діалог української й світової культури через переклади рідною мовою і в такий спосіб нарощували українську присутність у світі, підвищували статус і конкурентоздатність української культурної ідентичності. Своєю чергою, як уже мовилось, антична література, яку активно пропагував і в якій черпав натхнення Борис Тен, своїми естетичними й світоглядними домінантами сприяла дистанціюванню від радянської моделі письма. Зрештою, сам жанр сонета як найулюбленіший і найпродуктивніший в оригінальній творчості письменника, якнайменше корелюється із радянською поетичною практикою. Таким чином, меморіальну дошку з текстом, що характеризується виразною ідеологічною заангажованістю, доцільно перемістити в музей Бориса Тена. Вона може стати важливим експонатом, який наочно свідчитиме про ідеологічне підґрунтя у трактуванні творчості митця.

Розкриваючи потребу в нових меморативних практиках вшанування письменника і кодифікації його творчої індивідуальності, вкажемо, що еволюція в підходах до оцінки творчості цього поета й перекладача є особливо помітною в кінці ХХ – перших десятиліттях ХХІ ст. Завдяки розвідці Г. Зленка, широкому колу читачів доступно релігійні вірші й переклади Миколи Хомичевського. Тобто можемо стверджувати про розширення ідентифікаційних модусів творчості майстра слова, у яких трансцендентний вимір знайшов органічну нішу. До 110-ї річниці з дня народження Бориса Тена в рівненському видавництві «Азалія» вийшла книга «Скоро минутих років буревій». Її надруковано в серії «Реабілітовані історією», що свідчить про вихід за межі радянських інтерпретаційних практик і формування альтернативної рецепції. Композиційно видання зберігає параметри фоліанта «Жадань і задумів неспокій...», включаючи поезії, переклади, спогади та републіковану розвідку Г. Зленка, а також статтю Г. Бухала про період таборів і заслання. Заслуговує на увагу

вдумливий підхід до відбору текстів, котрі полегшують верифікацію самототожності автора в антитоталітарному вимірі та доповнюють попередні еґодокументи (зокрема спомини Мирослава Блащука, Миколи Ужвіна, Миколи Семерика та ін.). У спогадах чітко окреслено топос Дерманя не тільки як місця народження й дитячих років, а й як духовної батьківщини, простору, що є джерелом вітальної сили й енергії. У цих розповідях віднаходимо багато цікавих фактів про священничу діяльність М. Хомичевського, родинну генеалогію, а ще – щирі зізнання про те, як ознайомлення з життям і творчістю майстра докорінно змінило долю оповідача. Виявом еволюціонування від радянського до українського меморативного вектора стало й святкування 120-ї річниці з дня появи на світ цієї непересічної постаті в українській культурі. У публікаціях і на урочистих заходах у Житомирі та Рівному осмислення тожсамості митця відбувалося в межах дискурсу української історіософії. Про Бориса Тена говорили як про провідного діяча УАПЦ, священника, поета й перекладача. Важливо відзначити тенденцію до диференціації іпостасей: коли йшлося про участь у розбудові української Церкви, то фігурувало визначення «священник Микола Хомичевський», а поет і перекладач виступав як Борис Тен. Саме такого розрізнення, що є дуже слушне й науково виважене, бажано дотримуватись і в майбутніх дослідженнях. Розбудова ж пояснювальних моделей життя й творчості митця має відбуватися не шляхом замовчування, заперечення чи маргіналізації попереднього досвіду, а через пошук такої аналітичної оптики, котра віднайшла б органічну нішу для радянської ідентичності й допомогла краще пізнати митця та його епоху.

Локальна ідентичність

Для письменника місце його народження завжди мало особливе значення. У різні періоди життя автор пересотворює образ батьківського дому як духовної батьківщини

та екстраполює себе в її культурні координати. Дермань у сприйнятті митця набуває культурно-символічних вимірів, фігуруючи як потужний духовний центр, який генеалогічно закорінений в історичну пам'ять і традицію. В оповідях очевидців часто фіксуються епізоди неодноразового повернення Бориса Тена, вже визнаного майстра перекладу й відомого поета, до села свого дитинства й юності, де він відвідує не тільки рідне обійстя, але й подвір'я школи та могили предків. Мала батьківщина в його розумінні охоплює й довколишні села, в т. ч. і Кунин, де певний час душпастирював батько письменника о. Василь Хомичевський. У Дермані священнича гілка роду Хомичевських була глибоко вкорінена: прадід о. Антоній правив тут у храмі тридцять років, а дід о. Дормидонт – сорок²⁴. Виконувала ця родина в селі й просвітницьку місію: бабця та мама Миколи Васильовича вчителювали в Дермані. Євген Концевич, зокрема, згадує, що бабуся письменника Ольга Іваницька стала організатором будівництва дерманської школи. На її ж кошти було зведено і сільську бібліотеку. Згодом, на початку ХХ ст. приміщення цієї культурної установи згоріло, а цеглини з будівлі сільські мешканці розібрали для господарських потреб²⁵. Важливою домінантою духовної батьківщини М. Хомичевського є також Дерманський Святотроїцький монастир. Духовна генеалогія цього чернечого осередку, котра сягала таких знакових постатей в історії української культури, як Іван Федорович (Федоров), Мелетій Смотрицький, Даміан Наливайко, Іван Франко, Михайло Грушевський, Іван Огієнко та ін., формувала світоглядні засади Бориса Тена як перекладача. Відомо, що в знаменитій книгозбірні монастиря зберігався збірник афоризмів «Пчела», який з ХІІІ ст. був надзвичайно популярним у просвітницькій традиції Русі. 1599 року в Дерманському монастирі здійснено переклад

²⁴ Борис Тен – український Гомер [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=FuwUB9DZO38> [21.08.2019].

²⁵ Жадань і задумів неспокій... С. 414.

«Пчели» за грецьким текстом Острозької Біблії (1516 р.). Разом із цитатами зі Святого Письма та з праць відомих діячів Церкви до збірника увійшли крилаті вислови з творів Есхіла, Геродота, Еврипіда, Платона, Сократа, Аристотеля, Плутарха та ін. Тож, як переконаємося, витoki органічного поєднання античної культури й християнської спадщини у творчій індивідуальності о. Миколи Хомичевського й перекладача Бориса Тена потрібно висновувати саме з духовної атмосфери Дерманя.

Дерманю митець присвячує цикл сонетів, об'єднаних знаковою назвою «Біля рідного порога». Серед численних художніх творів, що оспівують цей край, поезія Бориса Тена виділяється своєю жанровою належністю: велику синівську любов і шану вкладено тут у форму сонета, який мав вирішальний вплив на розвиток світової літератури. Настрoeво дерманські сонети цього майстра образного слова оприявнюють виразне медитативне підґрунтя. Обтяжений драматичним життєвим досвідом та озброєний життєвою мудрістю ліричний герой сповідається рідній землі про пережите, пригадує роки духовного становлення і через поезію символічно поєднує минуле з теперішнім. Переважає пейзажна лірика, котра теж відтворює фрагменти з минулого. Дермань у Бориса Тена не тільки реальний, але й символічний. Культурна традиція рідного краю сягає літописних згадок:

Дерманських пагір прадідній родині
І заповітній Скавиній горі,
Що славу їй співали кобзарі,
Синівський мій уклін складаю нині²⁶.

Про Скавину гору як втілення спадкоємності історичної пам'яті згадував і Микола Семерик. Якось у розмові з Борисом Теном цей мешканець Дерманя зазначив, що в селі немає такої гори. У відповідь письменник мовив: «Зараз, можливо, і немає, але вона була. Це заповітне місце в Дермані, напевне, уже носить іншу назву. Про цю гору мені розповідали батьки

²⁶ Скороминущих років буревій... С. 15.

і бабуся, а їм, звичайно ж, їхні батьки... Скавина гора – у центрі села, навпроти монастиря. У ній колись були “скали”, де добували камінь на монастирські мури, а згодом у тих “скалах” люди ховалися від завойовників. Отже це – “Скалина гора”. Але казали – “Скавина”. Так і в моєму сонеті. За переказами, це було дуже визначне місце в Дермані, але роки стерли його славетність²⁷. Отже, можна вести мову про таку авторську пам’ять, котра не тотожна советській моделі в хронологічному та духовному вимірі.

У реконструкції родової традиції митець творить образи найрідніших людей – батька й матері, яких оспівує в окремих сонетах («Крізь бурі грозяні й потоки злив» та «Забутих років хроматична гама»). З великою шаною й любов’ю він змальовує «аристократів духу», осіб, для котрих духовне служіння громаді стало справою всього життя. Про священничу діяльність батька, о. Василя Хомичевського, автор не може писати відверто, з огляду на атеїстичне тогочасся. Тож поет обирає завуальовану форму, насичуючи її абстрактними гуманістичними формулами й моральними вимірами. Та навіть попри таку данину цензурі, йому все ж вдається відтворити долю священника в ті буремні роки, коли релігія й Церква зазнали упослідження:

Крізь бурі грозяні й потоки злив,
Прямою перепливши течією,
Не покривив ніколи він душею
Й чола свого неправді не схилив.
Не знав облесних він, лукавих слів,
Та поступався гордістю своєю
В ім’я любові – вищої ідеї,
Що тільки їй служити він волів²⁸.

Батьківський дім у сонетах Бориса Тена постає як в образах конкретної будівлі («похилий в півтора поверха дім»), так

²⁷ Скороминущих років буревій... С. 104.

²⁸ Там само. С. 16.

і в ореолі тієї неповторної духовної атмосфери, якою наповнювали його мешканці – предки митця. Авторська пам'ять творить образ часів, що «так давно відшумували». Натомість радянський Дермань представлений у цьому сонетарії дуже редуковано, хоча в текстах і збережено ритуальну модель опису села, яке «давно новітнім квітом розцвіло, шляхи розкинувши у світ широкий». Ця та інші згадки про «життя новітнього колосся незоре» надають легітимності спогадам дорадянської доби. Окрему роль у змалюванні отчого дому відіграють настроєві пейзажі. Поруч з відтворенням конкретних реалій дитинства вони оприсутнюють душевний стан людини, котра після років поневірянь і випробувань, знаходить умиротворення у спілкуванні з рідною землею. Наскрізною для дерманських сонетів автора є постать Одиссея, якого «в сліпій неподоланості безжальній [...] заносив буйний буревій»²⁹. Митець ототожнює себе з героєм античної літератури і тим самим розширює меморативний модус Дерманя, вписавши його в еллінську епоху. Поглиблення геокультурного вектора рідного села задає й нові моделі роботи пам'яті. Відтак культурна спадкоємність, батьківські могили, освітня традиція, духовний родовід у версії письменника творять своєрідну меморативну мозаїку.

У множинних меморативних ідентифікаціях малої батьківщини в М. Хомичевського окрему нішу посідає топоніміка. Із численних інтерв'ю, виступів, дописів до преси дізнаємося, як наполегливо й послідовно виступав він за повернення назви Дермань рідному селу, що було в 1946 р. перейменоване радянськими чиновниками на Устенське. Зміна назви, звісно, мала політичну мету: перервати пам'ять про духовно-релігійну спадщину давнього культурного осередку, а також стерти та маргіналізувати пам'ять про Українську повстанську армію (у роки Другої світової війни Дермань був потужним центром визвольної боротьби українського народу).

²⁹ Скороминущих років буревій... С. 14.

У статті «Називаймо, як зве народ» Борис Тен наголошував: «[...] старовинному Дерманю, якому належить таке почесне місце в історії нашої культури (перша сільська друкарня початку XV ст.), час уже повернути історичну його назву замість нічим не виправданого Устенське»³⁰. Вказуючи, поміж іншим, що Дермань (як і Клевань, Степань, Святошин, Ємільчин) – іменник чоловічого роду, митець також активно виступав проти русифікації й неправильного вживання інших топонімів (Рівне замість усталеного в радянський період Ровно тощо). У такий спосіб він розкривав ідеологічні механізми колоніального мовознавства й виводив українську пам'ять з-під впливу колоніального мовомислення й колоніального письма.

На завершення підсумуємо, що назріла потреба в переосмисленні долі й творчості Бориса Тена в органічній взаємодії релігійного, поетичного та перекладацького досвіду. Процес «десовєтизації» пам'яті про священника й письменника повинен знайти плінне продовження в сучасних формах та цілісній інтеграції маловідомих і замовчуваних фактів з біографії М. Хомичевського. З огляду на це, нових інтерпретаційних моделей вимагають і віхи його діяльності в УАПЦ, і стратегії виживання й протистояння владі в тоталітарну добу. Зміна наративу про митця дозволить інтегрувати його в український деколонізаційний проєкт і відкрити нові виміри культурної ідентичності.

³⁰ Жадань і задумів неспокій... С. 92.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Александрович Володимир, доктор історичних наук, завідувач відділу історії середніх віків Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

Бородинська Ліна, кандидатка історичних наук, доцентка кафедри психології, соціальної роботи та гуманітарних дисциплін Рівненського інституту Університету «Україна»

Вихованець Тарас, заступник директора з наукової роботи Нетішинського міського краєзнавчого музею

Давидюк Руслана, докторка історичних наук, професорка кафедри історії України Рівненського державного гуманітарного університету

Жив'юк Андрій, кандидат історичних наук, професор кафедри історії Міжнародного економіко-гуманітарного університету ім. акад. С. Дем'янчука

Захарчук Ірина, докторка філологічних наук, професорка кафедри української літератури Рівненського державного гуманітарного університету

Карліна Оксана, кандидатка історичних наук, професорка кафедри всесвітньої історії Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки

Руккас Андрій, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Центральної та Східної Європи Київського національного університету ім. Тараса Шевченка

Смирнов Андрій, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії ім. М. Ковальського Національного університету «Острозька академія»

Тесленко Ігор, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Національного університету «Києво-Могилянська академія», керівник Центру вивчення спадщини князів Острозьких Національного університету «Острозька академія»

Фелонюк Андрій, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України

Шульга Світлана, докторка історичних наук, професорка кафедри всесвітньої історії Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК*

- А. Ж. *див.* Жив'юк Андрій
Абрамович Никанор *див.* Никанор
(Абрамович)
Август II, король 77
Август III, король 58, 61, 109
Августіан (Савицький), намісник
Дерманського монастиря 87
Александрович Володимир, вч.
9–10, 13, 15–18, 25–26, 265
Андришук Улас, селянин Мізочка 61
Андрюк Микола («Вороний»),
вояк УПА 188
Антоній Сурозький, митрополит
164
Антонюк Конон, учень мізоцького
цеху 117
Антонюк Ярослав, вч. 201, 203,
206–207
Аристотель, філософ 261
Аркас Микола, культурно-освітній
діяч 172
Артемюк Платон *див.* Платон (Ар-
темюк)
Атаманенко Віктор, вч. 47
Бабич Олексій, учитель дерман-
ської школи 235
Бабич Федько, майстер мізоцького
цеху 117, 120
Базилько, креденцер 118, 137
Балтрушайтіс Юргес, поет 246
Бандера Степан, лідер ОУН 229
Баранович Олексій, вч. 51, 53, 70,
80, 140
Баранович Шимон, шл. 82–83
Барановський Онуфрій, майстер
мізоцького цеху 117
Бардецька з Потриковських Тереза,
донька Яна Потриковського 102
Бардецький Еразм, шл. 102
Бартатівський Базилій, майстер мі-
зоцького цеху 117
Бартатівський Максим, учень мізо-
цького цеху 117
Бартатівський Миколай, учень мі-
зоцького цеху 117
Беднарська Лідія *див.* Ступницька
Лідія
Беднарська Федора, мати Лідії Ступ-
ницької 173
Беднарський Олександр, громадсь-
кий діяч в Острозі 172
Белякевич, шл. 74
Бендзінський Мацей, шл. 97
Бендюк Микола, художник-реста-
вратор, краєзнавець 10
Берковський Владислав, вч. 78
Бжезінська з Коморовських Анна-
Катажина, дружина Адріана-
Юзефа Бжезінського 70–71, 79,
91–92
Бжезінська з Палуських Маріанна,
дружина Станіслава Бжезінсько-
го 71–72, 79, 84, 91–92
Бжезінський Адріан-Юзеф, шл.,
державця Мізочка 56, 70–71, 79,
90–92

* До покажчика не включено імена та прізвища з додатків до статті А. Фелонюка.

- Бжезінський Станіслав, шл., державця Мізочка 56–57, 70–73, 79, 84, 91–92
- Бидлінський Олександр, каптенармус кавалерійського ескадрону КОП «Мізоч» 186
- Бирюков Александр, письменник-документаліст 178
- Білецький Андрій, вч. 239
- Білецький Євген, генерал-хорунжий Армії УНР 172
- Білокінь Сергій, вч. 249, 257
- Білоконь Ольга, редактор 165, 174, 177
- Блажкова Марія, чеська реемігрантка 199
- Блащук Мирослав, житель с. Кунин 254–255, 259
- Близняк Микола, вч. 169
- Богданкевич, домашній учитель Карвицьких 154
- Богданов Карп, начальник Мізоцького райвідділу МДБ 214–215, 217–219, 235
- Богдашівська, дружина Федора Мізоцького 39
- Богдашівський Ян, шл. 36–37
- Богдашівські, шл. рід 36, 38
- Богомолів Михаїл, червоноармійський комбриг 182
- Болота Раїса, учителька дерманської школи 235
- Боляновський Андрій, вч. 174
- Бонецький Адам *див.* Boniecki Adam
- Борзобагатий-Красенський Іван *див.* Йона (Борзобагатий-Красенський)
- Боровський Ян, учень мізоцького цеху 113
- Бородинська Ліна, вч. 156, 162, 265
- Борщевич Володимир, вч. 189, 191–193
- Бочек Антонін, керівник відділу безпеки «Бланіка» 196, 202, 205
- Браницький Ян-Клеменс, великий коронний гетьман 58
- Броз В. *див.* Лізалек Їржі
- Брусилівський Василь, шл. 37
- Брюсов Валерій, поет 246
- Брюховецький В'ячеслав, вч. 239
- Бульба-Боровець Тарас, повстанський отаман 174, 212
- Бургардт Освальд (Клен Юрій), поет 245
- Бухало Гурій, вч. 239, 249, 258
- Бухало Олександр, житель с. Дермань 227, 232, 234
- Быков Николай, член острозького Кирило-Мефодіївського братства 171
- Валеріан, віленський декан 41
- Валентинович Габріель, майстер мізоцького цеху 109
- Вандишев Володимир, працівник Мізоцького райвідділу МДБ 221, 225
- Варлаам (Ціхоцький), архимандрит, настоятель Дерманського монастиря 190, 192
- Василь, селянин Мізочка 61
- Вацулік Ярослав *див.* Vaculik Jroslav
- Вежховська з Потриковських Цецилія, донька Войцеха Потриковського 89, 94, 98, 101
- Вежховський Антоній, шл. 89, 101
- Вежховський Юзеф, шл. 89, 101
- Верига Василь, вч. 167
- Верлен Поль, поет 246
- Веденєєв Дмитро, вч. 213

- Вжешовський Ян *див.* Жешовський Ян
- Вижиковський Стефан, шл. 89, 101
- Вижицький Антоній, шл. 89
- Виноградов Олексій, червоноармійський комбриг 182
- Вихованець Василь, краєзнавець 53
- Вихованець Тарас (Т. В.), вч. 42, 46, 51–52, 60, 74, 265
- Вишневецький Андрій, кн. 37
- Вишневецький Дмитро, кн. 53
- Вишневецький Януш-Антоній, кн. 90
- Вишньовська з Потриковських Анна, донька Вацлава Потриковського 85, 88
- Вишньовський Міхал, шл. 85
- Віжка Вацлав, волинський чех 208
- Вінаржницький Я. *див.* Рейзек Йозеф
- Вітек Ярослав, вояк партизанського загону 207
- Вкринський Феліціан, шл. 89, 101
- Власовський Іван, вч. 189
- Власт Юзеф *див.* Дунін-Карвицький Юзеф
- Влк Владіслав *див.* Vlk Vladislav
- Влк Йозеф *див.* Vlk Josef
- Влкова Анна *див.* Vlková Anna
- Влчек Я. *див.* Кноп Владімір
- Вовк Олександр, вч. 167–170, 174–176, 179
- Водичка Філіп, королівський дворянин 44
- Войтюк Фаїна, учениця дерманської школи 236
- Володкович Феліціан *див.* Пилип (Володкович)
- Волохін Петро, працівник МДБ 230
- Волошин Павло, полковник Армії УНР 175
- Волошин Ростислав («Горбенко»), провідник ОУН(б) 175
- Волошин Юрій, вч. 189
- Волошини, родина 175
- Ворона Федір, працівник МДБ 229, 234
- Воронин Александр, вч. 147
- Воронов Юрій, працівник Мізоцького райвідділу МДБ 224–225
- Ворончук Ірина, вч. 47
- Вояковська з Потриковських Францішка, донька Яна Потриковського 102
- Вояковський Леон, шл. 102
- Вояковський Матеуш-Вінцентій, шл. 102
- Вояковський Міхал, шл. 102
- Вроновський Казимир, шл. 100, 107
- Вронська Тамара, вч. 171
- Габрієл Я., член організації «Блакитник» 197
- Гаврилюк Іван, вч. 49
- Гайний Вацлав *див.* Najny Vaclav
- Галинський Юрій, автор спогадів, письменник 172
- Ганзенко Лариса, вч. 9
- Ганнелъ Даніель, учень мізоцького цеху 117–118
- Гелитович Марія, вч. 13–14, 16–19
- Геринг Йоган, майстер мізоцького цеху 117
- Геродот, історик 261
- Гнатюк (Козубський) Олександр, житель с. Дермань 228, 232
- Голубев Степан, вч. 30–32
- Гольц Фридрих, майстер мізоцького цеху 116

- Гомер, поет 244
- Гончаренко Антон, вч. 157
- Горда-Цибко Ольга, вч. 13
- Горін Сергій, вч. 43–44, 46–47, 51, 80
- Горліс-Горський Юрій, військовий діяч, письменник 172
- Гофман Їржі *див.* Hofman Jiří
- Гофман Йоган, майстер мізоцького цеху 117
- Грабович Стефан, шл., державця Мізочка 51, 73
- Григорій (Огійчук), вінницький єп. 191
- Грицько Новачок, селянин Мізочка 61
- Грїбов Георгій, житель с. Білашів 216
- Громада Йозеф, член диверсійної групи 207
- Громадський Олександр *див.* Олексій (Громадський)
- Гроуда Їржі, член диверсійної групи 207
- Груї з Потриковських Маріанна, донька Яна Потриковського 102
- Груї Станіслав, шл., 102
- Грушевський Михайло, вч. 27, 42, 44, 260
- Гулевич Василь, шл. 31
- Гулевич Федір *див.* Феодосій (Гулевич)
- Гулевичі, шл. рід 31
- Гулевичівна Гальшка, шл., фундаторка Київської братської школи 31
- Гуреєв Віталій, працівник МДБ 217
- Гедройц Мацей, кн. 46
- Гедройц Флоріан, кн. 46
- Гжибовський Вінцентій, учень мізоцького цеху 120
- Гжибовський Марцін, цехмістр мізоцького цеху 115
- Гжибовський Ян, цехмістр мізоцького цеху 115–116
- Граєвський Станіслав, шл. 33–35, 44–45
- Гузовський Августин, майстер мізоцького цеху 109, 111
- Давидюк Руслана, вч. 165, 167, 171–172, 174, 177, 265
- Двожицький Францішек-Ксаверій, шл. 67, 81
- Демко, селянин Мізочка 61
- Демченко Андрій, директор дерманської школи 219–220, 235
- Демченко Ксенія, дружина Панаса Демченка 220
- Демченко Панас, робітник дерманського млина 220
- Денищук Олександр, краєзнавець 228
- Дергунов Віктор, працівник МДБ 232–233
- Джус, житель с. Борщівка 206
- Дзвінкий С., поет 240
- Димніч Іван, учитель дерманської школи 235
- Довбенко Георгій («Юрко»), член ОУН 236
- Долбунівський Богдан *див.* Шашкович-Долбунівський Богдан
- Домбровський (Дубровський) Гжегож, майстер мізоцького цеху 115–116
- Дорошенко Дмитро, вч. 170
- Драй-Хмара Михайло, поет 245
- Дрогомир Александер, шл., державця Мізочка 56, 73, 87
- Дрогомир Ян, справця Кунина 73
- Дрогомир, шл., справця Дерманя 73–74

- Дрогомири, шл. рід 73
- Дроздов Віктор, заступник міністра держбезпеки УРСР 222
- Дроздови, члени диверсійної групи 207
- Дроздовський Дмитро, вч. 239
- Дубенський Юдкович Мордко, цеховий майстер 120
- Дубина Василь, сотник Армії УНР 215
- Дубина Дмитро, вояк Армії УНР 215
- Дубровський Гжегож *див.* Домбровський Гжегож
- Дуніна-Вонсович з Кулешів Францішка, шл. 101
- Дуніна-Карвицька з Жищевських Клементина, дружина Казимира Дуніна-Карвицького 154
- Дуніна-Карвицька з Малаховських Францішка, шл., дружина Кшиштофа Дуніна-Карвицького 149
- Дуніна-Карвицька з Шембеків Гелена, шл., дружина Юзефа-Каєтана Дуніна-Карвицького 62–63, 96–97, 104
- Дуніни-Карвицькі (Карвицькі, Karwiski), шл. рід 7, 68–69, 109, 118, 121, 123, 139, 155
- Дунін-Карвицький Казимир-Ян, шл., власник Мізоча 152, 154
- Дунін-Карвицький (Карвицький) Кшиштоф, шл., власник Мізоча 68, 97, 105, 108, 141–143, 145, 148–149, 153–154
- Дунін-Карвицький Юзеф (1870–1940), шл. 142
- Дунін-Карвицький Юзеф (Власт Юзеф, Dunin-Karwicki J., J. K.), шл., мемуарист, власник Мізоча 42–44, 68, 123, 139, 141, 149, 152–154
- Дунін-Карвицький Юзеф-Каєтан, шл., коронний регент, власник Мізоча 62–63, 67, 83, 96–97, 104, 108, 123, 139–141
- Дунін-Карвицький Ян-Непомуцен, шл., син Юзефа-Каєтана Дуніна-Карвицького 97, 108
- Дус Йозеф, староста с. Чеські Кне-рути 207
- Дуфек Владімір, вч. 194
- Дыбовский Станислав, громадський діяч, вч. 147
- Еврипід, поет-драматург 261
- Енгель Йоган (Engel Johan), майстер мізоцького цеху 113, 116
- Есхіл, трагик 261
- Єлінеки, здолбунівські підприємці 207
- Єльніцький Стефан, майстер мізоцького цеху 109
- Єнджей Мазур, селянин Мізочка 57
- Єронім (Почаповський), луцько-острозький єп. 80
- Єфімчук Федор, учитель дерманської школи 162, 219, 235–236
- Єфрем Сирин, богослов 247
- Жабко-Потапович Лев, релігійний діяч 156, 164
- Жаронкін Валентин, вч. 48, 50, 58–59
- Жевуський Вацлав, шл. 58
- Жеменецький Конрад *див.* Rzemieniecki Konrad
- Жешовський (Вжешовський) Ян, майстер мізоцького цеху 116
- Жив'юк Андрій (А. Ж.), вч. 165, 168, 174–175, 177, 210, 218, 239, 265

- Жикгимонт Август *див.* Сигізмунд Август
- Жулкевська з Потриковських Вікторія, дружина Феліціана Жулкевського 61, 74, 89, 101
- Жулкевська з Ростоцьких Тереза, дружина Адама Жулкевського 74
- Жулкевський Адам, шл., батько Феліціана Жулкевського 74
- Жулкевський Феліціан, шл., державця Мізочка 61, 74
- Жулкевські, шл. рід 74
- Журавльов Микола, працівник МДБ 237
- Журавський Анатолій, письменник-документаліст 248, 256
- Заборович Фелікс, майстер мізоцького цеху 116
- Загребельний Павло, письменник 244
- Засць Ян-Станіслав, шл., державця Мізочка 52, 75
- Запаско Яким, вч. 9, 12, 19, 24
- Заренбінська з Мисліборських Маріанна, шл., дружина Якуба Заренбінського 55, 75, 81, 86
- Заренбінський Якуб, шл., державця Мізочка 55, 75, 81, 86, 100
- Заславська Теофіла-Людвіка, кн., острозька ординатка 53
- Заславський Владислав-Домінік, кн., острозький ординат 50–52, 75, 80–82, 107, 140
- Заславський Кароль, кн. 49
- Заславський Олександр, кн. 49–50
- Заславський Олександр-Януш, кн., острозький ординат 53–55, 75, 100
- Заславський Франциск, кн., острозький ординат 49, 51, 73
- Заславські, кн. рід 50, 53
- Заслоцькій Олександр, член диверсійної групи 207
- Захарчук Ірина, вч. 239, 265
- Зельонка Ян, шл. 89, 101
- Зеров Микола, поет 244–245
- Зибанов Георгій, працівник МДБ 229
- Зінько, мізоцький ткач 137
- Зітек Адам *див.* Zitek Adam
- Зленко Григорій, вч. 239–240, 258
- Зобков, працівник МДБ 204
- Іерофей (Лобачевский), острозький єп. 10
- Іван Федорович, друкар 260
- Іваницька Ольга, дружина о. Дормидонта Іваницького 260
- Іваницький Антоній, о., дерманський парох 260
- Іваницький Дормидонт, о., дерманський парох 260
- Івановський Семен *див.* Симон (Івановський)
- Івашкевич-Мамінська Софія, жителька м. Мізоч 184
- Ілінська з Бельських Катажина, шл., дружина Яна-Кастана Ілінського 76
- Ілінська з Бракон'єрів Анна-Якуба, шл., дружина Яна-Кастана Ілінського 76
- Ілінська з Весселів Маріанна-Юзефа, шл., дружина Яна-Кастана Ілінського 76
- Ілінська з Гіжицьких Кароліна, шл., дружина Станіслава-Яна-Непомуцена Ілінського 76
- Ілінська з Клінських (Зелінських) Розалія, шл., дружина Казимира-Богдана Ілінського 76, 78, 86

- Лінська з Скарбків Зофія, шл., дружина Пйотра-Станіслава Лінського 76
- Лінська з Сушевичів Анна-Аполонія, шл., дружина Казимира-Богдана Лінського 76, 78–79
- Лінська Катажина, шл., дружина Александра Лінського 78, 86
- Лінська Констанція, шл., сестра Казимира-Богдана Лінського 76
- Лінська Маріанна, шл., донька Казимира-Богдана Лінського 76
- Лінський Александер, шл., брат Казимира-Богдана Лінського 76, 78–79, 86
- Лінський Антоній, шл., небіж Казимира-Богдана Лінського 79
- Лінський Казимир-Богдан, шл., державця Мізочка 56–57, 71–73, 76–79, 86, 91–92
- Лінський Міхал, шл., син Казимира-Богдана Лінського 76
- Лінський Пйотр-Станіслав, шл., батько Казимира-Богдана Лінського 76
- Лінський Станіслав-Ян-Непомуцен, шл., син Казимира-Богдана Лінського 76
- Лінський Юзеф-Казимир, шл., небіж Казимира-Богдана Лінського 79
- Лінський Ян-Бенедикт, син Казимира-Богдана Лінського 76–77
- Лінський Ян-Кастан, син Казимира-Богдана Лінського 76
- Лінські, шл. рід 76
- Льницький Стефан (Pnicki Stefan), цехмістр мізоцького цеху 111, 115
- Льницький Стефан, учень мізоцького цеху 115
- Льницький Шимон, учень мізоцького цеху 115
- Ішук Олександр, вч. 213
- Йоаким, св. 18
- Йоан Богослов, євангеліст 10, 19–22, 24
- Йона (Борзобагатий-Красенський), луцько-острозький єп. 32, 35–36, 44
- Казимир, мізоцький муляр 137
- Калинович Олександра, учителька дерманської школи 236
- Каманин Иван, вч. 44
- Каменський Казимир, шл. 84
- Капраль Мирон, вч. 44
- Капусцінський Збігнев, вч. 187
- Карвицький Кшиштоф *див.* Дунін-Карвицький Кшиштоф
- Карвицькі *див.* Дуніни-Карвицькі
- Карліна Оксана (О. К.), вч. 121–122, 139, 142–144, 154, 265
- Карповець Василь, житель с. Суйми, вояк УПА 216
- Карповець Кирило, житель с. Суйми 216
- Карповець Михайло, житель с. Суйми, вояк УПА 216
- Касянчук П., о. 240
- Кafka Марія, жителька с. Купичів 207
- Качинський Сергій («Остап»), провідник ОУН(б) 174
- Кашенко Адріан, письменник 172
- Кжиштофіцький Ян, селянин Мізочка 61
- Кирило (Терлецький), луцько-острозький єп. 36, 45–46
- Кир'янчук Олександр, житель с. Дермань 223–224
- Клен Юрій *див.* Бургардт Освальд

- Клим'юк Карп, житель с. Суйми 216
- Клим'юк Наум, житель с. Суйми 216
- Кляйнзгелль (Кляцінегель) Людвік, майстер мізоцького цеху 117
- Кноп Владімір (Влчек Я.), керівник організації «Бланік» 196–197, 202–205
- Ковалів Вітольд-Йосиф, кс. 62
- Ковальський Николай, вч. 46
- Ковальчук Аполлінарія, дружина Бориса Тена 255
- Ковальчук Михайло, вч. 167–170, 174–176, 179
- Ковальчук Семен, майстер мізоцького цеху 117
- Ковпак Сидір, командир партизанського загону 206, 208
- Козубський Олександр *див.* Гнатюк Олександр
- Кокорика Васько, острозький міщанин 80
- Кокорика-Козельський Іван (Ян), державця Мізочка 51, 80, 82
- Кокорики, міщанський рід 80
- Коллонтай Гуго, шл., освітній діяч 153
- Коломієць Лада, вч. 239
- Колянчук Олександр, вч. 167
- Коморніцький Францішек, кс. 62
- Кондратюк Андрій, житель с. Дермань 228
- Кондрусєв Семен, червоноармійський полковник 182
- Кононенко Харитя, громадська діячка 174
- Концевич Євген, письменник 260
- Конюський Михайло *див.* Шашкович-Конюський Михайло
- Корнилій, ігумен, намісник Дерманського монастиря 192
- Костриба Надія («Оксана»), дружина Василя Худенка («Хмари») 177–178
- Костюшко Тадеуш, шл., військово-політичний діяч 141, 143
- Котовський Григорій, командир червоноармійських загонів 171
- Кохно Віра, дружина Микити Кохна 249
- Кохно Микита, о., настоятель собору Св. Софії 249
- Кочур Григорій, перекладач 258
- Кравчук Іван, учитель дерманської школи 220
- Кравчук Панас, учитель дерманської школи 236
- Кралюк Петро, вч. 239
- Крамський Йозеф, староста с. Малин 207
- Красовський Василь, житель с. Дермань 218, 226
- Красовський Данило, житель с. Дермань 225, 227
- Красовський Дмитро, житель с. Дермань 225–226
- Крашовський Ієронім, учень мізоцького цеху 113
- Кривець Адам, шл. 90–91
- Кригер Готліб Йоган, учень мізоцького цеху 117
- Крикун Микола, вч. 68, 105
- Кубійович Володимир, вч. 167
- Кузьменко Людмила, учителька дерманської школи 235
- Кулаковський Петро, вч. 31, 49–51, 140
- Кулик Олександр, о. 189–190
- Кулінська з Кобильських Анна, шл. 85
- Кулінський Станіслав, шл. 85

- Кульчинський Євген, о., дерманський парох 190–191
- Кульчицький Василь, шл. 89
- Купа (Купич) Якуб, шл. 30–31, 34–37
- Купа Войцех, шл. 31
- Купа Самійло, шл. 31
- Купа Станіслав, шл. 31
- Купа Філон, шл. 31
- Купи (Купичі), шл. рід 30–31, 38
- Купич Григорій, шл. 31
- Купич Захарій, шл. 31
- Купич Павло, шл. 31
- Купич Филип, шл. 31
- Купич-Семашко Миколай, шл. 31
- Купич-Семашко Олександр, шл. 31
- Купич-Семашко Петро, шл. 31
- Купич-Семашко Станіслав, шл. 31
- Купчинський Олег, вч. 27, 44–45
- Кутковець Ян, член диверсійної групи 207
- Кучер Богуслав, житель с. Купичів 207
- Кушевич, шл. 74
- Кушнер Бенедикт, волинський чех 208
- Кхол М., керівник фінансового відділу «Бланіка» 196
- Кшемінський Павел (Krzeminski Paweł), цехмістр мізоцького цеху 113, 116
- Лагановський Мацей, шл. 98
- Лагановський Якуб, шл. 89, 101
- Лазарець Володимир, житель с. Дермань 218, 226
- Лазарев, дерманський дільничний 218
- Лазарева Марія, учениця дерманської школи 236
- Лазарчук Неоніла, учениця дерманської школи 236
- Лазінська, шл. 77
- Левенець Юрій, вч. 174
- Ленець Катерина, вч. 248, 256
- Ленін Володимир, політичний діяч 252
- Лепський А. див. Тен Борис
- Лещинський Рафал, белзький воєвода 51, 73
- Лецькін Михайло, вч. 239
- Лжедмитрій II, цар-самозванець 37
- Лисенко Олександр, вч. 189
- Лисенко Сергій, вч. 106
- Литвин Микола, вч. 167
- Литвиненко Іван, полковник Армії УНР 172, 175
- Лізалек Їржі (Броз В.), заступник керівника організації «Бланік» 196, 203, 205
- Лісецький Онуфрій, учень мізоцького цеху 117
- Лістовська з Потриковських Францішка, шл., дружина Каєтана-Флоріана Лістовського 64, 67, 80–81, 89, 101, 104
- Лістовська з Стемповських Анна, шл., мати Каєтана-Флоріана Лістовського 80
- Лістовська Непомуцена, шл., донька Каєтана-Флоріана Лістовського 81
- Лістовська Розалія, шл., донька Каєтана-Флоріана Лістовського 80
- Лістовська Феліціанна, шл., донька Каєтана-Флоріана Лістовського 81
- Лістовський Каєтан-Флоріан, шл., державця Мізочка 64, 67, 80–81, 89, 101, 104
- Лістовський Павел, шл., батько Каєтана-Флоріана Лістовського 80

- Лобачевський І. *див.* Иерофей (Лобачевський)
- Логвин Григорій, вч. 14
- Лось Марія, учителька дерманської школи 235
- Лось Міхал, шл. 83
- Лоховська з Потриковських Анна, донька Яна Потриковського 102
- Лоховський Анджей, шл. 102
- Луденцов Олександр, начальник Мізоцького райвідділу МВС 216–218, 222
- Лука, євангеліст 10, 21, 23–24
- Лукаш Микола, перекладач 257
- Луківський Васько (Луковський Васко), боярин-ленник 29–30, 35, 38–41
- Луківський (Ленківський) Леван, боярин-ленник 30
- Луківський (Ленківський) Сенько, боярин-ленник 30
- Луківський-Заєць Богдан, боярин-ленник 30
- Луначарський Анатолій, нарком освіти РСФРР 157
- Лупійчук Мефодій *див.* Мефодій (Лупійчук)
- Лус Я., член диверсійної групи 207
- Любарт Гедимінович, кн. 27, 29, 44–45, 140
- Любомирська Марія-Анна (Маріанна), кн. 53
- Любомирський Александер-Домінік, кн., острозький ординат 53, 55, 73, 78, 86–87
- Любомирський Єжи-Марцин, кн. 63
- Любомирський Юзеф-Кароль, кн. 53, 55, 86
- Лясота Филип, шл. 37
- Ляшук Марія («Роза»), жителька с. Коршів 216
- Маєвський Анатолій («Уліан»), провідник ОУН(б) 236
- Майбороди, священничий рід 156
- Майернік Йозеф, член диверсійної групи 207
- Майоров Олександр, вч. 18
- Маковська Наталія, вч. 174
- Максись Микола («Студент»), житель с. Дермань, «поет-комсомолец» 210–211, 220–221, 238
- Малаховський Адам, шл. 60
- Малаховський Антоній, шл. 67–68
- Малаховський Міхал, шл. 68
- Малаховський Станіслав, шл. 68
- Малаховський Ян, шл. 58, 60, 62, 67–69, 105, 139, 149
- Малаховський Яцек (Ґіацинт), шл. 68, 149
- Малаховські, шл. рід 67, 105
- Манько Микола, краєзнавець 109, 169
- Манько Сергій («Ящур»), провідник ОУН(б) 206
- Марко, євангеліст 9–11, 21
- Мартинчук Інна, вч. 169
- Мартинюк Олексій, житель с. Суйми 216
- Мартінкова Дагмар, вч. 194
- Мартіновський Йозеф, житель с. Малин 207
- Марцинковська з Майбородів Наталія, мати Володимира Марцинковського 156
- Марцинковська (Марцінковська) з Шумахерів Неллі, дружина Володимира Марцинковського 158–161, 165

- Марцинковський Володимир, вчений-євангеліст, релігійний діяч, уродженець с. Дермань 156–166
- Марцинковський Дмитро, брат Володимира Марцинковського 164
- Марцинковський Филимон, землемір, батько Володимира Марцинковського 156
- Марченко Микола, працівник МДБ 231
- Марчук Ігор, вч. 168, 174, 177, 210
- Маршальський, мізоцький губернатор 83
- Мацейовський Ян, ротмістр, командир ескадрону КОП «Мізоч» 182
- Мацько Мазурок, селянин Мізочка 61
- Медведєв Дмитро, командир партизанського загону 206–207
- Мелетій (Смотрицький), письменник, архимандрит Дерманського монастиря 260
- Мельник Степан, учитель дерманської школи 236
- Мельничук Олександр, житель с. Озеряни 185
- Мефодій (Лупійчук), архимандрит, настоятель Дерманського монастиря 192
- Мефодій (Сибіковський), архимандрит, настоятель Дерманського монастиря 190–191
- Миколай, св. 15
- Миколай, ткач, селянин Мізочка 57
- Мисліборський Вацлав, шл., державця Мізочка 51, 75, 81–82, 99–100
- Мисліборські, шл. рід 54, 81, 100
- Мицько Ігор, вч. 36, 51, 73
- Мізоцька (Мезецька) Полонія-Пелагія, донька Федора Мізоцького 36–39
- Мізоцька (Мезецька) Раїна, донька Федора Мізоцького 37–39
- Мізоцький Іван (Ян), син Федора Мізоцького 37–39
- Мізоцький Федір Павлович, боярин-ленник 28–39
- Мізоцькі, шл. рід 27–29, 37
- Міклер Діонісій, майстер садово-паркового мистецтва 142
- Міляєва Людмила, вч. 14, 16
- Міненко Тимофій, о. 189
- Міхал, учень мізоцького цеху 111
- Міщенко Олександр, секретар Мізоцького райкому комсомолу 236
- Мойдл Йозеф, член організації «Бланік» 197
- Монах Ян, волинський чех 208
- Монь Анатолій, житель с. Спасів, член ОУН 188
- Мороз Віра, вч. 239
- Мороз Роман, житель с. Дермань 225–227
- Морозенко Г., поет 240
- Мулик-Луцик Юрій, вч. 189
- Наливайко Даміан, о., письменник 260
- Науменко Кім, вч. 167
- Незабитовський Василій, вч. 147
- Непокойчицька з Потриковських Магдалена, шл., дружина Антонія Непокойчинського 63, 82, 89, 101
- Непокойчицький Антоній, шл., державця Мізочка 63, 82, 89, 101
- Непокойчицький Юзеф, шл., брат Антонія Непокойчицького 82

- Непокойчицькі, шл. рід 82
- Нестеруків Марко, учень мізоцького цеху 117
- Нехутний Антонін, агент гестапо 202–203
- Нецковський Август, майстер мізоцького цеху 117–118
- Нецковський Йоган, майстер мізоцького цеху 117–118
- Никанор (Абрамович), чигиринський архієпископ 191
- Нико Карл, шл., державця Мізоцького маєтку 152
- Ніколаї Павло, релігійний діяч 157
- Новак Анна, член диверсійної групи 207
- Новак Йозеф, керівник диверсійної групи 207
- Новак Катерина, член диверсійної групи 207
- О. К. див.** Карліна Оксана
- Овсійчук Володимир, вч. 17
- Огієнко Іван, вч., митрополит 260
- Огійчук Григорій *див.* Григорій (Огійчук)
- Огурцевич Януарій *див.* Януарій (Огурцевич)
- Одісей, герой давньогрецького епосу 263
- Олексій (Громадський), митрополит 189–190
- Олізар Ян, шл. 89
- Олізар-Волчкович Юзеф, шл. 83
- Ольховський І., журналіст 179
- Опарипеський Ясько, возний 34, 37
- Орачевський Станіслав, шл. 79
- Остап, зять Єнджея Мазура, селянин Мізочка 57, 61
- Островський Ігнацій, шл. 102
- Острозька Єфросина, кн., донька Януша Острозького 49–50
- Острозька Катерина, кн., донька Василя-Костянтина Острозького 50
- Острозький Василь-Костянтин Костянтинович, кн. 33–38, 45–46, 51, 73, 140
- Острозький Костянтин Іванович, кн. 10, 25–26, 36
- Острозький Януш Васильович, кн. 46–47, 49–50, 54, 58, 60, 64, 69
- Острозькі, кн. рід 7, 27, 30, 36, 38, 46, 50, 53, 69
- Павличко Дмитро, поет 239
- Павличко Соломія, вч. 245
- Павло, багько Федора Мізоцького 30
- Павло, селянин Мізочка 61
- Павловський Михайло, старшина Армії УНР 175
- Павлюк Галина, племінниця Бориса Тена 248
- Паламарчук Дмитро («Лиман»), член ОУН(б), перекладач 177–179
- Палій-Сидорянський Михайло, полковник Армії УНР 170
- Панчук Ірина, вч. 193
- Паржницький Іван, учитель мізоцького училища 154
- Пашенко Володимир, вч., 189
- Петровський-Штерн Йоханан, вч. 150
- Пещак Марія, вч. 45, 140
- Пивницький Міхал, луцький римокатолицький єп. 155
- Пилип (Володкович), холмський єп. 94
- Питлік Єжи, цехмістр мізоцького цеху 118–120

- Платон, філософ 261
- Платон (Артемюк), рівненський еп. 190–193
- Плічка (Палічка?) Владімір, член диверсійної групи 207
- Плоновська з Потриковських Бріґіда, донька Войцеха Потриковського 89, 101
- Плоновський Юзеф, шл. 89, 101
- Плугак Федір, житель с. Дермань 228, 231
- Плутарх, філософ 261
- Полікарп (Сікорський), митрополит 189, 191
- Поліщук Віра, жителька с. Будераж 216
- Поліщук Ярослав, вч. 239
- Понятовський Станіслав-Август, король 64–65
- Попов Владимир, вч. 159, 164
- Потоцька з Кулешів Маріанна, шл. 101
- Потоцький Стефан, шл. 101
- Потриковська Агнешка, шл., донька Вацлава Потриковського 83, 85, 88
- Потриковська Анна, шл., донька Вацлава Потриковського 83
- Потриковська Гелена, шл., донька Яна Потриковського 102
- Потриковська з Бейзимів Текля, шл., дружина Міхала-Вінцентія Потриковського 101
- Потриковська з Беневських Анна, шл., мати Самуеля Потриковського 99
- Потриковська з Кулінських Катажина, шл., дружина Вацлава Потриковського 83, 85–86, 88, 95
- Потриковська з Мисліборських Катажина, шл., дружина Самуеля Потриковського 54–55, 76, 81, 85, 99–100
- Потриковська з Потоцьких Йоанна, шл., дружина Яна Потриковського 89, 101, 103
- Потриковська (Патриковська) з Раціборовських Маріанна, шл., дружина Войцеха Потриковського, державця Мізочка 60–61, 63, 74, 80, 82, 85, 88–89, 94, 96–98, 101, 103–104
- Потриковська зі Скібіцьких Францішка, шл., дружина Антонія Потриковського 102
- Потриковська Клара, шл., донька Войцеха Потриковського 89, 101
- Потриковська (Патриковська) Кліментина, шл., внучка Яна Потриковського 106
- Потриковська Теофілія, шл., донька Вацлава Потриковського 83, 85, 88
- Потриковська Юзефата, шл., донька Войцеха Потриковського, дружина Міхала Потриковського 64, 89, 98, 101
- Потриковська Юлія, шл., донька Антонія Потриковського 102
- Потриковський Абдон-Едуард-Ігнацій-Павел, шл., внук Яна Потриковського 106
- Потриковський Адам, шл., син Самуеля Потриковського 85, 99
- Потриковський Антоній, шл., син Вацлава Потриковського, державця Мізочка 56–57, 73, 83–85, 88, 91–93

- Потриковський Антоній, шл., син Яна Потриковського 101–102, 106
- Потриковський (Петриковський) Вацлав, шл., син Самуеля Потриковського, державця Мізочка 55–57, 70–73, 76, 78, 80, 83, 85–88, 90–91, 95, 99
- Потриковський (Петриковський) Войцех, шл., син Вацлава Потриковського, державця Мізочка 56–57, 60, 70–74, 82–85, 88–95, 98, 101, 103
- Потриковський Войцех, шл., син Яна Потриковського 101
- Потриковський Кшиштоф, шл., батько Самуеля Потриковського 99, 106
- Потриковський Міхал, шл., зять Войцеха Потриковського, державця Мізочка 64, 67, 89, 98–101, 105
- Потриковський Міхал-Вінцентій, шл., син Яна Потриковського 101–102, 106
- Потриковський (Патриковський) Самуель, шл., державця Мізочка 54–56, 75–76, 81, 85–86, 99–100, 106–107
- Потриковський Станіслав, шл., брат Самуеля Потриковського 99
- Потриковський (Патриковський) Юзеф-Ян-Еразм, шл., син Яна Потриковського 102, 106
- Потриковський Ян, шл., син Войцеха Потриковського, державця Мізочка 60–61, 63–64, 67–68, 81–82, 89, 95–106
- Потриковські, шл. рід 60, 69–72, 78–79, 83, 85, 88, 91, 95, 98–100, 103, 106
- Почапівський Єремія *див.* Єронім (Почапівський)
- Прахов Адріан, вч. 10
- Прищепа Богдан, вч. 28, 43
- Промчейко-Цурківський (Цурківський) Григорій, шл. 37
- Промчейко-Цурківський (Цурківський) Ян, шл. 37–39
- Проход, св. 19
- Прус Мікулаш, член організації «Бланік» 197
- Пугачевич, шл. 38
- Пульс Йоган, майстер мізоцького цеху 117
- Пуцко Василь, вч. 9, 12, 19
- Пушкін Олександр, поет 246–247
- Пшитульчик Якуб, майстер мізоцького цеху 117
- Рагоза Остафій, шл. 32
- Радзивіл Криштоф («Перун»), кн. 50
- Радзивіл Міхал-Казимир, кн. 58
- Радзивіл Януш, кн. 50
- Радлінський Адам, шл., державця Мізочка 55
- Раковський Генріх, підполковник польської армії 185
- Ранч Йоган Готфрід, цехмістр мізоцького цеху 117–118
- Рафальський Лука, викладач житомирської гімназії 10
- Раціборовська з Лісецьких Агнешка, шл., мати Маріанни Потриковської 88, 95
- Раціборовський Адам-Міхал, шл., брат Маріанни Потриковської 89, 95
- Раціборовський Войцех, шл., батько Маріанни Потриковської 88, 95
- Раціборовські, шл. рід 95

- Рейзек Йозеф (Вінаржіцький Я.), заступник керівника організації «Бланік» 196–198, 203, 205, 208
- Рембовський Александр, вч. 147
- Рильський Максим, поет 179, 245
- Рогалінський Філіп, цехмістр мізоцького цеху 116
- Рожко Володимир, вч. 189
- Роман, гончар, селянин Мізочка 57
- Росінський Франц, кс. 154
- Руба Леонід, учитель дерманської школи 235
- Рубан Микола, резидент румунської розвідки 215
- Рубін Йосиф, червоноармійський комбриг 182
- Руденко Роман, прокурор УРСР 223
- Рудий Адам, житель с. Дермань 224–227
- Рудий Василь, вч. 43
- Рудий Віталій, житель с. Дермань 224–226
- Рудницький Францішек, шл. 86
- Руккас Андрій, вч. 181, 265
- Русовецький Базилій, майстер мізоцького цеху 115
- Русовецький Казимир, майстер мізоцького цеху 115
- С. Ш. *див.* Шульга Світлана
- Савенко Ірина, вч. 239
- Савицький Августіан *див.* Августіан (Савицький)
- Савченко Володимир, артист 241
- Савченко Сергій, міністр держбезпеки УРСР 223
- Савчук Семен, вч. 189
- Самарчук Теодор, майстер мізоцького цеху 117
- Самчук Улас, письменник 172, 210
- Сангушки, кн. рід 25, 30, 77
- Сангушко з Любомирських Марія-Анна, кн. 70
- Сангушко Павел-Кароль, кн., острозький ординат 53, 56, 70, 78, 90
- Сангушко Януш-Олександр, кн., острозький ординат 53–54, 57, 61–64, 95–96, 103–104, 108, 140
- Сапіги, кн. рід 103
- Сахулка Еміл, житель с. Гільчі 202
- Свейковська з Дуніних-Карвицьких Ізабелла, шл., донька Юзефа-Кастана Дуніна-Карвицького 149
- Свейковський Леопольд, шл. 149
- Сверстюк Євген, дисидент 243
- Сवेशавська з Потриковських Тереза, донька Войцеха Потриковського 89, 101
- Сवेशавський Ян., шл. 89, 101
- Свенціцька Віра, вч. 14
- Свобода Людвік, командир чехословацької бригади 209
- Святогоров Олександр, працівник МДБ/КДБ 229, 231–234
- Себастьян, мізоцький кухар 118, 137
- Сейко Наталія, вч. 153
- Семенов Петр, вч. 150
- Семерик Микола, житель с. Дермань 259, 261
- Сенько, селянин Мізочка 57
- Сенявський Адам, шл. 77
- Сергійчук Володимир, вч. 201
- Сестрен-Точевицький (Точевицький) Григорій, боярин-ленник 28–29, 32–33, 35
- Сибіковський Олексій *див.* Мефодій (Сибіковський)
- Сигізмунд Август (Жикгимонт Август), великий литовський кн. 29, 33, 39–40

- Симон (Івановський), острозький архієпископ 190
- Синяк Степан, вч. 169
- Сікорський Петро *див.* Полікарп (Сікорський)
- Сковронський (Скавронський) Павел, шл., державця Мізочка 54, 56, 73, 75, 100, 107
- Смирнов Андрій, вч. 189, 265
- Смолій Валерій, вч. 174
- Смотрицький Мелетій *див.* Мелетій (Смотрицький)
- Собчук Володимир, вч. 80
- Совенко Василь, старшина Армії УНР 175
- Советніков Іван, червоноармійський комдив 182
- Сократ, філософ 261
- Соловійов Володимир, поет 246
- Солтанівна Настасія, шл. 31
- Сомол Д., керівник медичного відділу «Бланіка» 196
- Спасівський Іван, боярин-ленник 37
- Сталін Йосиф, політичний діяч 254
- Станішевський Ян, цехмістр мізоцького цеху 115–116, 118
- Стейн (Штейн) Шимон, учень мізоцького цеху 117–118
- Стефан, мізоцький музикант 118, 137
- Стефан Баторій, король 45
- Стжалковський Францішек, шл. 76
- Стоколос Надія, вч. 189
- Страшко Володимир, вч. 52
- Ступницька з Беднарських Лідія, дружина Леоніда Ступницького 171–173
- Ступницький (Ковальчук) Юрій, син Леоніда Ступницького 168–169, 172–173, 175–176, 180
- Ступницький Леонід («Гончаренко»), підполковник Армії УНР, генерал-хорунжий УПА 167–180
- Ступницький Сергій, син Леоніда Ступницького 172–173
- Ступницькі, родина 173
- Сухих Лідія, вч. 52
- Т. В. *див.* Вихованець Тарас
- Таволінський Гжегож, майстер мізоцького цеху 116
- Тарло Шимон, шл. 76
- Тен Борис (Хомичевський Микола, Лепський А.), о., поет, перекладач, уродженець с. Дермань 239–265
- Теодорович Николай, історик-краєзнавець 42
- Терлецький Кирило *див.* Кирило (Терлецький)
- Тесленко Ігор, вч. 27, 29, 31, 35–36, 42–46, 49, 51, 73, 80, 266
- Тимошиха вдова, селянка Мізочка 61
- Тинченко Ярослав, вч. 174, 179
- Тичина Павло, поет 243
- Товстуха Олександр, працівник МДБ 231
- Точевський Григорій *див.* Сестрен-Точевський Григорій
- Требуховський, дубенський губернатор 108
- Трейко Іван, генерал-хорунжий УПА 175
- Трипольський Антоній-Єжи, шл. 83, 90
- Тронько Петро, вч. 42
- Турно Щепан, шл., двоюрідний брат Кшиштофа Дуніна-Карвицького 154

- Турчин Іван, житель с. Дермань 228
Тухольський Тадеуш, вч. 186–187
Тютюнник Юрко, генерал-хорунжий Армії УНР 169, 171
- Ужвін Микола, поет, публіцист 259
Уласів брат, селянин Мізочка 61
Ульяновський Василь, вч. 10, 32, 36, 46, 51, 73
Урбановський Юзеф, шл. 63
Урбанський Тадеуш (Urbański Ta-deusz), вч. 186–187
Урбанський Францішек, майстер мізоцького цеху 116
- Ф**
Федуско, маляр 14
Фелонюк Андрій, вч. 42, 44, 82, 108, 111–112, 118, 120–121, 131, 136, 139–141, 146, 266–267
Фельштин Тадеуш, підполковник польської армії 184–186
Феодосій (Гулевич) (Өєводосєи), луцько-острозький єп. 29, 31, 35, 38–40
Филипович Павло, поет 245
Філатов Олександр, працівник МДБ 230–231
Флоря Борис, вч. 27, 44
Франко Іван, вч., письменник 260
Фреунд-Красицький Миколай, полковник польської армії 185
Фридрих Володимир, учитель дерманської школи 236
Фридрих Григорій («Невідомий»), учитель, юрист, член ОУН(б) 195, 203–206
Фридрих Олександр, член ОУН(б) 236–237
- Хвещук Грицько, зять Єнджея Мазура, селянин Мізочка 57, 61
Хижняк Зоя, вч. 31
Хмельницький Богдан, козацький гетьман 53
Ходкевич Олександр, шл. 37
Хоментовська, шл., державця Мізочка 52, 107
Хоментовський Міхал, шл. 52, 107
Хомич Ісидор, о., дерманський монастирський священник 192
Хомич Олександр, житель с. Дермань 223–224, 226
Хомич Прохор, учитель дерманської школи 236
Хомичевський Василь, о., батько Бориса Тена 254, 260, 262
Хомичевський Микола *див.* Тен Борис
Хомичевські, священничий рід 260
Хранцов Борис, начальник Мізоцького райвідділу НКДБ-МДБ 213
Худенко Василь («Хмара»), член ОУН(б) 177–179
Худенко Михайло, батько Василя Худенка 178
- Ц**
Цилц Еміль, керівник технічного відділу «Бланіка» 196–197, 203, 205
Ціхоцький Василь *див.* Варлаам (Ціхоцький)
Цурківський Григорій *див.* Промчейко-Цурківський Григорій
Цурківський Ян *див.* Промчейко-Цурківський Ян
Цяра Стефан *див.* Ciara Stefan
- Ч**
Чаплич Міхал, шл. 62
Чарторийський Александер-Август, кн. 58
Чацький Тадеуш, шл., освітній діяч 153

- Чемерчук (Чемерсюк) Василь, житель с. Дермань 219, 234–235
- Черенков Михаил, вч. 156
- Чернецький Євген, вч. 77, 106
- Чудівський Самуель, шл. 38–39
- Шавловський Ришард** *див.* Szawłowski Ryszard
- Шаталін, працівник МДБ 230–231
- Шафар, житель с. Новини Чеські 207
- Шашкович-Долбунівський (Долбунівський) Богдан, шл. 29
- Шашкович-Конюський Михайло, шл. 29
- Шевченко Володимир, начальник управління МДБ у Рівненській обл. 217, 222, 224, 230
- Шевченко Тарас, поет 172
- Шевчук Йосип, житель с. Дермань 204
- Шенок Володимир, житель с. Дермань 228, 232–233
- Шимчик Віолета, вч. 77
- Шинкарук Юрій, житель с. Дермань 228
- Шияновський Якуб, майстер мізоцького цеху 116
- Шірец, керівник відділу пропаганди «Бланіка» 196
- Шкодлярський Федор, учитель мізоцького училища 154
- Шморгун Євген, письменник 239
- Штейн Шимон *див.* Штейн Шимон
- Шульга Світлана (С. Ш.), вч. 194, 197, 266
- Шульц Саламан, майстер мізоцького цеху 117–118
- Шумахер Готліб, вч. 158
- Шумахер Неллі *див.* Марциновська Неллі
- Шухевич Роман, головнокомандувач УПА 212
- Юзвікевич Пшемислав**, вч. 77
- Яблонівська з Сапіг Анна**, кн. 102
- Яблонівський Антоній-Барнаба, кн. 62
- Яворський Шимон, майстер мізоцького цеху 115
- Яковенко Наталія, вч. 28, 31, 50, 53
- Ян Мазур, селянин Мізочка 57
- Ян, мізоцький візник 118, 137
- Ян, мізоцький кухар 118, 137
- Яначек Їржі, член диверсійної групи 207
- Янішевський Степан («Далекий»), провідник ОУН(б) 212
- Янковський Адам, шл. 37
- Януарій (Огурцевич, Огуркевич, Огорчевич, Огорчевський), архимандрит Дерманського монастиря 87
- Янчиха вдова, селянка Мізочка 61
- Яров Олександр, працівник Мізоцького райвідділу МДБ 221
- Ярошинський Олег, вч. 53
- Ясен Віктор, житель с. Дермань 222
- Ясен з Криницьких Євгенія, дружина Микити Ясена 222
- Ясен Микита, житель с. Дермань 222
- Ясінський Криштоф, селянин Мізочка 57
- Ятченко Петро, працівник МДБ 229, 233–234
- Євдосеї** *див.* Феодосій (Гулевич)
- Aftanazi Roman, вч. 123, 142–143
- Binkowski Jan**, цехмістр мізоцького цеху 113

- Bobrowicz Jan-Nepomucen, вида-
вець 74, 107
- Boniński Adam (Бонецький Адам),
геральдик, генеалог 70–71, 73,
76–77, 79–80, 99
- Büsching Anton Friedrich, вч. 111
- Chlebowski Bronisław, вч. 42, 68,
76, 140
- Christou Panagiotis, вч. 21
- Chynczewska-Hennel Teresa, вч. 50
- Ciara Stefan (Цяра Стефан), вч. 53
- Ciołek Gerard, вч. 143
- Cynarski Stanisław, вч. 90
- Czamańska Ilona, вч. 53–54
- Дługosz Józef, вч. 58
- Dłuski Tomasz, шл., правник 48
- Dolinskas Vydas, вч. 25
- Dunin-Karwiczki Józef *див.* Дунін-Кар-
вицький Юзеф (Власт Юзеф)
- Engel Johan *див.* Енгель Йоган
- Falkiewicz Stanisław, вч. 181
- Falniowska-Gradowska Alicja, вч. 90
- Gensorowski Piotr, майстер мізоць-
кого цеху 113
- Giżycki Jan Marek, вч. 52, 63
- Gorzak Bronisław, архівіст 30, 53
- Górzyński Sławomir, вч. 45
- Hadziewicz Piotr, шл., правник 48
- Hajny Vaclav (Гайний Вацлав), че-
ський реемігрант 199
- Hoffman Jadwiga, вч. 142
- Hofman Jiří (Гофман Йржі), вч. 194–
197, 199, 201–208
- Пниcki Stefan *див.* Ільницький Стефан
- J. K. *див.* Дунін-Карвицький Юзеф
(Власт Юзеф)
- Jabłonowski Aleksander, вч. 45, 140
- Janas Eugeniusz, вч. 71, 83
- Kadas Sotiris, вч. 21
- Kamieniecki Witold, вч. 109
- Kardaszewicz Stanisław, краєзна-
вець 48, 58
- Karwiczki *див.* Дуніни-Карвицькі
- Kłaczewski Witold, вч. 71, 83
- Kobierecki Michał, вч. 60
- Konopczyński Władysław, вч. 58,
64
- Konstankiewicz Andrzej, вч. 181
- Kosiński Adam Amikar, письменник
76, 81–83, 85, 89, 98–100
- Kraszewski Józef Ignacy, письмен-
ник 48
- Krzeminski Paweł *див.* Кшемінський
Павел
- Kuras Katarzyna, вч. 58
- Kurtyka Janusz, вч. 83
- Lisiecki Jan, майстер мізоцького
цеху 113
- Marcinek Roman, вч. 54, 58
- Melkowski Michał, майстер мізо-
цького цеху 113
- Meleń Aleksander, вч. 48
- Michałowski Marcin, учень мізо-
цького цеху 113
- Mijakowski Krzysztof, вч. 182
- Mikulski Krzysztof, вч. 89, 101
- Niesiecki Kasper, геральдист, генеа-
лог 74–75, 107
- Okolski Szymon, хроніст 83, 85, 88,
98–100
- Pachoński Jan, вч. 68, 105
- Pelekanidis Stylianos, вч. 21
- Pietrzak Jarosław, вч. 49, 53
- Podolski Ignacy, учень мізоцького
цеху 113
- Prochwicz Jerzy, вч. 181
- Pułaski Kazimierz, вч. 68, 105
- Rachuba Andrzej, вч. 89, 101
- Rozdżestwieński Paweł, вч. 182
- Rutkiewicz Jan, вч. 181

- Rzemieniecki Konrad (Жеменецький Конрад), вч. 49, 65–66, 76–77, 141
- Słudziński Jan, майстер мізоцького цеху 113
- Sochacka Anna, вч. 83
- Sulimierski Filip, видавець 76
- Szawłowski Ryszard (Шавловський Ришард), вч. 184
- Širc Václav, вч. 195–197, 199, 201–208
- Tarandaitė Dalia, вч. 25
- Tsioumis Chrysanthe, вч. 21
- Urbański Tadeusz *див.* Урбанський Тадеуш
- Uruski Seweryn, геральдист, генеалог 76, 81–83, 85, 89, 98–100
- Vaculik Jaroslav (Вацулік Ярослав), вч. 194–197, 199, 201–208
- Verbiejūtė Birutė, вч. 25
- Vlk Josef (Влк Йосиф), вч. 198
- Vlk Vladislav (Влк Владіслав), вч. 198
- Vlková Anna (Влкова Анна), вч. 198
- Walewski Władysław, видавець 42, 68, 76, 140
- Włodarski Aleksander, вч. 76, 81–83, 85, 89, 95, 98–100
- Wolski Marian, вч. 74
- Wrzeszowski Józef, майстер мізоцького цеху 113
- Zielińska Teresa, вч. 48, 54
- Zielińska Zofia, вч. 58
- Zitek Adam (Зітек Адам), вч. 194
- Żelechowska Krystyna, вч.

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

- Австрія 116, 146
Александрів-Куявський, м., табір інтернованих 170
Америка 156
Антонівці, с. 212–213
Афон 20–21; монастир Діонісіат 20–21
Ашфорд, м. 164
Бабин, с. 172; цукроварня 172
Базалійська волость 52, 78, 80, 82, 86, 90, 95, 98, 103
Базалія, м. 47, 98, 103, 105
Балашов, м. 221
Барановичі, м. 160
Берестейське воєводство 82
Берестейщина 82
Берестечко, м. 176
Біла Церква, м. 169
Білашів (Біляшів, Великий Біляшів), с. 6, 140–141, 143, 145, 216; церква Різдва Богородиці 145
Білорусь 250
Білоруський військовий округ 230
Більківці, с. 235
Богдасів, с. 36
Богородицький повіт 221
Богуслав, м. 179
Борове, с. 171
Борщівка (Борщівка Перша, Борсчовское дворысче), с. 6–7, 27, 140, 143–144, 149, 206
Брацлавщина 89
Брест, м. 173
Броди, м. 160
Брянська обл. 216
Будераж (Будораж, Будорожъ), с. 6–7, 27, 33–35, 66 140–141, 143–144, 187, 216, 220; млин 144; панський будинок 144; церква Михайла Архангела 144;
Будеразька волость 7
Буща (Бусча), с. 6–7, 27, 33, 140–141, 143–144, 149, 187; Бущанські хутори 204; панський будинок 144; церква Михайла Архангела 144
Варшава 64, 184; бібліотека Ординації Красінських 109; політехніка 142, 186; Технічний інститут озброєння 184–187
Варшавська митрополія 189
Василівка, с. 78, 86
Велика Мошаниця (Мошаниця) 140–141, 143–145, 149, 182; церква Різдва Богородиці 144; *див. також* Нова Мошаниця, Стара Мошаниця
Велике князівство Литовське 7, 28, 82
Великий Біляшів *див.* Білашів
Вельюнь, м. 182
Вербський р-н 212, 231
Верхівський ліс 177, 179
Ветошки, с. 82
Викоти, с. 17
Візантія 21
Вілійський ключ 103
Вільнюс, м. 25; Троїцька монастирська церква 25; Успенський собор 25

- Вільськ, м. 47
Вовкові (Волков), с. 202
Волинська губернія 7, 122, 153
Волинська земля 7, 45, 140
Волинська обл. 13–14, 25, 193, 221
Волинське воєводство 7, 43, 70, 76–77, 79, 111, 121, 182–183
Волинь 6, 8, 24–25, 31, 33, 74, 77, 82, 86, 89, 95, 102–103, 118, 123, 139, 142, 152–153, 158–162, 164, 171, 173–174, 176, 189, 193, 195, 197–198, 201–203, 208, 212
Волиця, с., Дубенський повіт 6
Волиця, с., Кременецький повіт 101
Воличка, с. 78
Волков *див.* Вовкові
Володимирський повіт 77
Володимирський р-н 14
Володимирсько-Горохівська округа 206
Волоколамськ, м. 217
Волоколамський повіт 216
Ворошиловград, м. 229
Ворскла, р. 256
Врублівка, с. 77–78
В'ятська губернія 230
Галичина 161, 169–170
Генерал-губернаторство (Генеральна губернія) 174, 189, 208
Гільча, с. 60, 190, 197, 202
Глинськ, с. 47
Глухівський повіт 229
Гречана, с. 102
Грибовичі, с. 47
Грушвиця, с. 32
Гурби, с. 6; урочище 176
Гурщина, с. 103
Гутвин, с. 213
Далекий Схід 244, 248–250, 255–256
Дебальцеве, м. 229
Дедеркалі, с. 85
Дерев'янче, с. 52, 75
Дермань (Рай-Городок, Устенське), с. 6, 8, 10, 43, 140, 156, 158–162, 165, 169, 177, 179–180, 189–193, 195, 203–204, 209–210, 212, 217–218, 222–223, 229, 233–234, 236–238, 254, 259–264; Залужжя 191; Скавина (Скалина) гора 261–262; Турецька гора 223, 227–228; бібліотека 260; гімназія (школа) 162, 177, 237–238, 260; монастир 6, 10, 25, 46, 69, 75, 87, 94, 107, 189–193, 260, 262; парафіяльна церква 190
Дермань Другий (Устенське Друге), с. 177, 191, 217, 219, 226, 230, 234, 236–237; магазин сільпо 219, 234; медпункт 233, 237; сільрада 219
Дермань Перший (Устенське Перше), с. 204, 217–219, 224–226, 230; магазин сільпо 218, 226; сільрада 218, 225–226
Десна, р. 256
Дігтярня, урочище 212
Дітківці, с. 47
Дніпродзержинськ, м. 236
Дніпропетровськ, м. 177, 207
Дністер, р. 183
Добротів, с. 9; церква Покладення Пояса Богородиці 9
Дригнів, с. 47
Дрогобицький р-н 18
Дубенка, м. 141
Дубенська волость 33, 66
Дубенський ключ 83
Дубенський повіт 7, 218, 222–223, 225, 228, 234, 236

- Дубенський р-н 6
 Дубно, м. 6, 27, 36, 47, 59, 64, 70, 76, 86–87, 100, 140, 142, 151, 160, 182–183, 185, 197; замок 59; магістрат 146, 151; православний монастир 193
- Європа 156, 158–159, 165, 229
 Єлабужський повіт 230
 Ємільчин, м. 264
- Житомир**, м. 207, 241, 259
 Житомирська обл. 168, 214
 Житомирський повіт 78
 Житомирщина 76–77
- Заборичі, с. 47
 Закарпатська обл. 219
 Закерзоння 211
 Залібівка, с. 6
 Замлиння, с. 6
 Запоріжжя, м. 229
 Запорізька обл. 213
 Заріччянський р-н 16
 Західна Україна *див.* Україна
 Збитинка, р. 27
 Збруч, р. 170
 Здовбиця, с. 160
 Здолбунів, м. 8, 182–183; залізничне депо 207; цементний завод 207
 Здолбунівський повіт 7, 182–183, 220, 224–225, 227–228, 237
 Здолбунівський р-н 7, 10, 42, 206
 Зелений Дуб, с. 6
 Зелений Клин 256
- Іваничі, с. 14
 Івановська губернія 224
 Івано-Франківськ (Станіслав), м. 208
 Івано-Франківська обл. 9
 Ізраїль 156, 159, 165
 Іква, р. 185
- Лілінськ, м. у Київському воєводстві 76, 78
 Лілінськ, с. у Волинському воєводстві 76
 Ловайськ, м. 229
 Льїнське, с. 216
 Ірпінь, м. 179
- Казахстан Північний** 173
 Каліфорнія 184
 Кам'яна Гора, с. 6
 Камики, с. 6
 Камінь-Каширський, м. 13, 25; церква пророка Іллі 13, 25
 Карвиці, с. 139
 Кароліна, с. 98
 Карпати 211, 219
 Катинський ліс 187
 Квітневе *див.* Хомути
 Київ, м. 19, 26, 191, 229; Звіринець 242; Святошин 264; братська школа 31; Києво-Печерська лавра 242; собор Св. Софії 249
 Київська губернія 235
 Київська митрополія 26
 Київська обл. 220
 Київське воєводство 62, 77–78, 141
 Київський військовий округ 214
 Київщина 74, 120, 168–169
 Киселі, с. 63
 Кіленкі, с. 224
 Кінешемський повіт 224
 Клевань, м. 264
 Клопіт, с. 6
 Княгинине, с. 176
 Кобеляки, м. 177
 Ковель, м. 160, 208
 Ковельський повіт 154
 Козельськ, м. 187
 Колесники, с. 175
 Колима 178

- Коломия, м. 229
 Кольбушова, м. 58
 Комнатка, с. 160
 Константинополь, м. 15; Влахернський монастир 15
 Коростень, м. 171
 Коростишівська волость 235
 Коршів, с. 6, 216
 Костопільщина 175, 213
 Костянтинів *див.* Старокостянтинів
 Красилів, м. 47
 Красноармійськ, м. 229
 Краснопіль, м. 47
 Кременець, м. 142; ліцей 154; православний монастир 193
 Кременецький ліс 223
 Кременецький повіт 82, 86, 95, 101–103
 Кременеччина 52, 56, 60, 78, 80, 85, 90, 99, 176
 Кудрин, с. 6
 Кузьмин, м. 47
 Куляб, м. 221
 Кунин, с. 6, 73, 254, 260; гора Дроздівка 254
 Купельщина, с. 77
 Купичів, с. 206–207
 Курне, с. 77
 Лебеді, с. 52, 107
 Летичівський повіт 77
 Летичівщина 77
 Лешна, с. 47
 Липівка, с. 102
 Лисичанськ, м. 230
 Листвин, с. 77
 Литовиж, м. 47
 Лодзьке воєводство 182
 Локачі, м. 30
 Лондон, м. 204, 206
 Лопури, с. 77
 Лопушки, с. 70
 Луцьк (Луцк), м. 39–41, 44, 56, 74, 160, 196, 198; соборна церква Йоана (Івана) Богослова 7, 40–41, 44
 Луцький повіт 7, 43, 60, 70, 77, 86, 89, 111, 121, 140
 Луцько-Острозька православна єпархія 7, 44–45, 69
 Львів, м. 17, 160, 170, 173, 190, 197, 208; П'ятницька церква 17
 Львівська обл. 9, 14, 17–19
 Люблін, м. 72, 78, 86, 92
 Людвипіль (Соснове), с. 212
 Люлинці, с. 102
 Мазовія 74, 81, 83, 85, 88, 98–100
 Майдан, с. 6
 Майданська Гута, с. 6
 Мала Мощаниця, с. 6, 141, 144–145; млин 216; панський будинок 145; церква Михайла Архангела 145
 Малин, с. 207
 Меггідо, м. 158
 Межиріч, м., с. 25, 47, 75, 100, 175; млин 175; Троїцька монастирська церква 25; францисканський монастир 88, 93
 Медное, с. 186
 Мирогоща, с. 195
 Миропіль, м. 47
 Мізоцька волость 7, 152
 Мізоцька гміна 182, 187
 Мізоцький ключ 7, 139, 141, 143, 145, 147–148, 152, 154–155
 Мізоцький р-н 7, 177, 204, 206, 216, 220, 230, 233–234, 237
 Мізоч (Великий Мізоч, Мизоч, Новий Мізоч?, Старий Мізоч, Мезочь Великий, Слобода, Мі-

- zocz, Mizocz Stary, Sloboda), с., м. 6–7, 27–29, 32, 35–36, 38–41, 43–44, 55, 62, 67–68, 96–97, 104–105, 108–109, 111, 116, 118, 120–123, 140–143, 145–155, 160, 175, 181–188, 215, 225, 236; казарми кавалерійського ескадрону КОП «Мізоч» 186; каплиця 154; костел Яна Непомука 120, 142, 154–155; млини 145; молитовна школа 150; палац 142–143, 145, 154; парафіяльне училище 153–154; парк 142; синагога 146, 150–151; скляний завод 153; станція 184–186; шкіряний завод 153; церква Різдва Богородиці 145, 154; цукроварня 175, 185
- Мізочок (Малий Мізоч, Мезочь Малий, Старий Мізоч?) 6–7, 27, 33, 42–107, 140; Мізочківське городище 43; корчма 57; панський двір 57, 107; пасіка 57, 72, 79, 92
- Мізоччина (Мізоцький край) 6, 44, 188
- Млинів, м. 160
- Могильна, с. 47
- Москва, м. 24, 37, 217
- Московська губернія 216
- Московщина, с. 195–197, 203, 208
- Мости (Мостище), с. 6, 144, 149
- Мостівський ліс 222
- Мощаниця *див.* Велика Мощаниця
- Надвірнянський р-н 9
- Наддніпрянська Україна *див.* Україна
- Нижній Новгород, м. 235
- Німеччина 178, 182, 228
- Нова Мощаниця, с. 6; *див. також* Велика Мощаниця
- Нове Місто Корчин, м. 82
- Новий Кокшан, с. 230
- Новий Острожок, м. 47
- Новий Світ, с. 6
- Новини Чеські, с. 207
- Новомалинський ліс 236
- Нью-Йорк, м. 10, 164
- Обгів (Соснівка), с.** 212
- Одеса, м. 215
- Одеська обл. 215
- Озерко, с. 6
- Озеряни, с. 185
- Олевськ, м. 171
- Опочинський повіт 139
- Ординці, с. 52, 56, 60–61, 63, 74, 78, 80–82, 86, 88, 90–91, 93–98, 102–105
- Освенцімське князівство 95
- Осмиловичі, с. 47
- Острог, м. 6, 24, 27, 36, 38, 47, 62, 80, 140, 171–173, 175, 186; вул. Бельмаж 172; жіноче училище графа Д. Блудова 171; костел 155; повітове дворянське училище 154; Український кооперативний банк 172
- Острожчина 46, 51, 62, 67, 105
- Острозька волость 33, 36–37, 45–47, 52, 58, 60, 65, 69, 73, 75
- Острозька ординація (Острозький майорат, Ostrogska ordynacyia) 7, 42, 47–48, 50, 52–53, 58–62, 64, 68–69, 84, 86, 94, 108
- Острозьке князівство 36
- Острозький ключ 83
- Палестина** 158
- Патмос, о. 19–20
- Перемишль, м. 13, 16, 19, 169; передмістя Вовче 13, 16; Успенська церква 13, 16
- Переросле, с. 102

- Петриків (Петрыков), м. 39, 41
 Пиків, м. 47
 Писарівка, с. 63
 Південно-східний край «Одеса» 212
 Північно-Західні Українські Землі (ПЗУЗ) 176
 Півче (Певча, Пичеви), с. 6–7, 27, 33, 52, 66–67, 75, 140–141, 144, 216; млин 144; панський будинок 144; церква св. Миколая 144
 Підвисоке, с. 202
 Підгайне *див.* Солтанівка
 Підляшшя 81
 Підчапки, с. 6
 Плоска, с. 66
 Плоскирівський повіт 101–102
 Поділля 77, 170
 Подільська губернія 102, 106
 Полісся 161, 174, 176, 212; Рівненське 188
 Полтавська обл. 177
 Полтавська округа 235
 Польща (Польська Республіка, Річ Посполита) 7, 42, 123, 161, 170, 173, 181–182, 203, 229–230, 237; *див. також* Річ Посполита
 Потрикози, с. 83, 85, 88, 98–100
 Правобережжя 170
 Прага, м. 158, 195, 203
 Привітне, с. 213
 Прикарпаття 208
 Пруссія 116, 146
 Псковська губернія 214
 П'ятка, м. 47
 Радомисльський повіт 235
 Радянський Союз (СРСР) 165, 181–182, 197, 206, 208, 244, 253
 Рай-Городок *див.* Дермань
 Рассказово, м. 232
 Рафалівський р-н 231
 Раціборовичі, с. 95
 Рівне (Ровно), м. 6, 8, 27, 142, 160, 172–173, 175, 178, 194–195, 200, 207–208, 227, 233, 259, 264
 Рівненська волость 36
 Рівненська (Ровенська) обл. 7, 10, 16, 173, 202, 212, 215–217, 221–224, 226, 230, 232–233, 237
 Рівненсько-Кременецька єпархія 190
 Рівненщина 42, 177, 203, 230, 254
 Річ Посполита 7, 47–48, 58, 122, 139, 142–143, 146, 148; *див. також* Польща
 Річиця, с. 16; Троїцька церква 16
 Ровно *див.* Рівне
 Роздол (Фрідріхсфельд), с. 213
 Рокитне, м. 141
 Романівка (Романів), с. 168
 Романово, с. 214
 Російська імперія (Росія) 7, 106, 141, 145–146, 148, 156, 158, 165
 Русь 260
 Руське воєводство 73–74
 Ряшів, м. 82
 Сали, с. 77
 Самбір, м. 14
 Самбірський р-н 17
 Сандомирське воєводство 58, 139
 Санкт-Петербург, м. 11
 Сапогів, м. 47
 Саратовська губернія 221
 Свищів, с. 86
 Святе (Святьє), с. 6, 144–145
 Сельце, с. 77
 Серни, с. 9; церква пророка Іллі 9
 Сибір 210, 215, 249
 Сілезія 83, 85, 88, 98–100, 139
 Сквирський повіт 168
 Сквирщина 170

- Сковорідки, с. 77
 Скшинно, с. 139
 Славутський маєтковий комплекс 77–78
 Слобідка, с. 102
 Слов'янськ, м. 230
 Смідин, с. 77; Яричівщина 77
 Смоляни, с. 77
 Собківці, с. 98
 Соколів, с. 77
 Солтанівка (Підгайне, Султанівка), с. 6, 141, 144–145
 Соснів, м. 47
 Соснівка *див.* Обгів
 Соснове *див.* Людвипіль
 Спасів, с. 6, 188
 Спасівська діброва 32
 СРСР *див.* Радянський Союз
 Сталінабад, м. 221
 Сталінград, м. 229
 Станіля, с. 18; церква Собору святих Йоакима і Анни 18
 Станіслав *див.* Івано-Франківськ
 Стара Мощаниця, с. 6; *див. також* Велика Мощаниця
 Старокостянтинів (Костянтинів), м. 47
 Старокостянтинівський ключ 62
 Старокостянтинівський повіт 102
 Старокостянтинівщина 62
 Старосамбірський р-н 19
 Стеблівка *див.* Стубло
 Степань, м. 47, 264
 Страклів, с. 197
 Стрий, р. 183
 Стубла (Стубелка), р. 43, 142, 145
 Стубло (Стеблівка), с. 6, 141, 144–145; маєток 37; панський будинок 145
 Ступно, с. 6, 144–145, 149; церква св. Йоана Богослова 144
 Суйми (Суїми), с. 6, 141, 144, 216; млин 145
 Султанівка *див.* Солтанівка
 Сultzинці, м. 47
 Сумська обл. 217
 Суха Воля, с. 89, 95
 Сушиця Велика, с. 19
 Східна Україна *див.* Україна
 США 184
 Тамбовська губернія 232
 Тарнів, м. 170
 Ташкент, м. 221
 Тверська обл. 214
 Теліжинці, с. 89
 Теофіполь, м. 94, 98; парафіяльний костюль Ордену Пресвятої Трійці 94, 98
 Тернопіль, м. 184
 Тернопільська обл. 223
 Товарково, с. 221
 Торопецький р-н 214
 Точевики (Точывско), с. 27–28, 35, 140
 Тульська губернія 221
 Турійський р-н 207
 Турова (Чудова) могила, урочище 140
 Уїздці, с. 6, 202
 Україна (Українська Держава 1918 р., Українська Народна Республіка, УНР, УРСР, УСРР) 7, 26, 170, 173, 189, 191, 204, 211–213, 215, 220, 227, 243–244, 248; Західна 211–212, 214–215, 221, 250; Наддніпрянська 179; Східна 213; Центральна 213
 Ульбарів, с. 197
 Уральський військовий округ 214
 Устенське *див.* Дермань

- Устенське Друге *див.* Дермань Другий
- Устенське Перше *див.* Дермань Перший
- Фаянсова**, станція 229
- Федунка, с. 235
- Фрідріхсфельд *див.* Роздол
- Хабаровськ**, м. 250
- Хайфа, м. 159, 165
- Харків, м. 224, 229
- Харківська обл. 221
- Хинівка, с. 6, 144
- Холмський повіт 214
- Хомути (Квітневе), с. 197
- Хотин, фортеця 38
- Центральна Україна** *див.* Україна
- Цурків, с. 6, 32, 37
- Черемошне**, с. 77
- Черкащина 178
- Чернігівська губернія 229
- Черська земля 83, 85, 88, 98–100
- Чеські Кнерути, с. 207
- Чехії й Моравії протекторат 196
- Чехословаччина (Чеська Республіка) 182, 195, 197, 200, 202, 205, 208, 229
- Човниці, с. 86, 89
- Чорторія, м. 47
- Чуднів, м. 47
- Чудова могила *див.* Турова могила
- Шепетівка**, м. 186
- Шишацький р-н 235
- Шостка, м. 229
- Шульжинці, м. 30
- Шумський р-н 212
- Щипйорно**, с., табір інтернованих 171
- Яворівський р-н** 9
- Янушпіль, м. 47
- Яропольська волость 216
- Mizocz** *див.* Мізоч
- Mizocz Stary** *див.* Мізоч
- Ostrogaska ordynacyia** *див.* Острозька ординація
- Połonne**, м. 109
- Słoboda** *див.* Мізоч

Умовні скорочення

вч. – вчений
 кн. – князь, княгиня,
 князівський
 кс. – ксьондз
 м. – місто, містечко
 о. – острів
 о. – отець

обл. – область
 р. – річка
 р-н – район
 св. – святий
 с. – село
 шл. – шляхтич, шляхтянка,
 шляхетський

РОУНЬЕ

Наукове видання

Дермань і Мізоч в історії та культурі Волині

Випуск 1

Літературне редагування та коректура Наталія Кіт
Художнє оформлення і верстка Оксана Гладій

На обкладинці вміщено фрагмент малюнка Олексія Єжова «Дерманський Святотроїцький монастир», 1845 р. Джерело: Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 201, оп. 46, спр. 3093, арк. 31.

На форзацах подано:

російську карту Дубенського повіту 1798 р. (мірило – в 1 англійському дюймі 5 сажнів).

Джерело: Наукова бібліотека Львівського національного університету імені Івана Франка, відділ рукописних, стародрукованих та рідкісних книг ім. Ф. П. Максименка, 1721 IV рук., арк. 30 (фотокопія, оригінал: Російський державний військово-історичний архів, м. Москва, ф. ВУА, спр. 21 277);

польську топографічну карту Військового географічного інституту 1926 р., аркуш «Мізоч» (мірило 1:100 000). Джерело: <http://polski.mapywig.org/>

Підписано до друку 1.11.2019. Формат 60×90 1/16. Друк офсетний.
Гарнітура «Times New Roman». Умов. друк. арк. 18,5. Обл.-вид. арк. 15,8.
Наклад 300 прим.

Видавець
Львівське відділення
Інституту української археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського НАН України
79008, м. Львів, вул. Винниченка, 24
тел.: (032) 235-73-02

Виготовлювач – «Коло»
вул. Бориславська, 8, м. Дрогобич, Львівська обл., 82100
тел./факс: (03244) 2 90 60; e-mail: koloopera@gmail.com
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 498 від 20.06.2001